

Жаҳон АДАБИЕТИ

Адабий-бадiiй, ижтимоiiй-публицистик журнал

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 9/220

2015 йил, сентябрь

Бош муҳаррир:
Шухрат РИЗАЕВ

Жамоатчилик кенгаши:

Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Омонулла ЮНУСОВ
Муҳаммад АЛИ
Муҳаммадҷон ҚУРОНОВ
Қаҳрамон ҚУРОНБОЕВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ
Хуришид ДЎСТМУҲАММАД

Таҳрир ҳайъати:

Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Омонулла РИЗАЕВ
Отабек САФАРОВ
Дилдорхон АЛИЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Фозил ЖАББОРОВ
Алишер ОТАБОЕВ
Севара АЛИЖОНОВА

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

Алишер НАВОИЙ. “Фарход ва Ширин” достони-
дан.3

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

Ж.САНД. Индиана. Роман. (Француз тилидан
Ю.Хушвақтов тарж.).16

ДРАМА

МЕНАНДР. Одамови. (Рус тилидан
З.Аълам тарж.).65

ГЛОБУС МЕКСИКА

Мексика Қўшма Штатлари.130
Мексика шеърияти.149
Б.ТРАВЕН. Нотавон кўнгил. (Рус тилидан
Д.Алиева тарж.).158
Унутилмас сиймолар.199

ҲИКОЯ ҲАҚИДА ҲИКОЯ

О.ОТАХОН. Сарҳадлар.183
К.ФУЭНТЕС. Қўғирчоқ малика.185

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Л.РОСС. Хемингуэй портрети. (Рус тилидан
О.Абдуллаев тарж.).81

ЖАҲОН МАДАНИЯТИ ВА САНЪАТИ

М.ЧЕХОВ. Актёр техникаси. (Рус тилидан
Ж.Маҳмудов тарж.).94
Ж.СТРЕЛЕР. Брехт билан сўнгги учрашув. (Рус
тилидан Б.Қурбон тарж.).103

МАКТУБЛАР

Н.В.ГОГОЛЬ. Сингилларга мактублар. (Рус тилидан
О.Хайруллаев тарж.).57

ЭССЕ

Э.МУХТОРОВ. Шамолда ёнган олов. (Рус тилидан
А.Файзулла тарж.).107
Н.НОРМАТОВ. Ҳаёл чечакларидан таралган
бўйлар.123
Муковамизда.201
Тарихда бу кун.202
Тақвим.204

“ФАРҲОД ВА ШИРИН” ДОСТОНИДАН

*Достонни рус тилига
Қодиржон ЭРГАШЕВ
насрий таржима қилган*

IX¹

Бу иқбол варақларининг муқобаласи ва бу саодат тарҳларининг мутораҳаси ва ҳаёл баҳрида маоний тухафи савдоси учун масоҳат қилмоқ ва ҳар фасона сафинасин варақ-варақ, балки ҳар тарих жулгин сафҳа-сафҳа ахтариб дарёзада ажносқа рад илигин урмоқ ва маоний ақмишаси нафойисин бу латофат ҳажласи аройиси учун гайб тужжжоридин ҳаёт нақдин бериб савдо қилмоқ ва жон риштаси ва киприк игнаси била либоси намоиши ва хилъати оройиши тикиб бу абкор қадрларига солиб жилва бермак.

Сравнение этих страниц счастья, начертание этих счастливых планов, преодоление пространства в море дум для приобретения даров мыслей, по листам искать легенды корабля легенд и по страницам изучать истории корабля истории, отвергать выброшенные рекой вещи и за ценою жизни покупать у торговцев невидимого мира тонкие, красивые материи для невест этого прекрасного обиталища и из нити души иглой из ресниц сшить одежду для представления и украшения, накрыть их на станы этих невинных существ, придать им блеск.

*Манга чун толеи фархунда кавкаб
Бу авж узра бисот этти мураттаб.*

*Для меня судьбы счастливая звезда,
На такой высоте подготовила ложе.*

*Малак аввал пари бирла сунурди,
Фалак анжум сиришкидин сув урди.*

*Сначала то место подметал ангел своими крыльями,
Небо слезами из звезд опыснуло потом.*

¹ Давоми. Бошланиши ўтган сонларда.

*Бўлуб сақф ўрнига авжи муқарнас,
Бисоти узра ёйди чархи атлас.*

*Вместо потолка там высокий портал,
Вместо утвари небо свой атлас расстилало.*

*Солиб мажмарга тун уди қамори,
Ўти хуршед ўлуб, анжум-шарори.*

*На мангалку ночь положила свой благоухающий уд¹
Огонь ее – солнце, а звезды – искры.*

*Бу нузҳатгаҳ менинг оромгоҳим,
Сипехр айлаб жабинин хоки роҳим.*

*Это чистое место было моим местом покоя,
Небо положило свое чело, сделав его землей под моими ногами.*

*Ҳам айлаб субҳ сафҳамдин сафо вом,
Ҳам олиб ранг хомам нўгидин жом.*

*Рассвет вбирал чистоту из моих страниц,
Вечер получал свой цвет от кончикника моей ручки.*

*Рақам азмига йўнғач хома бошин,
Аторид йиғди сочилгон тарошин.*

*Когда я открывал карандаш для того чтобы писать,
Меркурий собирал разбросанные очинки.*

*Ҳануз этмай қалам ёзмоқни одат,
Эшикдин кирди иқболу саодат.*

*Еще калам мой не начал писать,
В дверь вошли счастье и успех.*

*Жаҳонни юзларидин шод айлаб,
Манга киргач муборакбод айлаб*

*Своим ликом, доставляя радость миру,
Войдя, они поздравили меня.*

*Ки, Тенгри ҳарне комингдур етурсун,
Неким истарсен оллингга кетурсун.*

*Пусть Бог исполнит все твои желания,
Пусть, что ты хочешь, он даст тебе.*

*Фалак янглиз бийик ҳиммат бу бўлгай,
Куёиш янглиз ариғ ният бу бўлгай.*

*Великодушие как небо – это (то есть твое дело)
Чистые как солнце помыслы – это.*

¹ Уд – дерево, дающее при горени

*Фалак суртуб жабинлар ҳимматингга,
Куёш деб офаринлар ниятингга,*

*Небо перед твоим великодушием положило свое чело,
Солнце сказало «браво» твоим помыслам.*

*Ки, кўзни бас рафеъ айвонга солдинг,
Бийикрак тўранинг тупрогин олдинг.*

*Ибо ты положил глаз на самый высокий портал,
Начал брать землю из высокой горы.*

*Агар тупроғ тутсанг бўлсун олтун.
Оқизсанг қатраи хай—дурри макнун.*

*Если возьмешь в руки землю — пусть она превратится в золото,
Пусть каждая капля твоего пота станет чистым яхонтом.*

*Кишиким ичса ҳиммат базмидин жом,
Топар ул жомдин комин саранжом.*

*Если человек пьет чашу в пиру великодушия,
Он найдет свою цель в этой чаше.*

*Не қушиким бўлса ҳимматдин қаноти,
Эмас паст ошёнга илтифоти.*

*Если у птицы есть крылья из великодушия,
Она не обращает внимания на гнездо, находящееся внизу.*

*Очиб ҳиммат қанотин Насри Тойир,
Эрур гардун шабистонига сойир.*

*Аль-таир, открывая крылья великодушия,
Летает в ночи небосвода.*

*Ким ўлса ҳиммат илкидин кушоди,
Не топсунким, топилгондур муроди.*

*Кто рукой великадушия открывает все,
Он уже добился цели.*

*Бийиклик келди ҳимматдин нишона
Ки, ҳимматсизни паст этти замона.*

*Величие является признаком великодушия,
Невеликодушных время опускает на дно.*

*Ҳаво тутти чу айлаб паиша таъжил,
Анга ожиз дурур тупроғ уза пил.*

*Муха быстро полетела и поднялась на воздух,
Слон на земле оказался бессильным перед ней.*

*Ҳавойи мушк урди кўк сори юз,
Қаро шомин ёрутти неча юлдуз.*

*Запах мускуса поднялся на небо,
Сколько звёзд озарили ее темный вечер.*

*Чу наққоб этти ер қозмоқни пеша,
Тириклай гўр аро кирмиш ҳамеша.*

*Из-за того что рыть землю стал делом наккаба¹,
Живой он в могилу входит постоянно.*

*Чу сен ҳам бўйла ҳиммат зоҳир эттинг,
Тараддуд йўқки, мақсудунга еттинг,*

*Ты тоже проявил такое великодушие,
Нет сомнения, что достигнешь цели.*

*Ва лекин Тенгрига айлаб таваккул,
Анингдек айла аввалдин тааммул*

*Но ты, полагаясь на Бога,
С самого начала прояви терпение.*

*Ки чун бу уйда қилгунг нақши дебо,
Керак уй тарҳи доғи бўлса зебо.*

*Ибо ты будешь украшать этот дом красивым орнаментом.
Надо, чтобы и построение (план) дома было красивым.*

*Агарчи назми дилкаш тушса масмуъ
Анинг афсонаси ҳам бўлса матбуъ.*

*Если стихи будут приятны на слух,
Ленгенды, воспетые в них, должны отвечать вкусу.*

*Бурун жамъ эт неким бўлгай таворих,
Борида иста бу фархунда тарих.*

*Сначала собирай все истории,
Ищи в них эту счастливую историю.*

*Топилгай шояд андоғ бир неча сўз,
Сўз айтур элга ул ён тушмаган кўз.*

*Может найдется там несколько слов,
Которые остались на стороне от глаз поэтов.*

*Ани назм этки тарҳинг тоза бўлгай,
Улусқа майли беандоза бўлгай.*

*Их вложи в стихи – это будет ново (оригинально),
И народ будет проявлять несравненный интерес.*

¹ Наккаб – тот кто роет подземный ход.

*Йўқ эрса назм қилгонни халойиқ
Мукаррар айламак сендин не лойиқ.*

*Если нет, и то, что уже написали люди,
Будешь повторять – это не подобает тебе.*

*Хуш эрмас эл сўнгинча рахи сурмак,
Йўликим, эл югурмиштур югурмак.*

*Не хорошо позади людей ездить на скакуне,
Бегать по дороге, по которой люди уже прошли.*

*Биравким бир чаманда сойир эрди,
Нечаким гул очилгон кўрди, терди.*

*Один человек гулял по цветнику,
Увидел открывшиеся цветы и все собрал.*

*Ҳамул ерда эмас гул истамак хўб,
Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп.*

*Не хорошо искать цветы на том месте,
В этом саду много цветников и цветов.*

*Чу бу сўзларга фикр этти замирим,
Кўрунди борча маъни дилпазирим.*

*Когда мое нутро размыслило над этими словами,
Все они показались приятными сердцу.*

*Қилиб кўнглумни бу андиша шайдо,
Таворих айладим ҳар сори пайдо.*

*Эта мысль завладела моим сердцем,
Собрал я истории со всех сторон.*

*Назар айлаб борин аввалдин-охир,
Бўлуб бошдин-аёқ олимда зоҳир.*

*Просмотрел всех их от начала до конца,
Все они от начала до конца стали мне явными.*

*Топилди онча сўзким, комим эрди,
Қуюлди онча майким, жомим эрди.*

*Столько слов нашлось, сколько я пожелал,
Пролилось столько вина, сколько вмещал мой кубок.*

*Бу дурлар чунки манзум ўлгусидур,
Қулоқ солгонга маълум ўлгусидур.*

*Эти жемчуга будут нанизаны на нить стихов,
И станет известно тем, кто слушает.*

*Ки, бу баҳр ичраким поён анга йўқ,
Етишмак қаърига имкон анга йўқ.*

*Что это море не имеет конца-края,
Дойти до его дна тоже невозможно.*

*Етишиган эл неча дурр олгон эрмиш,
Не олийқадр дуррлар қолгон эрмиш.*

*Те, которые достигли, получили несколько жемчужин,
Но сколько драгоценных жемчужины остались там!*

*Ки чун мен зори бесармоя еттим,
Териб бу дилрабога зевар эттим.*

*Когда я, не имеющий ничего, достиг,
Собрал и украшал ими эту красавицу¹.*

*Бу гулишанники рашки нақши Чиндур,
Насими ҳам, гули ҳам оташиндур.*

*Этот цветник вызывает зависть орнамента Чина,
И ветерки, и цветы в нем огненные.*

*Бўлурдин даҳр бўстонида мавжуд,
Эмасдур гайри сўзу дард мақсуд.*

*От существования в саду мира,
Нет другой цели, кроме боли и горения.*

*Ки, шиқ аҳлидин ўлгай достоне,
Муҳаббат хайлидин қолгай нишоне.*

*Так от влюбленных пусть будет дастаном,
От людей любви пусть останется знак.*

*Вале чекканлар ушбу жомдин роҳ
Саросар бўлдилар Хусравга маддох*

*Но те, которые пили из этого кубка,
Все стали апологетами Хусрава.*

*Ки, мулки андоқу, ойини мундоқ,
Сипоҳи андоқу, тамкини мундоқ.*

*Писали, мол, таково его царство, таковы законы,
Таково у него войско, такова у него гордость.*

*Гаҳе Шабдези оламгардидин деб,
Замоне ганжи бодовардидин деб.*

*То писали о его коне Шабдизе, растоптавшем весь мир,
То о его сокровищцей «Бодовард»².*

¹ То есть дастан «Фархад и Ширин».

² «Бодовард» - «Принесенное ветром». Это сокровище получило такое название вследствие того, что было принесено ветром. Оно принадлежало Византийскому императору и хотели по реке перевезти в другой город. Но сильный ветер унес корабль в другую сторону и сокровище попало в руки Хусрава.

*Нишоти базмида хонлар мурассаъ,
Не хонлар, қасру айвонлар мурассаъ.*

*На его веселых пирах стояли столы, украшенные
драгоценными камнями,
Не только столы, но и дворцы, и порталы тоже.*

*Ичиб гаҳ Борбад лаҳни била май,
Гаҳи Шопур дастон деб паёнай.*

*Он то пьет вино под звуками музыки Барбада¹,
То ему Шапур² рассказывает дастаны.*

*Бузург Уммид ҳикматжӯи онинг,
Не ҳикматжӯ, хушомадгӯи онинг.*

*Бузург Уммид³ при нем ищущий мудрость,
Не ищущий мудрость, а подлиза его.*

*Топиб гаҳ Марям оғушида ором,
Шакар ҳалвосидин гоҳи олиб ком.*

*То он в объятиях Маряма⁴ находит покой,
То из халвы Шекера⁵ получает наслаждение.*

*Бўлуб Ширинга ошиқ подшаҳвор,
Гоҳ ул маҳбуб ўлуб, гоҳи парастор.*

*То он по-царски влюбляется в Ширин,
То она любимая, то служанка ему.*

*Яқиндурким бу шоҳи нозпарвард,
Эрур дарду бало ойинидин фард.*

*Конечно, такому избалованному, изнеженному шаху,
Чужды страдания и боли.*

*Арода тек бир-икки достон ҳам,
Дебу Фарҳоддин айтиб нишон ҳам*

*Между прочим, несколько рассказов,
И про Фархада рассказывают, давая о нём сведения.*

*Ки, бир хорошикофи кўҳсори,
Бўлуб Ширин гамининг беқарори.*

*Мол, один камнелом, горец,
Потеряв покой из-за любви к Ширин.*

*Неча кун васл учун айлаб таку дав,
Ани ҳам ўлтуруб тош ичра Хусрав.*

¹ Барбад – известный в древности музыкант.

² Шапур – персонаж дастана, друг Фархада.

³ Бузург Уммид – приближенный Хусрава.

⁴ Марям – жена Хусрава, дочь Византийского императора.

⁵ Шекер – тоже жена Хусрава.

*Несколько дней тоже бегал, чтобы добиться её,
Но в конце концов был убит Хусравом в горах.*

*Агарчи килк нақи айлаб нигориши,
Топибдур достон мундоқ гузориши.*

*Хотя перо начертило узоры, украшая его,
Ход событий в дастане, в основном, был такой.*

*Вале назмида ҳар устоди моҳир,
Чекибдур онча қийматлиг жавоҳир*

*Но в стихах каждый мастер слова,
Нанизал на нить столько драгоценных жемчугов.*

*Ки, даркидин эрур андеша ҳайрон,
Ҳавосу ақли ҳикматпеша ҳайрон.*

*Что от их осмысления разум смущен,
Чувства и мудрый ум смущен.*

*Алар назмининг оллинда мени зор,
Чу фаҳм эттимки кўп кўргумдур озор.*

*Перед их стихами, я плачущий,
Понял, что будет мне много трудностей.*

*Заруратким солиб бир ўзгача тарҳ,
Бу меҳнатномани қилгумдурур шарҳ.*

*Это необходимость: я по-другому построю,
И расскажу эту повесть горя и труда.*

*Агарчи йўқ турур дуррлуқ талоши,
Эрур тош ўлса ҳам чақмоқ тоши.*

*Хотя она не претендует на то, что является жемчугом,
Хотя она камень, но камень-кремень.*

*Нечаким ўтлуқ ўлса лаъл пора,
Қачон бу тошдек бергай шарора.*

*Сколько бы огненного блеска рубин не имел,
Он не может дать искры как этот камень.*

*Дема чақмоқ тоши, кўҳи андуҳ,
Ғаму андуҳ анда кўҳ то кўҳ.*

*Не говори кремень, а гора скорби,
Горе и печали там как горы.*

*Бу кўҳи ғам аро дарду миҳандин,
Гузирим қайда бўлгай Кўҳкандин.*

*Среди этих гор труда и бед,
Как я могу обойти Кухкана¹.*

¹ Кухкан – прозвище Фархада. Словарное значение – «копающий горы».

*Низомий деди, Хусрав бўлди пайрав,
Агар ул шоҳ эди, бу эрди хусрав.*

*Низами рассказал, а Хусрав последовал за ним,
Если первый шах, то второй – хусрав.*

*Таносуб топиб ул икки ягона,
Дедилар борча Хусравдин фасона.*

*В этой связи эти двое единственные своей эпохи,
Только и рассказывали о Хусраве.*

*Мени маҳзунгаким шиқ этти бедод,
Солиб гам тогида андоқки Фарҳод.*

*А меня – печального любовь угнетала,
Бросила в горы печали как Фархада.*

*Муносибдур агар тортиб навони,
Десам Фарҳоди маҳзун достони.*

*Поэтому мне подходит, как Фархад петь,
И рассказать повесть о печальном Фархаде.*

*Ўзиб жон Мусҳафидин икки оят,
Дебон Фарҳоду Шириндин ҳикоят.*

*Написав два аята из Мусхафа души
Рассказать о Фархаде и Ширин.*

*Харошида фигон чексам гамангез,
Бу суҳон бирла қилсам тешиасин тез.*

*Скрипучим голосом плача от горя,
Этим напильником отточить его тешу.*

*Чу аввалги фасиҳи Ганжапарвард,
Рақамзад қилди бу афсонаи дард,*

*Первый красноречивый, выросший в Гандже,
Который написал эту печальную легенду,*

*Деди: Фарҳод бир хорокан эрди,
Ва лекин ўз фанида якфан эрди.*

*Сказал, что Фархад был камнеломом,
Но был единственным в своем деле.*

*Магар Ширинга бўлди орзуйи,
Чиқармоқ хора ичра турфа жўйи.*

*Когда Ширин овладела мечта провести арык,
Среди этих камней и гор.*

*Бу ши устодин истар эрди ул ҳур
Ки, таъриф этти ул маҳзунни Шопур.*

*Для этого дела та гурия искала мастера,
И Шопур рассказал ей о том печальном .*

*Париваши дедиким, келтургил они,
Бориб Шопур келтурди равони.*

*Красавица, подобная пери, сказала: приведи его,
Пошел Шопур и быстро привел.*

*Анга чун пардалар кейнидин ул ой
Такаллум бирла бўлди корфармой.*

*Из-за покрывала та луна ему,
Говорила и дала указания о работе.*

*Унин онинг эшиткач хаста Фарҳод,
Бўлуб ошиқ, чекиб афғону фарёд.*

*Когда ее голос услышал больной Фархад,
Влюбился, издавая стоны и крики.*

*Қарору сабри итти, ҳуши кетти,
Анга етти иши охирки йитти.*

*У него не осталось ни терпения, ни ума,
Дошел до того, что вовсе пропал.*

*Ва лекин соҳири Ҳиндустоний,
Ёзарда бу маломат достони.*

*Но когда чародей из Хиндустана¹
Писал этот дастан укор и упреков.*

*Чу топти хомаси таҳрири таъжил,
Бу ишга берди кўп тағйиру табдил.*

*Сделал быстрым свое перо он,
Многое изменил и перестроил в нем.*

*Бирар сўзни агар айтиб мувофиқ,
Бурунги номага қилди мутобиқ.*

*Если и сказал одно какое-то совпадающее
То привел его в соответствие с прежним.*

*Чу аслу гавҳарига сурди хома,
Бу янглиз гавҳароро қилди нома.*

*О его происхождении он писал,
Так украсил свое писание жемчугами².*

*Ким ул нисбатда султонлардин эрди,
Хито мулкидаги хонлардин эрди.*

*Что он родом был из султанов,
Из ханов, правивших в Китае.*

¹ То есть Хусрав Дехлави.

² Здесь игра слов: в оригинале употреблены слова «аслу гавхари» и «гавхароро». Аслу гавхари – происхождение, гавхароро – украсить жемчугами.

Ҳадисида нишони пурҳунарлиқ,
Жабинида шукуҳи тожсварлиқ.

*В его словах были признаки мастерство,
На лбу у него великоление обладателей короны.*

Вале навъики инсон одатидур,
Анингдекким башар хосиятидур

*Но таким образом по обычаю людской,
И как свойственно человечеству.*

Ки, ҳар иш сориким, табъ ўлди мойил,
Эрур ўткармак андин ўзни мушкил.

*Если в сердце проявляется склонность какому – то делу,
То сдерживать себя очень трудно.*

Ҳавас тортиб синон чун келтуруб зўр,
Бурун айлар хираднинг кўзларин кўр.

*Когда желание поднимет свое копье и бьет,
То первым ослепит он глаза мудрости (разума).*

Бўлур мағлуб, ким бўлса ҳаваскеш.
Бу ишта тенг дурур султонун дарвеш.

*Кто в плену у желаний, тот будет побежден,
В этом деле равны и шах, и нищий.*

Анинг зотиға чун табъи муҳаввис,
Таносубсиз ҳунарлар қилди мунис.

*Его природа, склонная к желаниям,
Тяготила к неподобающим его сану профессиям.*

Кўруб хоқони Чин фарзандин ул тавр,
Кўп этти манъига ҳам лутфу ҳам жавр.

*Хакан Чина, увидев сына таким,
То мягкостью (ласково), то силой хотел его удержать от этого.*

Чу кўрди мумкин эрмас тарки одат
Ки, зотийдур шақоват ё саодат.

*Но увидел, что нельзя отвыкать от привычки,
Счастье или несчастье – вложено в естестве человека.*

Ул ишдин неча бўлди фикрат оҳанг,
Кўрунди салтанат номусига нанг.

*Много размышлял он по этому делу,
Это ему казалось позором для царства.*

Зарурат бирла жондин узди пайванд,
Деди: қилсун сафар фарзона фарзанд.

*Был вынужден он порвать нить своей души,
Сказал: пусть отправится в путешествие наш сын.*

*Чу ул оламда урди сайр учун гом,
Ул ишлар бошига тушти саранжом.*

*Когда он стал путешествовать по миру,
Тогда и с ним случились те события¹.*

*Бу майдонга чу Ашираф сурди маркаб,
Бу сўзни ўзга навъ этти мураттаб.*

*В это поле и Ашираф въехал на коне²,
Он по-другому изложил все это.*

*Яна бўлгон экан бу нома марқум,
Вале роқим эмастур яхиши маълум.*

*Еще одно писание было написано,
Но о писце³ его известий мало.*

*Учовким чектилар бу жоми софи,
Бу янглигдур гузориш ихтилофи.*

*Эти трое пили это чистое вино,
И у них такое различие в ходе изложения.*

*Чу Хусрав сурди бу рангин фасона,
Деди сўз аввалидин ҳам нишона.*

*Когда Хусрав изложил эту прекрасную легенду,
Он рассказал и о начале его.*

*Манга ҳам чун бу пок ишио кўрунди,
Бидоятдин демак авло кўрунди.*

*Мне тоже, когда я познакомился с этим чистым писанием,
Казалось, лучше начинать сначала.*

*Не сўзким билмагайлар ибтидосин,
Хуш эрмас неча хўб этсанг адосин.*

*То слово, начало которого неизвестно,
Нехорошо, как бы красиво оно ни изложено.*

*Гар имон элга раҳматдин нишондур,
Ва лекин чун алифсиздур ямондур.*

*Если вера – знак милости людям от бога,
Но без алифа становится плохо⁴.*

*Агарчи шамсни олтун кўрар ҳис
Вале чун шиндин айрилди бўлур мис.*

*Если чувство считает солнца золотым,
Но без «шин» оно будет медь⁵.*

¹ То есть события, о которых рассказывается в дастане Хусрава Дехлави.

² То есть тоже написал дастан на эту тему.

³ То есть об авторе.

⁴ Здесь игра слов: если слово «иймон» (вера) в староузбекском написании читать без алифа, то получается слово «ёмон» (плохо).

⁵ Здесь тоже игра слов: если слово «шамс» (солнце) читать без буквы «шин», то получается слово «мис» (медь).

*Берур меҳнат тунига шамъ ёғду,
Чу ўчти шуъласи бўлди қаронгу.*

*Свеча освещает ночь трудностей,
Но погаснет ее пламя, будет темно.*

*Мангаким солди шоми ғам ниҳон сўз,
Десамким ёрутай бу шамъи жонсўз*

*Меня эта ночь печали заставила гореть,
Когда я хотел зажечь эту свечу, сжигающую душу.*

*Бошида бўлмаса заррин ливойи,
Шабистонга нетиб солгай зиёйи.*

*Если на голове нет золотистого знамени,
Как может освещать темную ночь?*

*Умидим улки, бу шамъи Тирози
Ки, бўлди жон уйининг жилвасози,*

*Надеюсь на то, что это свеча прекрасная,
Проявившая свой блеск в доме моей души.*

*Куёшдек чарх айвонин ёрутқай
Ки, онинг партави оламни тутқай.*

*Как солнце будет озарять небосвод,
Так что лучи его распространяются на весь мир.*

*Кетургил, соқий, ул шамъи дурахшон,
Демай шамъи дурахшон, меҳри рахшон*

*Принеси, кравчий, свечу, рассыпающую жемчуг,
Не скажу свечу, а солнце яркое.*

*Ки, меҳр этгач аён тоғ узра анвор,
Чиқай тоғ узра мен ҳам Кўҳканвор.*

*Когда лучи свои солнце показывает на горах,
Я тоже, пусть как Кухкан, поднимаюсь на горы.*

(Давоми келгуси сонларда)

* * *

*Ҳазрат Навоийдан наволар келгай,
Абадий барҳаёт садолар келгай.
Ул зот бунёд этган маъни қасрига
Биз янглиг сўзга зор гадолар келгай.*

Сирожддин САЙИИД

Жорж САНД

(1804–1876)

ИНДИАНА

Роман¹

*Француз тилидан
Юсуф ХУШВАҚТОВ таржимаси*

22-боб

Эртаси куни эрталаб Раймон Индианани ортиқ севмаса-да, унинг хурмати учун далда бериб, мактуб ёзди:

“Азиз дўстим, жаҳл чиқиб, ақл кетган дақиқаларда айтган аччиқ сўзларим учун кечирим сўрамоқчи эмасман, чунки хузурингизда қоним қайнаб, бошим гангиб, ақлдан озар кўйга тушишимда менинг айбим йўқ. Авлиё эмасманки, бенуқсон бўлсам. Аслида бу можарода иккимизнинг ҳам айбимиз йўқ. Сиз аёллар, биз эркакларга қараганда комил зотсизлар. Буни кўп марта айтганман. Индиана, аслида сиз ҳақингизда хотиржам ўтириб, ўй сурганимда, сизни аёл эмас, фаришта деб билганман. Сизга Худога сажда қилгандек сажда қиламан. Муаттар нафасингиз тафти лабларимни куйдирганида, ёнингизда туриб ўзимни Одам Атодек ҳис қилдим. Кўпинча бошингизга эгилганимда сочларим сочларингизга тегса, бутун танам яйраб кетарди. Сиз гуноҳга ботган умр йўлимни кўриқлайдиган, менга ўзгача қувонч ҳадя этадиган самовий зотсиз, мангу фароғатли орзулар тимсолисиз, кўкдан тушиб келган фариштасиз. Нега одамни васвасага соладиган аёл қиёфасини, унинг соф руҳини қабул қилдингиз? Эй бенуқсон фаришта, нега мени сеҳрлаб кўйдингиз? Неча марта бахтим кучоғимда деб адашганман, совуқ муносабатни кўрганман, холос.

Менинг жинойткорона пушаймонлигимни кечиринг, сизга муносиб бўлолмадим. Балки менга мос тушганингизда биз бахтли бўлармидик. Бироқ сиз менинг ҳам комилликка етмаганимдан азият чекдингиз, ўзингиздаги саховатни мендан тополмаганингиз учун каминани айбдор ҳисобладингиз.

Мени кечирганингиздан сўнг – сиздек бенуқсон зот кечиримли бўлади – сизга миннатдорчилик билдиришга ва оқ фотиҳа беришга яна бир бора рухсат этинг... Ташаккур! О, йўқ, менинг ҳаётим, фикримни бошқача ифодаламоқчи эдим. Кучоғимдан отилиб чиқиб кетганингиздан азият чексам-да, хузурингизда таъзим бажо келтираман. Кўз ёшларим ҳали

¹ Охири. Бошланиши ўтган сонларда.

курумаган бўлса-да, қарорингизни кўллаб-қувватлайман. Ха, Индиана, сиз улуғ инъом беришга ўзингизда куч топа олдингиз. Бу билан юрагимни, қалбимни вайрон қилдингиз, келажагимга соя солдингиз, ҳаётимни барбод этдингиз. Начора! Сизни шунчалар севаманки, барчасига бош эгиб кўнишга розиман, ўзим ҳақимда ўйламайман. Мен учун энг муҳими – сизнинг бахтли бўлишингиз. Ор-номусимни сиз учун минг маротаба қурбон қилишга тайёрман, лекин сизнинг ор-номусингиз мен учун баридан улуғ. Уни бир инъомдек қабул қила олмайман! Эҳтироснинг васвасасига ва маст қилувчи кучига учмаганимдан, қучоғингиздан самовий сурур топмаганимдан хафа эмасман. Агар саховатингиздан фойдаланганимда бир умр виждон азобида қийналиб ўтган бўлардим. Бу менинг ҳаётимни захарлаш демакдир. Одамларнинг сиздан нафратланишини кўриб, мен ўзимдан қаттиқ уялардим. Эй Худойим, элу юртга шарманда бўлишингизни била туриб, сизни қучоғимга олиш мен учун ўлим билан баробар, ахир! Сиз учун жонимни ҳам, қонимни ҳам берсам-да, қасос олсам-да, гап-сўзлардан сўнг зодагонлар олдида шаънингизни асрай олмасдим, севгилим! Сизни жон-жаҳдим билан ҳимоя қилиш сизга қарши гуноҳ иш қилишдан ўзга нарса бўлмай қоларди. Менинг ўлимим эса сизни тап-тайёр жиноятчи деб аташга йўл очиб берган бўларди. Бечора Индианам, бир оғиз “севдим”, дея сизни нобуд қилишим мумкин-ку! Бахтли бўлинг!

Жўнаб кетинг, севгилим, бошқа осмон остида илтижоларингиз ижобат бўлиб, яхши фазилатларингиз учун мукофотга ноил бўлгайсиз. Карами кенг Тангри бизни ярлақайди. У бизни бошқа йўл билан қовуштиради. Янада бахтлироқ висол... балки... йўқ, бу фикрим ҳам куфрли, гоҳо ўзим васвасага тушаман!..

Алвидо, Индиана, алвидо! Кўрдингиз-ку, бизнинг севгимиз куфрли!.. Юрагим чилпарчин бўлган шу дамда, сизга “кечир” деган сўзни айтишга ўзимда дармон топа олармиканман?”

Раймон мактубни Дельмар хонимга ўзи олиб борди. Хобгоҳига кириб бекиниб олган Индиана уни қабул қилишдан бош тортди. Раймон унинг эри билан самимий хўшлашиб, хатни хизматкорга бериб, уйини тарк этди. У кўчага чиққач, об-ҳаводан яйраб кетди, аёллар гўзал кўринар, дўконлар, айниқса, кўркам эди. Хуллас, бу кун Раймон ҳаётидаги ажойиб кун эди.

Дельмар хоним мактубни очмасдан сандиққа ташлаб қўйди. У аммаси билан хайрлашиб келмоқчи эди, сэр Ральф қаттиқ қаршилиқ қилди. Карвахал хонимникига аввалроқ бориб келган Ральф Индиана аммасининг мунофиқона хужумларига рўпара келмаслиги керак, деган фикрда эди.

Орадан бир ярим ой ўтиб, бортига эр-хотин Дельмарлар чиққан икки мачтали “Корали” кемаси Бордо портини тарк этишга тайёргарлик кўраётганди. Ральф дўстларига хат ёзиб, улар билан хайрлашишга келмоқчилигини билдирди. Бироқ жўнаш олдидан улар Ральфни кутиб, бекорга овора бўлишди. Капитан жўнашга сигнал берганда ҳам Ральф кўринмаётганди. Ям-яшил қирғоқдаги бандаргоҳнинг охирги бинолари кўздан ғойиб бўлганида Индианани ғамгин ҳислар чулғаб олди. Аёл золим эрининг шафқатсиз ҳукмронлигидан кўриқлайдиган, ўзига далда берадиган дўстининг йўқлигидан ўксимокда эди.

Бироқ шундоқ ортига ўтирилса, Ральф унга жилмайиб қараб турибди.

– Демак, сиз мени тарк этмабсиз? – деди Индиана кўзларига ёш қалқиб, Ральфнинг бўйнига осилар экан.

– Сизни зинҳор ташлаб қўймайман! – деди Ральф уни бағрига босиб.

23-боб

Дельмар хонимдан де Рамьер жанобларига мактуб. Бурбон ороли, 18 июнь, 18... йил.

Ўзим ҳақимда сизга бирор нима дейишга ожизман. Фақатгина бу ерга етиб келиб, Парижда менга ёзган ўша хатингизни ўқиб чиқар эканман, барибир жавоб мактубини ёзишни лозим топдим. Ўшанда ғам-аламдан куйиб-ёниб, ҳис-туйғуга берилиб кетганимни билмай қолибман, чунки сизга қаттиқ ишонгандим. Энди айбимни бўйнимга оламан – бунга ошиқ кўзи билан эмас, оддий инсон назари билан қарайсиз.

Ҳаётимнинг ўша лаҳзаларида кўзимга разил кўриниб кетгандингиз. Кечирасиз-у, Раймон, аммо бир оғиз сўзингиз ва бир назарингиз билан умид ва ишончимни бир умрга сўндирдингиз. Энди бахтли бўлишимга сира кўзим етмайди, лекин сиздан нафратланиб ҳам ўтирмайман – сўнгги зарбани еб бўлдим.

Ҳа, ўшанда сизни кўрқоқ, аблаҳ одам деб ҳисоблай бошладим. Сизга нисбатан менда жирканиш ҳисси пайдо бўлди. Сиздан яшириниш учун Бурбон оролидан ҳам узоқроққа кетишни хоҳладим. Нафратим ғам-алам қадахини бир томчи қолмагунча сипқоришимга ёрдам берди. Лекин хатингизни ўқиб чиқиб, енгил тортдим. Энди сизга ачинмайман ҳам, нафратланмайман ҳам. Ҳаётимни барбод қилиб дашном ейишингизни ҳам истамайман. Бахтли бўлинг, беғам-бепарво яшайверинг ва мени унутинг. Ҳали ҳаётман, балки узоқ умр кўрарман!..

Бундай олиб қараганда, бўлиб ўтган воқеаларда сизнинг айбингиз йўқ, мен ақлдан озгандим. Балки сизда қалб бордир, мен унга йўл тополмагандирман. Сиз мени алдаганингиз йўқ, ўзимни ўзим алдадим. Сиз, қасамхўр ёки тошбағир одам эмассиз – мени шунчаки севмагансиз, холос.

Эй Худойим, сиз мени севмагансиз! Мен-чи? Наҳотки мен ҳам сизни севмаган бўлсам? Бироқ сизга арз қилиб ёзаётганим йўқ, ҳозирги ҳаётингиз тинчини оғир хотиралар билан бузмоқчи эмасман. Ғам-андуҳларимга шерик бўлишингизни истамайман, уларни енгилга ёлғиз ўзим куч топа оламан. Сизнинг асл қиёфангизни энди билиб олдим, шунинг учун сизни кечириб, оқламоқчиман.

Ёзганларингизни таҳлил қилмоқчи эмасман, бу жуда осон иш. Менинг бурчим нимадан иборатлигини далиллар билан кўрсатмоқчи ҳам, сизнинг муҳокаманингизга қўймоқчи ҳам эмасман. Раймон, хотиржам бўлинг, айбимни ўзим яхши биламан – сизни ортиқча севиб юбордим, оқибатини ўйламадим. Иснодга қолишим мумкинлигини айтиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Мен буни жуда яхши билардим. Агар ёнингизда қолсам, ор-номусимга бир умрлик доғ тушишини ҳам, ҳамма мендан юз ўгириб, лаънатлаб, лойга белашини ҳам, биров келиб, қўлтиғимдан олиб, раҳм-шафқат кўрсатиб юпатмаслигини ҳам билардим. Ҳа, ҳаммасини билардим. Менинг ягона хатоим – кучоғингизни очмай, кўкрагингизга бош қўйганим эди – буниси танҳо ўзимга аён. Менинг инъомимни қабул қилмаслигингизни кутмаган эдим, бундай бўлишини тасаввур ҳам қилмагандим. Сизникига бораётганимда феъл-атворингиздан келиб чиқиб, аввалига мендан юз ўгиришингизни билардим, аммо тутган йўлимнинг қатъийлигини кўриб, менга ёрдам қўлини чўзарсиз, деб умид қилгандим. Йўқ, кучоқ очиб севгингиз нашъасини тотиш ўрнига, қалтис қадам қўйганим учун қойиб, қаттиқ пушаймон едирасиз деб сира ўйламагандим.

Агар ишончим оқланганида миш-мишлардан хайиқмай, менга озор етказишларидан чўчимай, атрофдагиларнинг юзига тик боққан бўлардим! Ҳиссиётларимизнинг муштараклигига ишониб, одамлар нафратига нафрат билан жавоб берган бўлардим! Сизга бўлган эҳтиросим, севгим инграётган виждон азобини ўчирган бўларди! Сиз учун яшаб, ўзимни унутардим! Сизнинг қалбингизни забт этганимдан ғурурланиш баробарида ўзимнинг шармандалигимни эсдан чиқарардим. Атиги бир сўзингиз, бир нигоҳингиз ишончим оқланиши учун етарли эди-ку. Ақидаларга суяниб яшайдиган одамлар учун бизнинг ҳаётимизда жой қолмаган бўларди. Ҳа, ақлдан озганим рост, сиз айтган чўрилар севгиси ҳақидаги романларда тасвирланган ҳаётни билардим. Лекин ана шу тўқима ҳаёт биз учун қувноқ ва содда, қалтис саргузаштлар, бахт ато қилиши мумкин эди. Сиз ўшанда аччиқ ҳақиқатни очиқ айтдингиз, Раймон! Бу мени руҳий тушқунликка солди ва яксон қилди. Ростдан ҳам шундай бўлди.

Бир нарсанинг тагига етолмай овораман: биз нега саробга интилдик? Ўзим бир заиф аёл бўлсам, ўта қалтис ҳиссиётлар ботқоғига ботиш на ҳожат? Ўша романлар ҳаётига тақлидан сиз кучли эркак бўла туриб, мендан ибрат олмадингиз. Қайтанга келажак режаларимни барбод қилдингиз. Юзингизда қувонч билан менинг болаларча ҳаёлларимни, мағрурлигимни, содда фикрларимни ўғирлаб ўтирддингиз, уларни юзак муҳаббат белгиси деб қарадингиз. Сиз кўр ва қар экансиз, фақат сўзда ботир экансиз. Нега хавф-хатарга рўбарў келганимизда бирдан ақлли бўлиб қолдингиз? Хавфли дақиқалар одамни ботир қилиб қўяди, қўрқув унутилади, деб ўйлаб юрардим. Сиз эса айни керак пайтда қўрқоқлик қилдингиз! Наҳотки сиз, эркаклар, ўлим хавфи туғилгандагина ўзларингизнинг жисмоний кучларингизни ишга соласизлар? Барча саволларга жавоб беришда тилингиз бийрон экан, менга шунини тушинтириб беринг-чи, илтимос. Балки бизлар бошқа-бошқа нарсалар ҳақида валдираб юргандирмиз? Мен севгимга содиқ қолиб сизникига бордим, сиз, ахир, мени севаман, дер эдингиз. Ё Танграм, агар муҳаббатингиз чин бўлса, нега олдимиздаги тўсиқларни аввалдан кўра билмадингиз, нега хатоларингизни бунчалик кеч англадингиз?

Энди сизга таъна қилишдан маъно борми? Мени умр бўйи севишга қодирмидингиз? Шубҳасиз, йўқ! Айбим шундаки, сизга чин ва мустаҳкам севгимни сингдира олмадим. Сабабини излаб, юрагимдан топа олмаяман. Бироқ шак-шубҳа йўқки, ўша сабаб мавжуд. Балки сизни ҳаддан зиёд севиб юборгандирман, балки жўшқин меҳр-муҳаббатим жонингизга тегиб, сизни тўйдириб юборгандир...

Сиз эркаксиз, демак, эрк ва роҳат-фароғатни ёқтирасиз. Сизга оғир юк бўлдим. Баъзан сизни ўзимга бўйсундиришга ҳам уриндим. Аммо бу айбим учун шунчалик таҳқирлайсиз деб ўйламагандим.

Менинг ҳаётимни барбод қилиб эришган эркинлигингиздан роҳатланаверинг – энди сизни бошқа безовта қилмайман. Нега менга шу сабоқни эртароқ бермадингиз? Шунда иккимиз ҳам камроқ азият чекармидик.

Алвидо, Раймон! Менсиз бахтли бўлишга ҳаракат қилинг. Қалбимни тилка-пора қилган ёвузлигингизни кечираман. Гоҳида онангиз билан мен ҳақимда суҳбат қуриш – у мен билган оналар ичида энг меҳрибони. Юрагимда на доғ, на алам қолган. Эслаб қолинг, бугунги қайғум ўтмишдаги сизга бўлган муҳаббатимга жуда муносиб.

Индиана.”

24-боб

Дельмар хонимнинг оилавий ҳаёти энди анчайин осойишта кеча бошлади. Барча кўнгилсизликлар ўткинчи дўстлари билан бирга йўқолди. Бунақа “дўст”лар Индиананинг ҳаётини чигаллаштириб юборган эди. Сэр Ральф ҳамон совуққонлигини сақлаб қолган, майда-чуйда гапларга аралашмас, ғийбатчиларнинг можаролари барҳам топганди. Шунингдек, Индиана кўп вақтини ёлғизликда ўтказарди. Уларнинг уйи шаҳардан сал наридаги тоғ бағрида жойлашган. Жаноб Дельмар ҳар куни эрталаб бандаргоҳдаги омборхонасига кетарди. У ерда кун бўйи Ҳиндистон ва Франция билан савдо-сотик қиларди.

Улар билан бирга кўним топган сэр Ральф эр-хотиннинг ҳаётига зеб берарди. У шундай моҳирона иш тутардики, ҳатто улар Ральфнинг эзгу мақсадини сезмай қолишарди. У табиий фанларни ўрганар, шу билан бирга плантациядаги ишлар устидан назорат қиларди. Индиана ўзининг эски одатига қайтганди, креол аёлларига хос ялқовлик билан бўш вақтини тўр беланчақда ўтказар, узок оқшомларда эса тоғ ёнбағри бўйлаб сайрга чиқарди. Бурбон ороли улкан учбурчакни эслатарди, унинг асоси – қирқ лье атрофидаги ер майдони, улкан чўққиси бир минг олти юз метрча баландликда. Бу улкан тоғ-оролнинг деярли барча нуқталаридан: ўткир учли қоялар орасидан ҳам, тор водийлардан ҳам, узун дарахтли ўрмонлардан ҳам, уфқнинг осмон билан туташ жойидан ҳам мовий денгиз кўз олдингизда намоён бўлаверади. Унинг хонаси дерзасидан, уй қаршисидаги тепаликда ўсган тик ўрмон оралигидан Ҳинд океанида сузиб бораётган оппоқ елканли кемалар Индианага кўриниб турарди. Бу манзара сокинликда ўтаётган кундузги соатларда унинг нигоҳини ўзига тортар, юрагини эзиб, тушқунликка соларди. Бетакрор ушбу манзара унга мутлақо завқ бахш этмас, аксинча, ўша томонга боқар экан, қалбини ғамгинлик ва нохуш ўйлар қамраб оларди. Сўнгра бориб дерзадаги чит пардани тушириб кўяр, кундузги ёруғликдан беркиниб, танҳоликда аччиқ ва қайноқ кўз ёшларини тўқарди.

Оқшомлари гуллаб-яшнаб турган шолитор даладаридан, тоғлардан эсаётган шабада муаттар ҳидларни олиб келаркан, Индиана фахам¹ дамламасини ичиб, сигара чекиб наша қилаётган жаноб Дельмар ва Ральфни бирга қолдириб, саваннага тушиб кетарди. Сўнгра вулқон кратеридан ҳосил бўлган қоядан кўтарила бориб, бир жойни танларди-да, у ердан ботаётган қуёшга, ундан булутларга, шакарқамиш плантациялари узра ҳосил бўлган тилларанг нурларга, сув сатҳига тушиб жилоланаётган ёғдуга маҳлиё бўлиб қараб қоларди. Сувошти қоятошларининг ўрқачлари ялтираб турарди. Сен-Жил дарёси этақларига эса Индиана камдан-кам тушарди. Чунки денгиз унинг ғамгинлигини оширар, шу билан бирга ўзининг алдамчи сароблари билан унинг ҳаёлини ўғирларди. Тўлқинлар оша, олис туманли бўшлиқ орқасидан унинг кўз олдида соҳир замин намоён бўла бошларди. Дарҳақиқат, вақти-вақти билан судралувчи булутлар ниҳоятда ғайритабиий чизгилар ҳосил қилар, унинг рўпарасида оппоқ, улкан тўлқинлар кўтарилиб, Луврнинг олд деворини, туманлик ичидан шитоб билан сузиб чиққан тўртбурчак елканли кемалар эса Биби Марям ибодатхонасини эслатарди.

Индиана ҳамон ўтмишнинг таъсири остида яшар, барча қувончларини Париж тасавурида кўрарди. Аслида ўз вақтида бу шаҳарда ўтказган дам-

¹ Фахам – Орхидей баргидан тайёрланган чой.

лари хаётининг энг оғир дамлари бўлганди. У тоғнинг бош айланадиган баланд нуктасида турар, оёқлари остида эгри-бугри даралар ястаниб ётарди. Бу даралар океандан олисда бўлиб, гўё у ўзини камондан отилган пайконда учиб келгандек хис этарди. Серғулу шаҳар ҳам фавқулудда тезлик билан унга яқинлашаётгандек эди, хаёллар оғушига берилиб кетиб, хуши ўзига келганида эса қоятошларга чакқонлик билан ёпишиб оларди. Узоқдан туриб унинг бу ҳаракати, бежо нигоҳи, юзидаги ёввойи қувноқликка кўзи тушган одам уни ақлдан озган аёлга чиқариб қўйиши ҳеч гап эмасди. Индиананинг танҳоликда ўтказаетган қувноқ ва севинчга тўла дамлари кун бўйи сурган хаёлларининг давоми эди. Агар эри бу каби сайрларини тақиқлаб қўйса борми, унинг хаёти қандай кечишини тасаввур қилиш қийин, чунки у фақат ўзининг ҳаловати билан тирик эди. Унинг хаёлоти алангали интилиш бўлиб, кутиш ҳам, хотирлаш ҳам, умид ҳам, ачиниш ҳам эмас, фақат бутун борлигини қамраб олувчи орзуга ўхшаб кўринарди.

Ральф ҳам оролнинг денгиз шамоли тегмайдиган хилват гўшасида сайр қилишни одат қилиб олганди. У ҳам уммонни хуш кўрмас, унда сузавериш жонига текканди.

Унинг хотирасида Франция ҳам Худонинг қарғиши теккан жойга ўхшарди. У ғам чекишга ўрганиб қолган, дарду аламга бардошли бўлса-да, соат сайин бу азият юклари оғирлик қилиб борарди. Ральф иложи борича бу мамлакатни унутишга ҳаракат қилар, ҳаётдан кўнгли совиган бўлса-да, кимгадир наф келтиришим керак, деган фикр билан яшарди. Шундай қилиб, Ральф ҳеч кимга Франциядаги ҳаёти ҳақида гапиргиси йўқ эди. Индиананинг хотирасидан аёлнинг бошига тушган кўргуликларни ўчириб ташлаш учун Ральф ҳар нарсага тайёр эди. Лекин бу ишни удалай олишига ишонмас, ўзининг гапга чечан эмаслигини ҳам яхши биларди. Шунинг учун Индианадан ўзини тортиб юрар, унинг кўнглини қандай овлашни ҳам билмасди. Ўзининг ғайритабиий тортинчоқлиги, мулойимлиги, совуққонлиги ва худбинлигини намоён қиларди. Ральф ўз ғам-андуҳлари билан одамлардан узоқроқ юрарди. Кун бўйи қушлар ва ҳашаротлар ортидан қувлаб юришидан уни овчи ёки табиатшунос деб ўйлашар, ишқий саргузаштлардан тамомила йироқ одамга чиқариб қўйишганди. Аслида эса Ральф учун ов ва фан билан шуғулланиш аччиқ ва залворли хаёлларини беркитиш учун хизмат қиладиган эрмак эди, холос.

Учбурчаксимон Бурбон ороли бошидан охиригача калта-калта тилма дараларга бўлиниб кетган, уларнинг тубларида тоғ дарёларининг шарқираган тиниқ сувлари оқади. Мана шу даралардан бирининг номи – Берник. Бу ер жуда хушманзара жой бўлиб, чуқур ва тор водий, икки томондан сиқилиб турувчи қоялар, уларнинг икки ёнбағирларини қоплаб олган чакалакзор ва қирққулоқлар ҳусн бериб турарди.

Икки қоя оралиғидан, жуда катта баландликдан оқиб тушаётган шаршара суви пастда чоғроқ кўл ҳосил қилганди. Кўл қирғоқлари бўйлаб қамишзорлар чайқалар, уларнинг баргларига сачраб кўнаётган томчилар ялт-юлт қиларди. Банан ва апельсин дарахтлари бутун водийни кўм-кўк қилиб турарди. Ральф бу ерга одамлардан ва иссиқдан қочиб келарди. Унинг барча сайрлари шу ерга келиб яқун топар, шаршаранинг бир маромда шовуллаши ва унинг танга хуш ёқадиган салқини Ральфни яйратиб юборарди. Киши билмас ғамлардан юраги сиқилганда у шу ерга келиб, ҳеч кимга кўрсатмай армонсиз кўз ёш тўқар, ҳасратини, ёш қалбининг сарф этилмаган мадорини шу ерда ёзарди.

Сизга Ральф феъл-атворини очишим учун ушбу маълумотларни айтиб

ўтишни лозим топаман. Унинг ҳаётининг деярли ярми шу дарада ўтди. У болаликнинг илк давридан бошлаб бу ерга келишни одат қилиб олганди, ота-онасининг ноҳақ муносабатларини мардонавор енгиши учун ҳам бу ерга келарди. Тақдир билан қасдма-қасд туриб курашишни шу ерда ўрганди. Ўсмирлик чоғларида мурғак Индианани шу ерга опичлаб олиб келар, уни қирғокдаги кўм-кўк ўтлар устида ухлатиб қўйиб, ўзи тип-тиник сувда балиқ тутишга кетарди ва қояма-қоя кезиб чиқиб, қушлар уясига қирғин келтирарди.

Унинг танҳолигини фақат чағалаклар, бўронқушлар, сув товуклари, денгиз қирғоклари бузарди. Бу қирғокда қушлар қояларга келиб ин қураб, кечга яқин безовталиқ билан тўда-тўда бўлиб йиғилар, кимсасиз дарани ўзларининг бўғиқ, ғалати қичкириқлари билан тўлдириб юборарди.

Ральф уларнинг шукуҳли парвозларидан, тасалли берувчи овозларидан завқланар, уларнинг турли хил ҳаракатлари унинг учун овунчок эди. Қушларнинг номларини ўзининг муштдеккина қизчасига ўргатар, уларнинг ҳаёти ҳақида гапириб берар эди. Айниқса, унинг диққатини тўқ сариқ коринли, усти зумрад рангли чиройли Мадагаскар ўрдакчаси жалб этар эди, баъзан бу ерларга ахён-ахёнда учиб келувчи фаэтон қуши парвозидан биргалашиб завқ олишарди. Алвон патли бу қуш атиги бир тутам хасга ўхшаса-да, Маврикий оролидан Родриго оролигача бир неча соат тўхтамасдан учиб бора олади ва кечаси денгиз устидан икки юз мил масофани босиб ўз уясига қайтади. Бўронқушлар ҳам баъзан бу ерларда кўришиб қолар, қояларга ўткир учли қанотларини ёйиб кўниб олишарди-да, аччиқ ва мунгли қийқириқлари билан ҳавони ларзага солишарди. Яна бу ерга денгиз подшоҳи – айри думли, қорамтир патли, эгик тумшукли йирик фрегат қуши ҳам келиб кўнар, даралар нақ унинг учун яратилгандай, ҳавода муаллақ қотиб туриши кўрганнинг завқини баттар оширарди. Қоядаги қушлар бу иккала болага ўрганиб қолган, шекилли, инлари атрофида доимий ўралашиб юришганидан чўчимасдилар ҳам. Қушлар қояга гала-гала бўлиб учиб келишганидаёқ Ральф улар изидан тирмашиб чиқа бошлар, улар бекинмачоқ ўйнашаётгандек янада юқорироққа учиб ўтишарди. Буни кузатиб турган Индиана қувонганидан қикир-қикир кулар, Ральф қийинчилик билан топган тухумларни похол шляпасига жойларди, йирик денгиз қушлари кучли қанотлари билан ҳужумга ўтса, тухумни бермасликка ҳаракат қиларди.

Хотиралар силсиласи ҳаёлидан лип-лип ўтар экан, Ральфнинг қалби аччиқ доғ билан тўларди. Энди вақт ўзгарди, унга доимий йўлдош бўлган қичкина қизча бугун унга сирдош эмас, улар ўртасидаги иноқлик йўқолган. Ральф Индианага доимий ғамхўрлик қилиб келаётган, дўстлик ришталари бутунлай узилиб кетмаган бўлса-да, уларнинг очикчасига гаплашиб олишига нимадир халақит берарди. Бу балки ўтмиш хотираларидир, уларнинг ўй-фикрлари ушбу хотиралар атрофида айланиб юрарди. Яъни, бу Раймон билан Индиана муносабатлари бўлиб, Ральф бу масалада оғиз очмасликни афзал биларди. Бир куни, хатарли бўлса-да, гапиришга уриниб кўрди, лекин натижа бермади. Такрорий уриниш эса фойдасиз. Ральф зодагонлардан бўлмиш Раймонга ақл киритиб қўйишни биларди, лекин Индианани ўкситишни истамасди.

Улар бир гўшада умргузаронлик қилсалар-да, қалбдан суҳбатлашмас, Раймон ўзини ундан олиб қочар, фақат дастурхон атрофида кўришар, ичидагини тилига чиқармасди. У плантациядан айни Индиана офтобдан қочиб, тўр беланчакка тушганда қайтарди. Индиана сайрга кетганида

жаноб Дельмарга қандайдир баҳоналарни рўқач қилар, уни сойда ёлғиз қолдириб, ўзига тегишли қоя тагида, Индиана ўтиши керак бўлган жойда кутарди. Баъзан соатлаб дарахт бутоклари орасидан мўралаётган ойнинг хира ёғдусига боқар, бироқ Индиананинг сайрига халал беришга журъат этолмасди. Индиана водийга тушиб келганида, у Ральфни тезоқар дарё кирғоғида учратарди, шу ердан кирғоқ бўйлаб уларнинг уйига кетадиган сўқмоқ бор эди. Ральф кўпинча уни тезоқар дарё суви ювиб кетган каттакон юмалоқ тош устида кутарди. Индиананинг оппоқ кўйлаги кўзига ташлана бошлаганида Ральф унга яқин бориб, қўлларидан тутар, то эшиккача чурк этмасдан бошлаб борар, аёл одатдагидан кўра ғамгинроқ кўринса ёки биринчи бўлиб гап бошламаса, лом-мим демасди. Сўнгра ундан ажралиб, ўз хобгоҳига йўл олар, лекин жаноб Дельмар ухламагунича у ҳам ётмасди. Борди-ю, Дельмар овозини кўтаргудек бўлса, бирор нарсани баҳона қилиб, гап сўрар ёки уларнинг хузурига кириб можарони тинч йўл билан баргараф этишга ҳаракат қиларди. Майда-чуйда нарсалар боис шовқин кўтарилганда Ральф жаноб Дельмарни босиқликка чақирар ёки полковник ўз обрўсини билгани ҳолда, ўзини қўлга оларди. Иш юзасидан кун бўйи йиғилиб қолган аламини хотинидан олмоқчи бўлганида “ҳакам”ининг ухлашини кутишга тўғри келарди. Бироқ полковник бекорга овора бўларди. Пинҳона кузатув тирқишидан қулоғини динг қилиб турган Ральф баланд овоз келиши билан огоҳлантирувчи қарши сигнал юборарди: оёғи билан полни тепар ёки жиҳозларни шарақлатар ва шунда полковникнинг овози ўчар, у хотинининг эҳтиёткор ва бардошли ҳомийси ҳали уйкуга кетмаганини тушунарди.

Тўртинчи қисм

25-боб

Индиана Бурбон оролидан йўллаган мактубни Раймон диққат билан ўқиб чикди. Дельмар хоним бахтсиз бўлишига қарамай, ҳали қадди букилмаган, мардонавор ва маънос руҳини йўқотмаган кўринади. Бу Раймонда катта таасурот қолдирди.

“Унинг устидан адолатсиз ҳукм чиқарибман, – деб ўйларди Раймон, – Индиана мени чин юракдан севган экан, демак, ҳозир ҳам севади. Ҳатто мен учун ўлимга ҳам тайёр – мана аёллар қанчалик кучга эга, атиги бир ишора қилсам, дунёнинг нариги четидан бўлса ҳам менга интилади. Афсуски, бу вақт талаб қилади. Энг камида саккиз ой кетади. Шундай бўлса-да, ҳаракат қилиб кўраман!”

Раймон шундай хаёллар билан уйкуга кетди, аммо тез орада қўшни хонадаги ингранишдан уйғонди. У қийинчилик билан ўрнидан турди, халатини эгнига илиб, онасининг хонасига аранг судралиб кирди, Рамьер хоним ўзини ёмон ҳис этаётганиди.

Фақат эрталабга бориб, у сал ўзига келди. Хоним энди узоқ яшай олмаслигини тушунар, ўй-хаёлларини ўғлининг тақдири банд қилганди.

– Ўғлим, онангдан айриладиган кўринасан, – деди у, – Худога илтижо қиламан, ўрнимга сенга бир муносиб аёл ато этсин! Лекин, Раймон, ўйлаб иш тут, муваффақиятга интилиб, бутун ҳаётингни барбод қилиб қўйма. Ҳа, бир аёлни ўзимга келин қилишга шайланганимда уни Худонинг ўзи кўп кўрди. Бироқ, ўғлим, жаноб Дельмарнинг ҳам тўридан гўри яқин – ким билади дейсан, узоқ сафар уни батамом оёқдан қолдиргандир. Унинг хо-

тинидан хабар олиб тур, у ҳали ҳам барҳаёт. Агар жаноб Дельмар менинг ортимдан у дунёга равона бўлса, сени онангдек севувчи ўша аёлни топ.

Кечга бориб де Рамьер хоним ўглининг қўлида жон берди. Раймонга бу йўқотиш жуда қаттиқ зарба бўлиб тушди. Онасининг ўлими уни чуқур қайғуга солди. Бирор муаммони ҳал қилишда онасига суяниб, унга ўрганиб қолганди. У онасининг бошида кўз ёшлари тугагунча аччиқ-аччиқ йиғлади. Тақдир ундан Индианани ҳам юлқиб олиб кетганидан ғуссага ботиб, қаттиқ сиқилиб, Худо унга тўкис бахт ато этмаганидан зорланди. У гоҳо Худонинг борлигига ҳам шак келтирар, модомики, уни шу тарика бахтсиз қилиб яратган экан, илтижо қилиш ўрнига Тангридан юз ўгирмоқчи ҳам бўларди. Охири тақдирдан қочиб кутулиб бўлмаслигига фаҳми етган Раймон хаёлотлар ғуборини тарқатиб, ўзини тўшакка отди.

Бироқ у ўзига келиб олгач, Францияда нималар рўй бераётганига кизикди. Мамлакатда аҳвол тобора оғирлашиб борар, халқ солиқ тўлашдан бош тортганди. Раймон бундай қалтис вазиятда сиёсатга аралашмай Серсида сабр қилиб туришга қарор қилди. Мудом бошида ғужғон ўйнаган фикрлар охири Раймонни бир тўхтамга олиб келди: ҳали Индиана унинг учун бой берилган эмас! Агар истаса, уни қайтариб олиши мумкин.

Бу режани амалга оширишда бир қанча қийинчиликлар кўндаланг турар, энг ёмони, жаноб Дельмарнинг ўлимини кутиш керак эди. Лекин уни кутишга вақт қани, дейсиз. Полковник ҳали йигирма йил умр кўради. Шундай бўлса-да, Раймон Индианага эришиш учун яна бир уриниб кўришни дилига тугиб қўйди. Унинг кенг ва бой тафаккури имкониятлар сари йўл топишга ундарди. У Индианани ҳеч бир қийинчиликсиз измимга соламан деб ҳисоблар, ўз севгисига содиқ оташин қалбли бу аёлни маккорлик ва ширин сўз билан қўлга олмоқчи эди. Уни жамоатчиликнинг миш-мишу хужумларидан ҳимоя қила оларди. Бегона кўзлардан қимматбаҳо ёмби каби уйининг тўрига яшириб, фақат севги дамларида у билан ҳаёт гаштини сурган, эрининг ғазабидан қутқарган бўларди. Дунёнинг бошқа бир чеккасида савдо-сотик ишлари билан банд бўлиб турган жаноб Дельмар уч юз минг мил жойдан хотинини қидириб келмас? Аммо Индиана шунча азоб-уқубатлардан сўнг муҳаббатни деб, Раймонга талпинармикан? Ким билади, балки унга Раймоннинг севгисидан бошқа нарса керак эмасдир, фақат унинг теварагида ғам-ташвиш билан яшамоқчидир? Раймон турли режалар тузиб чиқди. Булар бекаму кўст амалга оширса бўладиган режалардай кўринди. У жамоатчилик фикри ва жамият қонунларини четлаб ўтувчи хуфёна алоқалардан хабардор, ўзаро муносабатларни эҳтиёткорлик ва эпчиллик билан одамлар кўзидан яширишни қойиллатарди.

“Барибир ҳам, – ҳаёлидан кечирди у, – бу аёл менга жонини беришга тайёр. У ҳаёти не кечишидан қатъи назар дунёнинг у бурчагидан бўлса ҳам мени деб етиб келади. У ўзига йўл топа олади. Жамоатчилик фақат майда-чуйда иллатларга аёвсиз, бу каби улкан жасоратлар олдида ожиз. Уни кечиришади, ҳатто менга бўлган вафодорлигидан лол қолишади. Бундай вафодорлик бошқа биронта аёлнинг қўлидан келмайди. Ҳеч ким унинг устидан кулмайди, уни ҳимоямга олсам, менга таъна қилишга журъат этиша олмайди, унинг севгисини ҳимоя қилсам, ҳатто менинг жасоратимга тан беришади. Ҳар ҳолда, менинг тарафимни олувчилар топилиб қолар, баҳс-мунозаралар фойдамга ҳал бўлар. Баъзан оқсуяклар азоб-уқубат тортганларга ҳурмат кўзи билан қарашади ва ҳайратга тушишади. Баъзан бундай паллаларда жамоатчиликни шунақа усуллар билан чалғитиб туриш ҳам керак”.

Раймон шу ўй-хаёллар таъсирида Индианага мактуб битди. Мактуб айни тадбиркор ва уддабурон одам ёзган хатлар сирасидан эди. Бу мактубдан севги хиди анкир, ҳақиқат жаранглаб турарди. Аммо бу ҳақиқат қамиш поясига ўхшар, уни қай томонга боссангиз, ўша томонга эгилаверарди.

Бироқ Раймон ақл билан иш тутиб, мактубида режаларини аниқ қилиб ёзмаганди. У Индиананинг қайтиш эҳтимоли борлигини назарда тутганди-ю, аёлнинг мажбуриятлари ҳақида чурқ этмаганди. Хатининг охирги қисмини онаси ҳақидаги хотираларга бағишлаб, унинг ўлимини, ўзининг ёлғизликда қийналаётганларини ёрқин бўёқларда тасвирлаганди. Францияни қамраб олган инқилоб манзарасини, уни жасорат билан қарши олганларини ифодали акс эттирганди. У Индианага қалбидаги садоқат ва вафодорлик айни пайтда асқотишини ишонтириб ёзганди. Сўнгра Раймон ўз тақдиридан нолиб, ўта кўнгулчанлик қилиб қўйгани, бахти кўлида пайти унга эътибор бермаганидан афсусланиб, бутунлай ёлғизлик гирдобидида қолганини ёзганди.

“Мени бир вақтлар севганингиздан гап очманг, – қўшимча қилганди у. – Бу гап мени сўнги кувватимдан жудо қилади, жасоратимни сусайтиради, ўз-ўзимни лаънатлай бошлайман, бевафолигим ёдимга тушади. Бахтли эканингизни, мени унутиб юборганингизни ёзинг, токи мен ҳам узилган ришталаримизни улашга шайланай!”

Қисқаси, Раймон ўзини Индианасиз бахтсиз ҳис этаётганини, уни кутаётганини ёзганди.

26-боб

Мактуб жўнатилгандан сўнг уч ой ичида Бурбон оролига етиб келганда Дельмар хоним хонадонидидаги оилавий можаролар чидаб бўлмас даражага етганди. Индиана хотираларини кундалигига ёзиб борарди. Бу дафтардаги битиклар асосан Раймонга атаб ёзилганди, хотираларини унга юбора олмаган бўлса-да, юрагида йиғилиб қолган дардларини юмшатиш, ҳаётида содир бўлаётган ғамгин ва ҳаяжонли дамларни у билан баҳам кўрмоқ истагида эди. Бу хотира битиклари жаноб Дельмарнинг кўлига тушиб қолди, тўғрироғи, полковник Индиананинг хат сақланадиган кутиси кулфини бузиб очди, у ерда Раймоннинг аввалги хатлари ҳам сақланиб келаётганди. Жаноб Дельмар барчасини рашк ва ғазабдан титраб ўқиб чикди. Илк дақиқалардаёқ полковник ўзини йўқотиб қўйди. Нафаси ичига тушиб, қўлларини мушт қилиб тугди ва хотинининг сайрдан қайтишини кута бошлади. Агар у бироз кечикиброқ келганида шўрлик жаноб Дельмар ўзига келиб олган бўлармиди, бахтга қарши Индиана вақтида қайтди. Полковник бир оғиз гапирмай, ғазаб билан хотинининг сочларидан бураб, уни айлантириб ерга улоқтирди ва қаттиқ тепди.

Аммо Индиананинг пешонасидаги қонни кўриб, эри ожизага ўта қўпол муомала қилиб юборганини тушунди ва кўркиб ўз хобгоҳига ўтди-ю тўппончасини ўқлаб, ўзини пешонасидан отмоққа шайланди. Аммо шу топда кўзи дахлиздаги Индианага тушди, жувон ўрнидан туриб, пешонасидан бутун юзига оқиб тушаётган қонни шошмай артарди. Аввалига полковник унинг тирик қолганига шукр қилди, аммо дарҳол ғазаби қайта ўт олди:

– Бу ҳам сенга оз ҳали, аслида сени ўлдиришим керак эди! Йўқ, жазманинг кучоғида ётганингни кўргунча кўзим чикқани афзал! Сизларнинг бахтли бўлишларингизга йўл қўймайман! Иккалангнинг ҳам бошинг-

га етаман – сени адои тамом қиламан, у муттахамга устимдан кулиш қанақалигини кўрсатиб қўяман.

Ральф дахлизга кириб келганида жаноб Дельмар ҳали ҳам ҳовуридан тушмаганди. Ральф Индиананинг аянчли аҳволга тушганини кўрди, бироқ жувон бакириб-чақирмай, раҳм-шафқат сўрамай мағрур тургани эътиборини тортди. У шунча азоблардан кейин ҳам бирор кишидан ёрдам сўрамаётганди. Ральф шу яқин орада бўлишига қарамай, ҳеч қандай бақир-чақирни эшитмаганди.

– Индиана, – мурожаат қилди у, – сизни ким бу аҳволга солди?

– Ким дейсизми? – жавоб берди захархандалик билан Индиана. – Дўстингдан топ дейдилар-ку. Ундан бошқа ким ҳам менга қўл кўтара оларди? Бундай ҳуқуққа фақат у эга.

Ральф бамбукдан ясалган ҳассачасини ерга улоқтирди. Унга қурол керак эмасди, қўллари билан ҳам жаноб Дельмарни бир ёқлик қила оларди. Ральф полковникнинг хонасига бостириб кирди-да, бир мушт билан уни ерга қулатди...

Жаноб Дельмар полда ётарди, юзи кўкариб кетган, бўйни қийшайган, каттиқ зарбдан ҳарсиллаб нафас оларди.

Ральф полда сочилиб ётган қоғозларни териб олди. Раймоннинг дастхатини таниб ва бузилган кутини кўриб, не воқеа рўй берганини фаҳмлади. Қоғозларни бир-бир йиғиб, уларни Дельмар хонимга келтириб тутқазар экан, дарҳол ёқиб юборишни маслаҳат берди. Полковник уларнинг барини ўқиб чиқмаганига Ральфнинг имони комил эди.

Сўнг аёлни ўз хонасига киришини сўради ва ўзи полковникка ёрдам бериш учун хизматкорни чақирмоқчи бўлди. Лекин Индиана на хатларни ёқишга, на ярасини яширишга унади.

– Йўқ, – мағрурона жавоб берди у, – мен буни хохламайман. Бу одам бир вақтлари уйдан қочганимни Карвахал хонимча, очик-ошқора айтиб, мени шарманда қилган. Мана энди бевафолиги учун хотинининг юзини ёрганини ҳамма кўриб қўйсин.

Полковник ўзига келаётганини кўриб, Ральф дарҳол унга таъна қила бошлади. Ювош табиатли жаноб Дельмар ўз қилиғидан пушаймон бўлиб, йиғлашга тушди. Унинг чиндан ҳам афсусланаётгани, Индианани аччик устида дўппослагани кўриниб турарди. Энди хотинини чақириб, ундан кечирим сўрамоқчи бўлганида Ральф бунга қаршилик қилди, бу хонимнинг обрўсини тўқиши мумкинлигини айтиб, Индианага ҳозирча ҳеч нарса демасликни маслаҳат берди. У бу каби ҳақоратни ҳеч ким кечирмаслигини, ҳеч қачон эсидан чиқармаслигини биларди.

Ана шу кундан бошлаб Индиана эридан очикчасига нафратлана бошлади. У барча айбларини сарҳисоб қилиб кўриб, ўзининг ноҳақ ҳақоратланганидан кўнгли ўксиди, эрига бўлган охирги ҳурмати ҳам сўнди. Жаноб Дельмарнинг қилмиши жуда оғир эди. Кўнглингга хуш ёқмайдиган ҳаётга дуч келдингми, яхшиси, бу ҳаётдан воз кеч. Ора йўлда сарсону саргардон бўлишга на ҳожат? Ё кечиримли насроний бўлиб, барча азобларга чида, ё хотининг билан ажраш. Жаноб Дельмарнинг ҳиссиётларига худбинлик аралашганди. Чунки полковник қариб бораётганди, хотинининг ғамхўрлигига муҳтож эди. У ёлғизликдан ўлгудай кўрқарди. Аввалги мағрурлиги туфайли хотинига қаттиққўллик қилган бўлса-да, Индиананинг кетиб қолишидан ҳадикда эди. Кундан-кун хотинининг совиб бориши унинг ич-этини еяётганди. Полковник қариган чоғида хотинидан айрилиб хор бўлишдан кўрқаётганди.

Дельмар хоним бутун борлиғи билан мавжуд никоҳ қонунларидан ҳазар қилар, севмайдиган эр билан яшаш унга дўзах азобидек туюлмоқда эди. Шундай қилиб, унинг барча ҳаракатлари қаттиққўл эрига қарши курашдан иборат бўлди. Агар жазирама чўлда унга ишончли макон топилганида, эри уриб ўлдириб қўймасдан олдин у ўша ерга қочиб кетган бўларди. Аммо Бурбон ороли жудаям тор бўлиб, уни осонгина қидириб топишарди. Денгиздаги ҳеч ким тополмайдиган маконгина уни зулмдан қутқариб қолиши мумкин эди. Миясига шу фикр келгач, Индиана бироз хотиржам тортди, ҳатто қувонди ҳам. Дельмар жаноблари ҳам хотинининг ўзига келаётганини кўриб: “Баъзан эркакларга хос зўравонлик аёлни ховуридан туширади”, деб ўйлаб кўнгли тинчиди.

Хуллас, Индиана қочиб кетиб, ёлғиз қолиш ва озодликка эришиш ҳақида орзу қила бошлади. Унинг хаста миясида турфа хил хаёлий режалар ғужғон ўйнар, ҳатто Хиндистон ёки Африка чўлларига кетишни ҳам ўйларди. Кечкурунлари яқинроқдаги Родриго оролига учиб кетаётган қушлар парвозига махлиё бўлиб қолар, ўша хилват оролдаги сокин ҳаёт ҳақида хаёл суларди. Аммо эри қидириб бориши мумкинлиги важдан Индиана қўшни ороллардан ўзига бирорта бошпана топишга чўчирди. У баъзан уйларида эри билан иш юритадиган мадагаскарлик йирик пудратчиларни учратиб қоларди. Бу одамлар ғоят кўпол, беўхшов, офтобда қорайган бўлиб, эсхушлари савдо билан банд эди. Шундай бўлса-да, уларнинг ҳикоялари Дельмар хонимни ўзига тортарди. Хоним улардан ажойиб серҳосил Мадагаскар ороли ҳақида сўраб-суриштирар, улар ўша ернинг ғаройиб табиати ҳақида гапириб беришарди. Шунда унинг Мадагаскарга кетиб, яшириниш истаги баттар кучаярди.

Ўша оролнинг улканлиги ва европалик аҳолининг камлиги сабаб Индианани у ердан топиша олмасликлари мумкин эди. Шундай қилиб, хоним аниқ қарорга келди, ҳаётини бошқатдан бошлаш фикри хаёлини чулғаб олди. Урмон чеккасидаги номаълум дарё қирғоғида ўзининг кулбасини ўрнатиб, бизнинг қонун ва ақидаларни билмайдиган қабиладан ҳимоя сўраётганини тасаввур қилди. Таваккал қилиб жамиятимизда ҳукм сураётган тақиқ ва чекловлардан холи оролда осуда ҳаёт кечиради. У ёлғиз яшашнинг хавfli эканини, иссиқ жон иситмасиз бўлмаслигини тасаввур қилмас, биргина золим эр дастидан қутулгани билан у ердаги иқлим ва ярим ёввойи одамларнинг туриш-турмуши нақадар оғирлигини билмасди.

Беғубор орзулар ва ақлга сиғмас режаларга берилиб, чекадиган уқубатларини унутиб, ўз дунёсини қураб, кўнглини овутар эди. У Раймон ҳақида ўйламасликка ҳаракат қиларди. Чунки Индиана орзу қилган маконда Раймонга жой йўқ эди. Аёлнинг ўй-хаёли келажақда бўлиб, ўтмиш ҳақида кам ўйлайдиган бўлиб қолганди. У ўзини бардам ва озод ҳис қилар, гўё ғариб турмушининг лаззатидан баҳраманд бўлаётгандек эди. Аммо Раймондан келган мактуб барча орзу-хаёлларини ғубордек тарқатиб юборди. Энди Индиана уни аввалгидан ҳам кўпроқ севадигандек туюлди. Менимча, Индиана уни авваллари ҳам бутун борлиғи билан бу қадар севмаган эди.

Раймоннинг ўз аҳволи тўғрисида ёзганларини ўқиб, Индиананинг қалбида соғинч ва эҳтирос ҳисси пайдо бўлди. Раймоннинг ёлғиз қолгани ва бахтсиз эканини ўйлаб, ўтмишда бўлиб ўтган гиналарини унутди, келажаги ҳақидаги янги ўй-хаёллари қалбини яна банд қилди. Кўрарга кўзи йўқ эрини ташлаб қочишни кўнглига тугиб қўйди. Энди унга ачинмайди. Индиана ўзини Раймонга қурбон қила олмаганидан ҳатто афсусланди ҳам.

У шунчалар ҳаяжонда эдики, чин муҳаббатни деб ўзини ўлдириб қўяёзган рашкчи эридан қочиб, тўрт ойлик денгиз сафарига отланишга тайёр эди. Ҳозирги ҳаётини Раймоннинг биргина табассумига ўйнаб-кулиб алмаштирган бўларди. Аёл зоти шунақа яратилган экан-да!

Энди гап фақат тезроқ жўнаб кетишда қолган эди. Шубҳапараст эрига, синчков Ральфга панд бериб кетиш осон эмасди. Бундан ташқари, қонунга биноан ҳар бир йўловчи ўз сафари ҳақида рўзномаларда эълон қилиши лозимлиги катта тўсиқ эди.

Хавфли Бурбон қўлтиғида лангар ташлаган санокли кемалар ичида “Евгений” кемаси Оврупага сузиб кетишга шай турарди. Индиана дарға билан тил топишишга узоқ уринди, неча марталаб сэр Ральфдан портга ҳамроҳ бўлиб боришни илтимос қилди. Талай сўраб-суриштирувлардан сўнг охири имкон топилгандек туюлди. Францияга жўнаб кетувчи кема дарғасининг орол ичкарасидаги Салин қишлоғида бир қариндоши яшаши маълум бўлди. Дарға ўшаникига бандаргоҳдан пиёда кетган экан. Шундан кейин Индиана уни қоя тағидаги йўлда пойлай бошлади. Шубҳа туғдирмаслик учун у ерга айланма йўллардан бориб, уйга ғира-ширада қайтарди, лекин интизорлик билан кутган кишисидан ҳамон дарак йўқ эди. У мўлжал қилган пайтга атиги икки кун қолганди. Шамол қирғоқ томондан эсиб турар, лангар ташланган жой энди кема учун хавфли эди. Дарға Рандом очиқ денгизга сузиб кетишни сабрсизлик билан кутарди.

Ниҳоят, Индиана хўрланганлар ва ожизлар ҳимоячиси бўлмиш Худодан мадад сўраб, хавф-хатарни писанд қилмай ва уни пайқаб қолишлардан кўркмай Салинга борадиган йўлга чиқди. Бир соат ўтар-ўтмас дарға Рандом сўқмоқдан тушиб кела бошлади. Бу одам ҳақиқий денгиз бўриси эди. Кайфияти сира ўзгармайдиган кўпол ва тунд кишига ўхшарди. Унинг ўқрайган кўзларига қараб шўрлик Индиананинг капалаги учиб кетди. Бироқ у ўзидаги бор ирода ва жасоратни бир ерга тўплаб, унга пешвоз чиқди.

– Таксир, – деди у. – Мен сизнинг қўлингизга ҳаётимни ва номусимни топширмоқчиман. Мустамлакани ташлаб, Францияга кетмоқчиман. Агар сиз мени ўз ҳимоянгизга олмасангиз, сиримни ошкор қилсангиз, ўзимни денгизга отишдан бошқа чорам қолмайди.

Дарға шундай келишган, нозик аёлни дунёнинг нариги четига бўлса ҳам элтишга тайёр эканини билдирди.

– Демак, сиз розисиз, таксир? – сабрсизлик билан сўради Дельмар хоним. – Бўлмаса мана буни менинг йўл ҳақим деб олиб қўйинг.

У бир вақтлар Карвахал хоним ўзига совға қилган қимматбаҳо тақинчоқлар солинган ғилофни дарғага узатди. Унинг бор-йўқ бойлиги шу эди. Аммо дарға пулга ўч одам эмасди. У ғилофни Индианага қайтарди ва кўнглини кўтариб, бир нималар деб қўйди. Шунда жувоннинг юзига қон югуриб:

– Жуда бахтсизман, таксир, – деди кўз ёшларини киприкларидан аранг тутиб турар экан. – Ҳозирги ишим сизга жудаям ғалати туюлаётгандир. Бу оролда яшаш қанчалик азоб эканини билганингизда эди, мenden шубҳаланмай, раҳм қилган бўлардингиз, албатта.

Индиананинг сўлғин ва мушфик чехраси дарғанинг диққатини ўзига тортди. Ғамгинликни ёқтирмайдиган кишилар ҳам баъзан чуқур хиссиётлар таъсирига берилади. У дарҳол Дельмарнинг совуқ турқини, мустамлакадаги хотинига зуғум қилиши ҳақидаги миш-мишларни эслади. Кўпни кўрган кўзлари билан бу соддадил ва сарвқомат аёлга разм со-

либ чиқар экан, унга чин дилдан ачинди. Айниқса, пешонасидаги оппоқ чандикни кўриб, ғазаби ортди. Дарға вақти-вақти билан савдо ишларида Дельмар билан муомалада бўлиб турарди, бу писмиқ ва ичи қора одамдан кўнгли қолганди.

– Падарига минг лаънат, – деди у. – Шундай кўхлик аёлни этик билан тепган эркакнинг оёғи синсин. Дельмар – ғирт қароқчи, уни бемалол чўчка деб атайверишим мумкин. Лекин эҳтиёт бўлинг, хоним. Сизни деб ўз вазифамни суиистеъмол қиляяпман. Ой ботгач, кичкина кушчага ўхшаб биронта дара ичига кириб яширинишингизга тўғри келади.

– Менга қандай яхшилик қилаётганингизни биламан, тақсир, – дэвом этди Индиана. – Сиз мавжуд қонунларни бузаяпсиз, балки жарима тўлашингизга ҳам тўғри келар. Шунинг учун барча бойлигимни сизга бермоқчиман, у мен тўлашим керак бўлган йўл ҳақидан икки баравар кўп.

Дарға табассум билан ғилофни олди.

– Ҳозир ҳисоб-китоб қилиб ўтириш вақти эмас, – деди у. – Мен сизнинг озгина маблағингизни сақлаб қўйиш учун олаяпман. Ортиқча юкингиз бўлмаса ҳам керак. Биз пальмали қўлтиқда лангар қўтараётган пайтимизда тунда қирғоққа келинг. Соат иккиларда икки эшкакчи билан қайик юбораман, улар сизни дарҳол бандаргоҳга олиб келишади.

27-боб

Жўнаш куни ҳам етиб келди. Индиана бу кунни жудаям интиқ қилиб юборса керак деб ўйлаганди. Аммо ҳаш-паш дегунча шунча вақт ўтганини билмай қолди. Ниҳоят, Дельмар хоним хобгоҳига беркиниб олиб, сафарга тайёрлана бошлади. Нарсаларини рўмоли остига яшириб, пальмали қўлтиққа олиб борди-да, уларни кумга кўмиб қўйди. Денгиз нотинч эди. Шамол соат сайин зўрайиб борарди. “Евгений” кемаси бандаргоҳдан аста-секин чиқиб келмоқда эди. Дельмар хоним унинг шамолда пирпираётган оппоқ елканларини узокдан кўриб турарди. У кемага чиқишни интиқиб кутарди. Гўё кема бир учқур от бўлиб, унга миниши билан елиб кетадигандек. У орол ичкарасидан қирғоққа шошилар экан, дара ичида ҳамон хотиржамлик ва жимжитлик ҳукм суради. Куёш чарақлаб турар, ҳаво мусаффо, кушлар чуғурлаб, ҳашаротлар ғимирлар, ҳар ким ўз иши билан машғул, Индиананинг интизорлик ила шошаётгани билан ҳеч кимнинг иши йўқ эди гўё. Индиана атрофида воқеалар ўйлаганидек кечаётганига баъзан шубҳаланиб қолар, “Ишқилиб, Худонинг ўзи асрасин-да”, – дея илтижо қиларди.

Тунга бориб шамол тинди. “Евгений” қирғоққа яқин келди. Куёш ботиши билан Дельмар хоним ўзи турган қоядан замбаракнинг бутун оролни ларзага солувчи товушини эшитди. Бу кеманинг эрта тонгдан сафарга чиқишидан дарак берарди.

Тушдан кейин Дельмар жанобларининг тоби қочиб қолган, у энди бари тамом, уйдагилар оёққа туради, режаларим пучга чиқади, дея юраги така-пука бўлганди. Бундай бетоб пайтларида эри уни излаши тайин, у ҳам эрини ташлаб кетмаслиги керак. Индиана бўшашиб, қарияни ёлғиз ташлаб чиқаётганидан ўксинди. Қалбига кулоқ тутиб, жамоатчилик таънасидан кўра, кўпроқ виждон азобидан қийнала бошлади ва уни қўркув ҳисси қамраб олди. Жаноб Дельмар қанчалик қўпол ва талабчан, инжиқ ва жиззаки бўлмасин, Индиана унга нисбатан тутган йўл чўрининг ўз хўжасига бош қўтариб чиқишидек гап эди. Индиана қонун бўйича унинг

хукмига бўйсуниси шарт эди. Бемор эр ҳаётида биринчи бор хотинининг ғамхўрлигидан кўнгли тўлганини билдирди. Соат ўнларда ўзини яхши ҳис этаётганлигини айтиб, хотинининг бориб дам олишига рухсат берди ва ҳеч ким унга халал бермаслигини тайинлади. Ральф ҳам унинг ўзини яхши ҳис этаётганлигини тасдиқлади ҳамда Индианага бориб ухлашни маслаҳат берди. Соат ўн бирларда уй ичига жимжитлик чўкди. Индиана тиз чўкиб сиғинишга тушди, кўз ёши тўкди. Бутун борлиғи билан Худодан раҳм-шафқат тилади. Сўнгра секин эрининг хонасига кирди. У қаттиқ уйқуга кетган эди. Юзида осойишталик, бир текис нафас оларди. Индиана уйдан чиқиб кетаётганида, ўриндикда ғира-ширада ухлаётган кишига кўзи тушди. Бу Ральф эди. У зарур бўлганда полковникка тез ёрдам бериш учун ўнғайроқ жойга сассиз келиб ўрнашиб олган эди.

“Шўрлик Ральф, – ўйлади Индиана, – унга бошлаб панд бериб кетаяпман-а!”

У Ральфни уйғотиб, барчасини бўйнига олиб, уни орқасидан бормасликка кўндирмоқчи бўлди. Аммо Раймон кўз олдига келди.

“Яна бир бора унга ўзимни қурбон қилиб кўраман, – ўйлади Индиана, – бу галгиси энг оғири бўлади. Бу – менинг бурчим”.

Саховатли аёл ноўрин ишни севги йўлидаги қаҳрамонлик деб билади. Севгиси виждон азоби билан курашишга ундайди.

Индиана бўйнига доим тилла занжирча тақиб юрар, бу онасидан қолган бисот эди. Занжирни ечиб, секингина Ральфнинг бўйнига тақиб қўйди. Сўнгра кекса эрининг аҳволини билиш учун унинг юзига яна бир бора разм солди. Бемор туш кўраётганиди, чамаси. Бир маҳал эри заиф ва ғамгин овозда:

– Бу одамдан эҳтиёт бўл, у сени хароб қилади, – деб тушида гапирди.

Индиананинг аъзойи бадани титраб кетди ва хобгоҳига қочиб ўтди. Кўнглидан ўзим учун эмас, Раймонни деб жўнаб кетаётиман, деган далда берувчи фикр ўтди. Раймондан бахт кутаётгани йўқ, Индиананинг ўзи уни бахтли қилиши керак эди. Аёл ҳар қандай укубатларга рози, фақат севгилисининг ҳаётини лаззатга буркаса бўлди. Индиана уйдан югуриб узоқлаша бошлади ва тезда пальмали қўлтиққа етиб келди.

У кумга кўмиб қўйган саватчасини кавлаб топди-да, устига ўтириб олди. Қалт-қалт титраганча ҳуштак чалиб эсаётган шамолга, тўлқинларнинг шовуллашига, тунги қушларнинг чинқирғига қулоқ тутди. Аммо бу овозларнинг барисини дафн кўнғироқчасининг жарангига ўхшаш юрагининг дук-дуки босиб кетди.

Индиана узоқ кутди. Сўнг соатини олиб қаради, келишилган вақт ўтиб кетганиди. Бу тун денгиз нотинч эди. Бурбон атрофида тинч об-ҳаво пайтида ҳам сузиш жуда қийин. Ниҳоят, Индиана ўзини олиб кетишга келаётган эшкакчиларни илғади. Тўлқинлар кўтарилиб, улкан ўрқачар ҳосил қилганидан қайиқ бир кўриниб, бир кўринмас эди. Индиана қайиқчиларга пешвоз чиқиш учун ўрнидан туриб, овоз берди. Лекин шамол унинг овозини тесқари томонга учириб кетди. Ниҳоят, эшкакчилар анча яқин келиб қолди ва унинг овозини эшитиб, қайиқни у томон буришди-да, навбатдаги тўлқиннинг қайтишини кутиб, тўхтаб туришди. Қайиқ тўлқин ўрқачига минган заҳоти эшкакчилар икки баравар куч билан эшкак эша бошлашди ва охири тўлқин қайиқни қирғоққа келтириб ташлади.

Сен-Поль қўлтиғи денгиз жинслари, кумлар, узоқ тоғлардан Галле дарёсига оқизиб келтирган чўкинди тупроқ устида, дарёнинг денгизга қуйиладиган ерида жойлашган. Бу ерда қирғоқ бўйлаб тўлқинлар тош-

ларни ювавериб сув остида кўринмас қоялар ҳосил қилган, бундай қоялар муқаррар кема ҳалокатига олиб келади. Фақат, тажрибали ва уддабурон денгизчиларгина бу қояларни четлаб ўта олади.

Қирғоқдан денгизга эсувчи шамол туриши билан “Евгений” очик денгизга чиқиб олганди. Индиана эса юки билан қайикқа ўтириб кема томон сузиб борар, чор атрофда тўлқинлар ўйнар, бўрон кучаярди. Эшкакчилар ўзини хавф-хатарга қўйган аёлни ҳеч тортинмасдан сўкиб боришарди. Кема икки соат аввал жўнаб кетиши керак эди. Бироқ дарға қаттиқ туриб олгани учун ҳали сузишга буйруқ берилмаганди. Шўрлик қочоқ аёл уларнинг қўпол ҳақоратлари-ю, сўкишларига дош бериб, аламини ичига ютиб ўтирарди. Эшкакчилардан бири дарғанинг жазманига қўпол гапирмаслик кераклигини эслатди.

– Ғашимга тегаверма, – жавоб қилди наригиси сўкиниб, – хавф-хатар бизни домига тортадиган кўринади. Қайик орқасида қандайдир махлук бошини кўрсатаётди. Тағин наҳангга дуч келмайлик.

– Ана наҳанг, – деди ҳалиги биринчи эшкакчи, – биттаси орқамиздан тушган кўринади!

– Аҳмоқ, бу денгиз махлуки эмас, итга ўхшайди-ку! Эҳ, тўрт оёқли мусофир! Сени қирғоқда эсан чиқариб қолдиришган кўринади. Минг лаънатлар бўлсин эгангга! Сени денгизчи улушига шерик қилиб бўлмайди. Бизга фақат хонимни олиб келиш буюрилган, кўппак ҳақида бирор нарса дейилмаган.

Шундай дея у итнинг бошига туширишга интилди. Индиана кўз ёшларини артганча денгизга боқар экан, қайикни таъкиб қилиб келаётган гўзал Офелиясини таниб қолди. Эшкакчи энди итнинг бошига туширмоқчи бўлганда тўлқин улар орасидаги масофани узайтириб юборди. Индиана итнинг нолиб ғингшиганини эшитди. У эшкакчилардан Офелияни қайикқа чиқариб олишларини ўтиниб сўради, лекин улар бундан бош тортишиб, қайтанга яқин сузиб келган жониворнинг бошига яхшилаб солишди. Индиана ўзини Раймондан ҳам кўпроқ севувчи дўсти Офелиянинг тўлқинлар узра қалқийган жасадига қараб қолди. Ана шу паллада улкан тўлқин қайикни ўрқачига бир кўтарди-да, яна пастга туширди. Эшкакчилар яна сўкина кетишди. Бироқ енгил ва пишиқ қайик яна тўлқинлар устига кўтарилди-ю, қушдек учиб қайта пастлади. Қайик қирғоқдан узоқлашган сари бўрон тина бошлади. Кўп ўтмай қайик кема томон равон ва тез сузиб кетди. Эшкакчиларнинг кайфияти сал жойига тушди, шу билан бирга ўзларини ўнглаб ҳам олишди. Энди Индиана ҳузурида қўполлик қилишмаётган бўлишса-да, уларнинг илмоқли гаплари жувоннинг юрагига наштардай ботмоқда эди.

– Хотиржам бўлаверинг, хонимча, – деди улардан бири, – сиз озодсиз!

28-боб

Бурбон оролига мактуб жўнатилгандан уч кун ўтгач, Раймон уни кимга йўллаганини ҳам унутиб юборди. У ўзини яхши ҳис эта бошлаши билан қўшни мулкка меҳмондорчиликка ўтадиган бўлди. Бир вақтлар Дельмар жанобларига қарашли бўлган Ланьидаги ер мулкни ҳозирда унинг қарзи ҳисобига Юбер аталмиш эпчил тадбиркор, анча обрў-эътибор орттирган, оддий савдогарларга ўхшамайдиган, мутлақ янги тоифадаги бой саноатчи ўзлаштириб олган эди. Янги хўжайин уйга эғалик қилиб, Раймон билан эски хотиралардан суҳбатлашиб турарди. Боғдаги қум юзида Нуннинг

нозик излари ҳозиргача сақланиб турар, ҳашаматли хоналарда Индиана-нинг овози жаранглаётгандек туюларди. Аввалига Раймон хотиралардан саросимага тушган бўлса-да, бора-бора кўникиб, янги фикрлар дунёсига шўнғиб кетди.

Қатта меҳмонхонада, Индиананинг доим кашта тикиб ўтирадиган ерида баланд бўйли, қадди-қомати келишган, бодом кўзли, айни пайтда назокат билан боқувчи, истараси иссиқ, шу билан бирга юз-кўзида хиёл истехзо акс этиб турувчи бир қиз ўтирарди. У деворга тушириладиган суратлардан эрмак қилиб нусха кўчириб ўтирар, булар мой бўёқда усталик билан чизилган ҳазил суратлар эди. Унга Людовик XV замонида урф бўлган қадимий деворга тушириладиган нақш ва шакллардан намуна олиш ёқарди. У вақт ўтиши билан униқиб кетадиган бўёқларда ноз-қарашмали, лаганбардор сарой аъёнларини, бир хил башанг либосдаги маркиз ва чўпонларни тасвирларди. Тарих устидан қулиб чизилган бу туркум суратларни у тақлид, деб атарди.

Қиз Раймонга ўзининг тийрак кўзларини қадар экан, бу кўзларда ни-магадир Шекспирнинг Анна Пейджини эслатувчи истехзоли, жозибали, маккорона илтифот чакнардди. Қизнинг ҳаракатларида на ибo, на ортиқча уддаббуронлик кўзга ташланарди. На зодагонларга хос таманно-ю, на ўзига қаттиқ ишонч сезиларди. Раймон ва қизнинг суҳбати урфдаги кийим-кечакларнинг санъатга таъсири устида борди. Жаноб Юбер икки ёшни танҳо қолдириб чиқиб кетди, уларнинг суҳбати бора-бора Дельмар хонимга кўчди.

– Сиз бу уйнинг собиқ эгалари билан қалин дўст эдингиз, шекилли? – сўради қиз. – Яна янги хўжайинларникига келиб турганингиздан ҳам мамнунсиз. Дельмар хоним, айтишларича, ажойиб аёл бўлган экан, – кўшиб кўйди у Раймондан нигоҳини узмай, – тўғриси, у бу ерда ўчмас хотира қолдирган. У ҳақидаги хотираларингизни хаёлингиздан чиқариш кийин бўлса керак.

– Ажойиб аёл эди, – деди Раймон ҳам лоқайдлик билан. – Унинг эри ҳам зўр одам эди...

– Бироқ, менимча, – бепарво оҳангда эътироз билдирди қиз, – уни ажойиб аёл дейиш камлик қилади. Эслашимча, юзи нурли ва шоирона хислатларга эга эди. Уни икки йил аввал испан элчисининг балида кўргандим. Сиз ўша бални эслайсизми?

Раймон Индиана билан танишган ўша оқшомни ўйлаб, титраб кетди. Ўша балда ҳозир у билан суҳбатлашиб турган тийрак кўзли, ой юзли қизга ҳам кўз қирини ташлаганини эслади. Ўшанда унинг кимлигини сўраб-суриштирмаганди.

Ҳа, мана энди жаноб Юберникидан жўнаб кетаётганида унинг ажойиб кизи номига илиқ гаплар айтишни лозим топди.

– Отаси бўлмасам-да, уни ўзимга қиз қилиб олиб, савоб иш қилганимни биламан, – деди саноатчи. – Менинг тарихимни билмайсизми?

– Мен бир неча ой бетобланиб ётиб қолган эдим, сизлар ҳақингизда ҳеч нарса билмайман. Менга шу нарса маълумки, бизнинг даврамыз учун савоб ишлар қилибсиз.

– Баъзи одамлар, – давом этди жаноб Юбер табассум билан, – мадмуазель де Нанжини қиз қилиб олганимга ҳасад билан қарашади. Аммо сиз, жаноб, ўз танингизга ўйлаб кўринг, бошқача йўл тута олмас эдим, виждоним буюргани шу бўлди. Ўн йил бурун омадим келиб, яхшигина мол-мулк йиғдим, бефарзанд ва ёлғиз бўлганимдан бирорта болани оталиққа олишга

жазм этгандим. Менга Бургундия ерини ва де Нанжи қасрини қўлга киритиш насиб этди, у бир вақтлар давлат ихтиёрида эди. У ер менга жуда ёқиб қолди. Аммо бир куни қасрнинг собиқ хўжайини етти яшар невараси билан ночор яшаётганини билиб қолдим. Қария ўз ерлари учун олган пулни қарзларини тўлашга сарфлаб юборганди. Унга ёрдамим тегишини истардим ва қўл остимдаги қасримда яшайверишига рухсат бердим. Аммо бахтсиз бўлишига қарамай у ота-боболаримиз ғурурини сақлаб, аждодлари умргузаронлик қилиб келган уйда яшашдан бош тортди ва тез орада вафот этди, мендан тирноқча нарсага умидвор бўлган эмас. Ўшандан кейин мен унинг неварасини қиз қилиб олдим. Жажжигина мағрур оқсуяк қизча менинг ёрдамимни сўзсиз қабул қилишга рози бўлди. Албатта, бу ёшда ақидаларни ҳали чуқур билмайдилар. Қизалоқнинг узоқни кўзлаб иш тутишга ақли етмасди. Тез орада у мени ота деб атай бошлади. Уни ўз қизимдек тарбияладим. У менинг қарилигимда асқотаяпти. Бу бахтдан айрилиб қолишдан қўрқаман. Унга энди бир яхши умр йўлдош топсам дейман, токи у мен қолдираётган мол-мулкка яна эгалик қилсин.

Юбернинг гапларидан шу нарса маълум бўлдики, у яхшигина ва ҳалол мол-мулк йикқан кўринади. Энди шу мулкка келажакда эгалик қиладиган ёш ва ғайратли хўжайин қидираяпти. Раймон ёш, унинг дидига мос, изланувчан, тақдирини унинг қарашларидан келиб чиқиб белгилайдиган, насл-насаби ҳам, давлати ҳам уни қониқтирадиган киши бўла олишини тушунди. Бундай имкониятни бой бериб бўлмасди. Раймон ўзи билганича эпчиллик билан ҳаракат қила бошлади. Бунинг устига меросхўр жудаям фусункор эди. У Худо берган бу омадга шукроналар ўқиди.

Дельмар хонимга келсак, у ҳақида Раймоннинг ўйлагиси ҳам келмасди. Хат ҳақидаги ўйларини нари суриб қўйди, Индиана унинг асл муддаосини қаердан ҳам билсин. Бунинг устига бирор-бир чора кўришга у шўрликнинг юраги дов бермайди. Раймон чиндан ҳам ўзини айбсиз деб даъво қилар, худбинлигини тан олишни сира истамасди.

Шундай қилиб, Раймон Ланьига тез-тез борадиган бўлиб қолди. Уни Юбер жаноблари илтифот билан кутиб оларди. Сиз биласиз, Раймон одамларга ёқиш санъатини эгаллаганди. Тез орада ўзини бой куёв дейишларини орзу қила бошлади.

Аммо жаноб Юбер асранди қизининг раъйига қарар эди. Шунинг учун ёшларга бир-бирларини билиш ва яқиндан танишиш учун тўла имконият яратиб берди.

Лора де Нанжи Раймонни хушнуд қилиб юбормас, масофа сақлаб муомала қиларди. Дилкашлик борасида Дельмар хонимга тенг келмаса-да, зийрак, совуққон, хушомадгўй, мағрур ва шу билан бирга хушмуомала Раймонни ана шундай аёлгина шайдо қилиши мумкин эди. Бу борада Лора ўзининг эпчилиги билан Индианадан устун турарди. Лора тез орада хушторини нафақат унинг ўзи, балки бойлиги ҳам қизиқтираётганини пайқаб қолди. Аммо зийрак аёл бўлгани учун бунга ажабланмади, чин севги ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмаслигини у яхши тушунар, миллионта ошиғи бўлса-да, уларнинг чин муҳаббати Раймонникдан ортик бўлмаслигига ақли етарди. Лора барча нарсаларга кунт билан, файласуфона ёндашар ва ўзи маъқул топган томонга юрарди. У Раймонни айбламасди, унинг замон ўғлони сифатида етти ўлчаб бир кесиши ёки омилкорлигидан ижирғанмасди, уни сева олишини жуда яхши биларди.

У ҳаётга совуққонлик ва фаҳм-фаросат билан қадам кўяётганидан мағрур эди. Ўзига эрк бериб юборса ёки қандайдир пуч хаёллар оғушига

кириб кетса, бари аҳмоқликдан, тузатиб бўлмас хатодан иборат бўлишини тушунарди. Қисқаси, у қалбини муҳаббат ўтида ўртамаслиги керак эди. Дельмар хоним эса, аксинча, ўз ҳиссиётларига бутунлай берилиб кетишни бурчи деб билганди.

Де Нанжи хоним никоҳни ижтимоий зарурат ҳисоблаб турмушга чиқишга рози бўлди. Аммо ҳозирча, ўз эркини ўзидан тортиб олиб қўйгунга қадар вақти-вақти билан уни тортиб олувчининг устидан вақтичоғлик қилиб туришни истаётганди. Бойликнинг хатарини ёш чоғидан англаган бу киз молдавлатга таяниб ёрқин ва жозибатор келажакка эришишига кўзи етмасди. Ҳаётни совуққонлик билан яшаб ўтиш лозим, бахт эса алахсирашга ўхшаш хаёлот, заифликнинг бир кўриниши, деб ҳисобларди де Нанжи хоним.

Раймон ўз тақдирини ҳал қилаётган бир пайтда Индиана Франция кирғоқларига яқинлашаётганди. У Бордога келиб тушганида шаҳар деворларидаги уч рангли байрокни кўриб, вужудини қанчалар ҳаяжон ва кўрқув қамраб олмади-я! Шаҳар шу кунларда нотинч эди. Ҳокимни ўлдириб қўйишларига сал қолди. Халқ оёққа турган, гарнизон қонли жангга тайёрланаётганди. Ҳали ҳеч ким Париждаги қўзғолон натижасидан хабардор эмасди.

“Бемаҳал келганга ўхшайман”, ичидан бир нидо отилиб чиқди Дельмар хонимнинг. Кемада энг охири пуллари ва нарсаларини сарф этиб қўйганидан шаҳар кўчаларида тентираб қолди. У Парижга кетадиган дилижонни кидирди, лекин барча почта аравалари тўлиб бўлганди. Одамлар саросимага тушиб, қочишга шошилар, ёхуд мағлубларнинг мол-мулкини талашга уринаётганди. Фақат кечга бориб Индиана дилижондан жой топди. Аммо у дилижонга ўтирган чоғи миллий гвардия кўриқчилари йўловчиларни тўхтатиб ҳужжат талаб эта бошлашди. Индиана шубҳа уйғотмаслик учун кўркувини босиб турганида, ёнидагилардан қирол ҳокимиятининг ағдарилиб, қиролнинг ўзи қочганини, унинг барча тарафдорлари оқ калтак-қора калтак қилинишини эшитиб қолди. Одамлар бу хабарни қийқириқлар билан олқишлагани Индианани ҳайратга солди. Францияда бўлиб ўтган инқилобда уни фақат бир нарса қизиқтирарди. Биргина одамнинг тирик ёки ўликлиги, холос. Индиана тош йўл устида ҳушидан кетиб йиқилди ва бир неча кундан кейин касалхонада ўзига келди.

Икки ой ўтди, ёнида на пули, на кўрпа-тўшаги бор, мия шамоллашидан дармони куриб, бир ўлимдан қолиб, касалхонадан чиқди. У ёлғиз кўчада қолган, жонига оро кирадиган ҳеч кими йўқ, оёғида зўрға турарди. Ўзига нима бўлганини аранг эслади. Раймон ёдига тушди; унинг тақдири аллақачон ҳал бўлиб кетганди. Аммо Индианани тақдир раво кўрган ботқоқдан тортиб оладиган биргина одам Раймон эди. Аммо Раймондан дарак йўқ, Дельмар хонимнинг хаста қалбига ёлғизлик, умидсизлик ғулғула сола бошлади. Батамом ақлу ҳушини йўқотган ҳолда у гандираклаб, кўрфазгача етиб келди-да, калтираб, куёш нурида исиниш учун тош супага чўкди. Шу алфозда бир неча соат ўтириб қолди. Оёқларига келиб урилаётган муздай сувни сезмас, ҳеч нарсани ўйламади. Бир вақт кирғоқдаги “Евгений”да у-бу нарсалари ва бир оз пули қолгани эсига тушди, шуларни қайтариб олиш мумкинми? Аллақачон қош қорайиб қолган эди. Денгизчиларга сўз қотишга тортинди, улар қўпол ҳазил-ҳузил гаплар билан кундузги ишларини тугаллаётган эдилар. Индиана уларга қорасини кўрсатгиси келмай, қўлтиқдан нари кетди ва соҳилбўйи кўчасида жойлашган хароба уй ичида яширинишга қарор қилди. Октябрнинг совуқ хавоси уфуриб турган бир бурчакда аччиқ ўйлар ва ваҳима исқанжасида

тунни бир амаллаб ўтказди. Ниҳоят, тонг отди. Энди Индианани очлик азоби қийнарди. У тиланчилик қилмоқчи бўлди. Кийимидан тиланчига ўхшамасди, ҳамма унга ажабланиб қарар, мийиғида кулиб қўяр эди-ю, ҳеч вақо ташлашмасди. У яна бандаргоҳга қайтиб борди. Биринчи дуч келган денгизчидан “Евгений” ҳамон қирғоқда турганини билиб, кемага қайиқда сузиб борди ва дарға Рандомни нонушта устида учратди.

– Оҳ, соҳибжамол йўловчим, Париждан қайтиб келибсиз-да? – деди дарға. – Келганингиз яхши бўлди, эртага яна ортга қайтмоқчи бўлиб тургандик. Бурбонга олиб кетайликми?

Рандом буюмларини топшириш учун Дельмар хонимни кўп жойлардан қидирганини айтди. Лекин Индианани касалхонага ётқизишганда, унда ҳеч қандай ҳужжат йўқ эди. У “номаълум аёл” бўлиб қайд қилингани сабабли дарға у ҳақда маълумот топа олмаганди.

Эртаси куни чарчоқ ва дармонсизликка қарамай Индиана Парижга жўнаб кетди ва кела солиб, ўша оқшомдаёқ Раймонникига шошилди, юраги муздай бўлиб, уни дарвозабондан сўраб-суриштирди.

– Хўжайин соғ-саломат, – жавоб берди дарвозабон. – У ҳозир Ланьида.

– Ланьида? Яъни, Серсида демокчисиз, шундайми?

– Йўқ, хоним, Ланьида. Жаноб Раймон энди ўша ернинг хўжайини.

“Азизим Раймон! – кўнглидан ўтказди Индиана. – Мени ёт кўзлардан асраш учун бизнинг ерларимизни сотиб олибди-да. Менинг келишимга унинг ишончи комил экан-да!”

Янги ҳаёт нашидасидан маст Индиана тезда бориб меҳмонхонага жойлашди. Тун бўйи ва кейинги ярим кун дамани олди. Бечора аёл неча кундан бери хотиржам ухлагани йўқ! Ўнгидан келмайдиган ширин тушлар кўрди. Уйғонгач, тушларидан ранжимади. У дид билан кийинди, чунки Раймоннинг барча майда-чуйдаларгача эътибор беришини биларди. Индиана ўзига янги, чиройли кўйлак буюрганди. Уйғониши ҳаманоқ кўйлакни олиб келиб беришди. Аммо сочини тартибга солиш осон кечмади, чунки унинг узун сочини касалхонада калта қилиб қирқиб ташлашганди.

Ростини айтганда, Индиана бунга эндигина эътибор берганди, доимий ўй суришлар, оғир сиқилишлар туфайли у ўзига қарамай кўйганди.

Шундай бўлса-да, хоним қоп-қора калта сочларини жингалак қилди ва оппоқ дўнг пешонаси узра тушириб қўйди. Инглизча русумда тикилган шляпасини жажжи, думалоқ бошига кўндириб, унга Раймон севган гуллардан қадади, ҳали ҳам унга ёқиш имкони борлигидан қувонди. Индиана улар илк бор танишган кунлардагидек хипча бел оппоқ ойим бўлиб олди, касалхонада ётган кунларда тропик об-ҳаво сабаб юзида пайдо бўлган доғларни бир амаллаб кетказди.

Тушдан кейин у извош ёллади ва соат тўққизларда Фонтенебло ўрмони чеккасида жойлашган қишлоққа етиб келди. У ерда отларни холироқ жойга боғлатиб, аравакашга эрталабгача кутишни буюрди, ўзи эса ўрмон ичидаги ёлғизоёқ йўлдан юриб, чорак соат ичида Ланьи чорбоғи олдида пайдо бўлди. У панжара эшигини очишга уриниб кўрди, лекин эшик ичкаридан кулфланганди. Индиана хизматкорларга чап бериб, ичкарига пинҳона кириб, Раймон олдида кутилмаганда пайдо бўлмоқчи эди. У чорбоғ панжараси ёқалаб одимлай кетди. Панжара эскириб, баъзи жойлари синиб тушгани ёдида эди. Хайрият, Индиана шундай жойлардан бирига дуч келиб, қийинчиликсиз чорбоғ ичига кириб олди.

Ҳозирда Раймонга қарашли, авваллари ўзига кўрғон ва ватан бўлган заминга қадам босиши билан унинг юраги тарс ёрилгудай бўлди.

Инглиз русумида тикланган бу чорбоғнинг рутубатли ва кимсасиз қисмидаги оҳақтошли йўлкадан Индиана енгил қадамлар билан елиб борарди. Ҳаммаси илгаригидек турибди, фақат кўприкни бузиб, Нуннинг ўлими ҳақида кўнгилга куткули хотиралар солувчи дарё ўзанини ўзгартиришибди.

“Буларнинг барини Раймон ўша оғир дамлар ёдимга тушмасин деб қилган, – ўйлади Индиана. – Бекорга овора бўлибди-да. Барчасига кўникиб кетардим-ку. Виждон азобидан қутулиш учун атайлаб шундай қилган. Биз баравар жавобгармиз, бу жинойтга мен ҳам шерик бўлганман-ку. Эримнинг ўлимида айбим борлиги рост. Раймон мени ўз оғушига олади, севгимиз ҳаммасини ювиб кетади”.

Индиана дарёда янги кўприк қурилгунча вақтинча қўйилган тахта-лар устидан юриб ўтди ва гулхонадан чиқди. Шу ерга келганда у тўхтаб қолди. Юраги ўйнаб кетди. У ўзининг аввалги хобгоҳи деразасига қаради. “Бахтимдан ўргилай”. Мовий дарпардалар ортида ёғду таралиб турарди. Демак, Раймон шу ерда. У ўзига бошқа бир хонани танлаши мумкин эди-ку! Махфий пиллапоя эшиги очиқ эди.

“У мени ҳар дақиқа кутаётгандир, – ўйлади Индиана. – Унинг вужуди бахтга тўлади”.

Индиана пиллапоя тепасига чиқиб, бироз нафас ростлаш учун тўхтади. Унинг шодлиги ғамгинлиги билан баравар эди. Эгилиб тирқишдан мўраллади. Раймон ёлғиз эди. У китоб ўқиб ўтирарди. Ҳа, худди ўзи. Раймон айни кучга тўлган, алғов-далғовли, андухли кунлар уни қаритмаган, сиёсий тўфон сочига биронта ҳам оқ оралатмаган. У хотиржам ва кўркем бир тусда қора сочли бошини оппоқ бармоқлари билан силаб ўтирарди.

Индиана зарб билан эшикни итарди. Эшик ланг очилди.

– Сен мени кутаётгандинг-а! – деди Индиана чўк тушиб ва бошини Раймоннинг кўкрагига қўйиб. – Сен ҳар бир кунни санагансан! Кутган вақтингда етиб келганимни кўриб турибсан. Мен сенинг чақириғингга лаббай деб жавоб бераяпман... Лутфинг билан мен бу ердан, сенинг ёнингдан! Сени кўриб, қувончдан юрагим ёрилай деяпти.

Жувоннинг фикрлари чалкашиб кетди. Бирмунча муддат у жимиб қолди. Нафаси ичига тушиб, на гапира оларди, на ўйлай оларди.

Сўнг уйқудан уйғонгандек кўзини очди ва Раймонни кўрди. Бахтиёрлик хиссига тўлиб, унинг лабларига ёпишди, эхтирос ва бахтдан сармаст эди. Раймон эса қув оқариб, чакмоқ ургандек гунг ва лол бўлиб, қотиб қолганди.

– Нахотки мени танимаётган бўлсанг? – қичқирди Индиана. – Сенинг Индианангман! Чўрингман. Мен сени деб, сенга хизмат қилай деб уч минг лье йўл босиб келдим. Сенинг умр йўлдошинг бўлиш учун келдим. Ҳеч нарсадан тап тортмадим, сени деб бор-будимдан воз кечдим. Шу дақиқаларни деб ўзимни ўтга отдим. Хўш, энди бахтлимисан? Мендан кўнглинг тўқми? Жавоб бер! Мен олқишингни кутмоқдаман. Атиги бир сўзинг, биргина бўсанг бўлса, бас, бошим осмонга етади!

Раймон ҳеч нарса деб жавоб қайтармасди. У нима бўлаётганини тушунмай, каловланиб қолганди. Оёқлари остидаги бу аёлни кўриб, ўзи ақлдан озиб, вужудини кўрқув ва титроқ босиб, адои тамом бўлганди. У қўллари билан юзини беркитди, ер ёрилса-ю, ерга кириб кетса.

– Эҳ, Худойим! Эҳ, Худойим! Жимсан, мени нега ўпмаяпсан, на бир сўз демайсан! – деди Дельмар хоним унинг тиззаларини кучар экан. – Жавоб беришга мадоринг йўқми? Шодлигингдан гангиб қолдингми? Мен буни биламан. Оху ноалар чеккансан, шундан нафасинг ичингга

тушиб кетди, чунки мен тўсатдан пайдо бўлдим. Менга боқ. Рангимда ранг қолмаган. Қариб қолдим. Сени деб адои тамом бўлдим. Сен мени янада кучлироқ севишинг керак! Менга бир сўз десанг-чи, жиллакурса бир сўз де, Раймон!

– Йиғлагим келяпти, – ниҳоят Раймоннинг овози чиқди.

– Менинг ҳам, – жавоб берди Индиана унинг қўлларини бўсалар билан сийлаб. – Ҳа, йиғласак енгил тортамыз. Йиғлайвер, кўксимга бошингни кўйиб йиғла, кўз ёшларингни лабларим билан қуритаман. Сенга бахт ато этгани келганман. Раймон, сен нени лозим кўрсанг, шу бўламан – хоҳ дўстинг, хоҳ хизматкоринг, хоҳ рафиқанг. Авваллари шафқатсиз, худбин бўлдим, ўлай агар сени хўрлаб кўйдим, сендан иложсиз нарсаларни талаб қилдим. Бироқ ўшандан бери барчасини қайтадан ўйлаб кўрдим. Агар ишонсанг, мени десанг, сен учун жонимни беришга тайёрман. Ихтиёримни топширдим, ҳаётимни бердим, сенинг жисминг ва қалбингдаман. Сенга бахшида бўлгани, сенга шуларни айтгани уч минг лье йўлни босиб келдим. Мени ол, мен сенинг мулкинганман, сен эса менинг хўжамсан.

Раймоннинг миясига тўсатдан ғоят маккорона фикр келиб қолди. У қўлини юзидан пастга туширди. Иблисона совуққонлик билан Индианага қаради. Лабларида зўраки кулги акс этди, кўзлари олов бўлиб чакнади, Индиана ҳали ҳам гўзал эди. Ўрнидан турар экан:

– Даставвал сени яширишим даркор, – деди.

– Нега мени яширишинг керак? – сўради Индиана. – Сен бу ернинг хўжайини эмасмисан? Мени ҳимояннга ололмайсанми? Бу дунёда сендан бошқа ҳеч кимим йўқ, сенсиз катта кўчаларда тиланчилик қилишдан бошқа чорам йўқ. Қўрқма, оқсуяклар менга бўлган муҳаббатинг учун сени айблай олмайди. Барча айбни ўз бўйнимга оламан... ўзим гуноҳқорман. Ие, қаёққа кетаяпсан?! – кичқирди Индиана Раймоннинг эшик томон йўл олаётганини кўриб.

Индиана кўркувдан онасига ёпишган гўдакдек чўккалаганча унинг ортидан интила бошлади. Раймон эшикни қулфлашга чоғланди, бироқ кеч бўлганди – у эшик дастасига қўлини узатган ҳам эдики, эшик очилиб Лора де Нанжи кириб келди. Лора ҳайратдан кўра кўпроқ ҳақоратланган киёфада эди. У хиёл ортга тисарилди ва кўзларини қисиб, полда деярли хиссиз ётган аёлга қараб, нафрат тўла овозда деди:

– Дельмар хоним, иккимизни қандай аҳволга солиб кўйдингиз? Менга зўр томоша кўрсатдингиз, бунинг учун ташаккур билдираман. Бунинг эвазига сизга фақат бир нарса дейишим мумкин: тезроқ қорангизни ўчиринг!

– Бу аёл ким? – Раймондан сўради Индиана. – Сизнинг уйингизда нега бунақа буйруқ беради, унга бу ҳуқуқни ким берди?

– Аксинча, сиз менинг уйимда турганингизни унутманг, хоним, – эътироз билдирди Лора.

– Жавоб беринг, таксир! – қичқирди Индиана шўрлик Раймоннинг қўлидан тутиб, важоҳат билан. – У сизга ким бўлади – маъшукангизми ёки хотинингизми?

– Хотиним, – деди Раймон бутунлай эсини йўқотиб.

– Сизга хабар бера олмаганимиздан хижолатдаман, – деди де Рамьер хоним захархандалик билан. – Сизнинг манзилингиз аниқ бўлганида жаноб де Рамьернинг тўйига таклифнома юборган бўлардим.

– Раймон, сизда айб йўқ, – кўшимча қилди Лора истехзоли кулиб. – Сиз бундай аҳволга тушаман деб ўйламагансиз, айбингиз ёшлигингизда.

Энди бундан кейин эҳтиёткор бўларсиз деб умид қиламан... Ҳаётда доим эҳтиёткор бўлиш лозим. Бу “спектакл”га ўзингиз нуқта қўясиз. Аттанг, қиёфангиз аянчли бўлмаганида бу сахна ҳақиқий комедияни эслатарди.

Шу сўзларни айтар экан, Лора эрининг устидан пинҳона ғалабасини намойиш этганча гердайиб чикиб кетди.

Индиана эс-хушини йиғиб олганида ўзини Париж томон елиб бораётган извошда ўтирганини кўрди.

29-боб

Шаҳар дарвозаси ёнида бир вақтлар Раймон хизматида бўлган, Дельмар хонимни танийдиган югурдак извошга яқинлашди ва хонимни қаерга олиб боришини сўради. Индиана шу кунларда ўзи кўнган меҳмонхона манзилени айтди. Меҳмонхонага етиб келгач, Индиана курсига чўкди ва уйқуси қочиб, шу ўтиришда эрталабгача қимир этмади, Худодан фақат тезроқ ажалимни бер деб тилак тилади; у шунчалар эзилган ва хўрланган эдики, ҳатто ўз жонига қасд қилишга ҳам ҳоли етмасди. Бундай шармандалиқдан сўнг яшашнинг нима ҳолати бор, деб ўйларди у. Балки ажал ўз оёғи билан келиб қолар, дерди ўзига ўзи. Эртаси куни ҳам шу кўйи қимир этмай ўтирди. Туз ҳам тотмади ва унга нима хизмат, деб сўрашганида жавоб қайтармади ҳам.

Мен Париж меҳмонхоналари қанақалигини биламан. Айниқса, тор ва коронги кўчаларда жойлашган бўлса, ғуборли об-ҳавода чангга ботган деразалардан ғира-шира ёруғлик сизиб киради. Хоналарда сизга бегона қандайдир совуқ муҳит ва рутубат ҳукмрон. Дикқатни тортувчи ҳеч нарса йўқ. Фақат жиҳозларнигина кўрасиз, келиб-кетувчилардан шу жиҳозлардан бўлак из қолмайди, фақат дераза ромига қистириб кетилган, номаълум исми-шарифлар эзилган ташриф қоғозларини кўзга ташланади. Ижарага бериладиган бу хоналар ночор сайёҳларга, телба жаҳонгашталарга вақтинчалик бошпана бўлади, холос. Уларнинг деворлари жуда кўп одамларнинг оҳ-зорларига гувоҳ бўлса-да, аммо улардан сас-садо чиқмайди. Серқатнов кўча шовқини бемалол ухлашга, чарчаганда ҳордиқ чиқаришга имкон бермайди. Бу ердаги аҳвол Дельмар хонимнинг шусиз ҳам аянчли руҳий аҳволини бешбаттар қилса қилардики, унга асло ёрдам бермасди.

Дельмар хонимнинг пешонасига шундай аччиқ қисмат битилган экан – тугаб битган ҳаётини қайта тиклашга энди унинг кўзи етмаётганди. У оч қолганига қарамай нолиш нималигини билмади, кўз ёш тўкмади, хасталик ва ғам-андух азоб берса-да, дардини енгиллаштириш чораларини кўрмади.

Икки кун ўтиб, эрталаб уни полда совуқдан ғужанак тушиб ётган ҳолда топишди. Индиананинг тишлари қисилган, лаблари кўқарган, кўзи пир-пир учарди. У ҳамон тирик эди. Меҳмонхона соҳибаси ёзув столи ғаладонини кўздан кечирди. У ерда ҳеч вақо йўқлигига ишонч ҳосил қилиб, узок вақт даволанишга етгулик маблағи бўлмаган шўрлик аёлни касалхонага жўнатсакми, йўқми деб, ўйланиб қолди. Яхшиямки соҳиба меҳрибон аёл экан, Индианани тўшакка ётқизиб, шифокорга одам юборди. Ушбу дамда чақирилган эмас, чақирилмаган “шифокор” ўз оёғи билан келиб қолди. Индиана кўзини очди, “шифокор” унинг бошида турарди. Унинг ким эканини айтиб ўтиришимга ҳожат бўлмаса керак, азиз китобхон.

– Оҳ, бу сенмисан?! – кичкириб юборди аранг тирик турган Индиана ва ўзини унинг оғушига отди. – Бу сенмисан, меҳрибон фариштам! Бирок сен жуда кеч келибсан, сени алқаб жон беришим қолди, холос.

– Сиз ўлмайсиз, азиз дўстим! – тўлқинланиб жавоб берди Ральф. – Ҳаёт ҳали сизга кулиб боқади. Бахтингизга ғов бўлувчи тўсиқлар энди йўқ, энди аҳволи руҳиянгизни бемалол тиклайверинг. Мен сизни сеҳрлаб кўйган ғовни ошиб ўта олмас эдим, ўша риёкор одамни кўрарга кўзим йўқ. Сизнинг бу кўйга тушганингизни билиб нақ жоним чиқиб кетгудек бўлди. Ҳаётингиз шундоқ ҳам аянчли кечди, бундан-да ёмони бўлмайди. Де Рамьер жанобларини хуш кўрмаслигимни айтиб қўяй. Тақдир мени сиз билан бу сафар ҳам тўкнаш келтирган дамда ёлғиз қолган экансиз, сизнинг васийингиз ва отангиз бўлишга мажбурман. Сизга яна шуни маълум қиламанки, сиз ўз тақдирингизни бемалол де Рамьер жаноблари тақдири билан боғлайверишингиз мумкин. Жаноб Дельмар ҳаётдан кўз юмди.

Ральф бу сўзларни кўзда ёш билан айтди. Индиана ўрнидан турмоқчи бўлиб, безовталаниб, ҳайқиришга тушди:

– Эрим ўлибди-да! Уни мен ўлдирдим! Менга келажак бахтимдан гапираяпсиз – лекин ўзидан кўнгли қолган одамда бахт нима қилсин. Начора, мен малъунман! Де Рамьер жаноблари уйланиб бўлган!

Индиана беҳолланиб, яна холаваччасининг қўлига “шилқ” этиб тушди. Бир неча соатдан кейингина улар бу суҳбатни қайта давом эттирдилар.

– Виждон азобингизни тушуниб турибман, лекин хотиржам бўлинг, – деди Ральф тантанали, айна пайтда қисқа ва мунгли оҳангда. – Дельмар сиз уни тарк этишингиздан аввалроқ ўлимга маҳкум эди... Ташлаб кетмасингиздан олдинги уйқусидан қайта уйғонмади. Сизнинг қочиб кетганингизни у билмайди, у сизни лаънатламасдан ва қарғамасдан жон берди. Унинг бошида эрталабгача ўтириб чикдим, юзи кўкариб кетганди. Мижжа қоққаним йўқ, уйқусизликдан гандираклар эдим. Сизнинг хобгоҳингизга чопиб ўтдим, лекин сизни тополмадим. Қаёққа кетганингизни тусмоллаб кўрмоқчи бўлдим, аммо сизнинг йўқолганингиз ва жаноб Дельмарнинг ўлими мени шошириб қўйди. Тиббий хулосалардан аниқ фикрга келиб бўлмасди. Унинг аҳволи бирдан ёмонлашди, бир соатдан сўнг у менинг қўлимда, ўзига келмасдан жон берди. Аммо охири сонияларда ақли сал равшанлашиб, қўлларимдан тутди-да, сизнинг исмингизни айтди ва жон берди.

– Ҳа, эримнинг сўнгги сўзлари ёдимда, – деди Индиана маъюс тортиб. – Уни бир умрга тарк этишим олдидан: “У одам сени нобуд қилади”, деганди. Унинг сўзлари мана бу еримда қолган, – дея кўкси устига қўлини қўйди Индиана.

– Унинг ўлиmidан сўнг сизнинг тақдирингиз ҳақида кўп ўйладим, – яна сўзлай кетди Ральф. – Энди сиз озодсиз, эрингиз ҳақида яхшими, ёмонми, фақат хотира қолди сизда. Мен учун эса бу катта йўқотиш бўлди. Чунки у менинг дўстим эди. Уртамизда баъзи келишмовчиликлар бўлиб турарди, аммо мен сира кўнглимга олган эмасман. Сизни эрталабки сайрдан қайтишингизни кутиб турар эканман, ёмон хабар айтишдан кўрқиб турардим. Узоқ кутдим. Офелиянинг қоя тагига тўлқинлар келтириб ташлаган, қонга беланган жасадини топганимда қанчалик безовталанганимни, қай аҳволга тушганимни гапириб ўтирмасам ҳам бўлади. Ҳа! Сизнинг жасадингизни ўша ердан топганимга Худога шукур қилдим. Уч кун кутдим, охири бу дунёда биронта севган кишим қолмади, деган фикрга келдим. Мени ташлаб кетаётганингизда, мен тортишим керак бўлган жафоларни ўйламагансиз.

Тез орада Бурбонда сизнинг қочиб кетганингиз ҳақида гап тарқалди. Бизнинг бандаргоҳга келаётган кема Мозамбик қўлтиғида сиз тушган “Ев-

гений” кемаси билан ёнма-ён турганда йўловчилардан бири сизни таниб қолган, уч кун ўтгач, бутун оролда сизнинг қочиб кетганингиз ҳақида гап тарқалди.

Икки мудҳиш воқеа – сизнинг қочиб кетганингиз-у, эрингизнинг ўлими бир вақтга тўғри келгани турли гап-сўзларга, миш-мишларга сабаб бўлди. Мен ҳам четда қолмадим, менинг номимга ҳам айбловларни қалаштириб ташлашди. Лекин буларга аҳамият бермадим. Мен бурчимни бажаришга киришдим. Тирик бўлсангиз, сизни қидириб топиш ва ёрдам беришни мақсад қилиб қўйдим. Сизнинг ортингиздан жўнаб кетдим. Францияга не-не машаққатлар билан бир ҳафта аввал етиб келдим. Биринчи галда де Рамьер жаноблариникига бориб, сиз ҳақингизда билишим керак эди. Лекин тўсатдан унинг хизматкори Карлни учратиб қолдим, у сизни бу ерга олиб келган экан. Ундан сизнинг манзилингиздан бошқа ҳеч нарса сўраб-суриштирмадим. Сиз меҳмонхонада ёлғиз бўлмасангиз керак, деб ўйладим.

– Ёлғизман, ҳеч кимга керагим йўқ, ташландиқман, – ўкинди Дельмар хоним. – Лекин анави одам ҳақида гапирмайлик! Зинҳор! Энди уни севишни бас қилдим, ундан нафратланаман, уни бир вақтлар севганимни эсга олишимизга ҳожат йўқ. Эсга олиш – бу менинг шармандалигимни, жиноятимни эслаш дегани, виждонимни топташ дегани. Оҳ! Менинг фариштам, доим кўнглимни кўтариб, бахтсиз дамларда ёрдам бериб келдингиз. Бу сафар ҳам ўз бурчингизни шараф билан бажараяпсиз, кўнглимга таскин бераяпсиз, марҳамат кўрсатаяпсиз, бемалол оёқларимни чўзиб кўлингизда жон берай.

Индиана ўлимини чорларди, бироқ ўлим ҳам бандасининг ихтиёридан ташқарида. Агар у ўлим билан тугайдиган дардга йўлиққанида, анча осон бўларди, у ўлим ва ҳаёт ўртасидаги аросатга тушиб қолганди.

Ральф Индианани Раймон ҳақидаги ўй-хаёллардан бир амаллаб чалғитиш учун аёлни Турен шаҳрига олиб кетди. У холаваччасининг ёнидан бир зум ҳам жилмай, ҳаётга қайтиши учун жонбозлик қиларди. Аммо унинг сўлғин рангини кўриб, унга таскин бера олмаётганидан, барча ҳаракатлари зое кетаётганидан сиқилар, асабийлашарди.

Бир куни Индиананинг одатдагидан ҳам кўра тушкунроқ аҳволда эканини кўриб, индамади, кўнглини кўтармади, фақат унинг ёнида жим ўтираверди. Шунда Индиана юзини унга томон буриб қараб, йигитнинг кўллари мях билан силаб деди:

– Бечора Ральф, сизни қийнаб қўйдим! Сидқидилдан мендай бир инжиқ ва тентак аёлга ёрдам бераяпсиз, дардимга шерик бўлаяпсиз. Ростини, сиз бурчингизни ошириб удалаяпсиз. Ҳар қандай содиқ дўст бундай қила олмаган бўларди. Энди мени ўз ҳолимга қўйинг. Сиз ўзингизнинг тоза ва беғубор ҳаётингизни менинг лаънати ҳаётим билан боғламанг, бахтингизни мендек ожизанинг ёнидан эмас, бошқа жойдан қидириб кўринг.

– Ростдан ҳам сизни даволаш қўлимдан келмас экан, Индиана, – деб жавоб берди Ральф. – Бироқ ҳар қанча йўқ деганингиз билан сизни ташлаб кетмайман. Сиз парваришга ва ғамхўрликка муҳтожсиз, агар дўст бўлишимни хоҳламасангиз, хизматкорингиз бўлишимга рухсат беринг. Гапимга қулоқ солинг. Мен сизга охирги ишончли чорани таклиф қилмоқдаман.

– Ғам-андухдан кутулишга даво бўладиган дорини ўзим биламан, – жавоб берди Индиана, – унутиш керак – бошқа чора йўқ! Умид қиламизки, вақт барчасини даволайди. Агар қўлимдан келсайди, шу дақиқадан бошлаб сизга ҳурматим ҳақи болалигимиздагидек қувноқ ва хотиржам яшашни

истаган бўлардим. Ишонинг, дўстим, ғамга тўла бу ҳаётнинг оғирини энди сезаяпман. Менинг дардим сизнинг юрагингизга ҳам оғир юк бўлиб тушаяпти. Қани, энди барчасини унута олсам-да, соғайиб кетсам! Бироқ мен тамом бўлган аёлман. Мендан хафа бўлманг, мени оқибатсиз деб ўйламанг.

Индиананинг кўзларидан аччиқ ёш қуйилди. Ральф унинг кўлидан тутди.

– Менга қаранг, азизам Индиана, – деди у. – Унутиш бизнинг ихтиёримизда эмас. Сизни айбламайман. Мен ҳар қанақанги азобга дош бера оламан. Сизнинг азобларингизни кўриб, чидолмаяпман. Ҳа, биздек ожиз бандалар тақдир ўйинларига қарши кураша олармидик? Бу курашнинг охири йўқ. Аммо ҳар иккаламиз эътиқод қиладиган Худонинг ўзи нажот йўлини кўрсатган. Инсоннинг ҳайвондан фарқи шуки, у ақлини ишга солса барча бахтсизликлардан халос бўла олади. Бу чора – ўз жонига қасд қилиш, сизга шуни маслаҳат берган бўлардим.

– Бу ҳақда ҳам кўп ўйлаганман, – бир оз сукутдан сўнг жавоб берди Индиана, – ўзимни ўзим ўлдирмоқчи бўлганимда, диний ақидаларга ишончим бунга йўл қўймади. Шундан бери яккаланиб қолиб, ўй-хаёллар ҳамроҳим бўлди. Толесизликдан одамлар итоат этадиган диндан бошқасига ўтдим. Сиз менга ёрдамга келганингиздан бошлаб, ўлимнинг бошқа йўлини – очдан нобуд бўлишни танладим. Аммо мендан яшашимни ўтинганингиздан сўнг раъйингизни қайтара олмадим. Энди сизнинг ҳаётингиз ва келажагингиз учунгина яшашим мумкин. Агар бу дунёда ёлғиз қолсангиз нима қилган бўлардингиз? Оилангиз йўқ, бирор машғулотингиз йўқ, қариндошуруғларингиз йўқ? Бу ёғига ҳеч нарсага ярамасам ҳам сиз учун яшашга ҳаракат қиламан. Қасам ичиб айтаманки, Ральф, менга ишонинг, ҳаракат қиламан. Сабр қилинг, балки табассум қиларман... Яна қайтадан қувноқ ва хотиржам яшагим келаяпти. Сиз мени деб кўп жафолар чекдингиз, энди ҳаётимни сизга бахшида этмоқчиман...

– Йўқ, йўқ, азиз дўстим, – эътироз билдирди Ральф. – Мен бундай инъомни сира қабул қилолмайман. Менинг ҳаётим сизникидан азизроқми? Менинг ҳаётимни безаш учун мажбуран ҳаётингизни қурбон қилишингизга не ҳожат? Наҳотки, сизнинг зўрма-зўраки ҳаётингиздан халоват топсам? Йўқ, мен бунчалар худбин эмасман, бундай жасоратлар қилиб ўрганмаганман. Хотиржам ўтириб аҳволимизни, келажагимизни, бир-биримизга бўлган муносабатимизни холисона муҳокама қилайлик. Мен туғилганимдан бери яшаш жонимга тегди, дейишим мумкин. Энди бундай алам ва нафратга чидашга кучим етмайди. Бу ердан бирга кетайлик, Индиана! Худонинг ҳузурига, ўша бизни ўзи чорлаган кўз ёшлардан холи ерга қайтиб борайлик. Шубҳасиз, у биздан юз ўгирмаса керак, у бизни бағрига олса керак. Чарчаб-ҳориб бориб, ундан меҳр-шафқат, кечирим сўраймиз. Худога ишонаман. Индиана, сизни ҳам дастлаб унга ишонишга ўзим ўргатганман. Менга қулоқ тутинг, кимки ундан чин дилдан нажот сўраса, у ёмон йўлни кўрсатмайди. Ҳар иккаламиз жуда кўп азобларни бошимиздан ўтказдик, балки барча гуноҳларимиз мағфират қилингандир...

Бир неча кун давомида Ральф билан Индиана ана шундай фикрлар билан банд бўлди. Шундан сўнг ҳар иккаласи биргаликда ўз жонларига қасд қилишга қарор қилди. Фақат жонга қасд қилишнинг усулини танлаш қолганди.

– Бу осон иш эмас, – деди Ральф. – Мен бунинг устида бош қотириб кўрдим, мана, менинг таклифим. Биз ўйлаётган нарса лаҳзалик гап эмас, бизнинг эътиқодимиздан келиб чиқиб бемалол, дангал бу йўлга кадам

кўйишимиз зарур бўлар, шунинг учун сиғиниб келганимиз ибодатхонага қандай қарасак, бунга ҳам худди шундай муносабатда бўлишимиз керак. Улуғвор ва бокира табиатнинг энг сезгир вакили бизлармиз. Ёруғ дунё бизлар учун Худога тиз чўкиб сажда қиладиган ибодатхона. Сахрога кетайлик, у ерда Тангрига сиғиниш фойдалироқ, эҳтимол. Бу ерда, бу мамлакатда алдоқчи ва кўзбойлоғич одамлар орасида, тамаддун кучоғида Худони тан олишмайди, унинг қиёфасини бузиб кўрсатишади. Мен бундан нафратланаман, уяламан ва юрагим бир тутам бўлиб кетади. Мен юзимни кўкка қаратиб, беташвиш, шоду хуррам жон беришни истайман. Бу ерда осмонни кўриб бўладими? Мен сизга ҳаёт билан тантанали, чиройли видолашадиган гўшани кўрсатаман, бу Бурбон оролидаги Берник дараси. Унинг жарликка шарқираб, камалак жилосини таратиб турувчи шаршарасини таклиф қиламан. У ерда энг беғубор болалик дамларимизни ўтказганмиз. У ерда қалбим ғуссага тўлган дамларда тўйиб-тўйиб йиғлаганман. Ўша ерда ибодат қилганман ва умид топганман. У ерда фақат жанубда бўладиган гўзал тунларнинг бирида мусаффо ва зилол дарёда оқиб бориб, тубсиз сув тагидаги қабримни топмоқчиман. Агар сиз бошқа жойни мўлжаллаётган бўлмасангиз, шу таклифимга рози бўлинг, келинг, болалигимиз кечган, униб-ўсган, бир вақтлардаги изтиробларимизга гувоҳ бўлган жойда жон таслим қилайлик.

– Жуда соз, – деди Дельмар хоним розилигини тасдиқлаш учун кўлини чўзиб. – Мени доим сув ўзига мафтун қилиб келади. Бечора Нундан хотира бўлса керак. Мен ҳам у ўлгандек ўлишни хоҳлайман. Унинг ўлимига сабабчи бўлганим боис гуноҳимни шундай ювмоқчиман.

– Бундан ташқари, – давом этди Ральф, – денгиз бўйлаб қиладиган янги сафаримиз мутлақо бошқача рухий куч беради. Фикримизни жамлаб оламиз. Самодаги олий ҳакам олдига барча ғуборлардан фориг бўлиб боришимиз учун ер устида содир этган гуноҳларимизни сарҳисоб қилиб оламиз. Бу дунёдан насибамиз узилар, шоду-хуррамлик билан ҳаётдан кўз юмар эканмиз, у яратган барча қудратли нарсалардан, у яратган барча унсурлар нафосатидан сўнгги бора баҳраманд бўлайлик. Юринг, Индиана, оёқларимизни бу оқибатсиз ердан тезроқ узайлик. Раймоннинг кўз олдида бу ўлим пасткашлик бўлар... Худодан бу одамга ўз жазосини юборишини сўраймиз. Йўқ, яхшиси, бу ичи қора, юраги тош одамга инсоф ато этишини тилайлик.

Улар жўнаб кетишди. Қуш каби енгил ва тез сузувчи “Нахандов” кемаси уларни икки бор тарк этган ватанларига элтиб қўйди. Индиана ва Ральф ҳеч қачон бундай қувноқ ва мароқли сафар қилишмаганди. Қанча долғали бўронлар орасидан ўтиб ва сувости қоятошларига чап бериб, қўлтиқда осойишталик ҳукмрон бўлган бир пайтда манзилга етиб келишди. Индиана уч ой давомида Ральфнинг маслаҳатлари “мевалари”дан барҳаманд бўлди. У ўзини яхши ҳис эта бошлаган, соғлиғи анча тикланганди. Унинг мажруҳ юраги бир маромда ура бошлади. Шифокорнинг айтишича, ўзига ишонч пайдо қилса, тез орада рухий азоблари ҳам барҳам топаркан. Бинобарин, Индиана ўтмишни унутиб, қалбида яшашга иштиёқ барқ урди, кўнгли мутлақо ўзгача овунчоқлар билан юпанди. Ҳеч қачон мовий денгиз, мусаффо осмон кўзига бунчалик гўзал кўринмаганди. Гўё у буларни илк бора кўриб тургандек ниҳоятда ёрқин ва улуғвор туюлаётганди. Пешоналари тиниклашиб, гулгун лабларига илоҳий нур кўнгандай эди.

Ральфнинг қалбида ҳам, қиёфасида ҳам худди шундай фавқулудда ўзгаришлар юз берди. Ҳар иккаласига бу муҳит бирдай таъсир этмоқда

эди. Ральфнинг бахтсизликдан қотиб қолган қалби нурафшон умид учқунларидан юмшаганди. Ҳақир ва мазлум юраги бир маромда уриб, сўзлари хиссиётларини тиниқ акс эттира бошлади. Индиана унинг ҳақиқий феъл-атворини энди англай бошлади. Ҳрталарида тортинчоклик, иймаланиш йўқолиб, Индиана ва Ральф ўзаро яқинлик ҳис қилишарди. У Раймон туфайли чеккан изтиробларини унута борди, Ральф ўзининг вафодорлиги, жонкуярлиги билан унинг кўз ўнгида улуғворлик касб этган сайин, Раймон тобора хотирасидан ўчиб борди. Дилида бир вақтлар Раймонга бўлган ўша машъум ва кўзи кўр севгидан асар ҳам қолмади.

30-боб

Ўтган йили дунёнинг шу кенгликларида хос мангу ёз оқшомларининг бирида “Нахандов” елканли кемасидан икки йўловчи қирғоққа тушиб, тоғли орол ичкарасига йўл олишганди. Уч кунни улар ҳордик чиқаришга бағишлашди. Аслида Индиана ва Ральфнинг бу ерга келишдан ниятлари бутунлай бошқа эди. Икковлон мириқиб чой ичиб олишгач, мехмондорчиликка бораётгандек дид билан кийинишди. Сўнг сўқмоқдан юриб, бир соат деганда Берник дарасига етиб келишди. Қорайган тўлқинларда акс этаётган тунги ёғду денгиз бўйлаб тарам-тарам жилваланар, бироқ унинг ёруғи дарага етиб бора олмас, кўл сатҳида яккам-дуккам юлдуз акси кўринарди, холос. Ҳатто баландда тоғлар чўққисидаги лимон дарахтининг юпка, ярқирок баргларида ҳам ой ўз сепини ёйган эмасди. Бута ва юлғунзорлар қоронғиликда шитир-шитир қиларди. Фақат адл коматли хурмо дарахтлари қандайдир кўкиш ёғдуга чулғаниб, хуштак чалаётганга ўхшар эди.

Қояларга тармашиб олган денгиз қушларининг товуши тинган, фақат узоқдан, тоғ дўнглиги ортидан кўк кабутарларнинг мунгли ва қизгин вағир-вуғури қулоққа чалинарди. Қимматбаҳо тошларга ўхшаш чиройли тилла кўнғизлар қаҳва дарахтларининг барглари устида гимирлар ёки кўл сатҳи устида жимирлаб сузиб юришарди. Шаршара сувининг бир маромда шовуллаши кўл қирғоқлари билан суҳбат кураётгандек эди.

Бир хил кийинган икки йўловчи оҳақтошли сўқмоқдан даранинг энг баланд чўққисигача кўтарилиб борди. У ердан сув пастга томон ўқдек отилиб оқарди. Улар унча катта бўлмаган майдончага ўрнашиб олишди. Бу ердан ўзлари ўйлаб қўйган режаларини бемалол амалга оширишлари мумкин эди. Шаршара узра осилиб турган чирмовуқ шохлари табиий беланчаклар ҳосил қилган. Сэр Ральф совуққонлик билан бир нечта бесўнақай шохларни кесиб ташлади. Сўнг Индиананинг қўлидан тутди-да, қоя томонга бошлади. Кундуз кунлари бу ердан ёввойи табиатни мириқиб томоша қилса бўларди. Аммо оқшомнинг ғира-ширралигида сачраётган сув тўзони бутун теварак-атрофни қоплаб олган, пастда ястаниб ётган жарлик тубсиз ва кўрқинчли кўринарди.

– Сизга айтиб қўяй, азизам Индиана, – деди Ральф – биз ўйлаган ишни муваффақиятли амалга ошириш учун эсанкирамаслик талаб этилади. Агар сиз жуда шошилиб қоронғида қоя томон сакрасангиз, жароҳатланишингиз аниқ, қийналиб, азоб билан ўласиз. Борди-ю, шаршаранинг суви бўйлаб сакрашга ҳаракат қилсангиз, сув сизни кўлнинг сермавж сатҳига олиб кетади. Дарвоқе, агар йўқ демасангиз, яна бир соат кутишимиз мумкин, шунда ой анча баландга кўтарилиб, бизнинг теварак-атрофни аниқроқ кўришимизга имкон туғилади.

– Жуда соз, – жавоб берди Индиана. – Бундан ташқари, охирги лаҳзаларда кўнглимиз Худода бўлиши лозим.

– Сиз ҳақсиз, дўстгинам, – жавоб берди Ральф, – шу охирги соатимиз сажда соати бўлмоғи керак. Тангридан бизни азоб чекишга мажбур қилган бу ердан уч минг лье наридаги одамларни кечирганимизни шиддаткор тўлқинлар ёрдамида етказишни сўраймиз.

Индиана унинг гапларига хотиржам ва ажабланмай кулоқ солиб турди. Сўнгги ойлар Ральф қанчалик ўзгарган бўлса, Индиана ҳам унинг ҳаёлий дунёсига тақлид қила бошлаганди. Энди Ральф унинг нафақат жонкуяр устози, бу дунё азобларидан халос этувчи нажоткорига айланган, ҳеч нарсадан тап тортмай унга эргашадиган бўлиб қолганди.

– Рост айтасиз, – деди Индиана, – ўзимни қушдай енгил ҳис этаяпман, қалбимда на хусумат, на афсус, на муҳаббат, на қаҳр бор. Оқибатсиз одамларнинг менинг ҳаётимга раҳна солган шафқатсизликларини унутиб юбордим. Ё, улуғ Тангри, қалбим сенинг олдинда қушод, кўриб турибсанки, сенга бўлган муҳаббатим пок ва беғараз, умид тўла кўзларим сенда!

Ральф Индиананинг оёқлари тагига келиб ўтирди ва овоз чиқариб дуо ўқий бошлади. У ҳар қанча баланд овозда ўқимасин, шаршаранинг шовуллаши овозини босиб кетмоқда эди. Ҳаётида биринчи марта унинг тили ва дилидаги фикрлар ҳамоҳанг эди. Ўлим соати келган, қалби покланган, унда яширадиган ҳеч вақо қолмаган, ўзини батамом Тангри ихтиёрига топширганди. Унинг вужудида барча дунёвий хоҳиш-истаклар сўнгган, у барча ғам-андухлардан фориғ бўлиб, ўзига мунтазир самога интилаётганди. Ички монелик кучи синдирилган, Ральфнинг ақли тиниклашиб, шуури теранлашиб борар, кўнглида меҳр дарёси тошиб, қалби ёз осмони каби мусаффо эди.

Олов буруқсаётган тутун ичидан ловуллаб кўрингани каби Ральфнинг қалб кўридан илоҳий ёғду яллиғланиб товланарди. Виждони пок бу инсон кўнглидаги бор ниятларини чин дилдан тўкиб соларди. У аламларини умр бўйи ичига ютиб келган, фақат сийқаси чиққан сўзларнигина айтишни билар, аммо сўнгги соатдаги жозибадор ва мазмундор нутқ олдида Раймон ҳам ип эшолмасди. Тоғларда акс садо берган бу мўъжизавий нутқни такрорлаб ўтирмайман. Ральфнинг ўзи ҳам бундай қилмаган бўларди. Ҳар биримизнинг шундай дамларимиз бўладики, ҳаяжондан илҳомланиб, ниятларимиз покланиб, улуғвор тус олиб, оёғимиз ердан узилади гўё. Бундай фавқуллодда дамлар бизларни шунчалик баландликка олиб чиқадики, ундан тушиш учун ўзимизда руҳий куч топа олмай қоламиз. Бунинг сабабини билишга ожизмиз. Тарки дунё қилаётган одамнинг сирли рўёсини ким ҳам тушуна оларди?

Унга тақлид қилар экан, Индиана нима қилишни билмай, ўзидан: “Шу ўзи Ральфми?” деб сўрарди. Бу илгариги Ральф эмасди, у ҳатто орзу қилиб тушида ҳам кўролмайдиган одам билан бир қабрга равона бўлаётганди, унга вафодор дўст бўлганидан шод эди. Индиана Ральфдаги шижоат унинг ўзига ҳам ўтаётганини ҳис этиб турар, унинг ҳам қалбини Ральфда бўлганидек илиқ ҳислар чулғаб оларди. Азбаройи таъсирланганидан Ральфнинг боши узра эгилиб, кўзларидан шашқатор ёш тўкди.

Мана шу пайтда ой хурмо дарахти учига кўтарилиб келди. Унинг оппоқ майин нурлари қуюқ чирмовуқ шохлари орасидан Индиананинг оппоқ кўйлаги ва қоп-қора зулфига шуъла ташларди. Ой ёғдусида у яланғоч қояларда тентираб юрган арвоҳга ўхшарди.

Сэр Ральф унинг олдида ўтиб, тиз чўкди ва деди:

– Энди, Индиана, мендан ўтган яхши-ёмон гапларни кечиринг, сизникини мен кечирай.

– Қайси гуноҳингиз учун кечирим сўраяпсиз, шўрлик Ральфим? Мен умримнинг шу сўнгги соатида ҳам сизни дуо қилишим лозим. Аслида азоб-укубатга тўла ҳаётим давомида сизни дуо қилишдан чарчамадим.

– Қанчалар гуноҳкор эканимни билмадим-у, – деди Ральф. – Аммо тақдирга қарши бутун умр курашиб, сизнинг олдингизда ҳам гуноҳга қўл урганим тайин.

– Қанақа кураш ҳақида гапираяпсиз? – сўради Индиана.

– Майли, ўлимим олдидан бир сирни оча қолай, бу ҳаётимдаги ягона сир. Бу ҳақда кемага чиққанимизда ҳам сўрагандингиз. Уни сизга Берник дарасига борганимда, бошимиз узра ой сўнгги бор кўтарилганда айтиб беришни ваъда қилгандим.

– Айни шу соат етиб келди, – деди Индиана. – Қулоғим сизда.

– Сабр-тоқатли бўлинг, Индиана. Мен сизга узоқ тарихни сўйламоқчиман. Бу ҳаётим тарихи.

– Мен умр йўлингиздан хабардорман деб юрибман. Ахир сиздан сира ажралган эмасман-ку?

– Ҳасратга тўла ҳаётимнинг бирор куни ҳам, бирор соати ҳам сизга маълум эмас, – ғамгин хўрсинди Ральф. – Сизга сиримни қачон айтиб беришим мумкин эди? Тақдир уни ҳаётимизнинг сўнгги соатларига раво кўрибди. Аммо бу иқорим қанчалик жинояткорона бўлмасин, илгари мавриди бўлмагани боис энди бемалол айтса бўладиган айни ҳақиқатдир. Ушбу сўнгги соатда сизга қалбимни очсам, ҳеч ким менга таъна қилмайди. Сиз айтганларимни мамнуният ва сабр-тоқат билан тинглайсиз, деб умид қиламан. Мунгли қиссам, сўзларим сизни толиқтириб ёки ғазабингизни кўзғатгудек бўлса, илтимос, барибир охиригача эшитинг, бизнинг мотам куйимизни чалаётган шаршара шовқинига чалғиб кетманг.

Мен севиш учун туғилган эдим. Атрофимдагилар бунга ишончсизлик билан қарашди. Натижада феъл-атворимни бир қолипга солиб қўйишди. Табиат менга қолганда бир хатоликка йўл қўйди. Эҳтиросли қалб бергани билан хунук башара ато қилди, ҳатто энг қўпол одамларда ҳам бор бўлган бийрон тилдан қисди, туйғуларимни сўзлар билан аниқ-тиник ифода эта олмасдим. Бу нарса мени худбин қилиб қўйди. Менинг ички дунёимни ташқи кўринишимга қараб баҳолай бошлашди, мен териб олинмаган мевадек шохнинг ўзида қовжираб, қуриб қолдим. Болалигимдан меҳрга ташна бўлиб ўсдим. Онамнинг ўзи мени боқишдан бош тортди. Бунга тумтайган хунук башарам сабаб бўлган. Улғайганим сари баттар хунуклашиб кетаверганман.

Менга меҳр бермаганларидан кейин орадаги қариндош-уруғчилик ҳам узила борди. Мени пешонаси шўр ҳисоблашиб, шуни ҳам тушунмайдиганга чиқаришди. Туғилиб ўсган уйимда бегонадек яшадим. Хуркак денгиз қушлари каби бошпанамни қоялардан қидирдим, бутун-бутун кунларимни тоғлар қуршовидаги дараларда ўтказардим, онам сира ҳам ташвиш чекмас, мени изламасди, оқшомлари унинг сокин даралар узра юрак ютиб чорловчи овозини эшитмасдим. Ёлғиз ўсдим, ёлғиз яшадим. Лекин карами кенг Тангри ёлғиз ўлишимга йўл қўймади.

Кунлардан бир кун Худо менга юпанч, умид ва хушчакчаклик ато этди. Сиз менинг ҳаётимга бахтимни очгани кириб келдингиз. Бечора қизалоқ! Сиз ҳам мендек ташландиқ, севиш ва севилишдан йироқда эдингиз, сиз менга ато этилгандингиз, жиллақурса шу умид билан ўзимга тасалли бер-

дим. Ўзимдан кўнглим тўқмиди? Ўн йил меники бўлдингиз, фақат меники эдингиз, рақибларим йўқ эди, безовталиқ нима, билмасдим. Ушанда рашк нима эканини тушунмасдим.

Ўша дамлар, Индиана, ҳаётимнинг энг яхши даври эди. Менга сингил, дўст, шогирд бўлиб қолган эдингиз. Мен сизга керак эканимни билганимда ҳаётнинг мазмунига тушуна бошладим, энди ёввойи махлуқдек яшай олмасдим. Сизни деб чўккан кўнглимни ўзим кўтардим, яқинларимнинг меҳрибончилигига зор ҳам эмасдим. Сизга зарурлигимни билганимдан кейин ўзимга одам деб қарай бошладим. Очиқ айтишим мумкин, Индиана, сизни деб ҳаётим беҳуда ўтмаётганидан кўнглим тоғдек кўтарилиб юрарди. Очиқ айтаётганим учун мени кечиринг, ҳозир сўзни кашталаш пайти эмас. Бир кун келиб сиз менга умр йўлдоши бўласиз, деган фикрга суяниб қолгандим. Сиз менинг рафиқам бўласиз деб юрганимда сиз ҳали ёш бола эдингиз. Сизнинг қиёфангиз менинг ёшлиқ кўнглимда чизилиб қолганди. Тезроқ улғайишингизни кутардим. Ота-онам қалбидан мени ситиб чиқарган акам рўзғорни тебрата бошлади, қир-адирларда боғ қилди, ҳозир ҳам кундуз кунлари бу ердан ўша томон кўриниб туради. Ернинг янги хўжайинлари уни шопипояга айлантиришган. Гулларни парвариш-лаш акамнинг жон-дили эди. Ҳар куни эрталаб ва кечкурун гуллар қанча ўсганини кўриш учун шошиларди. Мен учун эса, сиз, Индиана, ягона овунчоғим, ягона қувончим, ягона бойлигим эдингиз. Сиз мен парвариш қилаётган ғунча эдингиз, ғунчанинг гул бўлиб очилишига интиқ эдим. Ҳар куни эрталаб кечадан буён юзингизда бирорта ўзгариш бўлганми-йўқлигига қизиқиб назар ташлардим. Мен ўшанда ўсмир эдим, сиз эса ҳали ҳам гўдак эдингиз. Кўксимда сизга нисбатан муҳаббат туғилаверарди, ўн беш ёшга тўлганимда менда ҳиссиёт уйғонганди. Сиз эса баъзан ғамгин тортиб қолганимда ажабланиб қарардингиз, ўйинларда тенг иштирок этсам-да, қувончингиздан баҳраманд бўла олмас эдим. Мени хушнуд этадиган қуш ёки мева қандай бўлиши мумкинлигига ақлингиз етмасди. Шундан ғамгин ва ғалати бўлиб қолардим. Лекин шунга қарамай сиз мени севардингиз, ғамгинлигимга эътибор бермасдингиз, ҳаётимнинг ҳар бир дақиқаси сизга бахшида эди. Интиқликларим сизни қалбимга янада яқинлаштирарди, бир куни келиб қувончим ва ҳижронларимни тушунарсиз, деб умид қилардим.

Ҳа! Менинг бетайин орзуларимни афв этинг. Мен шу фикрлар билан ўн йил яшадим. Бахтсиз йигитча учун бир ёш гўдакни севиш гуноҳ, аммо Худонинг ўзи муҳаббатни юрагимга жойлаган бўлса нетай, севгига чанқоқ юрагим бошқа жойдан илиқлик топмагандан кейин не қилсин? Яна кимдан меҳрли нигоҳ, табассум кутай, сизни суюқлигингиз каби севиб юрган бўлсам нетай?

Хуллас, сиз севгидан жизғанақ бўлган йигитча паноҳида ўсдингиз. Сизнинг гўдак қалбингизни ҳеч қандай бемаъни фикр ёки жиноий орзулар билан ҳақорат қилмадим. Ҳеч қачон ёмон ният билан сизнинг анор юзларингизга лабларимни теккизмадим. Бу эрталаблар меваларга кўнган шудрингни сидирган каби ҳаё пардасини, чодирини кўтариш демак эди. Баъзан ўпганимда сизни оталарча ўпардим, улар қайноқ ва эҳтиросли эмасди, куйдирмасди. Йўқ, гўдакка эмас, кичкина мовий кўзли қизга ошиқ эдим, сизни оғушимга олганимда, табассум қилганингизда, эркаланганингизда, мен сизни қизим ёки синглим деб ҳис этишга мажбур эдим. Сизнинг ўн беш ёшга кириб ойдаи тўлишишингизни кутардим.

Сизга Павел ва Виржиниянинг муҳаббат қасидасини ўқиб берганимда

сиз уларнинг севгисини ўлда-жўлда тушундингиз-у, барибир ҳам кўз ёш тўқдингиз. Бу сиз учун ака ва сингил ўртасидаги қисса бўлса-да, каттиқ таъсирландингиз. Бу китоб юрагимни эзиб юборар, сиз эса бундан қувонардингиз, сиз вафодор гўзал хурмо дарахтлари, ит, ҳабаш Доминго ҳақидаги ҳикояларимни жон-жон деб тинглардингиз. Мен эсам Павелнинг дўсти билан қилган суҳбатларини ўқирдим ва уларнинг ўзаро пинҳоний изтиробларидан таъсирланардим. О, ўша ёшликнинг ҳаяжонли дамлари, қалбимга ҳаётнинг сирли жумбоқлари сизиб киргани, шу билан бирга севги дардини юктириб олганларим! Индиана, мени тўғри тушунинг, сизнинг беғубор кўнглингизни ҳеч ҳам, ҳеч қачон, ҳеч нарса билан ранжитган эмасман. Ҳаёт азоблар ва кўз ёшлардан иборат бўлиши ҳақида сира ҳам оғиз очмаганман. Мен энди ҳаётимга нуқта қўяй деб турганимда волидангиз тиззамга сизни келтириб бергандан буён беғуноҳ ва бепарво ўсдингиз.

Баъзан мана бу қояга ёлғиз келиб ўтирар эканман, тоғлар бағрида акс садо берувчи, баҳор ва муҳаббатни тараннум этувчи овозларни тинглардим, қушларнинг бир-бирларини таъқиб қилишларини, гуллар устида курт-кумурсқаларнинг изғишини, гулбарглар ҳидидан маст бўлиб шохдан-шоҳга ўтувчи сайроқи қушлардан завқланардим. Ўшанда гуллар, қушлар, шаршаралардан менга севгиларидан инъом этишларини сўрардим. Сўқмоқ бўйлаб мен томон қувноқ ва шодон чопиб келаётган қоп-қора сочли, оппоқ кўйлакли, қояларга тармашишни билмайдиган, узокдан Австралия пингвинига ўхшовчи қизалокни – сизни кўрганимда қалбим меҳрга тўларди. Ўн яшар Индианани кўриб, ўн беш ёшли қизни унутардим, сизга бокира шодонлик билан қўлимни тутардим ва сизнинг эркаликларингиз оталик меҳримни товлантириб юборарди. Ўзимни чинакам ота деб ҳис этардим!

Биз бу дара қаърида қанчалар оромбахш ва бахтиёр дамларни ўтказмадик! Анави кўлнинг тип-тиник суви билан неча марталаб оёқларингизни ювиб кўйганман! Қамишзор орасида ухлаб ётганингизда чехрангизга боқишдан чарчамасдим!

Вақт ўтиши билан сочларингизнинг тобора қорайиб боришидан завққа тўлардим. Бўйингизнинг ўсишини хурмо дарахти танасига суянганингизда ўлчаб борардим. Индиана, пичоқ излари ҳозир ҳам ўша дарахтлар танасида сақланиб қолган. Уларни бу ерга келиб, кўз ёшларимни тўқаётганимда кўриб қолдим. Сиз тобора бўй чўзиб, очилиб борардингиз. Лекин минг афсус, чиройингиз мен учун эмас экан. Сиз мен учун катта бўлмагандингиз, мени деб чирой очмагандингиз. Юрагингизни бошқа бировга очдингиз.

Чангалзорлардан қушдек елиб ўтганимиз ёдингиздами? Тоғ тепасидаги саванналарда адашиб қолганимизни эслайсизми? Туманли Салаз чўққисига бормоқчи бўлганимизни-чи? Баландликларда мевали дарахтларнинг камлигини, тоғли жилғаларда сув ичиш қийинлигини, ахён-ахёнда турувчи кучли шамолни сира писанд қилмаганмиз.

Ўсимликларнинг кўзга ташланмаётганини кўриб сиз қайтиш лозимлигини айтгандингиз, аммо тез орада тоғ ёнбағридаги ерёнқоқларга дуч келдик, сиз шоша-пиша меваларни териб олишга киришиб кетдингиз ва уйга қайтишни истамай қолдингиз. Ўша ерда қолишга мажбур бўлдик. Сўнгра вулқон ҳосил қилган учли қоялардан юриб кетдик. Шамолда чайқалиб турган ўтларни кўриб, табиатнинг саховатини чуқур ҳис этдим. Чунки у бизларни совуқ шамолдан иссиқ либос каби асраб турарди. Сўнгра, туман шунчалар қуюқ эдики, биз олға юра олмай қолдик. Ортга қайтишга мажбур бўлдик. Мен сизни кўлингиздан тутиб, хавфли қоялардан эҳтиёткорлик билан етаклаб тушдим. Қоронғилик ўрмон чеккасида тўхташимизга маж-

бур қилди. Мен сизга анорлар келтириб бердим, ўзим эса чанқоғимни босиш учун лианнинг соф ва муздек шарбатидан хузур қилиб ичдим, мен унинг серсув шохларини кесганимда шарбат оқа бошлади. Ўшанда ўрмонда адашиб қолган эртақ қахрамонларининг саргузаштларини эслагандик. Ўшанда бизларни севувчи на бир она, на бир хизматкор, на бир вафодор итимиз бор эди. Бизни деб ҳеч ким ташвиш тортмасди. Шунинг билан бирга мен сизни Павел каби ёлғиз кўриқлаб юрганимдан мамнун ва мағрур эдим.

Ҳа, ўшанда мени чуқур, соф ва чинакам муҳаббат ҳисси чулғаб олганди. Нун ўн ёшида сиздан бўйдорроқ эди. Ҳақиқий креол қизи бўлганидан йилда эмас, кунда улғаярди. Унинг нигоҳларида ўзгача маъно акс этар, хатти-ҳаракатлари ва феъл-атворида кўра аллақачон бўйи етган қизга айланганди. Бироқ мен Нунни севмасдим ёки тўғрироғи, у сизнинг болалик дугонангиз бўлгани учунгина яхши кўрардим. У чиройлими, йўқми, ўйламасдим. Унга кўп ҳам боқавермасдим. Менинг назаримда у ҳам сиз каби гўдак эди. Шу сабабли сизни севганим-севган, сизни ўйлаганим-ўйлаган эди. Танлаганим ҳам сиз, ёшлиқ орзуларим ҳам сиз эдингиз.

Тақдир менга нималарни ҳозирлаб қўйганидан беҳабар эдим. Акам ўлгач унинг қаллиғига уйланишимга мажбур этишди. Бошимга тушган бу жудолик ҳақида гапириб ўтиришимга ҳожат йўқ. Индиана, ўзим севмаган ва мени кўрарга кўзи йўқ аёлга уйлангач, ҳаётим остин-устун бўлиб кетди. Ота бўлдим, ўғлимдан айрилдим, бева қолганимда сизнинг турмушга чиққанингиздан хабар топдим!

Узоқ Англияга қувғин қилинганим ва у ерда чеккан азобларим ҳақида сизга ҳикоя қилиб ўтиришни лозим топмайман. Агар бирор киши олдида айбдор бўлсам, сизнинг олдингизда эмас, ким менинг олдимда айбдор бўлса, унга хусуматим йўқ. У ерда мен баттар худбин бўлиб қолдим, аввалгидан ҳам кўпроқ ғамгинлик ва шубҳалар ботқоғига ботдим. Мендан умидларини узганлар сари интилмадим, орқага кетмадим, фақат ўз кучимга таяниб иш тутдим. Тақдир мени синовлардан ўтказар экан, мен виждоним нидосига қулоқ тутдим. Зўрма-зўраки уйланган аёлни севмаганимдан, кўнглимни бирор кишига ёрмаганимдан сўнг устимдан бўҳтон ёғдиришди. Бора-бора менинг худбинлигимни болаларни ёмон кўришимдан деб баҳолашди. Раймон боласини тарбиялай олмаган тақасалтангдан нима кутиш мумкин деб устимдан бир неча бор кулганди. У ота бўлиб кўрганимни, сизни тарбиялаганимни билмасди-да. Ўғлим ўлгач, қанчалар азоб чекканларимни ҳеч бирингиз билмасдинглар. Ҳар сафар унинг лўппи юзини эслаганимда юрагим жизиллаганини ким ҳам билсин? Инсон қанчалик бахтсиз бўлса, уни хўрлаб, кўпроқ иллат топишга уринадилар.

Дардларимнинг оғирлиги ва умидсизликка тушганим билан ҳеч кимнинг бир пуллик иши йўқ эди. Мен ота-она меҳридан бенасиб, бу ердагиларга бегона эдим, жамиятдан ажралган, дарбадарликда, дашти-биебонларда ўсгандим. Шу аҳволда мени акамнинг ўрнига қўйишиб, у қилган амалларни бажаришга мажбур этишди... На чора! Қийналганимда ёрдам бермаган оилам энди ўзларининг манфаатларини ҳимоя қилишни талаб этмоқда эди. Ҳатто ёлғизликда хузур-ҳаловат топишимга ҳам имкон беришмади. Ҳаётимда ягона орзум, умидим, қувончим сизни рафиқам сифатида кўриш эди. Лекин бунга йўл қўйишмади. Сизни мен учун мос эмас, дейишди. Тоғда ўсган бола бўлсам, ота уйдан қувилган бўлсам, қандай кулгили гап! Мен бойликка ҳирс қўйган бўлмасам, ундан фой-

даланишни билмасам, фақат бировнинг бойиши, гуллаб-яшнаши учун масъул бўлишим керак эди.

Бироқ уларнинг олдига бош эгиб келдим. Тақдиримга аралашмасликларини ўтиниб сўрадим. Шунда ҳам менга ишончсизлик билан қарашарди, қаршилиқ кўрсатсам барчанинг кўзига ёмон кўриниб қолишим аниқ эди. Акамга куйиб, йиғлай-йиғлай кўр бўлган онам мени ўз бурчимни бажармаяпти деб биларди. Отам эса уни юпатишни билмаслигимдан ранжиб, агар волидангнинг айтганларини қилмасанг, оқ қиламан, дерди. Бош эгишга мажбур эдим.

У ёқдан-бу ёққа қувилдим, ҳақоратландим. Одамлар хўрлаган бўлсаларда, уларнинг ёвузлигига ёвузлик билан жавоб қайтармадим. Шундан билаверингки, юрагимда ғубор йўқ.

Бу ерга қайтсам, сизни эрга беришибди, эрингизни кўрдим... Мени кечиринг, Индиана! Шу ерда ҳақиқий худбинлигимни намойиш қилдим. Севгида ҳар доим озгина бўлса-да, худбинлик бўлади, ҳали бу севгидан умидимни узмаган эдим. Мен сиз никоҳдан ўтган одамни эрингиз деб ҳисобламасдим, хўжангиз дердим. Менинг унга қилган муомалаларим сизни ажаблантириб келарди. Кўрдингизми, уни ўзимнинг рақибим демасдим. Бу кекса одамни севги ҳиссиёти сираям чулғаб ололмаслигига кўзим етарди. Муҳаббат нималигини у ҳис қилмасди. Сизнинг юрагингиз бу никоҳдан кейин ҳам тоза сакланиб қолганини билардим. Сиз эрингизга совуққон ва ғамгин муносабатда бўлсангиз-да, у кенг феълли эди. Мен бундан хурсанд бўлдим. Сизлар кетиб қолганларингиздан сўнг сизсиз тура олмаслигимни ҳис этдим. Сизнинг болалик дамларингизни қўмсаб, ғамгин ва гўзал чеҳрангизни кўриб, қалбимда севги қайта жўш урди. Ёлғизлик аҳволимни танг қила бошлади. Сизни кўра олмасдан, бир ҳаводан нафас ола олмасдан, бир том остида бирга яшай олмасдан, сизнинг майин товущингиздан лаззатланолмасдан тура олмайдиган бўлиб қолдим. Қанчалар тўсиқларни енгиб ўтишимга тўғри келгани ўзингизга маълум. Эрингизга қасам ичиб, сўз берганимдан кейин, уни хотиржам қилгандан сўнг, сиз билан қовуша олармидим? Бутун ақлим билан, қалбим билан сизга ақалик қиламан деган аҳдимдан сўнг, бирор марта қасамимни буздимми? Ўзингиз айтинг, Индиана!

Мен учун бу жуда оғир ва ҳатто имконсиз бурч эканини тушунардим, юзимдаги ниқобимни ечсам, тамом эди. Мен олов билан ўйнашаётганимни билардим. Эҳтиросларим шунчалик кучли эдики, ташқарига зумда отилиб чиқиши мумкин эди. Орамиздаги муносабатларни муз девор билан ажратиб қўйишим, сизда менга нисбатан қизиқиш, эҳтирос туғилмаслиги учун бошимни ҳам қилиб туришим керак эди. Менинг ўзимни тута билишим яхши натижаларни бера бошлади. Сизлар мени ҳиссизликда, бағритошлиқда айбладинглар, аслида ғазабимни ичимга ютиб, йигит эканлигимни исботлашим керак эди.

Мен атрофимдагилардан норозиман, аммо сиздан эмас, Индиана! Сиз менга доимо меҳрибон ва мушфик эдингиз. Кўринишим қанчалик таъвия бўлгани билан ҳайдаб солмадингиз, менга одамшавандалик билан муомалада бўлдингиз, мен бундай ролга кирганимдан уялмадим, сиз менга ёрдам бердингиз. Асл мақсадимни билсангиз каминани севиб қолармидингиз, деб ҳам ўйлардим баъзан. Ҳа, ўрнингизда бошқа биров бўлганида, мендек гапга нўноқ, бефаросат одамнинг кўкрагидан итарган бўларди. Сиздан бошқа ҳамма мендан нафрат билан юз ўгирди. Оҳ, бу дунёда фақат саховатли юракка эга биргина инсон қалби музга айланган, ўз қобиғига ўранган

мендек ношуднинг юрагини илита олиши мумкин эди. Меҳрга зор бўлган одам қалбини қувончга тўлдирадиган юрак ёлғиз сизда бор эди, Индиана. Бу дунёда ёлғиз сиз Ральфни севишга қодир эдингиз!

Тўғри, эрингиз жаноб Дельмар ҳам менга илтифот кўрсатди. Ҳатто унга ён берганим учун сиз мени айбладингиз. Сизни деб мен ўз шаънимни қурбон қилдим, сизларнинг оилавий жанжалларингизга аралашмадим. Соддагина аёлсиз! Сизга иложим етгунча имконият туғдириб юрганимни сезмасдингиз. Сизни очикчасига химоя қилсам, ўз ҳиссиётларимни ошкор этиб қўйган бўлардим. Жаноб Дельмар мени қувиб солганда аҳволингиз не кечарди? Сизни сабр-тоқат билан муттасил кўриқлаб юрадиган одам топилармиди? Раймонми? Мен қўпол ва дангал эрингизни бахтимдан жудо қилмаганлиги учун ҳурмат қилардим. Тан олиб айтаманки, у сизни деб менга рашк азобини раво кўрмаганидан полковникка қарши чиқмасдим.

Энди бошқа руҳий азобларим ҳақида сўзламоқчиман. Сиз муҳаббатингизни бошқа бировга раво кўрган дамларни назарда тутаяпман. Мен сизни деб куйиб-пишиб юрганимда унга қилган севги изхорларингиздан адои тамом бўлдим. Уни кўрарга кўзим йўқлигидан жоним халкумимга келди, рашк ўти сўнгги мажолимни ҳам қуритди. Сиз у одам таъсирига берилиб, мендан кетиб қолишингизни ўйлаганим сари ваҳимага тушиб, унинг гўрига ғишт қалагим, ҳеч бўлмаганда бошини уриб, мажақлагим келар эди.

Бироқ сизнинг қийналаётганингизни кўриб, алаимни унутиб юборардим. Худонинг ўзи кечирсин-у, баъзан сизга азоб бераётган жаноб Дельмарга сотқинлик қилиб, душманамга ёрдам қўлини чўзиш истаги ҳам туғиларди. Сизнинг изтиробларингизни кўриб, ақлдан озар даражага етдим. Индиана, сизнинг кўзингизни очаман деб неча бор пушаймон бўлдим. Сизни мендек севиши учун Раймонга ҳаётимни, юрагимни берган бўлардим. Аблах! Худо менга берган жазосини унга берсин, сиз чеккан мусибат унинг бошига тушсин! Ўзимнинг эмас, сизнинг мусибатларингиз боис уни кўрарга кўзим йўқ. Бундай юзсиз, қалбсиз одамларни жамиятдан четлаштириб юбориш керак – уни эса бошларига кўтаришади. Ҳа, бунақа одамларни биламан! Уларнинг феъл-атворлари маълум, ўз бахтларини бировлар ҳисобига яратадилар.

Кечиринг, Индиана, кечиринг. Сизнинг устингиздан қаттиқ нолидим, аммо мен бундан биринчи ва охири бор айтаяпман. Сизни гўрга итармоқчи бўлганларнинг гўрига тўнғиз кўпсин. Сиз кўзингиз очилиши учун катта ҳаётий мактабни ўтадингиз. Нуннинг ўлими, Дельмарнинг ўлими олдидан айтган: “Ундан эҳтиёт бўл, у сени нобуд қилади!” деган сўзлари сизни тўхтатиб қола олмади. Сиз кўр ва қар бўлиб қолдингиз, севгилингиз сизни ўзига чорлайверди, энди эса шармандангиз чиқди, бегуноҳларнинг оху зори урди. У сизга қилган ёвузликларини ҳеч ким қилган эмас. У Нуннинг қотили, сизни ўлимга маҳкум этди. Сиз эса уни кечирдингиз. Чунки у одамларнинг кўзига чўп суқади, ақлини ўғирлайди, унинг моҳирона нутқлари инсонлар юрагига сизиб киради, илон мисол авраб ташлайди. Агар табиат унга меникидек тепса-тебранмас, тош қотган башара ва ачиган мия ато этганда, худди ўзимнинг нусхамни кўрган бўлардингиз.

Ҳа, сизга кўрсатган жабру жафолари учун Худо унинг жазосини... Йўқ, яхшиси Худо уни кечирсин, чунки у ёвузлигидан эмас, нодонлигидан шундай қилган. У сизни тушунмаган. Севги лаззатини, бахтини билмаган... Сиз эса уни шунчалар севиб ўтирибсиз! У сизнинг ҳаётингизни гўзал қилиши мумкин эди! Унинг ўрнида бўлганимда сиз билан ёлғиз қолиш учун

кимсасиз тоғлар бағрига йўл олардим. Жамиятдан бош олиб чиқиб кетган бўлардим. Сиздан юз ўгирмасликлари учун, сизни ташлаб қўймасликлари учун бутун дунёни сизга алмаштирардим. Сизнинг шаънингизни деб жон-жаҳдим билан талашардим, бор севгимни сизга бахшида этган бўлардим. Агар биронта эркак зоти атиги бир лаҳзага кўнглингизни олишга уринса, мен гўр азобини чеккан бўлардим. У хонумонимга ўт қўяпти, деб типирчилардим. Сизни бахтли қилишни йигитлик бурчим, шарафу шоним деб билардим! Сиз билан бирга бўлсам, менга шу ёввойи дарадан бошқа бирорта бошпананинг кераги йўқ, шу табиат бўлса бас, бошқа бойликнинг кераги йўқ. Худо сиз билан дарада бахтиёр яшашни раво кўрса ҳам мен ўзимни мағрур ва бахтли ҳисоблардим!

Индиана, йиғлаб олишимга рухсат беринг! Ҳаётимда биринчи бор йиғлаяпман. Ўлимим олдидан шундай қилсам, Тангри мени кечирар.

Ральф болалардек йиғларди. Бағритош бу эркак биринчи марта ўз қисмати ва Индиананинг тақдирига ачиниб кўз ёши тўкарди.

– Мен учун йиғламанг, – деди у Индиананинг ҳам кўзларига ёш қалқий бошлаганини кўриб, – менга раҳмингиз келмасин. Ўтган ишга саловат. Келажак ва бугуннинг мен учун аҳамияти йўқ. Энди жафо чекишимга ҳожат қолмади, энди уни бошқа севмайсиз-ку.

– Сизни аввалдан яхши тушунганимда эди, унга севги изҳор этиб ўтирмасдим, – босиқ оҳангда деди Индиана. – Аммо сиз ичимдагини топ деган киши эдингиз, мени шу хароб қилди.

– Менинг қувонишимга ҳам сабаб бор, – давом этди Ральф маъюс табассум билан. – Кемада кетаётганимизда, суҳбатларимизнинг бирида сиз беихтиёр Раймонга васлингизга етиш имкониятини бермаганингизни айтиб, гўё елкамдан оғир юкни ағдаргандек бўлдингиз. Виждон азобида қийналишдан мени халос этдингиз. Унинг чангалидан сизни ҳимоя қила олмаганимдан надомат чекиб, ҳар хил шубҳаларга борганим учун сиздан кечирим сўрайман.

– Сизнинг ҳаётингизни хароб қилганим учун мендан афв сўраяпсизми? – жавоб берди Индиана. – Сизнинг қурбон қилинган тенгсиз муҳаббатингизни топтадим. Аслида мен пойингизга тиз чўкиб сиздан кечирим сўрашим керак.

– Демак, менинг севгим сизда на қаҳр, на нафрат уйғотмабди экан-да? Ё, Худойим, ўзингга шукур, энди бахтли ўлим топаман! Менинг ҳижронларим учун сиз ўзингиздан таъна қилманг. Ушбу дамдан бошлаб мен Раймонга ҳавас қилмайман. Аслида у менинг аччиқ қисматимга ҳавас қилиши керак. Энди мен сиз учун мангуга ака, эр ва севикли ёр бўлиб қоламан. Сиз мен билан ҳаётдан баравар кўз юмишга ижозат берар экансиз, ҳаёт мазмунини англадим. Энди сиз меникисиз, сиз менинг ҳузуримга қайтиб келдингиз, энди сира ҳам мени тарк этмайсиз – хаёлан сизни ўзимнинг қаллиғим деб ҳисоблайман. Энди бу дунёда васлингизга етишиш мен учун чала бахтдир, мени фалакда болалигимдан буён орзу қилган ҳузур-ҳаловат кутмоқда. У ерда мени сева оласиз, Индиана, у ерда сизнинг бу дунёда топмаганларингиз топилади. У ерда меники бўласиз, маъшуқам бўласиз. Сиз менинг орзуимсиз, агар жаннатга лойиқ бўлсам, сизга ҳам лойиқ бўламан. Шунинг учун мен сизга оқ кўйлак кийишни буюрдим, бу кўйлак сизнинг никоҳ либосингиз бўлсин, бизни кутаётган кўл бўйидаги харсанглар қурбонлик жойига айлансин.

Раймон ўрнидан туриб, апельсиннинг гуллаб турган бутоғидан узди-да, Индиананинг қоп-қора сочларига қадаб қўйди. Кейин аёлнинг оёқлари остига тиз чўкиб, нидо қилди:

– Бу самовий никоҳга рози бўлиб, мени бахтиёр этинг! Менга мангуликни раво кўринг, изсиз йўқ бўлиб кетишимга мажбур этманг!

Шундай қилиб, Индиананинг қалби яна ёрқин нурларга тўлди. Шунча йиллардан бери унинг кўзларини бекитиб турган боғич гўё ечилгандек бўлди. Кўзи очилиб, Ральфнинг ҳақиқий киефасини кўра бошлади. Ральфнинг юз ифодаси бутунлай ўзгарган, сохир ҳиссиётлари юзига қалқиб чиққанди. У ичидаги борини тўкиб солганидан анча енгил тортди. Ральф ўзининг оқкўнгиллиги ва меҳрибонлиги билан Раймондан жозибалироқ эди. Энди Индиана Раймонни бекорга севганидан афсусланди.

– Менинг бу дунёю у дунё қаллиғим бўлинг, – хитоб қилди Индиана.
– Мана бу бўсамиз мангуга муҳрланиб қолсин!

Уларнинг лаблари қовушди, чин муҳаббатда қудратли куч мужассам, ўткинчи ҳиссиётда эса бундай куч бўлмайди. Уларнинг бўсалари бу дунё қувончларининг мангу рамзи бўлиб қолди.

Ральф қайлиғи кўлидан тутиб, оқимга жуфт бўлиб сакраш учун уни қоя учига бошлаб чиқди...

ХОТИМА

Ж.Неро жанобларига!

Ўтган йили январнинг илик ва куёшли кунларининг бирида оролни қоплаган ўрмонзорларда кезиш ва хаёл суриш учун Сен-Полдан йўлга тушдим. Хаёлим сиз билан банд эди, азиз дўстим. Ушбу асрий ўрмонзорларда қилган сайр ва машғулотларингиз тўғрисида хотиралар қолган. Бу жойларда оёқ изларингиз ҳали ҳам сақланиб турибди. Сиз ёзган сеҳрли ҳикояларда тасвирланган мафтункор табиатни ҳар қадамда учратдим. Ҳозир қарилик гаштини сураётганингиз кўҳна Европадан сизни хаёлан излайман.

Мен оролнинг энг баланд чўққисида жойлашган Улкан тошлар водийси аталмиш овлоқ масканга йўл олдим.

Зилзила пайтида қоқ иккига ажралиб кетган улкан тоғнинг бир бўлагидан йўл унинг асосий тизмалари томонга кўтарилиб борар, теварак-атрофда тартибсиз равишда сочилиб ётган қоятошлар савлат тўкиб турарди. Бир томонда майда тош бўлақлари катта харсангларни ушлаб турибди. Иккинчи томонда Мавритания қасрига ўхшаш эгри-бугри, жимжимадор қоялар девори қад кўтарган. Гўё тошдан ясалган ёдгорликка ҳайкалтарош маҳорат билан сайқал бергандек туюлади.

Мен бўйи олтмиш фут келадиган, худди тоштарош йўнгандек силлик харсанг олдида тўхтадим. Бу бетакрор тошнинг ўртасида инсон эмас, табиат кўли билан битилган ёзувга кўзим тушди. Вулқон отилишидан ҳосил бўлган тошлар юзасида баъзан шунақа излар қолади.

Гўё бу сирли ёзувнинг маъносини чакмоқчи бўлгандек харсанг олдида узоқ туриб қолдим. Уни тушуниш учун оғир ўйга толдим, вақтни эса батамом унутгандим.

Бу орада тоғ бошини чулғаган қуюқ туман пастга эниб келиб, ёзувларни нигоҳимдан беркитиб кўйди. Мен чўққининг ярмига ҳам етиб бормаган эдимки, туман мени ва теварак-атрофни қуюқ пардаси билан бутунлай ўраб олди. Лекин бирданига каттиқ шамол туриб, туманни тарқатиб юборди. Сўнгра шамол тинди, туман яна қуюқлашиб, бало-қазодай бостириб келди, довул турди. Довулдан қочиб ғор ичига беркиниб олдим, аммо бунга бошқа бир фалокат кўшилди: чўққилардан бошланувчи дарё ёмғир сувидан кутура бошлади. Бир соатдан сўнг теварак-атрофни сув босиб, тоғ

ёнбағридаги ирмоқлар тошиб кетди ва водий томон ҳайқириб оқа бошлади.

Икки кунлик оғир ва хавфли йўлни босиб ўтиб, ниҳоят, манзарали ва овлоқ жойда турган қўналғага етиб келдим. Жўн ва чиройли қилиб курилган кулба бўрон йўли устида бўлса-да, қоялар унга қалқон бўлиб бўрондан тўсиб турарди. Сал нарироқда шиддатли ирмоқ дарага шовуллаб куйилар, сув тушган жойда кўл ҳосил қилиб, қирғоқлардан тошиб кетмоқда эди. Кўл тепасидан чиройли дарахтларнинг чакмоқ уриб қайрилган бошлари кўриниб турарди.

Мен эшик қоқдим. Остонада бир одам кўринди ва мен беихтиёр орқага тисарилдим. Бошпана сўрашга улгурмадим, мезбон мени дарҳол имлаб ичкарига таклиф этди. Мен кулбага кирдим ва сэр Ральф Браун билан юзма-юз ўтириш шарафига муяссар бўлдим.

Жаноб Браун ва Индиана “Нахандов” елканли кемада мустамлакага қайтганидан бери орадан икки йил ўтганди. Шу вақт ичида сэр Ральфни шаҳарда уч мартадан ортиқ кўришмаган. Дельмар хонимга келганда у кўздан яшириниб ҳаёт кечирган, ҳатто баъзилар унинг тирик ёки ўликлигини ҳам билмасди. Менинг оролга илк келишим ва ҳаётимда жаноб Браун билан иккинчи бора кўришишим тахминан шу паллага тўғри келади.

Биринчи галги учрашувимизда у менда катта таассурот қолдирганди. Бизлар Сен-Полда, денгиз бўйида учрашгандик. Унинг ташқи кўриниши ва ҳаракатлари даставвал эътиборимни тортмаганди. Лекин сэр Ральф ҳақида одамлардан сўраб-суриштирганимда, улардан ғалати ва турли-туман жавоблар олдим, сўнгра бу инсонни катта эътибор билан кузата бошладим.

– У кўпол ва тарбия кўрмаган одам, – дерди бировлар, – биргина яхши фазилати – индамас, камгап.

– Ниҳоятда маълумотли ва жиддий одам, – дерди яна кимдир. – Ўзини катта тутуди, мағрур, оддий одамларни писанд қилмайди.

– У ўзидан бошқани одам ўрнида кўрмайди, – дерди бошқаси. – Ральфни аҳмоқлардан деб бўлмайди. Аммо ниҳоятда худбин, одамови.

– У ҳақда ҳеч нарса билмайсизми? – менадан сўраб қолди мустамлакада катта бўлган, гап-сўзларга кулоқ тутиб юрувчи бир кишлоқлик ўспирин. – У аҳмоқ, ярамас одам. Дўстининг хотинига уйланиш учун уни заҳарлаб ўлдирган.

Бу гаплардан довдираб қолдим ва бир ёши улуғ кимсадан буни суриштирдим.

У менга синовчан тикилиб туриб, деди:

– Қачонлардир сэр Ральф кибор қаторидаги одам бўлган. Уни ҳамма ҳурмат қилган, лекин муомаласи кўпол бўлганидан ҳеч кимга аралашмаган. У ҳақида билганларим шу. Ўша машъум воқеадан сўнг уни бошқа учратганим йўқ.

– Қанақа воқеа? – сўрадим мен.

– Полковник Дельмарнинг ўлимини айтаяпман. Ўша пайтда Дельмар хонимнинг қочгани, жаноб Брауннинг кетиб қолиб, кейин қайтиб келгани кўп гап-сўзларга сабаб бўлди. Полковникнинг кутилмаган ўлими сири очилмай қолди. Суд терговлари ҳеч қандай натижа бермади, ҳеч ким қочоқ аёлнинг айбини бўйнига кўя олмади. Прокурор ишни тўхтатди, лекин жаноб Браун ҳокимият ҳимоясида эканини ҳамма биларди. Икки кишидан шубҳа қилинаётган бўлса-да, воқеа тафсилотлари очилмай қолгани жамоатчилик фикрини чалкаштириб юборди.

Ҳар иккала гумондор мустамлакага ими-жимиди қайтиб келиб, Берник дарасидаги овлоқ жойдан кўним топгач, шубҳа-гумонлар янада кўпайди.

Одамлар фикрига қараганда, ўша гумондорлар тергов ишини чалғитиш учун оролдан қочиб қолишган. Францияда улардан юқори табақа юз ўтиргач, икковининг орқага қайтишдан бошқа чораси қолмаган. Ҳозир улар овлоқроқ жойга яширинишиб, ҳамманинг кўзидан панада умргузаронлик қилишмоқда.

Бу ғаройиб ҳикояни тинглагач, қахрамонимизни учратганда унга диққат билан боқдим, айтишим мумкинки, ҳатто ундан кўзимни ололмай қолдим. У тойланган моллар устида ўтириб, қандайдир тижоратчи денгизчининг келишини кутарди. Унинг денгиздек мовий, осойишта ва ўйчан кўзлари узоқларга қадалганди. Юзида тўла хотиржамлик акс этиб турар, қадди-басти тик, тўрт мучаси соғ, дили пок эди. Иймонимни ўртага қўйиб айтаманки, бу одамни бекорга ёмонотлик қилишган, унинг руҳиятида ҳеч қандай жиноят излари кўринмасди. Ҳатто хаёлида ҳам бундай ўй йўқ, унинг қалби ва кўллари пешонасидек топ-тоза эди.

Унга кизиксиниб қараб турганимда тўсатдан кўзим унинг кўзи билан тўқнаш келиб қолди. Ўғри жиноят устида кўлга тушгандек, довдираб, кўзимни олиб кочдим. Чунки сэр Ральф менга таъна билан қаради.

Ўша учрашувдан кейин у ҳақида кўп ўйладим. У билан яқиндан танишишга менда кучли ва қатъий иштиёқ пайдо бўлди. Аммо кўзига кўринмасдан, уни узоқдан кузатишни афзал билдим. Гўё унинг олдида айбдордек ҳис этардим ўзимни. Сэр Ральфнинг совуқ нигоҳи мени титроққа солди. Бу одам ёки ўта тўғри, ёки ўта фирибгар бўлиши керак деб ўйлаб, унинг олдида ўзимни арзимас ва бачкана ҳис этдим.

Ральф мени эҳтиром билан, аммо ортиқча гап-сўзсиз қабул қилиб, хонасига бошлаб кирди. Сўнг столда бизни кутиб ўтирган хотини билан таништирди.

Хотини жудаям чиройли ва ёш (ҳали ўн саккизга тўлмагандек) кўринар, майин овозидан кўнгли хасталиги сезилиб турарди. Бу аёл жуда бахтиқаро бўлса керак, деган фикр ўтди миямдан.

Мен тошқин, кучли ёмғир ва шамоллар туфайли Берникда бир ҳафтача қолиб кетдим. Аммо ҳаво очилиб, кувёш нурли жамолини намоён қилганда ҳам ҳали меҳмоннавоз дўстларимдан ажралишни хаёлимга келтирмаётгандим.

На унисининг, на бунисининг ташқи қиёфасию гапларидан ҳеч нарса сезмадим. Улар маъноли ва ёқимли гапиришар, ақллари билан эмас, қалблари билан яшашарди. Индиананинг маълумоти тўлиқ эмасди, аммо бу беадабликка кирмайди-ку. У ҳаётининг қийин паллаларида ололмай қолган билимларни Ральфдан сўраб-суриштириб эгаллашга ҳаракат қиларди. Балким, сэр Ральфнинг билимдонлигини менга кўз-кўз қилиш учун ҳам унга тинмай саволлар билан мурожаат қилаётгандир, деб ҳам ўйладим.

Индиана ўзини доим қувноқ тутса-да, хатти-ҳаракатларида ғамгин босиқлик, қибор аёлларга хос сиполик акс этар, хиёл қисик кўзларида ва лабларида илиқ табассум ўйнаганда ҳам нигоҳларидан ғамгинлик кетмасди. Аммо бу ғамгинлик унинг бахтсизлигини эмас, тақдирига шукроналикни ифодаларди.

Эрталаб туриб қайтар вақтим бўлганини айтганимда:

– Нега энди? – деб сўрашди эр-хотин баравар.

Бу сўзларни чин дилдан ва самимий айтишгани боис уларнинг ёнида яна бироз қолишга қарор қилдим. Мен сэр Ральфдан ўз тарихини сўзлаб беришни интиқиб кутардим. Лекин дилимнинг тубига чўкиб қолган мудҳиш шубҳалар журъатимни кесар, бу тўғрида гап очишимга йўл қўймасди.

Охири ўзимни ўзим енгишимга тўғри келди.

– Бир гап айтсам майлими? – дедим чукур ўйланиб. – Баъзи ярамас одамлар сизлар ҳақингизда бўлмағур гапларни тарқатиб юрибди. Сизлар билан танишганимдан сўнг бу гапларга ишонмай қўйдим. Икковингизнинг ҳаётларингиз чиндан гўзал, аммо нега унга тош отишади, ҳайронман...

Мен Дельмар хонимнинг содда юзида ажабланишни кўриб, гапимни тўхтатдим. Ўзи ҳақида тарқалган бемаъни миш-мишлардан беҳабарлигини сездим. Сэр Ральфнинг юзида эса такаббуруна норозилик аломатини кўриб, бу мавзуда бекор гап очганимни тушундим.

– Йигитча, – сэр Браун мулзам бўлиб эшик томон бурилганимни кўриб қўлимдан тутди, – биз билан яна бир кунга қолинг. Биз яккаю ягона дўстимизни бундай қўйиб юбора олмаймиз.

Дельмар хоним хонадан чиққач, у давом этди:

– Мен сизни тушундим, ҳаётимни сўзлаб бераман, лекин Индиана хузурида эмас; унинг ярасини янгилаб қўйишимиз мумкин.

Қоронғи тушгач, Индиана ўз хобгоҳига йўл олди. Сэр Ральф иккимиз боққа чикдик, ўриндикқа келиб ўтирар эканмиз, у ўз ҳаёти достонини бошлади ва биз ўтган бобларда ёзганимиздек Берник дарасига келишгани ҳақида гапирётганда бирдан жимиб қолди. Ёнида турганимни батамом унутиб қўйган, шекилли. Мен аста йўталиб қўйдим. У уйкудан уйғонгандек, сесканиб тушди-да, мийиғида кулиб, деди:

– Дўстим, шундай хотиралар бўладики, улар ҳақида сўзламаслик лозим, чунки сўзланса хотираларнинг табарруклигига путур етади. Фақат шуни айтишим мумкинки, Индиана билан бирга жон беришни аҳд қилиб қўйган эдим. Тўғриси, самонинг ўзи бизнинг бундай қурбонлигимизни қабул қилмади. Ҳали бу дунёдан насибамиз узилмаган экан. Ошимизни ошаб, ёшимизни яшаб юрибмиз. Каминани бахтга осон эришди деб ўйламанг.

Ўша куни кечаси билан қоя тепасида Тангридан мадад сўраб ибодат қилдик. Куёшнинг илк нурлари шафақни алвон рангга бўяганида Индиана бағримда эди. Мен шаршарани кўрсатиб, ўлим ҳақида гапирганимда у меҳр билан жилмайиб:

– Биз ҳали яшашимиз керак, Ральф. Ёки меҳр-муҳаббатга тўла юрагимга ишонмайсизми? – деб сўради.

Сизга ростини айтайми? Дастлабки кунлар бахтли эмасдим. Индиананинг вафодорлигига шубҳаланардим, аммо мени келажак кўпроқ ўйлантираётганди. Ўттиз йиллик умримда ўзимга ишончим йўқолганди, мен ҳам бировга ёқа олармиканман, мени ҳам севишармикан деган ўй миямдан сира кетмасди. Индиана ҳам мен каби ҳаёллар гирдобига ғарқ бўлганди. Кейин аста-секин хушини бир жойга йиға бошлади. Индиананинг мардлигига қойил қолмай илож йўқ, у Раймонни бирор марта эсга олмади, ҳатто унга нисбатан нафратини ҳам билдирмади. Ҳа, чин муҳаббат шундай бўлар экан, – давом этди Ральф. – Вақт қалбларимизни маҳкам боғлаган бўлса боғлагандирки, бўшаштирган эмас. Кундан-кун севгимиз кучга кириб борарди. Чунки бир-биримизни кўпроқ ҳурмат қилмоқда эдик, қадримизга ета бошлагандик. Қўркув эса чекинди. Шубҳаларимизни осон тарқатишни ўрганиб олдик ва севгимиз учун масъул бўлишда қўрқоқлик қилганимизни табассум билан тан олдик. Шундан буён иккимиз ҳам севгимиздан хотиржам бўлиб, ҳаёт гаштини сурмоқдамиз.

Ральф жимиб қолди. Иккимиз ҳам ўз ўйларимизга ғарқ бўлиб, бир неча дақиқа сукутга чўмдик.

– Сизга бахтим ҳақида кўп гапирмайман, – дея яна сўзида давом этди Ральф қўлимни сиқиб кўяр экан, – ҳар бир инсоннинг дилида гапиришга

хожат бўлмаган дардлари яширинган бўлади. Шунинг билан бирга ҳеч қачон юзага чиқмайдиган қувонч ҳам яширинади, чунки бундай қувончни бу дунёда сира ифодалаб бўлмайди. Дарҳақиқат, қандайдир фаришта осмондан мана бу гуллаб турган шохларга тушиб, уларнинг нафосати ҳақида ҳикоя қилганида ҳам, барибир, сиз тушунмасдингиз, чунки сиз ҳаёт бўронида ва жаласида қолиб кўрмагансиз. Ҳа, қалб азоб чекмай ҳеч қачон, ҳеч қанақа бахтга эришолмайди! Биз ҳақимиздаги гап-сўзларга келсак, – қўшимча қилди у табассум билан, – кўриб турибсиз, бизнинг турмушимиздан хабар топишингиз учун кўп вақтингиз кетмади. Кунларимиз бир-бирига ўхшаш, улар бир текис, хотиржам, оромбахш, худди болалигимиздагидек бир-бирини қувлаб, тез ўтмоқда. Ҳар куни кечқурун Тангрига шукроналик қиламиз, ҳар тонгда ризку рўзимизни мўл қилишини сўраб, илтижо қиламиз. Савдодан тушган фойдамизнинг каттагина қисмини касалманд ҳабаш қулларни сотиб олишга сарфлаймиз. Мустамлакачиларнинг биз ҳақимизда тарқатаётган беъмани миш-мишларига сабаб мана шу. Афсус, биз барча қулларни озод қилиш даражасида бой эмасмиз. Улар бизнинг дўстларимиз. Қувонсак қувонишади, ғам чексак, қайғуришади, биз уларнинг кам-кўстидан хабар олиб турамыз. Ҳаётимиз шу тахлит бир маъромда кечмоқда. Биз ахён-ахёнда ўтмиш ва келажак ҳақида гаплашиб турамыз. Ўтмишни эслаб ўкинмаймиз. Келажакка дадил қараймиз. Тасодифан кўзларимизга ёш қалқса, хузурланиб, оғир дардларни унутамиз.

– Дўстим, – дедим мен узоқ сукутдан сўнг, – сизларни айблашган бўлсалар, ўртангиздаги муҳаббат уларга муносиб жавоб эмасми?!

– Сиз ҳали ёшсиз, – жавобан деди Ральф. – Сиздек ҳали юраги бутун ёшларга бизнинг севгимиз энг яхши ибрат, тушунмаганлар учун эса биз ҳали ҳам “жиноятчилармиз”. Мен сизга айтсам, жамиятдан айро яшашнинг гашти бошқача. Одамларни эса қўяверинг. Улар ғийбат, хиёнат, уруш-жанжал ботқоғига ботиб яшашга кўникиб қолишган.

Эртаси куни эрталаб Ральф ва Индиана билан хайрлашдик. Ральф мени бағрига босди. Индиананинг кўзларида ёш қалқиди.

– Хайр! – дейишди улар. – Одамлар орасига қайтинг, қачонлардир улар сиздан юз ўгирадиган бўлса, бизнинг овлоқ гўшамизни эсланг.

(Тамом)

* * *

*Оламни қурган, эй, Буюк дурадгор,
Сенинг даргоҳингда аҳволим абгор.
Кўнглим деворида дарзларим бордир,
Шундай хижолатлик биноларим бор.*

* * *

*Бир гул бор – кўнгилдир у гулнинг оти,
Бир қул бор – кўнгилдир у қулнинг оти.
Шу гулни шу қулга никоҳ қилсалар
Бир дил тугилгайдир – булбул зурёти.*

Сирожиддин САЙИДИ

Н.В. ГОГОЛЬ

(1809–1852)

СИНГИЛЛАРГА МАКТУБЛАР

Рус тилидан
Одил ХАЙРУЛЛАЕВ
таржимаси

Адабиёт шинавандалари орасида рус мумтоз адабиётининг олдинги сафидан ўзига хос ўрин эгаллаган, “Улик жонлар”, “Шинель”, “Диканка қишлоғи яқинида ўтган кечалар”, “Тарас Бульба”, “Ревизор” сингаари бебаҳо асарлар муаллифи Николай Гоголнинг у ёки бу асарини ўқимаган китобхон топилмаса керак. Лекин унинг шахсий ҳаёти, руҳияти, маънавияти ҳақида китобсеварлар кам маълумотга эга.

Тўнғич фарзанд Николай ўн олти ёшлигида отаси вафот қилиб, у оилада ягона эр киши бўлиб қолади, сингиллари Анна, Елизавета ва Ольгага чин акалик меҳр-оқибатини кўрсатади, уларнинг маънавияти ҳақида қайғуради, одоб ахлоқига алоҳида эътибор беради.

Гоголь вафотидан сўнг ундан бебаҳо асарларгина эмас, беш жилддан иборат мактублар жамланмаси мерос қолди. Улардан бир қисми сингилларига, шунингдек, онасига ёзган хатларидан иборат.

Мазкур мактубларнинг эътиборли жиҳатларидан бири шундан иборатки, уларни ўқир экансиз, ёзувчининг руҳияти ҳақидаги баъзи нотўғри тушунчаларнинг асоссиз эканлигини, унинг ақл-заковатли, маданиятли, меҳр-оқибатли, инсонпарвар одам бўлганлигини англайсиз.

Қуйида ана шу мактублардан баъзилари бирмунча қисқартирилган ҳолда эътиборингизга ҳавола қилинмоқда.

Гоголь саёҳат қилишни ёқтирадиган шахслардан бўлиб, кўпроқ хорижий мамлакатларда яшаб, ижод қилган. Энг яхши асарлари ўша ерларда ёзилган. Табиийки, мактублар ҳам хорижий мамлакатлардан жўнатилган.

Таржимон

А.В.¹ ва Е.В.² ГОГОЛЛАРГА

Ахен

1836 йил, 17 июль (эскича сана)

Ассалом, менинг бебаҳо сингилларим Анет ва Лиза. Сизлар мени ростдан ҳам соғинмагансизлар ва мен тўғримда камдан-кам ўйлайсизлар. Агар бу гапим нотўғри бўлиб, мени тез-тез эслаб турган бўлсаларингиз, шунингдек, мен билан қачон ва қаерда нималар кечаётганини билишни истасаларингиз, ҳозир барини бирма-бир айтиб бераман. Сизлар билан

¹ Анна Васильевна – Н.Гоголнинг катта синглиси.

² Елизавета Васильевна – Н.Гоголнинг ўртанча синглиси.

хайрлашганимдан сўнг ўша захоти пароходга ўтириб, Петербургдан жўнаб кетдим. Пароход нималигини биласизларми? Йўк, пароходнинг нималигини сизлар билмайсизлар, чунки у ҳеч қачон деразаларингиз рўпарасида сайр қилиб юрмаган. Пароход – бу тўхтовсиз тутун буркситиб юрадиган, мўри тозаловчилардек қоракуяга буланган, лекин оддий кемага нисбатан анча тез юрадиган кема. Пароходда сузиш сизларга ғаройиб кўринса керак, деб ўйлайман. Тасаввур қилинглари-а, бутун атроф денгиздан иборат – биргина денгиз, бошқа ҳеч нарса йўк. Кемада сизлар зерикиб қолишларингиз турган гап, лекин биз катта бир жамоани ташкил этдик. Орамизда хонимлар ҳаддан ташқари бисёр эди. Уларнинг кўпчилиги сувдан ғоят кўрқишарди. Ҳатто улардан бири, француз элчисининг рафиқаси Барант хоним бўрон турган пайтда ваҳимага тушганидан додлаб юборди. Сизлар пароходнинг пастки қисмида катта, худди уйдагидек башанг зал бўлишини биласизлар, албатта. Шунингдек, ҳар биримизнинг кичкина ўз хонамиз бор. Хуллас, сузавериби-сузавериби, ниҳоят, бир ҳафта деганда, кирғокқа бориб тўхтадик... Бу ерда кўрганларимизнинг бари биз учун янгилик: шаҳар биздагидек қурилмаган, одамлар рус тилида умуман гаплашмайди, бир сўз билан айтганда – биз бегона мамлакатда эдик. Кўчалар тор, ҳатто шу даражада тор кўчалар борки, уй деразасидан кўлингизни чўзиб, у ерда ўтирган киши билан қўл бериб саломлашиш мумкин. Бинолар кўлами кичик, лекин баланд қилиб қурилган, олти-етти қаватлилари ҳам бор. Хуллас, Любек шаҳрида тушлик қилиб олгач, Гамбургга йўл олдим. Гамбург ғаройиб шаҳар, у ерда яйраб яшаш мумкин. Jungfernstieg деб аталмиш дарё бўйидаги кўчада сайр қилиб юрган одамлар шу қадар кўпки, шляпангни осмонга отсанг, ерга тушмайди. Ҳаммаёқда сайр қилувчилар мусиқа тинглаб, овқатланадиган, бетўхтов мусиқа чалиниб турадиган хилма-хил павильон – оромгоҳлар. Ажойиб ва бари ўта арзон нарсалар қалашиб ётган раста ва дўконларнинг ҳисоби йўк. Мен сизларга бир нарса олиб қўйдим... нималигини айтмайман. Олиб борганимда кўрасизлар. Гамбургдаги уйлар мана шунақа. Томошалар боғда, театрда бўлади. Сизлар у ерда ўтирсаларингиз, албатта, роса кулган бўлардингизлар. Бу ерга немислар кўплаб келишар экан, хонимлар эса курсиларга ўтириб, олдиларига мўъжазгина стол қўйиб олиб, барчаси бутун томоша давомида пайпоқ тўқиш билан машғул бўлишар экан. Балда ҳам бўлдим. Аёллар кам, лекин мўйловли, мўйловсиз эркаклар ҳаддан ташқари кўп. Уларнинг кўпи инглизлар. Инглиз – бу ҳаммаша ўзини эркин тутадиган, аёлларга терс қараб, оёқларини чалиштириб ўтирадиган, анча бўйдор эркак. Айтгандек, мен сизларга қизиқ бир бал ҳақида гапириб бераман. У ерга тасодифан бориб қолган эдим. Бир куни шаҳардан ташқарида сайр қилиб юрар эканман, ёрқин чироқлар порлаб турган каттагина бир уйни кўриб қолдим. Мусиқа ва гавжум одамлар менинг диққатимни тортиб қолди. Кўркам шамдонлар билан ёритилган чароғон улкан зал. Лекин мени ажаблантирган нарса шу бўлдики, рақсга тушаётганларнинг барчаси этикдўзларга ўхшаб турли-туман одми кийимларда. Кўрсаларингиз кулгидан қотиб қолардингизлар. Бунақа рақсни умрингизда кўрмагансизлар: биров хонимни бир томонга, иккинчи биров бошқа томонга айлантиришарди. Баъзилар эса ҳатто айланмас, қўл ушлашиб, бир-бирларига кўз қадаганларича хонада шунчаки такалардек бемаъно сакрашар эди. Кейинчалик билсам, бу машҳур “Матрослар бали” экан.

Гамбургдан Бременга кетдим. Ғоят ғалати шаҳар. Бу ердаги черковни кўрганингизда эди! Бунақа қадимий, кўхна бинони ҳеч қачон кўрган

эмассизлар. Бу ерда яна нима кўргангни айтиб берай. Фаройиб хусусиятга эга бўлган антиқа бир ертўла. Бу ерга дафн этилган жасадлар чиримай-нурамай сақланиб қолар экан. Менга барча тобутларни очиб кўрсатишди. Мурдаларнинг териси бирмунча қуриган, холос. Биламан, уларни кўриш сизлар учун кўркинчли, албатта. Икковингиз ҳам кўрқоксизлар. Яна нималарни гапириб берсам экан? Дарвоқе, бу ерликларнинг ғалати одатлари бор: ўтиб кетаётганингизда ёш қизчалар извош ортидан югуриб, деразадан сизга гуллар отишади. Бунинг эвазига уларга майда чақа пуллар ташлашингиз лозим. Агар гулдастани қайтариб отсаларингиз, улар то бирон танга ташламагунингизга қадар аравачангизга гул отишда давом этаверишади.

Лиза, огоҳ бўл, биронта кишини севиб қола кўрма! Хайр, менинг бебаҳо жигарларим! Сизларни ўпиб қоламан. Бир нарсани илтимос қиламан: агар мени ростакам ҳурмат қиладиган бўлсаларингиз, ўзаро аҳил яшанглар. Бу илтимосимни бажармасаларингиз, демак, мени тарикча ҳам яхши кўрмайсизлар. Омон бўлинглар. Хат ёзиб туринглар! Мен сизларга катта кўламда хат ёздим. Сизлар ҳам шунақа узун хат ёзишларингизни хоҳлайман. Мактубларингизни Франкфурт-на-Майнега йўлланг.

Акангиз Николай Гоголь

Е.В. ГОГОЛГА

Венеция

1840 йил, 10 август

Бир йўла иккита хатингни олдим. Ниҳоят, доно қиз бўлибсан! Уларда мен учун анчагина қизиқарли ва ёқимли воқеалар батафсил баён этилибди. Бунинг учун, мана, сенга бир ўпич! Ҳавода ушлаб ол уни ёки, яхшиси, юзингни ушбу мисраларга кўй, бу сени ўпганим бўлади. Энди қишлоқ тасвири ва чойни қандай қуяётганинг, мураббони қандай қайнатишинг ҳақида баён қилинган хатингни сабрсизлик билан кутаман. Неча марта самоварнинг жўмрагини бурашни эсингдан чиқариб, дастурхонга қайноқ сув тўкканинг ва неча марта мураббо егандан сўнг лабларингдаги шакар мўйлов билан тушлик қилгани столга ўтирганинг, барини бирма-бир батафсил гапириб бер. Мен эса бунинг эвазига сенга бир-икки калима панд-насиҳат айтаман. Биринчиси, ўзинг тушуниб етмаган ҳар қандай янгиликлардан хавфсирайдиган ғалати одатинг бор. Мана, ҳозир ҳам билмай туриб, қишлоқда зерикарли, дейишинг турган гап. Мен эса, қишлоқда айни пайтда вақтингни ғоят кўнгилли ўтказишинг мумкин, деган фикрдаман. У ерда шуғулланиш мумкин бўлган ишлар бисёр. Мени айтди, дерсан, шаҳарга қайтиш фурсати келганда бундан афсус чекишинг турган гап. Эсингдами, Прасковья Ивановнаникига биринчи марта бориш пайтингда қанчалик ваҳимага тушган эдинг. Хўш, нима билан яқунланган эди бу воқеа? Прасковья Ивановнани астойдил яхши кўриб қолдинг. Сен ўз ҳиссиётларингни қандай ифода қилишни билмайман, деб қайғурсанг-да, Софья Николаевна ва Надежда Карловналар ҳақида ҳамиша завқ билан гапирардинг. Лекин хатинг бошдан-оёқ ўзингни қоралашдан, қандай одам эканлигингни кўрсата олишингга ҳалал берадиган тортинчоқлигингдан шикоят қилишдан иборат. Хулоса шуки, Прасковья Ивановна сенга бирон янги машғулотми ёки қаёққадир бориб келишними таклиф қилгудай бўлса, ҳеч қачон йўқ дема. Шунингдек, ҳар қандай ҳолатда ҳам астойдил қулишни қанда қилма. Бу, аввало, ўзинг учун яхши: ҳам кўнгилли, ҳам фойдали. Таъкидлаб қўяй, ақлли қизча бўлиб

юр. Лабларинг шакарга буланган бўлса-да, мана сенга яна бир ўпич! Хат орқали ўпганингда юкмайди.

Энди сенга каттиқ танбеҳ бераман. Ҳозиргина ойижонимнинг хатини олдим. Нима қилиб кўйдинг? Ойижонимиз йиғлагудек бўлиб ёзибди. Хат ғоят безовта бўлиб битилган. Нарвондан йиқилиб тушганинг-у ўшандан бери кўкрагинг оғриб юрганини, уларни чидаб бўлмайдиган даражада соғинганингни нимага ёзасан? Шунақа бемаънилик қилгани уялмадингми? Нима қилиб бўлса-да, ойижонимизни тинчлантиришинг керак. Бу гапларингнинг барини аввало менга ёзишинг керак эди... Ойижонимизнинг ташвишлари бусиз ҳам етарли, сен бўлсанг ўзингнинг бунақа хатларинг билан унга баттар азоб беряпсан. У, фарзандларимдан бири бахтли турмуш кечиряпти, деб ўзини бирмунча овутиб юрган бир пайтда сен бунақа бемаза ишларинг билан азоб беряпсан. У ўзининг ҳамма нарсадан гумонсирайверадиган феъли туфайли сени сил касаллигига мубтало бўлгансан, деб ўйлаши мумкин. Оқибатда унинг ўзи касал бўлиб қолса нима бўлади? Анет синглимиз ҳам сенинг хатларингга бефарқ қарай олмаган. Менга йўллаган хатида ҳам сенинг тақдиринг ҳақида астойдил куйиниб ёзибди. Ёзган хатларидан шуни билса бўладики, у сени чиндан яхши кўради. Сенинг бу қилмишингдан ҳамон хайронман. Эсингни еб кўйганмисан? Ўн яшар қизчалардек, ўйламай-нетмай иш қилибсан. Хатоларингни тезда тутат. Ойижонинг билан Анетга ҳозироқ уларни тинчлантирадиган мазмунда хат ёз. Ойижонингга қандай мазмунда хат ёзганини нима учун менга маълум қилмагансан? Демак, кўп нарсаларни мендан яшириб келасан, бу дегани мени яхши кўрмайсан. Чунки у ёки бу одам бирон ишни, ҳатто арзимаган жиндак бир нарсани сендан сир тутар экан, демак, у сени ҳурмат қилмайди. Хатингга мени ўзим тасаввур қила олмайдиган даражада яхши кўришлигинг тўғрисида ёзганини ўқиб кулгим кистади. Йўқ, сен мени ҳеч қачон мен сени севганимдек сева олмайсан. Бу сен учун олис бир ҳолат. Сен мени ростакан яхши кўрганингда, менинг ҳар қандай истагимни, ҳар бир панд-насихатимни ўзинг учун муқаддас деб билган ва уларни бажариш сенга роҳат бағишлаган бўларди. Хўп, етар. Мени ўпиб кўй, фариштам! Лабларингдаги шакарни артиб ол. Худодан менга соғлиқ тилаганинг ва бошқалардан ҳам дуода бўлишни илтимос қилганинг учун раҳмат. Ростдан ҳам соғлигим ёмонлашган, ҳазилакам бетоб бўлмадим. Энди, худога шукур, яхши бўлиб қолдим. Хайр! Исо Масих сенга ёр бўлсин! Прасковья Ивановнанинг кўлини мен учун бир неча марта ўпиб кўй ва менинг самимий миннатдорчилигимни Софья Николаевна, шунингдек, Надежда Карловнага етказ. Сени яхши кўриб ардоқлаганлари учун миннатдор эканлигимни айтиб кўй, бундан кейин ҳам сени шу даражада ардоқлашларини менинг номимдан илтимос қил. Дарвоқе, миннатдорчиликнинг унчалик аҳамияти йўқ, меҳр-муҳаббатни амалда кўрсатиш керак. Лекин бу ҳақда гапириб ўтирма, меҳр қозонишга ҳаракат қил. Насихатларим ёдингда бўлсин. Шунингдек, менинг номимдан Варинькага салом айтиш эсингдан чиқмасин. Исмини билмаганим учун шундай атаяпман. Дарвоқе, нимаики гўзал бўлса, унга қандай ном бермагин, ҳамиша гўзаллигича қолаверади. Унинг исмини менга маълум қил. Ўта зебо ва ёқимтой. Қалби ҳамиша нур сочиб тургандек. Такрор айтаман, эсингдан чиқмасин! Агар менга мактуб ёзиш сен учун ростдан ҳам ёқимли бўлса, бутун турмушинг ҳақида икир-чикирларидан тортиб барча-барчасини батафсил ёзиб юбор.

Аканг Н.

ВАСИЯТНОМАДАН

Вафот этганимдан кейин қандай асарларим нашр этилмасин, улардан келадиган даромаднинг ярмисини бева-бечораларга бериш шарти билан онам ва сингилларимнинг шахсий маблағига айланишини васият қиламан. Улар қанчалик муҳтож бўлмасинлар, бир умрга шуни эслаб қолсинларки, дунёда улардан кўра кўпроқ муҳтож бўлган кишилар бор. Камбағаллардан фақат ўз туриш-турмушларини тубдан ўзгартириб, яхши одамлар бўлишга астойдил йўл тутган кишиларгагина кўмак берилсин, бунинг учун ҳар бир камбағалнинг яшаш шароити ва ҳолати атрофлича ўрганилиб, тўла ишонч ҳосил қилгандан кейингина кўмак берилсин. Бу пуллар осонлик билан топилмаган, шу боис шамолга совурилмаслиги керак. Менинг вафотимдан кейин улар (онам ва сингилларим – *тарж.*) ўзлари ҳақида эмас, кўпроқ бева-бечоралар тўғрисида қайғуришлари лозим бўлиб қолади. Қишлоқ ва у ердаги мулкимиз бойларнинг кўркем тураржойларидек дабдабали эмас, ғариблар бошпана топадиган камтарона маконга айланиши ва бу ерга келган ҳар бир кимсани яқин қариндошдек очик чехра билан кутиб олиб, ҳамият кўрсатиш, лозим бўлса ёрдам бериш, жуда бўлмаганда, илиқ гап билан кўнглини кўтариш керак. Хуллас, бу ерга келган кишилардан биронтаси қишлоқдан норози бўлиб кетмасин. Агар йўловчи ғарибона турмушга кўниккан оддий меҳнаткаш бўлиб, помешчиклар уйида яшашдан ўзини ноқулай ҳис қиладиган бўлса, меҳмонни қишлоқдаги турмуш шароити яхши бўлган, ўзига тўқ, бамаъни оилалардан бириникига жойлаштириш маъқул бўлади...

(1845 й.)

М.И. ГОГОЛГА¹

Рим

1846 йил, 14 ноябрь (эскича сана)

Бу хатимдан кейин кўп ўтмай, балки у билан бирга васиятим баён этилган китобчамни оласизлар. Васиятномамнинг матбуотда чоп этилган, Сиз ва сингилларимга тааллуқли қисмини ушбу хат билан бирга жўнатмоқдаман. Худонинг марҳамати билан яна бир қарра омон қолган ва яшаб турган, ёруғ дунёни кўраётган бўлсам-да, васиятномамни ўқиб чиқинглар ва тириклик чоғимдаги хоҳиш-иродамни, қисман бўлса-да, бажаришга ҳаракат қилинглр...

Сингилларимга васиятномани ва унга қўшимча қилинган, гўё вафот этган акаларининг сўнгги васияти сифатида бажарилиши ўта зарур бўлган бир неча калима сўздан иборат куйидаги варақни диққат билан ўқиб чиқишларини тавсия этаман:

“Шу фурсатдан бошлаб барчага нисбатан янада илиқроқ муомалада бўлсинлар, ҳамдарад бўлиб, кўпроқ меҳрибончилик кўрсатсинлар. Лизада ёш йигитлар билан гаплашган пайтида ўзини кўз-кўз қилишга ўхшаш мақтанчоқлик аломатлари пайдо бўлибди. Бундай одатни бас қилсин. Барча ёшларга, гўё уларни кўпдан танийдиган ака ё укаси билан муомала қилаётгандек, мен билан гаплашаётгандек, одоб ва назокат ила самимий муносабатда бўлишсин. Ҳар қандай кекса, ёши улуғ одамга нисбатан худди яқин қариндошидек, отаси бўлмаса-да, сеvimли амаки ёки тоғасидек

¹ М.И.Гоголь – Мария Ивановна Гоголь, онаси.

муомала қилишсин. Хуллас, Васильевка қишлоғининг меҳмондўст соҳибалари ҳар қандай меҳмонга қандай илтифот кўрсатишаётгани бутун атрофга овоза бўлсин. Ҳар қандай меҳмон моддий ҳолати, мавқеи ва унвонидан қатъи назар, ака ё укадек, қалбга яқин кишидек кутиб олинадиган жой борлигини одамлар билишсин”.

Е.В. ГОГОЛГА

Москва

1850 йил, март-апрель

Жонгинам Елизавета, ишларим бошимдан ошиб ётибди, деб ёзган бўлсанг-да, уларга қўшимча қилиб ақалли биргина жўякни ўз зимманга олиб, мен учун ҳеч бўлмаганда шолғом эксанг. “Мени ҳеч ким яхши кўрмайди”, деб шикоят қилибсан. Лекин бизни яхши кўришадими-йўқми, нима ишимиз бор. Бизнинг ишимиз – ўзимиз уларни яхши кўрамизми-йўқми. Улар бизга жавобан меҳр-оқибат кўрсатишадими-йўқми – бу бизнинг ишимиз эмас, бунинг учун биргина Худо ҳакам. Бизнинг ишимиз бошқаларни севиб, ҳурмат қилиш. Фақат меҳр-оқибат менимча, ҳамиша икки томонлама бўлади. Яхши кўрган одамимизга ҳеч нарса сўрамаган, таъма қилмаган ҳолда унга манзур бўладиган иш қилаверсак, охир-оқибат у ҳам бизни севиб қолади. Хуллас, шу ҳақда ўйлаб кўргин, меҳрибон, вақти-вақти билан ўта ақлли бўлиб турадиган сингилгинам. Ўзингга ҳар дақиқада эҳтиёт бўлиб туришинг лозим. Барчани севишга, дардкаш бўлишга ҳаракат қилиш керак, акс ҳолда тошюрак, ғазабнок бўлиб қоласан ва кейинчалик бирон кимсани яхши кўриб, унга илтифот кўрсатмоқчи бўлсанг, бунга қодир бўлмай қоласан. Арзимаган нарсадан жаҳлимиз чиқадиган ва дарғазаб бўлиб қоламиз...

А.В. ГОГОЛГА

Одесса

1850 йил, октябрнинг охири, ноябрнинг бошлари

Сенинг табиатингда, ўзинг сезмаган ҳолда, ўзбошимчалик, ўжарлик, ҳеч кимга бўйсунмаслик аломатлари пайдо бўлибди. Ҳеч кимга бўйсунгани истамас экансан, ақалли ўзингга итоат қил. Такрор айтаман, агар бошқалар ҳақида ғамхўрлик қилиш, ҳаммага бирдай илтифот кўрсатиш сингари аёлларнинг барча ҳаракатларига нафосат бағишлайдиган фазилатларга эга бўлмагунингга қадар ҳеч кимга мақбул бўлмайсан ва орзу қилган ниятларингга ета олмайсан. Бу сафарги келганимда атрофингдигиларнинг бари сени илгаргидек яхши кўрмасликларини сездим. Мен ўзим ҳам ташқи кўринишинг, юриш-туришинг, барча ҳаракатларинг тошюрак, номақбул ва кўпроқ чапаниларча бемаъни бўлиб кўринганини ич-ичимдан оғриниб сездим... Бу ўзгаришларга ўзинг ҳозир эътибор бермасанг, кейин кеч бўлиши мумкин. Айни пайтда худбинликка чек қўйиб, ўзингга худди савоб ишлар қилиш учун туғилган киши сифатида назар солгин. Саховатнинг катта-кичиги бўлмайди: чанқаган кишига бир стакан сув тутасанми ёки бировнинг ерга тушган рўмолини олиб берасанми – бунинг аҳамияти йўқ...

Аканг Н.

Е.В. ГОГОЛГА

Полтава

1851 йил, 22 май

Мурувватли синглим Елизавета!

Хатинг мени ўйлантириб қўйди... Қадаминг хавфли: у сени ё бахт сари етаклайди ё жарга йикитади. Олдинда ҳамма нарса ноаниқ, фақат шу нарса аниқки, бахтли бўлишимизнинг бир қисми ўзимизга боғлиқ... Менга келсак, истиқболинг бахтли бўлишини чин юракдан тилайман, аммо биргина менинг тилагим камлик қилади, бахтли бўлишинг ўзингга боғлиқ.... Ўз ҳаётингга талабчанлик билан бир назар сол. Бирон ҳолат бўйича ўзингни оқлама, яхшиси, нотўғри ишларингнинг барчасига ўзингни айбдор деб бил. Бизнинг табиатимизда бошқаларга нохушлик ва зарар етказадиган сифат ва хусусиятларимиз борки, токи улар биронтамизнинг тақдиримизга боғлиқ бўлмагунга қадар аҳамиятсиздек кўриниши мумкин, аммо эр-хотинлик муносабатларида ҳар иккаласининг буткул бахтсизликларига сабаб бўлишлари мумкин. Сен жанжаллашмаган ё аразлашмаган биронта киши қолмаганини ёки маълум вақт бирга бўлиб, орангизда кўнгилсизлик рўй бермаган биронта дугонангнинг йўқлигини эслаб кўр. Эр билан эса умр давомида бирга яшайсан. Буларнинг барини, шунингдек, ўжарлигингни, юзаки қараганда, эътиборга арзимайдиган жузъий камчиликлар, деб ўйлама, улардан тезроқ, ҳозирдан соқит бўлишга ҳаракат қил, негаки, улар кўнгил совушига, руҳан қийналишга, оқибат натижада бир-бирингдан абадий воз кечишга сабабчи бўлади. Ягона тилагим, сенинг доимо шод-хуррам яшашинг... Фақат сабр-тоқатли, самовий мўмин-қобил табиатли яхши хотин бўлиб қолишинг қийинлиги ҳақида, айниқса, бундай хислатлар сенга бегона эканлиги тўғрисида ўйласам вужудимни англаб бўлмайдиган ваҳима босади. Чунки менга бирон мартаям кулоқ солган эмассан. Шуларни эсласам, ваҳимага тушмай қолмайман. Ҳа, Худо ўзи асрасин. Ибодат қил, бошқа ҳеч нарса дея олмайман, қўлимдан ҳеч нарса келмайди.

Е.В. ГОГОЛГА

Москва

1851 йил, 14 июль

Назокатли синглигинам Елизавета! Унаштириб қўйилганлигинг маълум қилинган хатингни олдим. Турмушингиз буткул бахтли кечишига тилакдошман... Илтимос, оиламиздагиларнинг барчасини тўйингга ортиқча тайёргарлик кўрмасликка кўндир. Улар сен учун барча имкониятларни ишга солишга ҳаракат қилишади. Хилма-хил латталару бисотлар ҳозирлаш учун кўп нарсаларни қурбон қилишга қодирлар. Лекин ҳар бир сандиқ сизлар учун ортиқча буюм бўлади. Эринг ҳарбий, демак, тураржойи катта бўлмаса керак. Шу сабабдан уйлариингизни ортиқча буюму бисотлар билан тўлдирмаганларингиз маъкул. Сен буни уларнинг миясига яхшилаб сингдир. Мен ҳарбийларга турмушга чиққан графиняларни ҳам кўрганман. Уларнинг қўлларида унчалик катта бўлмаган тугунча билан безак бисотлари солиб қўйиладиган қутичадан бошқа ҳеч нарса бўлмаган. Бу масалада ҳашам ва тантанабозликни хуш кўрадиган опанг Аннага кулоқ солмаганинг маъкул... Унга қолса, мен сенга аллақандай ғаройиб фойтон тортиқ қилсам. Лекин бунинг имконияти йўқ. Аввало

бунақа файтон бир ойда ясалмайди, москвалик усталарга бир йил вақт керак бўлади. Сингилгинам, нахот мени сенга кўмак беришни истамайди, деб ўйласанг. Менинг аини пайтдаги аҳволимни ҳам тушунгин: мабодо вафот этиб қолгудай бўлсам, дафн қилиш учун моддий имконият бўлмай қолиши ҳам мумкин. Москвага келиб, тиркчиликка доир ишларимни ўнглайман, деб ўйлаган эдим. Аммо ҳар бир қадамда тўсқинликларга дуч келдим. Хуллас, молиявий аҳволим чатоқ. Бизнинг камбағал бўлиб қолаверишимиз Худога мақбул шекилли. Лекин, мен сенга айтсам, ғирт камбағаллик ўртаҳол бўлишга нисбатан яхшироқ экан. Ўртаҳол ҳолатда моддий жиҳатдан чаманг келмайдиган нарсаларни, масалан, дабдабали файтонни орзу қилиб қоласан-у, имкониятинг йўқлигидан алам билан изтироб чекасан. Камбағал бўлсанг: “Бунга чамам келмайди”, дейсан-у тинчланасан. Назокатли сингилгинам, камбағалликни хурмат қил. Бу сўзда улуғ сир бор. Камбағалликни хурмат қиладиган киши камбағал эмас, бадавлат одам. Чин сўзим, бунга яшаганим сари кўпроқ ишонапман. Худонинг баъзи одамларнинг бойишини истамаслиги бежиз эмас: бой-бадавлат одамнинг ҳар қандай фалокатдан омон қолиши қийин. Сенга бу ҳақда ваъз айтганим ҳолда сизга кичик файтон харид қилиш учун пул топишга ҳаракат қиламан. Бунақа файтонни баъзан арзонга харид қилиш мумкин. Маблағ ва имкониятим бўлиб қолса, балки ўша файтонда борарман. Лекин сени шахсан қучиб табриклашни, бахт ва гўзал саодат тилашни қанчалик истамай, аниқ ваъда беролмайман.

Акагинанг Николай

Тўйларинг сентябрнинг қайси кунига тайинланганини менга маълум қил. (Варақнинг орқасида) Назокатли синглим Елизаветага.

* * *

*Демагил ичгали, егали келдинг,
Йўқлик губорига синггали келдинг,
Ҳар дамнинг ранж ила синов дунёга,
Эй инсон, ўзингни енггали келдинг.*

* * *

*Менинг ноаёним – аёнимдадир,
Аини пайт аёним – ниҳонимдадир.
Поёним бошланур ибтидойимдан,
Менинг ибтидойим – поёнимдадир.*

* * *

*Ота, инсон умри нечук шўришидир?
Бир ёни нурашидир, бир ён – қуришидир.
Сизни мажруҳ этган ул етти ўқдан
Менинг юрагимда ҳамон урушидир.*

* * *

*Майли аввал ва ё охирдан ичай,
Лола жомидан – гул соғардан ичай.
Айём кўнглиларни лолазор этмиши,
Ҳазрат Бобур ичган чоғирдан ичай.*

* * *

*Ўтди оқу қора, тун билан кунлар,
Мени тарк этмади жозиб жунунлар.
Лайли гул қонидин шабнам келтирмиши,
Дил қонин ичирмиши менга Мажнунлар.*

* * *

*Кимнингдир кўксига кўмирлар – ўтди,
Эй дил, боғларингдан қумрилар ўтди.
Фасллар кечдилар бир дўст ҳажрида,
Бир сўз ҳижронидида умрлар ўтди.*

Сирожиддин САЙИИД

МЕНАНДР

ОДАМОВИ

Пьеса¹

*Рус тилидан
Зоҳир АЪЛАМ таржимаси*

Тўртинчи кўриниш

Кнемоннинг уйидан Симиха югуриб чиқади.

С и м и х а

Қутқаринглар, ёрдам беринглар!
Кўргилик курсин, фалокат!
Қутқаринглар, ёрдам беринглар!

Зиёратгоҳдан Сикон югуриб чиқади.

С и к о н

Оҳ, муқаддас Геракл!
Худолар, арвоҳлар ҳаққи, раҳм қил,
Жанжал, бақир-чақир эшитилар нукул!
Қанақа уй ўзи, ороми борми?
Кенг дунё бу жойда жуда ҳам торми?

С и м и х а

Хўжам қудуқда!

С и к о н

Нега?

С и м и х а

Олиб чиқаётиб кетмон, пақирни,
Ғафлат элитганми, билмам фақирни.
Кети билан қудуқ тубига тушди,
Кексалик ёшида омади учди.

С и к о н

Анави уришқоқ, бемаъни чолми?
Ақлин чайиб ичган қомати долми?
Осмонга қасамлар, ажаб бўпти,
Буви, энди даврон сенга етибди.

¹ Охири. Бошланиши ўтган сонларда.

С и м и х а

Нима?!

С и к о н

Каттароқ бир тош ол ё оғир нарса,
Ташла, кутуласан, чол мажақланса.
Тузокка тушганга кўрсатсанг шафқат,
Пайингдан олади, бўшанмай у бад.

С и м и х а

Умринг узок бўлгур, ёрдам бер тушиб!

С и к о н

Шуни деб келгандим, кўзларим учиб,
Қопағон ит билан олишиш учун
Қудукка тушмоқлик аҳмоқлик бутун.

С и м и х а

Ҳой, Горгий, қаёқдасан?

Зиёратгоҳдан Горгий чиқади.

Г о р г и й

Шу ердаман, Симиха. Нима бўлди?

С и м и х а

Нима бўлди, дейсанми?
Хўжайин қудукка тушиб кетди!

Г о р г и й

Ҳой, Сострат, бу ёққа!
Тезроқ!

(Кампирга)

Қани, уйингга бошла.

Зиёратгоҳдан Сострат чиқиб, Горгий ва Симиха учови, Кнемоннинг уйига киришади.

С и к о н

Бу оламда худолар мавжуд!
Дахрийликда эдинг сен махдуд.
Ҳой зикна чол, декча бермовдинг,
Қозонингни кимдан қизғандинг?
Жазосига энди қудук сувини
Тубигача ичгин, қондир довини.
Ўжар юрагингнинг йўлига юрма,
Бировга бир култум ичгани берма.
Ниҳоят адолат этди ғалаба,
Садо бўлиб қайтди, ноҳақлик, зарба.
Сен ошпазнинг кўнглин оғритган эдинг,
Қилмиш кидирмишдир, таъзиринг единг.
Сен бўтқабоқарни нуқишинг мумкин,
Ошпазлик муқаддас, ҳазир бўл, лекин.
Суюкли отам, деб кимдир солар дод,
Ўлиб қолмадингми? Қурумсоқ жаллод...
Албатта.
Ҳа, тортсанг-чи, чиқар.
Ҳоли войдир, худолар шоҳид.
Қалтираётгандир. Аполлон шоҳид,
Жикка хўлдир, дабдаладир чол, палид.
Қалтираётгандир. Аполлон шоҳид, имкон бўлса

Хузурланар эдим томоша этиб,
 Имконини топсам, муродга етиб,
 Эй, аёллар, худолар шаъни учун,
 Қадах сўзи айтиб, тўйгунча ичинг.
 Чолнинг кўзларида хукм сураб тун.
 Бутун шодликларнинг ипларин ечинг.
 Зиёратчиларга энди чўлоқ чол
 Қўшнилик этади, майиблик маҳол.
 Безарар бўлади, ҳар дам шикаста,
 Мастликдан ойилар вужуди хаста.
 Хижилдан Мосуво бўлар бу макон,
 Яна ёлласалар, ишларим осон.

(Зиёратгоҳга кириб кетади.)

Кнемоннинг уйидан Сострат чиқади.

С о с т р а т

Дўстлар!

Бир одамнинг чўкиб ўлай дейиши
 Бировнинг бошидан аритар қишни.
 Бу янглиғ фойдани кўрмагандим ҳеч,
 Худолар бунга ҳам мени этди дуч.
 Бундай бахтли онлар юз йилга татир,
 Юракни тарк этар, оғриқ, хавотир.
 О, Горгий ҳовлига киргани захот
 Ўзини қудуққа ташлади, ҳайҳот!
 Қиз билан тепада биз қолдик ёлғиз.
 Ёнидан термилдим, кўзлари нарғис.
 Тишлари маржондек, лаблари гилос,
 Сочлари қўнғироқ, бўйларига мос.
 Рости, қўлимиздан бир иш келмасди,
 У ўкириб йиғлаб, бирдан дод солди.
 Сочларини юлди, кўзлари гирён,
 Ёшлари юзини ювди паришон.
 Олдида бахтиёр халоскор эдим,
 Малакни юпатиб, ғамини едим.
 Чолга тупургандим, раҳмим келмасди,
 Аср этган эди муҳаббат, рости.
 Уч марта Горгийнинг чорлови билан
 Тортгандим арқонни, қочди қўлимдан.
 О, Горгий, Атлантдек чиранди чандон,
 Қария уч марта қолди ўлимдан.
 Бир ўзи қудуқдан чиқарди алал,
 Мен Горгийга фақат берардим халал.
 Фурсат ғаниматда ростладим жуфтак,
 Бунга мажбурлаган ички бир истак.
 Акс ҳолда кучардим қизни ҳойнаҳой,
 Аҳволим бўларди илгаргидан вой.
 Меҳримни жўштириб кимдир овозсиз,
 Ўпишга ундарди, мен эдим ҳушсиз.
 Севгининг кўринмас олови ичра,
 Ўрмондек ёнардим, дуддан ҳуш хира...

(Қулоқ тугтиб.)

Эшик ғирчиллашин эшитдимми-а..
Кнемон, Горгий ва Кнемоннинг қизи кириб келишади. Сострат чеккада қолади.

О, яратувчим Зевс, титроқ танимда.

Горгий

Кўнглинг нени тусар, Кнемон?

Кнемон

Нима (дей сенга)?

Ҳолим ёмон.

Горгий

Бўш келма.

Кнемон

Кнемон ўлса агар.

Барингизни хархашаю жанжаллардан

Халос этарди.

Горгий

Ёлғизликнинг қандайлигин кўрдинг!
 Ажалга бир замон кўшни ҳам бўлдинг.
 Сенинг ёшингдаги ҳар қандай одам,
 Бировдан ғамхўрлик истайди, малҳам.

Кнемон

Лойимни азалда қорганда Худо,
 Биларди феълимдан не бўлур пайдо.
 Кўзим очилганда оёғим лойда,
 Кеч. Авлиёликдан менга не фойда.
 Саҳифамга нуқта қўймоқчи тақдир,
 Илтимосим, Горгий, онангни чақир.

Горгий уйига кириб кетади.

Туришга кўмаклаш, қизим, илтимос!

Сострат

Нақадар бахтлисан!

Кнемон

(Состратни ҳозиргина сезиб)

Сен бу ерда нима қилиб юрибсан?
 Қаққайиб турибсан, сен ўзи кимсан?
 Майли, Мирринами, Горгий бўлса ҳам, афзалдир бирам.
 Бу борада менинг қатъийдир фикрим,
 Фикримдан қайтара олмайди ҳеч ким,
 Ҳақлигим олдида барча бирдек жим,
 Бироқ бир нарсада мен эмасман ҳақ,
 Ёлғизлик зўр келди, у ғолиб, барҳақ.
 Дунёдан беркиниб, тинч яшайман деб,
 Умрим карвонини аврадим алдаб.
 Лекин ўлим билан юзма-юз келиб,
 Йиғладим, пишмаган ғўрлигим билиб.
 Ҳақиқатдан узоқлигим англадим,
 Кўмакчисиз ғовни қандай ўнглардим?
 Ёнингда таянчинг бўлмаса агар,
 Бошингни ёлғизлик муқаррар эгар.
 Аввалроқ не учун туймадим буни?
 Ёким кутганмидим мудҳиш шу кунни?

Бирок, Гефест гувоҳ, одамлар пасткаш,
 Улар билан ҳар кун келасан тўқнаш.
 Фикрингни чалғитар бемаъни ишлар,
 Қалбингни булғайди тузсиз юмушлар.
 Одамови бўлдим тўқнашавериб,
 Чекиндим, умримни елларга бериб.
 Ишондим бошида одамларга мен,
 Макр-хийлалари енг ичида, денг.
 Бир-бирига ҳеч ҳам истамас неклик,
 Вайроналар ичра, бу қандай беклик?
 Шу каби фикрлар қустирди захар,
 Қутмаган одамим келтирди шакар.
 Бир оғиз ширин сўз айтмагандим, бас,
 Раво кўрмагандим унга битта хас.
 Уйга киришига қўйгандим тақиқ,
 Юз йиллар кўрмасам, бўлмасдим интиқ.
 Ёрдам бермасликка ҳаққи бор эди,
 Мени елкасида чиқариб олди.
 Олийжаноблиги шу осмон қадар,
 Болам, кулоқ солгин, қазо бошимда,
 Кўринмас, тириклик шони ошимда.
 Аслида, бу каби ишлардан не ғам,
 Сени оталиққа оламан, бўтам.
 Бари мол-мулкларим энди сеники,
 Қизимнинг ҳам бошин силагин токи.
 Кўнглини ўкситма, мард йигитга бер,
 Анқо уруғидек камёб дуруст эр.
 Ўзим қидирганда топа олмасдим,
 Мана ман деганга назар солмасдим.
 Ҳеч ким ҳеч замонда ёқмасди менга,
 Кўзимнинг гавҳарин тутқаздим сенга.
 Энди ўз ҳолимга қўйинглар, ўлай,
 Ўлолмасам, бори ҳолимча яшай.
 Хўжаликни ўзинг юрит режали,
 Сенинг ақлинг бутун, ўйинг жўяли.
 Мулкни иккига бўл. Тенг ярмисини
 Синглингга ажратгин, тўёнасини.
 Сепи кам бўлмасин бировдан магар,
 Отам йўқ деб сўнгра, бошини эгар.
 Мен билан онанга овқат берсанг, бас,
 Ортиғига кўнгил ҳожатманд эмас...
 Қизим, ёрдамлаш-чи, чўзилиб ётай,
 Ўз феълим ҳақида фикримни айтай:
 Агар ҳамма менга ўхшаганида
 Судхона бўлмасди жирканч дунёда.
 Бўлмасди қамоқ ва урушлар тагин,
 Одамлар оларди тинчликда дамин.
 Камтарлик касб этиб ҳар битта одам,
 Ёришиб кетарди тубидан олам.

(Томошабинларга.)

Равшан кўриняпти кўзлардаги нур,

- Сизларга бошқача йўл маъкул бўлур.
Кўлимдан нима ҳам келарди? Майли,
Бариси, вайсақи чолнинг бир хайли.
Энди сизга ҳеч ким халақит қилмас,
Қулоғингиз ортик сўзлар эшитмас.
- Г о р г и й
- Айтганингдек бажараман барини,
Бирга баҳам кўриб қўлда борини.
Синглим масаласи ҳозир бўлса ҳал,
Мен афсус тортмасман сўнгра ҳеч маҳал.
Кўзинг билан кўриб қолсанг куёвни,
Қувасан кўнглингдан илинжли ёвни.
Юрагингга қайтиб кирса ҳаловат,
Тезроқ соғаясан, топасан қувват.
- К н е м о н
- Айтаримни айтдим. Тинч қўйгил мени!
- Г о р г и й
- Сен билан гаплашмоқчи...
- К н е м о н
- Йўқ. Ўтинаман,
Тинч қўйгил мени!
- Г о р г и й
- У қизингга, синглимга уйланмоқчи...
- К н е м о н
- Ким экан ўзи?
- Г о р г и й
- У мана шу ерда
(*Состратга*)
Кел бу ёққа!
Сострат яқинлашади.
- К н е м о н
- Қорайиб кетибди офтобда ўғлон,
Наҳотки, биз каби у ҳам бир деҳқон.
- Г о р г и й
- Бўлганда қандоқ!
Тийиқсиз, бекорчи оқ билак эмас.
- К н е м о н
- Бўлди, уйга олинглар мени,
Сени қизиқтирсин энди қолгани.
Кнемон билан қизини уйга олиб киришади.
- Г о р г и й
- Синглимни куёвга узатиш қолди,
Мени баъзи ишлар ўйловга солди.
Уйингдагиларга хабар бермадинг,
Маслаҳатлашмасдан, нима ҳам дердинг!
- С о с т р а т
- Рухсат беради отам. Бу менга маълум.
- Г о р г и й
- Сострат, энди сеники синглим.
Худолар шоҳиддир, унга тегиш мулк
Сенга ҳам тегишли, энди бир амлок,

Барчаси сепининг ичида кетар,
 Кўзи тўк кимсага мол-дунё етар.
 Фирибгарлик қилмай, кўнглингни очдинг,
 Ҳимматинг зўридан нисорлар сочдинг.
 Кибор бўла туриб, оғир меҳнатдан,
 Қочмадинг кетмондан ва машаққатдан.
 Кетмонни ўйнатдинг гўёки шамшир,
 Дехқондек тер тўқдинг – важоҳатли шер.
 Далада ишладинг бой бўла туриб,
 Камбағал дехқондек кетмонлар уриб.
 Тер тўкишдан асло, этмадинг номус,
 Синглимга муносиб сен ўзинг ёлғиз.
 Одамнинг кимлиги шунда билинар,
 Пўлат ўтга тушиб, қайта тобланар.
 Эврилишлар, демак, сенга чикора,
 Ўктамликни бир умр сақласанг, зора!

С о с т р а т

Дунёда мақтаниш энг ёмон одат,
 Билиб сўйлаганга кулар саодат.
 Яна ҳам яхшироқ бўлмоқлик ният,
 Мақтанишга йўйма, мен учун уят.
 Дарвоқе, отам ҳам келди, хайрият.

Каллиппид кириб келади.

Г о р г и й

Каллиппид-ку! Сенинг тукқан отангми?

С о с т р а т

Ҳа.

Г о р г и й

Бой, ҳақиқатпарвар инсон,
 Хизматидагиларга меҳрибон!

К а л л и п п и д

Мен, афтидан, кечикибман бир замон,
 Еб битирилгандир қурбон қўзичоқ.
 Барча тарқагандир уйига шу чоқ.

Г о р г и й

Бўри каби оч кўринар, ахир,
 Оч қоринга ширин суҳбат ҳам тахир.
 Ёки, айтганимиз бўларми маъқул?

С о с т р а т

Йўқ, еб олсин озгина овқат,
 Дили юмшаб, топади тоқат.

К а л л и п п и д

Овқатланиб бўлдингларми, Сострат?

С о с т р а т

Улушингни олиб қўйдик. Марҳамат!

К а л л и п п и д

Ҳозир-да. Ҳозир.

Зиёратгоҳга кириб кетади.

Г о р г и й

Отанг билан юзма-юз гаплашмоқчи бўлсанг
 Отгидан бор. Бу ерда қолма.

С о с т р а т Кутасанми мени уйингда?
 Г о р г и й Ҳеч қаёққа чиқмайман мен уйимдан.
 С о с т р а т Бўпти. Тезда чақириб коламан сени!
Сострат зиёратгоҳга, Горгий ўз уйига кириб кетишади.

Хор сахнаси.

Бешинчи кўриниш

Сострат билан Каллиппид зиёратгоҳдан чиқиб келишади.

С о с т р а т Қоникмадим муросамиздан.
 К а л л и п п и д Тушунмадим! Боиси недур?
 Суйганингга қўймадим тақиқ.
 Шодмонлик ўрнига хавотир?
 С о с т р а т Унчалик хурсанд эмассан.
 К а л л и п п и д Акси, жуда хурсандман бугун,
 Қанчалик ёш чоғида
 Аҳд боғласа, ошиқлар маҳкам,
 Турмуш бўлар эмиш шунча мустаҳкам.
 С о с т р а т Шу йигитнинг синглисига мен
 Уйланыпман, қариндош-хешмиз.
 То ўлгунча, йўлдошмиз, эшмиз.
 Нега бу йигитга синглимни
 Беришимга қаршисан, тамом?
 К а л л и п п и д Йўқ-ку ўрни қолишга ҳайрон?
 Қашшоқ келинга қашшоқ куёв устама!
 Ўзимга айтаман: “Ҳой, буни истама!”
 Битгаси ҳам етарлидир бизларга.
 С о с т р а т Пул кўчди гап? Унга ишониш ёлғон!
 То абад аниқ сенда туришини билсайдинг.
 Суяниб иш кўриш, сақлаш
 Бировни шерик қилмаслик тўғри келарди.
 Лекин мол-давлат сенгамас тақдирга тобе,
 Бир найранги билан мутлақо бошқа
 Арзимас одамга ўтказиб қўяр.
 Тежаш, ҳасисликнинг не кераги бор?
 Сен эга экансан фурсат-ғанимат
 Мард, сахий бўл, сарфла имконга қараб
 Мангу бойлик кони – яхшилик қил одамга.
 Бу ишларда. Бошига бало келганлар
 Куч, ишонч олади шулардан.

Бекитикча ерга кўмилган хазинадан
Бир содик дўст афзалроқ.

К а л л и п п и д

Мен ишлаб орттирган бор бойлигимни,
Жа яхши биласан, сен кимлигимни.
Гўримга орқалаб кетмайман, ўғлим,
Сеники бўлади йиққан бисотим.
Содик дўст топмоқчи бўлсанг, топавер,
Кимга нима берсанг, ўйлаб кўриб, бер.
Менга ақл ўргатмоқдан на хожат.
Ўзингнинг улушинг, майлига, тарқат,
Сенга атаганман, розиман минбаъд.

С о с т р а т

Чин дилданми?

К а л л и п п и д

Шубҳаланма, ха, чин дилдан.

С о с т р а т

Зудлик-ла Горгийни чақириш керак.

Горгий уйидан чиқиб келади.

Г о р г и й

Чиқаётиб, эшик олдида
Тасодифан сизни эшитдим.
Барчасини тўлиқ ҳолида
Қулоғимга жо-бажо этдим.
Сострат, сен ҳақиқий дўстсан,
Юрагимнинг тўрида жойинг.
Бироқ бойроқ яшаш кўлимдан келмас,
Дилингга дилимни қинга бурмайин
Истамайман, кўнглимга сиғмас.

С о с т р а т

Нима демоқчилигингни англамаётирман.

Г о р г и й

Бериб эрга синглимни сенга,
“Бошга бош” дегандек, ҳеч инсондамас,
Хотин қилмоқ синглингни менга.

С о с т р а т

Нега?

Г о р г и й

Текин овқат томоғимдан ўтмайди,
Бировнинг чекидан бойлик ёқмайди.
Ишлаб топганимни айласин ато.

С о с т р а т

Аҳмоқона гап!
Синглимга муносиб эмассанми, ё?

Г о р г и й

Йўқ, мендаги инсонлик синглингга лойиқ.
Аммо ўзи йўғу, ўзганинг кўпини ният этмоқлик,
Мендаги инсонликка нолайиқ.

К а л л и п п и д

Сен,
Меъёридан ортиқроқ олийжанобсан.

Горгий

Нима учун?

Каллиппид

Камбағалсан-у,
Бойдек кўрсатгинг келар ўзингни.
Қулоқ сол, яхшилаб: мен розиман!
Қани,
Аниқ айтгин мундоқ, фикрингни.

Горгий

Розиман мен, майлига чунки
Уч қарра жирканчдир, у ҳоли чатоқ,
Қутулишда ёлғиз йўлин рад этган кашшоқ.

Сострат

Энди фақат никоҳдан ўтмоқлик қолди.

Каллиппид

(Горгийга)

Англадим, қизимни сенга бераман,
Сепига уч талант пул атаганман.
Қонуний болалар туғилар сиздан,
Улар ширин бўлар, бири биридан.

Горгий

Синглимнинг сепи эса бир талант.

Каллиппид

Оширвормадингни-а?..

Горгий

Менда ҳали ер бор.

Каллиппид

Ерларинг ўзингга буюрсин, Горгий,
Қани, онанг билан синглингни чақир.
Хотинларга қўшиб қўяйлик ҳозир,
Бу ерда нима ҳам қиларди улар?

Горгий

Албатта, албатта.

Сострат

Биз бугун кечаси қоламиз шунда,
Соз билан суҳбатлар қурамиз тунда.
Эртага тўй бўлар, алёрлар куйлаб,
Дилларни хушлаймиз, рақс тушиб, ўйнаб.
Ҳа, айтмоқчи, Горгий, чолни таклиф эт,
Унга неки жоиз, биз қиламиз бут.

Горгий

Хохламайди, келмайди.

Сострат

Кўндир амаллаб.

Горгий

Билмадим-ов, қўлимдан келармикан?

(Кнемоннинг уйига қиради.)

Сострат

Ичкиликбозликлар бўлади, ота,
Аёлларга уйқу бўлмас бу тунда.

К а л л и п п и д

Айтганингнинг акси бўлади, ўғлим,
Улар ичишади, бизнинг ҳол маълум.
Тайёргарлик кўрай барисига мен,
Чиройли маърака жаннатларга тенг.

С о с т р а т

Мархаматинг аяма, ота.

Каллиппид зиёратгоҳга кириб кетади.

Тушкунлик йўлатмас журъатли одам,
Шижоатсиз ақл – нур таратмас шам.
Жаҳд этса, муродга етади ҳар ким,
Бунга тирик мисол менинг тақдирим,
Тўйимга сабабчи бўлди ғайратим.
Шижоатим боис, бир кунда барин
Удаладим, боғлаб қалбларнинг торин.

Кнемоннинг уйдан онаси ва синглиси билан Горгий чиқиб келади.

Г о р г и й

Ўтинглар, тезроқ юринглар!

С о с т р а т

Келинглар, ўтинглар бу ёққа,
Онажон, меҳмонларни кутиб ол!
Кнемон қани, нега йўқ?

Г о р г и й

Ёлғиз қолиш учун кампирини ҳам,
Олиб кетинглар, хит қилди тамом.

С о с т р а т

Оҳ, жирканч феъл!

Г о р г и й

Чидаб бўлмас, қўявер уни.

С о с т р а т

Кетдик, оғайни.

Г о р г и й

Сострат, ишонсанг, уялаяпман!
Бу ерда хотинлар бисёрлигидан.

С о с т р а т

Бемаъни гапларни йўқот, илдамла.
Билиб қўй, энди биз битта оила.

Сострат билан Горгий зиёратгоҳга кириб кетадилар.

Кнемоннинг уйдан Симиха чиқади.

С и м и х а

(Эшикда туриб, ичкарида қолган Кнемонга)

Бадбахт феълинг билан ўзинг ёлғиз қол,
Сенга парвариш ҳайф, яхши сўз увол.
Таклифга кўнмадинг, мана кўрасан,
Беш баттар балога дучор бўласан.

Зиёратгоҳдан Гета чиқади.

Г е т а

Ўзи қандай кетаяпти, бу ёқда ишлар?

(Куй чала бошлаган мусиқачига)

Ўчир аҳмоқ, мен ҳали бандман.
Ёки кўрмисан?

- С и м и х а Касал кўргани шу уйга кетяпман.
 Вой, қандай яхши чолнинг ёнида
 Сизлардан бировинг ўтириб турса.
 У қизалокни боққан, ўстирган менман,
 Кетяпти, кучоқлаб, хайрлашай дейман.
- Г е т а Майли! Боргин, хайрлашиб ол.
 Менинг билан ўтиради чол.
Симиха зиёратгоҳга киради.
 Етди кўпдан кутилган имкон,
 Эрмак истар бутун тани жон
 Эй, ошпаз,
 Тезроқ келгин, Сикон, бу ёкка,
 Муддат етди вақтичоғликка.
Зиёратгоҳдан Сикон чиқади.
- С и к о н Сен чақирдингми?
 Г е т а Ким бўларди, мен-да?
 Таҳқирланган эдинг, яқинда,
 Қолмасин қарз сенинг бўйнингда.
- С и к о н Таҳқирлаган мени ким?
 Палон-пистон қилайин сени.
- Г е т а Чол уйида ёлғиз ётипти.
- С и к о н Ҳол-ахволи тузукми, ўзи?
 Г е т а Тоби йўқроқ. Бироқ ўладиганмас.
- С и к о н Таъзиримизни бермайдими, ўрнидан туриб?
 Г е т а Ўзини зўрға кўтарса ҳам катта гап.
- С и к о н Қулоғимга ёқди бу хабар, ҳаволанди кўнглим тоғ қадар.
 Кириб недир сўрашим керак, жинни бўлиб қолади, бешак.
- Г е т а Аввал тўшаги-ла, уйғотмай чиқарамиз кўчага,
 Ётқизамиз остонанинг у ёки бу тарафига.
 Кейин эшик қокиб, ул-бул сўраймиз.
 Чол ғазабдан бўлар девона,
 Ана бизга текин хангома.
- С и к о н Горгий бизни тутса-чи?
 Жағимизни эзса-чи?
 Шу хавотирим бор.
- Г е т а Ғор ичида шовқин ҳукмрон,
 Пайқамайди бизни тирик жон.

Танобини тортмасак чолни,
Борди келди қиламиз энди.
Бунинг феъли ўзгармаса, бил,
Аҳволи бўлар зил-замбил.

С и к о н

Экканини ерсин боёқиш,
Фақат секин, чиқмасин товуш.

Г е т а

Қани, йўл бошла.

С и к о н

Шошма,
Мени ёлғиз қолдирма.

Г е т а

Яхши. Худо ҳаққи шовқин кўтарма.

С и к о н

Хотиржам бўл, товуш чиқмайди.

*Икковлон уйга кириб, кўп ўтмай, Кнемонни тўшагида ухлаб ётган
ҳолда олиб чиқишади.*

Г е т а

Ўнрокка сур.

С и к о н

Мана, ҳозир... шундоқ қўй.
Энди, бошласак ҳам бўлаверади.

С и к о н

Биринчи бўлиб эшикка мен яқинлашаман.

(Найчига)

Сен ғор тарафдан бохабар бўл.

Кнемоннинг эшигини қоқади.

Ҳой, одам борми? Ҳой, қуллар, қуллар!

К н е м о н

Ё, тангрилар, ўлаяпман!

С и к о н

(Тақиллатишда давом этиб.)

Ҳой, одамлар, ҳой, қуллар, қуллар!

К н е м о н

Ё, тангрилар, ўлаяпман!

С и к о н

(Ўғирлиб, ёлгондан ҳайрон бўлади.)

Бу ким ўзи? Э, сен шу ердამисан?

К н е м о н

Бўлмаса қаердаман? Нима дейсан?

С и к о н

Қозон билан тос олмоқчийдим, сизлардан.

К н е м о н

Ундан кўра туришимга ёрдамлаш.

С и к о н

Яна зарур ўн икки курси,
Сизларда бор сўраганларим.
Керак, тагин етти дона учоёқ,
Имилламанг, қуллар, тезроқ.
Хўжангизга солинглар қулоқ.

- К н е м о н
Тушунсанг-чи, ахир,
Уйимизда ҳеч вақомиз йўқ.
- С и к о н
Йўғ-э?
- К н е м о н
Юз марталаб қайтардим сенга!
- С и к о н
Хўп, яхши қол!
(Чеккага ўтади.)
- К н е м о н
Вой, палакат! Бу ерга қандай кеп қолдим!
Бунча паст бўлмаса икболим.
(Гета унга яқинлашади.)
- Г е т а
Сен ҳам йўқол бу ердан!
- Г е т а
Жоним билан, аммо...
(Эшик қоқади.)
- К н е м о н
Ҳой, уйбоши, хизматкор, кул, жория!
- К н е м о н
Эсипаст!
Эшикни бузасан!
- Г е т а
Тўққизта гилам бериб туринглар,
Фақат тезроқ!
- К н е м о н
Қаердан оламиз уларни?
- Г е т а
Ёпинчиқ ҳам керак,
Денгиз оша келган матодан.
Юз қулочдан кам бўлмасин лек.
- К н е м о н
Бўлса яхшийди-я!
- Г е т а
Борни йўқ дейиш, гуноҳ. Бор.
- К н е м о н
Қаердасан, ҳой, чурук кампир?
Тирик бўлсанг, бир оғиз гапир.
- Г е т а
Бошқа эшикни ҳам
Қоқиб кўрай-чи.
- К н е м о н
Бор, бор, йўқол.
Ҳой, Симиха, қайга гум бўлдинг?
Ит ўлимин берсин тангрилар.
Унинг олдига яна Сикон келади.
- С и к о н
Яна нимага келдинг?
- К н е м о н
Май учун жом керак жуда каттакон.
- К н е м о н
Ўрнимдан туришга ким ёрдам берар?

Г е т а

Қизғанчиқлик қилма, отахон,
Бу важларнинг бари сенда кон.
Тағин керак шоҳи ёпинчиқ,
Бор нарсага дик бўласан, дик.

К н е м о н

Зевс ҳаққи, йўқ унақа жом!
Симихани бўғаман. Тамом.

С и к о н

Сен жим ёт, бекорга пўнғиллама.
Одам қўрсанг бетингни бурма.
Хотинингни ҳайдадинг, базмимизга бормадинг,
Энди кераклигида ёрдам, гапирсанг
Бировлар келар деб умидвор бўлма.
Ўзингни ўзинг қийнаб ётавер.
Лекин, эшит, бу ёғини
Гапни бўлма,
Энди тўшагингда бўлади тўйинг.

К н е м о н

Хотинимни, қизимни,
Форда қандай шодмонликлар кутади?

С и к о н

Қучоқлар, дўстона, дўстона бўсалар кутар,
Эркакларга хил-хил сузилар таом,
Барини пиширдим, мен қойилмақом.
Танидингми? И-я! Тур-э! Ухлама!

Г е т а

Уйқуни хаёлингга келтирма!

К н е м о н

Вой, балои азимлар!

С и к о н

Бормайсанми базмга? Қадахлар фарах,
Шароблар сузилиб, ақл-хушлар карахт.
Бир ёқда худолар шарафига боз,
Бир ёқда ичилар, ишққа сарфароз.
Бўйралар ташланган, шотахталар нақд,
Бугун тўрт юракнинг поймонаси, аҳд.
Барини жо-бажо этганман ўзим,
Мен ошпазман, хотирладингми, қўзим?

Г е т а

Попуги пасайди қари туллакнинг.

С и к о н

Бирови биқиндор хумдан куяди
Фаришталар майини жомларга.
Иккинчиси чўмич-ла даврада юриб
Аёлларга тортиқ қилади. Вей!
Эшитяпсанми? Қулоқ сол.
Мана, уятчан бир қиз, юзини гул ила тўсиб
Куйга монанд гавдаси-ла қилади муқом.
Қўлларин унга чўзиб, иккинчи бир қиз
Даврага тушди ракс ишқида.

Г е т а

Эй, бебахт, тур, турнадек эшил,
Сен ҳам ўйинга қўшил!

Симон билан Гета Кнемонни оёққа турғизмоқчи бўладилар.

К н е м о н

Яна нима керак сен аблахларга?

Г е т а

Тур ўзинг, яхшиси, ёввойи.

К н е м о н

Ох, барча худолар ҳақки, тинч қўйгин мени!

Г е т а

Бунақада кўтариб кирамиз сени.

К н е м о н

Сабаб нима?

Г е т а

Рақс тушиш учун.

К н е м о н

Э оборсанг обор-э!
Сенлар-ла қолгандан, балки ўша ёқ тинчрок.

Г е т а

Тўғри айтдинг, биз ютдик охир,
Ақлни пешлаган тилимиз моҳир.
Ҳой, Донак, сен Сикон, кўтаринг буни,
Кўтариб, базмга киринглар, қани.
Аммо, сен Кнемон, ёдингда тутгин:
Яна бир чирансанг, аҳмоқлик қилсанг,
Пушаймон бўласан, сўнг дейсан аттанг.
Қани, бизга машъалаю гулчамбар!

Қуллар гулчамбар ва машъалалар келтиришади.

С и к о н

(Гетага)

Мана буни сен кийиб ол.

Г е т а

Кетдим. Ҳой, эркаклар, ёшу яланглар,
Бадфеъл чол енгилди, буни қаранглар.
Ғалабамиз шарафига олқишлар,
Зафар ва қувонч маъбуди, ғолиба қизнинг
Алёрлари бизга ёғилсин.

Ҳаммаси зиёратгоҳга киради. Кнемон уларнинг қўлида.

ПАРДА

Лилион РОСС

ХЕМИНГУЭЙ ПОРТРЕТИ

Рус тилидан
Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ
таржумаси

Сўзбоши

Эрталаб соат еттида поезд келиб тўхтагандан кейин Хемингуэй билан биринчи марта учрашдик. Ҳаво минус ўн даража совуқ бўлишига қарамай, у қор босган уй ёнида пайпоқсиз хонаки туфли кийган, кумуш уқали ҳиндулар камари тақилган жинси шимда, чўнтақларига ялтироқ тугмалар қадалган, ёқаси кўтарилган юпқа ковбойлар кўйлагига турар эди. Мўйлови оқара бошлаган, руҳонийларникига ўхшаб кетадиган калта соқоли унга салобат ва соддалик бағишлаб турганига қарамай, қадди-қоматига унчалик мос эмасди. Шу кунги тонгда у улуғвор, тетик, мулойим ва меҳрибон кўринарди. Иссиқ пальто кийган бўлсам-да, совуқ суюк-суюгимдан ўтиб кетганди. “Совуқ қотмаяпсизми?” деб сўраган эдим, Хемингуэй: “Заррача ҳам”, деб жавоб қайтарди. Назаримда, бутун вужудидан ҳарорат ёғилиб тургандек эди. Хемингуэй ва дўстлари билан кунни жуда хушчақчақ ўтказдик. Очилиб гаплашдик, магазинларга кириб, мавлуд байрамига совга-саломлар харид қилдик. Мэри Хемингуэй ҳам худди эри каби ўзини ниҳоятда қувноқ, ёқимтой ва хушчақчақ тутди, айна замонда машхур ёзувчига муносиб хотин ролини ўринлатиб адо этди. Менга улар бир-бирига ниҳоятда мос жуфт бўлиб туюлди.

Кетчамга келиб-кетганимдан кейин кўп ўтмасдан Хемингуэйдан хат олдим. У мени буқалар жанги ҳақида мақола ёзишига жуда муносиб муаллиф деб таърифлаган эди. Ўзим ҳам ўйлаб-ўйлаб таваккал қилишига – Франклин ҳақида очерк ёзишига жазм этган эдим. Очерк режаси маъқуллангандан кейин Хемингуэйга мактуб йўллаб, бир қанча масалаларда маслаҳат сўрадим, у ҳам ўз навбатида саволларимга батафсил жавоб қайтаришидан ташқари, мақоламни бетоқатлик билан қутаётганини ҳам маълум қилди. Айна шу кезларда “Нью-йоркер” бир нечта ҳикоямни босиб чиқарганди, Хемингуэй ва хотини журналнинг доимий ўқувчиларидан эди, ҳикояларим, чамамда, уларга маъқул бўлди. Ниҳоят, “Франклик портрети” чоп этилгандан кейин мен Хемингуэйдан қаламда битилган хат олдим, Италиядан – Кортина д’Ампеццодаги “Вилла Априле”дан жўнатилган эди, хатда Франклин ҳақидаги очерк маъқул бўлгани айтилганди. Хемингуэй бутун умри давомида учратган турли-туман одамларни ёдида сақлаб қолишига уринар, бировлар ҳақида аввал айтган гапни нотўғри деб ҳисобласа, буни мардона тан олар

эди. Мақтовлари ҳам астойдил ва чин юракдан бўлар, ҳар доим одамларнинг кўнглини кўтаришига ҳаракат қиларди. У сизни истиқболли порлоқ ёзувчи деб атаб, Жо Пейжем ва Хью Кейси билан қиёслашдан тап тортмасди, айна замонда мақташ учун бу бейсбол юлдузлари тарихини билиш шарт эмас, деб ҳисобларди. Хатларини ўқиганда ҳам у худди ёнингизда гаплашиб тургандек туюлар, бу эса жуда ажойиб ва ёқимли таассурот қолдирарди. У саҳий суҳбатдош эди. Ўз гоёси ёки қарашилари, ҳазил-ҳузуллари, шахсий фикрларини зўрлаб ўтказишини ёқтирмасди. Ута ҳозиржавоб эди, хулосалари қандай бўлишидан қатъи назар, уларни катта қалб ҳарорати билан баён этишини яхши кўрарди. Масаланинг тағига етиб, қувноқ юмор, ҳозиржавоблик, назокат билан айтган гапларидан жуда кўп нарсаларни билиб олиш мумкин эди. У очикчасига дангал гапирар, гаплари эса ҳар доим ниҳоятда тетик ва қувноқ бўларди.

1950 йилнинг баҳорида яна шу “Нью-йоркер” учун “Хемингуэй портрети”ни ёзиб тугатдим. Мен Нью-Йоркда Хемингуэй билан ўтказилган икки кун ҳақида ниҳоятда самимий руҳда ёздим, унда дунёда ҳеч кимга ўхшамаслик учун жасорат топа олган Хемингуэй аслида қандай одам эканини иложи борича аниқ кўрсатишига ҳаракат қилдим; у ишлаётганда, суҳбатлашаётганда, дам олаётганда қандай ҳолатда бўлишини кўрсатдим; бошқача айтганда, мен ҳазил-мутуйибани ниҳоятда яхши кўрадиган бу инсоннинг қиёфасини бутун жозибаси, ҳаётсеварлиги билан чизиб беришига уриниб кўрдим. Очеркни эълон қилишдан олдин терилган нусхаларини Хемингуэйларга жўнатдим, айрим тузатишлар киритилган ҳолда уларни менга қайтариб юборишди. Хемингуэй илова тарзида ёзилган хатида “Портрет” қизиқарли ва мароқли чиққанини таъкидлаб, фақат бир жойи олиб ташланса, яхши бўлишини айтган эди.

Шундан кейин ёзувчилик ҳаётимда ҳеч қачон учрамаган галати ва сирли бир ҳодиса юз берди. Мен ва журнал таҳририяти, ҳатто Хемингуэйнинг ўзи учун ҳам сира қўтилмаган тарзда “Портрет” катта тортишувларга сабаб бўлди. Ўқувчиларнинг кўпчилиги уни тўғри қабул қилишди, назаримда, очерк уларга маъқул тушганди. Баъзилар унга кескин ва адолатсиз баҳо беришди. Улар орасида Хемингуэй ёқтирмайдиган одамлар ҳам бор эди, улар мени ҳам ёзувчини хуш кўрмайдиганлар қаторига қўшиб, аслида йўқ жиҳатлари учун асаримга мақтов ёғдиришганди. Бошқача айтганда, қаҳрамонимни имкон қадар аниқ тасвирлаш орқали унинг устидан кулган ёки унга ҳужум қилган эмишман. Яна баъзиларга Хемингуэйнинг сўзлаш усули ёқмаганди (Хемингуэй баъзан ҳазил тарзида инглизчани бузиб гапирадиган ҳиндуларга тақлид қилиб, қўшимчаларни атайлаб ташлаб кетарди), унинг эркин турмуш тарзи, ўзи ҳам эътиборсиз қарайдиган боксга беҳуда қизиқиши, ҳайвонот боғида сайр қилиши, дўстлар билан суҳбатлашиши, балиқ овлаш каби эрмаклари кимларгадир хуш келмасди. Улар ёзувчининг одамлар билан гаплашишини севишини, бирон асарини ёзиб тугатмасдан аввал шампань виноси ва увулдириқ билан тантаналар ўтказишини ёқтиришимасди. Хуллас, уларга ҳеч нарса ёқмас, аниқроғи, Хемингуэйни Хемингуэй бўлгани учун яхши кўришимасди. Унинг ўзгача бўлишини, очиги, ўзларига ўхшашини хоҳлашарди. Булардан шундай хулоса чиқарилгандики, очеркда Хемингуэйнинг ҳаёти бузиб тасвирланган, ёки у ҳақиқатан ҳам шундай бўлса, мен у ҳақда умуман ёзмаслигим керак экан. Чамаси, улар улуг ёзувчи қандай бўлиши ҳақида мешчанларча фикр юритиб, ўзларининг ҳаётдан узилиб қолган қарашиларини зўрма-зўраки ҳимоя қилишар ёки Хемингуэйга хиёнат қилишида айблаб, менга беҳуда таъна ёғдиришарди. Баъзи ўта ашаддийлар эса тўғридан-тўғри “Портрет”ни маҳв этувчи асар,

деб ҳисоблашганди. Бу галвалардан хабар топган Хемингуэй 1950 йилнинг 16 июнида менга таскин берувчи мактуб йўллади. У мени ҳаяжонмасликка чақирган ва сизни тўғри тушунишмабди деб кўнглимни кўтарганди. “Баъзилар, – деб ёзган эди у, – ҳаётга чексиз мафтунлигимга ҳам гашиланиб қарашади. Савлат тўқиб юрмасдан ҳам жиддий ёзувчи бўлиши мумкинлигига уларнинг ақли етмайди”.

Ўлим нарсаларга бошқача кўз, ўзгача нуқтаи назардан қарашга мажбур қилади. Ўша пайтда “Портрет”ни бузиб талқин қилганлар уни бугунги кунда ўқиса, бошидан охиригача тўғри қабул қилган бўларди. “Портрет”ни ёзаётган вақтимда фақат ўзим кўрган ва эшитган нарсаларнигина баён қилишга интилган ва фактларни ёки ўз фикрлариму мулоҳазаларимни изоҳлашга ўрин қолдирмагандим. Ишончим комилки, ўз нуқтаи назаримни билдирмаган бўлсам ҳам, хоҳлаган ўқувчи мен танлаб олган деталлар асосида яратилган чизгилар тўла меҳр ва ҳайратга йўғрилганлигини кўриши мумкин.

Хемингуэй Нью-Йоркда икки кун ичида менга қандай кўринган бўлса, портретда уни шундайлигича гавдалантира олганим учун ўзимни бахтиёр санайман...

Мен чизган лавҳаларимда Хемингуэй асарларига ҳеч қандай баҳо берганим йўқ, аммо улардан ҳар доим чексиз лаззат олганим учун бир ўқувчи сифатида ёзувчи ижоди кейинги йилларда пасайиб кетди, деб димоғдорлик қилаётган танқидчилар ҳақида бир-икки оғиз гапириб ўтмоқчиман. Баъзи мулоҳазаларни ўқиганда, Хемингуэй гўё қасддан бировларнинг ўсиб-унишига халақит бериб, ўзини ва шу йўл билан ижтимоий мавқеини оширишга ури-наётгандек таассурот пайдо бўлади.

Ҳолбуки, менинг яхши хабарим бор, у то ўлимига қадар ўз эътиқодида собит турди, ҳеч кимга ён бермасдан, қатъият ва матонат билан кучи етганча ижод қилди, имкони қанча бўлса, шунча яхши ёзди. Ҳатто ёзолмай қолганда ҳам, китоблар орасидаги танаффуслар пайтида ҳам яшаи тарзини заррача ўзгартиргани йўқ.

У умрини жўшиқин ҳаёт кучоғида ўтказди ва ўзгалар ҳам ҳаётдан завқ олсин, деб ўз тажрибаларини ҳаммага улашиб яшаини катта бахт деб билди.

Хемингуэйга хос саховат хилма-хил кўринишларда намоён бўларди. Дўстларига ёзган хатлари ва суҳбатларида Хемингуэй берган маслаҳатлар асосида катта-катта асарлар яратиши мумкин эди. Унинг мактублари ўзига хос эркин, қувноқ оҳангда бўлиб (у ҳамманинг вақти зиқлигини яхши биларди), Хемингуэйча “тезкорлик”да битилар, бу услубдан китобларига қараганда мактубларида кўпроқ фойдаланар эди. У хат ёзишини яхши кўрарди. “Портрет”ни тамомлагач, фильмлар қандай тайёрланиши ҳақида туркум мақолалар ёзиши учун бир ярим йилга Голливудга кетдим. Бу ерда Хемингуэйдан кўплаб мактублар олдим; у кинофильмлар қандай суратга олиниши ҳақида ўз нуқтаи назарини билдирган, Кубадаги ҳаёти қандай кечаётгани, сўнги воқеалар ҳақида хабар берган, балиқ ови ва бошқа саргузаишларини қизиқарли баён қилган эди. 1953 йилда ов қилиши учун Африкага кетганда ҳам бу ўлкадаги ажойиботлар ҳақида ёзиб турди. У Африкадаги ҳаёт бошқа жойларга қараганда кўп жиҳатдан яхши деб таъкидлар ва бунга ишонч ҳосил қилиши учун у ерга таклиф этарди. Мактублар кўпинча, албатта жавоб қайтаринг, деган илтимос билан тамомланарди. У ёзишмаларни тўхтатишини ёқтирмасди, бу ҳақда бир марта менга очиқчасига ёзган ва мактублар келмай қолса, ўзимни ёлғиз ҳис қиламан деб кўйиб қўйган эди. Баъзан Мэридан ҳам Хемингуэйга хос қувноқлик ва ҳаётсеварлик билан сўғорилган хатларни олиб турардим. У Кениядан ёзган мактубида, бу

ерда тонг отаётганда ухлаш роҳат бағишлайди, қуёш чиққанда ювиниш учун дарёга бориб, баҳайбат бегемотларни кўрганда ҳаётдан чинакамига завқланиш мумкин деб, ёзган эди. Хемингуэйларни менга қараганда яхшироқ биладиган бошқа одамлар ҳам бундай даъватномаларни олганига шубҳа йўқ. Хемингуэйлар ҳамини қувноқ ва меҳмондўст эдилар. Улар Кенияга, Парижга ёки Кубадаги фермасига чин кўнгилдан таклиф қилишарди. Бундай самимий даъватлардан фойдалана олмаганим учун ачинаман!

Хемингуэй қандай ёзиш ёки ёзувчи қандай бўлиши борасида ҳеч қачон янглишган эмас. У ҳар икки ҳолатни ҳам яхши, жуда яхши билар эди. Баъзи ёзувчиларнинг асарлари кўп нусхада босилгани, кинокомпаниялардан катта гонорарлар олгани, номи машҳур бўлиб кетганига қарамай, уларнинг баҳоси қандайлиги, ёзувчи сифатида қайси даражада туришини аниқ-тиниқ кўриб турарди. 1950 йил 8 августда бир умр иложи борица яхши ёзишга интилгани, имкони қадар кўп ўрганиши ва англашига ҳаракат қилгани ҳақида ёзган эди. Шундай одамлар борки, тинимсиз менинг нуқсонларимга тақлид қилишади, мусиқа ва оҳангларимни такрорлашади ва буни Хемингуэй мактаби деб тақдим этишади-ю, аммо ҳеч ким менга яхшиликни раво кўрмайди, деб таъкидлаган эди. Кейин гўё фикрини ўзгартиргандай бўлиб, бу борада мен ҳақ эмасман, кўпчилик яхшилик қилишни хоҳлайди, аммо бу ҳақда жиддий гапиришдан тортинади, деб қайд этган эди. Ёзувчилик меҳнатига, адабиётга у катта масъулият билан қарарди. Ундан нимани кутсалар, шуни амалга оширишига ҳаракат қиларди. Бошловчи ёзувчиларнинг саволларига ҳеч пайсалга солмасдан жавоб қайтарарди. Бир маҳал ўқишига қайси китобларни тавсия қилишини сўрадим. У қуйидаги рўйхатни тузиб берди:

Мопассан. “Дўндиқ” ва “Тельенинг уйи”.

Стендаль. “Қизил ва қора”.

Бодлер. “Ёвузлик гуллари”.

Флобер. “Бовари хоним”.

Манн. “Будденброклар”.

Гоголь. “Тарас Бульба”.

Достоевский. “Ака-ука Карамазовлар”.

Толстой. “Анна Каренина”, “Уруш ва тинчлик”.

Готорн. “Алвон ҳарфлар”.

Пруст. “Йўқолган вақт изидан”.

Крейн. “Жасоратнинг алвон сурати”.

Твен. “Гекльберри Финнинг саргузаштлари”.

Д.Жеймс. “Де Мов хоним”.

Хемингуэй билан нима ҳақида гаплашган бўлсам, у ҳамини фойдали маслаҳатлар беришига ҳаракат қилди (ёки менга шундай туюлди). Бир куни катта асарни ёзиб тугатганимдан кейин унга қисқа ва енгил нарсаларни ёзганим маъқул экан дедим. У эса менга имкони борица қийин нарсаларни ёзишига ва уни қандай бўлмасин яхши бажаришига урининг, умр бўйи шунга интилинг, деб маслаҳат берди. “Фақат ўлишига шошилманг”, қўшимча қилди ва у дунёдаги энг фойдасиз нарса деб тушунтирди. У энг майда-чуйда ишларда ҳам қарашиб турарди. Калифорнияга борганимда отда юришни ўрганмоқчи бўлдим, Хемингуэй менга йирик, яхши боқилган отларда эмас, кичик, аммо ақлли ва ювош отларда юришни маслаҳат берди. Голливуд масаласида фикри жуда қисқа бўлди: у ерда жуда узоқ қолиб кетманг, деб тавсия қилди.

Баъзи донолар уни реалист эмас, романтик ҳисоблашарди. Менга эса Хемингуэй ҳар доим мавжуд ҳаётнинг ҳолис кузатувчиси бўлиб туюларди ва уни юқори даражада тушунарди. Мактубларимдан бирида ўғли Жон ҳақида

яхши гаплар эшитганимни ёзган эдим. Хемингуэй жавоб хатида ўглини жуда яхши кўришини ва яна қўшимча сифатида учта қитъани, бир неча самолётларни ва кемаларни, уммонларни, сингилларини, хотинларини, ҳаёт ва ўлимни, тонгни, туш пайтини, оқшом ва тунни, номусни, ўрин-кўрпани, боксни, сузишни, бейсболни, отишни, балиқ овини, ўқини ва ёзишни ҳамда барча нодир суратларни севишини маълум қилган эди.

Ўлимидан салгина олдин Рочестердаги Мейо шифоханасида даволанаётган Хемингуэй ниҳоят “арзимаган” қон босимидан қутулганини, аммо ёзадиган кўп нарсалари қолиб кетаётганини ва тез кунларда Мери билан одамлар уларни безовта қилмайдиган ва “ишлашга халақит бермайдиган” жойга кетиши нияти борлигини ёзган эди.

ХЕМИНГУЭЙ ПОРТРЕТИ

Ҳозирги Американинг буюк романнависи ва ихчам ҳикоялар устаси – Эрнест Хемингуэй Нью-Йоркка кам келар эди. Кўп йиллардан бери у деярли ҳеч қаерга чиқмасдан Гаванадан ўн чақирим узоқдаги Финка Вижиадаги фермасида хотини, тўққизта хизматчиси, эллик иккита мушуги, ўн олтита ити, икки юзта каптари ва учта сиғири билан яшарди. Нью-Йоркка сафарга кетаётгандагина бир муддат тўхтаб ўтарди.

1949 йилнинг охирида Европага отланган Хемингуэй Нью-Йоркда бир неча кун бўлди. Мен унга учрашиш ҳақида хат ёздим. Машилкада ёзилган жавоб мактубида у қарши эмаслигини билдириб, аэропортда учрашишни таклиф қилганди.

“Ўзим ёқтирмайдиганларни кўришни, рекламани, вақтни беҳуда ўтказишни хохламайман, – деб ёзган эди у. – Броксдаги хайвонот боғини, Метрополитен музейини, замонавий санъат музейини, табиат музейини, табиат тарихи музейини ва бокс мусобақасини кўришни мўлжаллаганман. Метрополитенга қўйилган олийжаноб Брейгелни кўрмоқчиман. Афсуски, у ерда Гойянинг икки яхши асари ва Эль Греконинг “Тоledo” си йўқ, Тутс Шорга¹ бормайман. Шаҳардан кетгунимча оғзимни очмайман. Тунги қовоқхоналарга кирмайман. Матбуот ходимлари билан учрашмайман. Вақтим фақат дўстларимни кўришга етади”. Қалам билан яна “Нима бўлганда ҳам бизнинг вақтимиз зик”, – деб қўшиб қўйган эди.

Гаванадан келган куни Хемингуэй шошилаётган одамга ўхшамасди. У кечқурун “Айдлуайлд” аэродромига қўниши керак эди. Мен аэродромга етиб борганимда, самолёт қўниб бўлган экан. Хемингуэй чиқиш эшигида юкларини олиш учун кетган хотинини кутиб турганди. У бир қўлида эски, титилиб кетган, меҳмонхоналарнинг ёрликлари ёпиштирилган сумкани бағрига босиб турар, иккинчи қўли билан қора терга пишиб кетган қандайдир кичкина, қотма кишини кучоқлаб олган эди. Хемингуэй қизил катак қўйлак кийиб, гулдор нақшли жун бўйинбоғ таққан, елкасига енгсиз жигарранг тўқима нимча ташлаганди. Кулранг юпка шим, юмшоқ ағдарма чарм туфлида эди. Мулойим, ювош айиққа ўхшаб кўринарди.

Орқасига таралган узун сочлари, мўйлови ва текис кузалмаган калта соколи бутунлай оппоқ эди. Пулат бандли кўзойнаги гардишига қоғоз қистирилганди. Умунан, у Манхэттенга шошилмаётганга ўхшарди. Қўлтиғидаги портфелига ишора қилиб, унда ҳали битмаган “Дарё ортидаги дарахтлар соясида” романининг қўлёзмаси бор, деб қўйди. Бағрига босиб олган пакана, чайир

¹ Тутс Шор – Нью-Йорк марказидаги ресторан. Бу ерга ёзувчилар, рассомлар, артистлар йиғилишади.

кишини самолётдаги ҳамроҳим деб таништирди. Исми Майерс, узук-юлук гапларини тўғри англаган бўлсам, у Кубага муҳим иш билан бориб, қайтиб келаётган экан. Майерс унинг кучоғидан сирғалиб чиқишга уриниб кўрди, аммо Хемингуэй бўшатишни хаёлига ҳам келтирмасди.

– Самолётда китобдан бош кўтармади, – деди Хемингуэй. У хиндуларининг инглизча сўзлашувига таклид қилса-да, талаффузида Ўрта Ғарб лаҳжаси очик сезилиб турарди. Чамамда, китоб ёкиб қолди, – қўшиб қўйди у Майерсга юқоридан дўстона қараб, уни охиста силкитар экан.

– Соғ бўлинг! – деди Майерс.

– Китоб уни қийнаб қўйди, – давом этди Хемингуэй. – Аввал сокин бошланган эди, кейин одамни йиқитиб юборадиган тезликка ўтди. Мен ҳиссиётларни ана шу тарзда кучайтириб бораман. Кейин ўқувчига ҳаво етишмай қолмасин, деб тезликни пасайтираман. Китоб машинага ўхшайди, охиста тормоз бериш керак.

– Соғ бўлинг! – такрорлади Майерс.

Хемингуэй уни қўйиб юборди.

– Китоб дурангни ёқтирмайди, – деди у. – Ҳар қанақаси – 12:0 ҳам, 12:11 ҳам ютук.

Майерс ҳеч нарсани тушунмади.

– Бу китоб “Алвидо...”¹дан яхши, – деди Хемингуэй. – Мен буни яхши чикди, деб ўйлайман. Аммо доим юқоридан қараб баҳо беришади. Айниқса, ўзингни ўта китобхон деб ҳисобласанг. – У Майерснинг қўлини қаттиқ силкитди. – Китобни ўқиганинг учун раҳмат.

– Марҳамат қилинг, – деди Майерс ва гандирақлаб узоқлашди. Хемингуэй унинг орқасидан қараб турди-да, менга ўгирилди.

– Китобни тамомлаганингдан кейин худди мурдага ўхшаб қоласан, – деди тушкун оҳангда. – Аммо буни ҳеч ким билмайди. Ёзувчи ишини битиргандан кейин ҳамма нарсага тупуради деб ўйлашади. Ёзиш – нақадар катта масъулият эканини унутиб қўйишади.

У ўзини яхши ҳис этган бўлса-да, қаттиқ чарчаганини айтди, вазни 97 килограммга тушибди, қон босими ҳам пасайибди.

Китобнинг кўп жойларини яна кўриш керак экан, ўзига маъқул бўлгунча қайта-қайта ёзишга қарор қилибди.

– Ёзувчи бейсбол ўйинчиси эмас, уни майдондан ҳеч ким чиқариб юборолмайди, – деди Хемингуэй. – У ўлим ҳолатида ҳам доирани босиб ўтишга мажбур.

Нозик, серҳаракат, қувноқ аёл – Хемингуэйнинг хотини Мэри олдимизга келди. У ялтироқ сочларини калта кестирган, ёқаси мўйнали узун манто кийган эди. Орқасида чамадонларга тўла аравагани судраб келаётган ҳаммол.

– Дадаси, ҳамма буюмлар жойида, – деди у Хемингуэйга. – Энди йўлга чиқсак бўлаверади...

У эса юз-кўз ифодаси билан шошилмаётганини билдирди. Эринмай чамадонларни санашга тушди. Улар ўн тўртта эди, ярмиси катта чамадонлар бўлиб, мисс Хемингуэйнинг айтишича, эрининг чизмалари бўйича ясалган. Уларга ўзи ўйлаб топган усулда фамилия ва исмларнинг бош ҳарфлари ёзилган экан. Хемингуэй санаб бўлгандан кейин хотини юкларни қаерга олиб боришни тушунтирди. Хемингуэй ҳаммолга кутиб туришни буюрди ва хотинига бурилиб:

– Азизам, кўп шошилмасак ҳам бўлади. Кун тартибига кўра энг аввал оздан ичишимизга тўғри келади, – деди.

¹ “Алвидо, қурол!” романи.

Биз аэропортдаги барга кириб, тўсик ёнида тўхтадик. Хемингуэй портфелини ялтирок стулга қўйиб, уни ўзига тортди. Сув қўшилган вискига буюртма берди. Миссис Хемингуэй ҳам бу таклифга қўшилди, мен бир финжон қахва сўрадим. Хемингуэй барменга икки хиссадан деб ишора қилди. У вискини сабрсизлик билан кутар экан, тўсикка иккала қўлини қўйиб, қандайдир тушуниб бўлмайдиган оҳангни хиргойи қилишга тушди. Миссис Хемингуэй Нью-Йоркка қоронғи тушмасдан етиб олсак яхши бўларди, деб истак билдирди. – Бунинг менга заррача аҳамияти йўқ, сабаби Нью-Йорк қўпол, сохта, кун билан тунни ажратиб бўлмайдиган шаҳар, умуман, у ёққа бораётганимдан хурсанд эмасман, Венеция бўлса бошқа гап эди, – деб жавоб берди Хемингуэй. – Ғарбда мен Вайоминг, Монтан ва Айдахога боришни хоҳлайман, яна менга Куба, Париж, Венеция атрофлари ҳам ёқади, Вест-портни кўрганда кўнглим озади.

Миссис Хемингуэй сигарета тутатиб, кутини менга узатди. Мен сигареталарни эрига ҳавола қилдим, аммо у чекмайман, чекканда ҳид билиш туйғуси йўқолади, айниқса, ов пайтида бу жуда муҳим, деди.

– Ҳиссиёти нозик одамларга сигарет ҳиди даҳшатли таъсир кўрсатади, – у кулимсираб энгашиди-да, эгилиб, ўзини ҳимоя қилаётгандек муштларининг орқасини юзига яқин келтирди, сўнг, – лось, буғу, силовсин ҳамда енотни хидидан ажрата оламан, – деди.

Бармен ичимликларни олиб келди. Хемингуэй бир неча қултум хўплагандан кейин мен одамларга қараганда жониворлар билан яхшироқ чиқиша оламан, деб қўйди. Бир гал Монтанда айиқ билан бирга яшагани, бирга ётгани, бирга овқатлангани, жуда иноқлашиб кетгани ҳақида гапирди. Шундан кейин мендан Брониксдаги ҳайвонот боғида ҳалиям айиқлар борми деб сўради. Мен буни билмайман, аммо Марказий боғда айиқлар борлигидан аниқ хабарим бор, деб жавоб бердим.

– Бронксда бўлганимда Гранни Райс билан бирга ҳайвонот боғига бориб турдим, – деди у. – Мен ҳайвонот боғига боришни яхши кўраман. Аммо дам олиш кунларида эмас. Одамлар ҳайвонларни мазах қилишларига тоқат қилолмайман, аслида бунинг тескариси бўлиши керак эди.

Миссис Хемингуэй сумкасидан кичкина ёндафтарчасини олиб, эри билан Нью-Йоркдан жўнаб кетгунча қилинадиган ишлар рўйхатини кўрсатди. Улар термос учун қопқоқ, содда итальян дарслиги, қисқача Италия тарихи, Хемингуэй учун эса тўртта жун қўйлак, тўрт жуфт чит, иккита калта жун иштон, тунги шиппак, камар ва плашдан иборат эди.

– Дадамиз ҳеч қачон плаш киймаган, – деди у. – Дадамизга албатта плаш олишимиз керак (Хемингуэй қулди ва тўсикка кўкрагини қўйиб энгашиб олди).

– Нам ўтказмайдиган яхши плаш керак, – такрорлади миссис Хемингуэй. – Кейин кўзойнагини ҳам тузаттиришимиз лозим, у қаншарини қийиб юборяпти. Доим оғритиб, азоб беради. У ҳафталаб битта қоғозни бурнининг учига қўйиб юради, фақат росмана ювингандагина уни алмаштиради.

Хемингуэй яна хиринглади.

Бармен келди, Хемингуэй тагин виски келтиришни буюрди. Кейин хотинига:

– Мэри, меҳмонхонага боришимиз билан биринчи навбатда Карамга кўнғироқ қиламиз, – деди.

У яна кулиб, муштини юзига тиради ва Марлен Дитрихни – эски дўстини эркалатиб шундай аташини, Финк Вижианинг фермасида ғалати лақаблар ва шартли иборалардан тузилган катта луғати борлигини тушунтирди.

– Мана шундай хазиломуз лаҳжада гапир, бизга ёқади, – деди у.
 – Энг олдин Марленга кўнғироқ қиламиз, кейин увулдириқ билан шампанга буюртма берамиз, – деди миссис Хемингуэй. – Кўпдан бери шампань ва увулдириқни соғиниб келаман.

– Карам. Увулдириқ ва шампань, – Хемингуэй худди харбий буйрукни ёдлаб олаётгандай оҳиста санаб чикди. У бир кўтаришда стаканини бўшатди, барменни имлаб чакириб, яна такрорлашни буюрди ва менга ўгирилди: Биз билан плаш сотиб олишга борасизми?

Мен бу таклифдан хурсандлигимни айтдим ва бокс кўрмоқчи эканлигини эслатдим. Бундай томошаларни яхши биладиган танишимдан сўраб, бу ҳафтадаги ягона учрашув бугун кечкурун Сент-Николасдаги рингда ўтказишини билиб олган эдим. Танишимда тўртта чипта борлигини, у жон деб бизни таклиф этишини айтдим. Хемингуэй боксчилар билан қизиқди. Улар кимлигини айтдим, ҳаммаси дангасалар экан, деди у.

– Дангасалар, – такрорлади миссис Хемингуэй ҳам ва Кубадаги боксчилар булардан яхши эканлигини кўшиб кўйди.

Хемингуэй менга бир муддат таънаомуз тикилиб турди.

– Билиб кўй, қизалоғим, ёмон бокс кўргандан кўра унга бормаган маъкул. Европадан қайтганимиздан кейин бирга боксга борамиз, чунки бир йилда ҳеч бўлмаганда бир неча марта яхши жангни кўриш керак. Агар узоқ муддат бокс кўришга бормай кўйсанг, ундан бутунлай четлашиб кетасан. Бу эса жуда хавфли... – У йўталиб кўйди. – Сўнг гапини тамомлади: Уйни соғинишни ўрганасан.

Барда бир муддат ўтирганимиздан кейин Хемингуэйлар мени меҳмонхонага таклиф қилишди. Юкларни таксига орддик, ўзимиз бошқа машинага ўтирдик. Қоронғи тушиб қолган эди. Биз катта кўчадан кетдик, Хемингуэй диққат билан йўлга қараб борди. У хар доим шундай қилади, одатда ҳайдовчи ёнида ўтиради. Бу одат унда биринчи жаҳон урушидан қолган, деб изоҳ берди миссис Хемингуэй. Европада нима қиласизлар, деб сўрадим мен. Улар Парижда бир ҳафта ёки ундан кўпроқ туришни мўлжаллашганини, сўнг машинада Венецияга бормоқчи эканликларини айтишди.

– Парижда кезишни яхши кўраман, – деди Хемингуэй йўлдан кўзини узмай. – Ҳеч кимга билинтирмай бораман, ҳеч қандай интервью бермайман, ҳеч ким келганимни билмайди. Ва албатта, эски кадрдон кунларни эслаб, соқол-мўйловимни олмай юраман. Қаҳвахонага киришни ёқтираман, у ерда мени фақат официант ва шериги танийди. Янги суратларни кўришни ёқтираман, эскиларини ҳам, велосипед пойгалари ва боксга бораман, янги ҳайдовчилар ва боксчилар билан танишаман. Арзон баҳоли кўҳна ресторанларни излаб топаман, у ерда азалдан камёб таомлар тайёр туради. Шахар бўйлаб кезиб юришни ҳам ёқтираман: мана бу ерда адашиб қолганмиз, мана бу ерда бизда ёрқин орзулар туғилган, ғира-шира туман ичида сайр қилганмиз ва ҳоказо. Мусобақалар дастурини ўрганамиз ва ким голиб чиқишини башорат қиламиз, кейинги куни Отела ёки Энгинага бориб гаров ўйнаймиз.

– Пойгада дадамиз жуда омадли, – гап кўшди миссис Хемингуэй.

– Дастурни яхши ўрганган бўлсам, – деди у.

Биз Квинсборо кўпригидан ўтдик, Манхеттендаги осмонўпар бинолар кўзга ташланди. Улар ёғду сочиб турарди. Хемингуэй уларга эътибор бермади.

– Бу менинг шахрим эмас, – деди у. – Бу фақат бир кўриб ўтишга арзийдиган шахар. У эзиб ташлайди. Париж бўлса бошқа гап, у менга иккинчи уйимдек бўлиб қолди... Ёлғиз яшаганимда ҳам у ерда жуда бахтиёр эдим, бу

шаҳарда яшадик, ўқидик, ишладик, улғайдик, кейин эса ҳар доим бу ерга қайтишга интилиб яшаймиз.

Унинг иккинчи уйи Венеция эди. Хотини билан Италияга охирги марта борганида тўрт ой Венеция ва Кортин водийсида турган, оқ қилган ва ҳозир ёзаётган китобида ҳам бу жойлар, айрим одамларни тасвирлаган эди.

– Италия шу қадар гўзалки... – деди у. – Худди сен ўлгансану кўкка кўтарилиб, шу ерга тушгансан. Бу юртни бошқача таърифлаб бўлмайди.

Миссис Хемингуэй шу ёқда чанғида учаётганда ўнг болдирина синдириб олганига қарамай, улар яна чанғида учишга ҳозирлик кўришаётган экан. Падуяда Хемингуэининг кўзи шамоллаб, касалхонада даволанган экан, аммо у Италияга яна бориш ва кўп сонли қалин дўстлари билан суҳбатлашиш иштиёқида. У шамолли кунларда гондольерларни¹ қайта кўришни, аввалги боришларида турган “Гритти-палас” меҳмонхонасида бўлишни, Торчеллодаги кўҳна мусофирхона – “Локанду чиприано”да тунашни, Венециянинг шимоли-шарқида венецияликлар чодир тикиб яшаган кичик оролчада сайр этишни ниҳоятда хоҳлар эди. Ҳозир Торчеллода бор-йўғи етмишга яқин одам яшайди, бу ердаги эркакларнинг ҳаммаси ўрдак овлаб тирикчилик ўтказишади. Хемингуэй кўҳна мусофирхонадаги кекса боғбон билан бирга кўп марта овга борган эди.

– Биз каналларда сузиб учиб кетаётган ўрдакларни отар эдик, сув қайтган пайтларда камишзорларда кезиб лойхўрақларни овлардик, – деб эслади Хемингуэй. – Бу жойлар ўрдаклар ўтадиган йўлга тўғри келиб қолган. Припят ботқоқларидан учган ўрдаклар мана шу ерлардан ўтади. Мен нишонга аниқ урардим, шу сабабдан ҳурматим баланд эди. Бу ерларда қандайдир кичкина кушча макон қурганди, улар шимолдаги узумзорлардан жанубга – бу томонларга учиб келишарди. Маҳаллий овчилар уларни ерда отарди. Мен учиб кетаётганларини ҳам уриб туширардим. Бир марта учиб кетаётган галага ўқ узиб, иккитасини уриб туширганимда боғбон ҳайратдан кичқириб юборган эди. Уйга қайтаётганимизда анча баландда ой гардиши фонида учиб кетаётган ўрдакка ўқ уздим, у тўғри канал ичига кулади. Ҳамроҳим қойил қолганидан ўзини йўқотиб кўяёзди. Шаробдан бўшаган шишаларни ҳам уриб туширардим. Совук қотмаслик учун ўзимникини йўлдаёқ ичиб кўярдим. Боғбон эса ҳайратдан тўлқинланиб, лол қолган ва ўзини ортиқ тутиб туролмайдиган пайтларда шишани бўшатарди. – Биз жим тинглар эдик, кейин Хемингуэй хитоб қилди: – Венеция – мўъжизалар мамлақати!

Хемингуэйлар “Шерри-Недерлэнд” меҳмонхонасига тушдилар. У қоғозларни тўлдиргач, ходимга келганимни ҳеч ким билмасин, деб тайинлади. У ҳеч кимни кўришни, мисс Дитрихдан бошқа ҳеч ким билан телефонда гаплашишни хоҳламади. Кейин биз уларга ажратилган меҳмонхона, ётоқхона ва кичик ошхонадан иборат номерга кўтарилдик. Хемингуэй остонада бироз тўхтаб, меҳмонхонани кўздан кечирди. У XVIII аср услубидаги мебеллар ва гиламлар билан зийнатланган катта хона эди. Сохта каминга қалбаки кўмирлар қаланганди.

– Уяга ўхшайди-ку, – деди у эшик тагида турган ҳолда. – Улар хойнахой буни хитой кошинкорлиги деб ўйлашса керак.

Миссис Хемингуэй жавон олдида бориб, тахланган китобларни кўздан кечирди.

– Қаранг-чи, дадаси, – деди у. – Ҳаммаси сохта. Булар чинакам китоблар эмас, дадаси, ушоқ нарсалар.

¹ Гондольерлар – Венеция қайиғини ҳайдовчилар.

Хемингуэй портфелини тўқ қизил ўриндиқ устига ташлаб, жавон олдига келди. Сўнг оҳиста, ифодали овозда сарлавҳаларни ўқиди:

“Бошланғич иқтисод”, “Кўшма Штатлар ҳукумати”, “Швеция – табиати ва одамлари”, Феллис Бентлининг “Хотиржам ухла” асари. – У бўйинбоғини еча туриб: – Чамаси биз шиддат билан инкироз сари кетяпмиз, – деди.

Хемингуэй бўйинбоғ, кейин пиджагини ечиб, буюмларни саранжомлаш учун ётоқхонага кириб кетаётган хотинига узатди.

Тугмасини ечиб, телефон олдига борди:

– Карамга қўнғироқ қиламан.

У Плазага телефон қилиб, мисс Дитрихни сўради. Хоним йўқ экан, кечки овқатга етиб келсин, кутамиз, деб тайинлади. Кейин ресторанга сим қоқиб увулдириқ ва икки шиша нордон “Перре–Жуэ” шампанига буюртма берди.

Яна китоб жавони олдига келиб нима дейишини билмаётгандек хаёлчан туриб қолди, сўнг картон муқоваларга қараб гапирди:

– Булар ҳам худди шаҳар каби қалбаки.

Мен шу кунларда адабий давраларда унинг тўғрисида жуда қўп гаплар бўлаётганини айтдим. Фақат у ёзган китоблар ҳақида эмас, ёзилажак асарлари ҳақида ҳам танқидчилар қизгин баҳс бошлаган эдилар. Хемингуэй Нью-Йоркда кўргим келмаётган одамлар орасида танқидчилар биринчи ўринда туради, деб жавоб берди.

– Улар худди бейсбол ўйинига келиб, дастурга карамасдан ўйинчининг номини ҳам айтолмайдиган одамларга ўхшайдилар, – деди у. – Менга ёқмайдиган кимсаларга тупураман. Шайтоннинг ўзи! Агар улар менга зарар етказмоқчи бўлса, майли, уринаверсинлар. Хафа бўламан, аммо ўйин-ўйин-да.

Хемингуэй танқидчилардан кейин иложи борица учрашмасликни маъқул кўрадиганлар тоифасига умрида порохни ҳидлаб кўрмасдан туриб уруш ҳақида ёзадиган ёзувчиларни киритган эди.

– Улар жўнгина тепилган тўпни ҳам ушлай олмайдиган, қўлидан тўпни тушириб юбориб, бутун жамоанинг ҳаракатини пучга чиқарадиган ёки ўзлари тўп узатганда кўпроқ рақиб ўйинчиларини майиб қилишга ҳаракат қиладиган ўйинчиларга ўхшайди.

Хемингуэйнинг ўзи тўпни оширганда, агар зарурат бўлмаса, бирон марта ҳам рақиб ўйинчисини сафдан чиқармаган экан.

– Мана шу қўлларим билан тўпни жуда тез ва аниқ ўйинга киритиб берганман, – деди у, – тўп ҳавода бўладими, ерда бўладими, ҳар доим ушлаб қолишга ҳаракат қилганман.

Официант увулдириқ билан шампань олиб келди, Хемингуэй шишаларни очишни илтимос қилди. Миссис Хемингуэй ётоқхонадан чиқиб тиш чўткасини тополмаётганини айтди. У қаерга қўйганимни билмайман, янгисини сотиб оламиз, деди. Миссис Хемингуэй рози бўлиб, ётоқхонага қайтиб кириб кетди. Хемингуэй икки қадахга шампань қуйиб, бирини менга узатди, иккинчисини ўзи ичди. Официант ошқора ҳайрат билан уни кузатарди. Хемингуэй бошини елкасига эгди, унга испан тилида нимадир деди. Иккаласи кулиб юборишди ва официант чиқиб кетди. Хемингуэй қадахни кўтариб бориб қизғиш ўриндиққа ўтирди. Мен рўпарасидаги креслога жойлашдим.

– Биринчи жаҳон уруши менда шунчалик кучли нафрат уйғотган эдики, ўн йиллар давомида у ҳақида ҳеч нарса ёза олмадим, – деди у кўкқисдан ғазабланиб. – Уруш ёзувчида жуда секин тузаладиган яра сингари таассурот қолдиради. Қачонлардир бу борада учта ҳикоя – “Бегона мамлакатда”, “Сиз ундай бўлолмайсиз” ва “Ўзимга хиёнат қилдим”ни ёзган эдим.

У уруш ҳақида ёзиб, ўзини иккинчи Толстой деб ҳисоблаган бир ёзувчининг номини тилга олди, аммо у майсазорда ялангоёқ чопгани билангина Толстойни эслатар экан.

– Ўқ овозини умрида эшитмаган бу қаламкаш, артиллерия зобити сифатида Севастополь жангида қатнашган ва ўз ишини аъло даражада билган, тўшакда ҳам, ичкиликбозликда ҳам, оддийгина бўм-бўш хонада стол устида ёлғиз ўтириб хаёл сурган чоғида ҳам чинакам эркак бўлган Толстойга ўзини тенг қўймоқчи бўлади. Мен жуда камтарона бошлаб, жаноб Тургеневни йиқитдим. Кейин жуда катта меҳнат эвазига жаноб де Мопассанни йиқитдим. Жаноб Стендаль билан икки марта дуранг натижага эришдим, аммо чамаси, сўнгги раундда мен очколар ҳисобига ютиб чиқдим. Аммо ҳеч ким мени жаноб Толстойга қарши рингга чиқишга мажбур қилолмайди. Агар шундай бўлса мен ақлдан озиб қоламан ёки эришиб бўлмайдиган юксаклик даражасига кўтариламан.

Хемингуэй янги китоби кичик ҳикоя асосида пайдо бўлганини сўзлаб берди.

– Ҳикоям романга айланди, – тушунтирди у. – Барча романларим шундай бўлган. Йигирма беш ёшга тўлган пайтимда мен Сомерсет Моэм ва Стефан Сент Виксен Бенет романларини ўқидим. – У хириллаб кулди. – Уларнинг китоблари бор эди, ўзимга алам қилиб кетди: менда биттаям йўқ. “Қуёш...”ни шундай ёзганман. Йигирма етти ёшда эдим, китобни олти ҳафтада ёзиб битирдим: туғилган кунимда, олтинчи сентябрда Парижда тугатдим. Аммо роман латтага ўхшарди, уни беш ой қайта ишладим. Балки у ёш ёзувчилар учун намуна бўлиб хизмат қилар ва шундан кейин улар ўз шифокор-психоаналитикларининг маслаҳатларига амал қилмайдиган бўлишар. Бир куни ана шундай шифокорлардан бири менга: “Сиз психоаналитиклардан нимани ўргангансиз?” деб хат ёзибди. Мен жуда оз нарса деб жавоб қайтардим, мабодо улар ҳам китобларимни англаган бўлсалар, кўп нарса олмаганларига ишонаман. Фақат мудофаа билан чекланган боксчи ҳеч кимни енга олмайди. Рақибингни енгишга кўзинг етмаса, рингга чиқиб овора бўлма. Боксчини бурчакка тақаб қўй ва уриб руҳини сўндир. Қарши зарбаларга чап бер, жонинг борича тўғри зарбани қайтар. Камина буларнинг ҳаммасини ўз баданида синаб кўрган...

Хемингуэй қадахига яна шампан қуйиб, магнитофон сотиб олганимга қарамай қўлда ёзишни яхши кўраман, деди.

– Гапирувчи машинадан фойдаланишни ўрганмоқчиман, – давом этди у. – Гапирадиган машина ҳаммасини ҳикоя қилиб, кўчириб ёзиш учун котибага беради...

Хемингуэй жуда қийналиб ёзади. Фақат диалогларгина қуйилиб осон келади.

– Олдимда гапириб турган одамларнинг сўзларини тез ёзиб улгура олмайман, аммо бу вазифани катта иштиёқ билан бажараман. Жумлаларга улар кўтара олганидан кўпроқ юк ортаман, кейин эркин учсин деб қўйиб юбораман, чинакамига яхши учувчиларга ўхшаб тасаввурга сиғмайдиган хавфли парвозларга йўл қўйиб бераман: парвознинг асосий қисмини улар катта тезликдан завқланган ҳолда осойишта ўтказадилар. Ҳаёт шундай давом этади. Яъни мен асар ана шундай умр кечиради, демоқчиман. Хўш, жентльменлар, сизлар бу ҳақда нима дейсизлар?

Назаримда, бу савол ўзи учун қандайдир муҳим аҳамиятга эга эди, аммо у бунини тушунтириб ўтирмади.

¹ “Қуёш барибир чиқаверади” романи.

Мен янги китоби аввалгиларидан нимаси билан фарқ қилишини сўрадим. У менга таъна қилаётгандек бир муддат қаттиқ тикилди.

– Ўзингиз қандай ўйлайсиз? – деб сўради анча жим тургач. – Албатта, сиз Аддис-Абебадаги аскарлар ёки тўпларни забт этаётган жангчилар ҳақида “Алвидо, курол”га ўхшаган нарса ёзишимни хохламайсиз-ку.

У янги китоби иккинчи жаҳон урушидаги зобитлар ҳақида эканини айтди.

– Шунчаки аскарга ўхшаганлар мени қизиқтирмайди. – У яна аччикланди. – Ёки шахсан мен, алоҳида таъкидлайман, бошимдан кечирган адолатсизликларни олиб кўринг. Жин урсин, мени шафқатсиз уруш илми қизиқтиради!

Ўзининг айтишича, янги романида тўпори сўзларни кўп ишлатибди.

– Бунга сабаб, урушда жуда кўпол сўзлашадилар, холбуки, мен жуда мулоийм гаплашишни хохлайман, – деди. – Шу маънода, менимча, роман “Алвидо...”дан кўра кучли бўлади. – У портфелига қўл чўзди. – Бу китобда ёшликдаги ғўрликлар йўқ. – Сўнг толиққан овозда сўради: –Хўш жентльменлар, нима дейсизлар?

Эшик тақиллади. Хемингуэй тез туриб эшикни очди. Бу Марлен Дитрих эди. Улар жуда қувнаб кўришдилар. Миссис Хемингуэй ётоқхонадан чиқиб, меҳмонни назокат билан қаршилади. Хемингуэй унга мулоийм қараб қўйди.

– Дадажон, жуда ажойиб кўринасан, – оҳиста гапирди у.

– Сени соғиндим, қизалоғим, – деди Хемингуэй. У муштини юзига олиб борди, елкаларини силкитиб, товуш чиқармай кулди.

Мисс Дитрих мўйнали пўстин кийган эди. Негадир чуқур хўрсиниб пўстинни ечди ва миссис Хемингуэйга узатди. Кейин яна хўрсиниб, юмшоқ ўриндикка суяниб ўтирди. Хемингуэй қадахга шампань қуйиб, унга узатди.

– Карам ниҳоятда жозибали, – деди менга қадахини узата туриб.

Шундан кейин у стулини суриб, Марлен Дитрих ёнига ўтирди.

Улар ҳол-аҳвол сўрашиб, дўстларни эслаб кетишди. Театр ва киночилар ҳақида гаплашишди, Хемингуэй улардан бирини “денгиз қароқчиси” деб атади.

Марлен нега шундай атаганини сўради.

– Сабаби, денгиз қуруқликдан катта, – жавоб берди Хемингуэй.

Миссис Хемингуэй хонадан чиқиб, бир неча дақиқада увулдирикли бутерброд олиб келди.

– Мэри, мен буви бўлиб қолдим, энди қандай кутишим керак деб сўраяпман, – деди Марлен бутербродни олиб. – Ҳар доим болаларни ўйлашга тўғри келади. Ўзинг биласан-ку, Дада?

Хемингуэй тушунаман, дегандек бошини силкитди, Дитрих сумкасидан невараси туширилган бир неча суратни олиб, бизга кўрсатди. Невараси бир ярим ёшда экан.

Хемингуэй кичкинтойни бокс чемпиониға ўхшатди ва боксчи бўлганим учун соғлом болаларни яхши кўраман, деди.

Мисс Дитрих, қизим яқинда иккинчи фарзандли бўлади, деди.

Хемингуэй унга бепарво қаради:

– Бир неча ойдан кейин мен ҳам бува бўламан. Ўғлим Бамбининг хотини ҳам ҳомиладор.

Миссис Хемингуэй менга Хемингуэйнинг ўғли армия капитани Жон шундай аталишини, у Берлинда хизмат қилаётганини тушунтирди. “Сичқонча” лақабли иккинчи ўғли Патрик Гарвард университетига иккинчи курсда ўқир, ёши йигирма бирда, июнда уйланар экан. “Жижи” лақабли Грегори яқиндагина Аннаполисдаги Сент-Жон ҳарбий академиясига кирибди. Ёши ўн саккизда. Патрик тўйга миссис Хемингуэйдан ташқари отасининг иккинчи

хотини – ўзининг онаси Полика Феймер ва Жижини ҳам таклиф қилмоқчи. Хемингуэйнинг биринчи хотини – Бамбининг онаси Хедли Ричардсон бўлиб, ҳозир у миссис Пол Скотт Моурер деб аталар экан. Хемингуэйнинг учинчи хотини – Марта Геллхори.

– Энди бу ёғига фақат болалар деб яшаймиз, – таъкидлади Марлен Дитрих.

– Ҳаммаси болалар учун, – Хемингуэй унинг қадахини тўлдирди.

– Раҳмат, Дада, – деди у чуқур хўрсиниб. – Мен Плазада яшайман, – деб давом этди, – аммо кўп вақтимни қизимникида – учинчи авеньюда ўтказаман. Дада, мени қизим билан куёвим бирон ёққа кетганда кўрсанг эди, – у гапирар экан, шампань хўплаб қўйди. – Энага бўлиб қолганман. Улар кетиши билан хоналарда гир айланаман, ҳар бир тешиқни кўздан кечираман, яшиқларни ёпаман, чангларни тозалайман. Тартибсиз ва ифлос жойда ўтиролмайман. Плазадан олиб келган сочиқ билан ҳаммаёқни артиб чиқаман. Улар ярим кечадан ошганда келишади, мен бўлсам ювиладиган ифлос сочиқлар ва болаларнинг ички кийимларини тугиб уйга жўнайман ва такси ёллайман. Ҳайдовчи мени учинчи авеньюдаги кекса оксоч деб ўйлайди, менга меҳрибонлик кўрсатиб, машинага ўтказди. Мен Плазага бораман деб айтишдан кўрқаман. Уйимдан бир маҳалла нарида машинадан тушаман ва тугунчани кўтариб пиёда кетаман, болаларнинг кийимларини ювиб бўлганимдан кейингина ухлагани ётаман.

– Қизалоғим, сен буларни ўзинг учун эмас, болалар учун қиласан, – деди Хемингуэй жиддийлик билан.

Эшик кўнғироғи чалинди. Алоқачи ходим гулдаста кўтариб кирди. Миссис Хемингуэй боғични ечиб, яшил орхидеяларни олди. Уларни онаси юборган экан. У гулларни вазага солаётиб, кечки таом вақти бўлганини эслатди.

Овқат пайтида ҳам Хемингуэй ва Марлен Дитрих уруш ҳақида гаплашдилар. Уччаси ҳам уни яқиндан кўрган эди. У пайтларда Мэри Уэлч бўлган Миссис Хемингуэй Лондондаги “Тайм” газетаси муҳбири эди. Шу ерда Хемингуэйни учратган экан. Марлен Дитрих билан ҳам ана шу йилларда дўстлашганлар, кейинчалик Парижда тез-тез кўришиб туришган. У фронтдаги актёрлар дастасида хизмат қилган ва Европадаги барча жанггоҳларда концертлар берган. Уруш ҳақида гап кетганда, у маъюсланиб қоларди. У аскарларга томоша кўрсатишни ёқтирар ва ўз юртидан узоқларга тушган бу одамларнинг илиқ муомаласи, ўзининг айтишича, унга ҳамма нарсадан азиз эди.

– Улар чинакам инсоний фазилатларини сақлаб қолдилар, – деди Марлен. – Улар аблах ҳам, кўрқок ҳам эмас, бир-бирини хуррият қилувчи оддий одамлар эдилар.

Хемингуэй унинг соғлиғига қадах кўтарди.

– Уруш тамом бўлгандан кейин Дадамизни негадир ҳамма унутгандек туюла бошлаганди, мана, ниҳоят сабабини билиб олдим, – деди миссис Хемингуэй. – Тинчлик пайтида у жасорат кўрсатадиган майдон қолмаган экан.

– Урушда ҳаммаси бошқача бўлади, – гап қўшди Дитрих. – Одамлар жуда меҳрибон, аҳил бўлиб қолади.

Хемингуэй ундан уруш пайтида ёзилган пластинкаларини, немис тилига ағдарилган оммавий Америка қўшиқларини сўради. Улар менга керак, деди у.

– Бу пластинкаларни янги кўлёмаларимга алмаштираман, қизалоғим, – деб ҳазиллашиб қўйди.

– Сен билан савдолашмайман. Сени яхши кўраман, – деди мисс Дитрих.

– Сенга ўхшаган яхши одамни рингда учратмаганман, – деди Хемингуэй.

(Охири келгуси сонда)

Михаил ЧЕХОВ

АКТЁР ТЕХНИКАСИ¹

*Рус тилидан
Жўра МАҲМУДОВ таржимаси*

Харакатдаги сезгиларни ранг ва сифатлаш

Машгулотнинг учинчи услуби

Ҳақиқий ижодий сезгилар қалбда юзаки жойлашган бўлмайди. Ихтиёрсиз равишда пайдо бўлган қалбнинг тубидаги сезгилар нафақат томошабинни, ҳатто актёрни ҳам хайратга солади.

Аниқ рангли ҳаракат

Мен муҳитни объектив сезги сифатида таърифладим. Бу муҳит актёрдан кўра спектаклга кўпроқ алоқадор. Энди ҳар бир актёрнинг қалбида пайдо бўладиган шахсий сезгилар тўғрисида тўхталамиз.

Аввал таъкидлаб ўтганимиздек, муҳит актёрдаги ижодий сезгиларни уйғотишга хизмат қилади. Лекин сезгиларни зўриқтирмай, тафаккур таҳлилидан ўтказмай, қалбдаги туйғулар дунёсига киришнинг иккинчи йўли ҳам бор. Сизга тавсия этилаётган ҳаракатларни амалда бажарган ҳолда, менинг ортимдан юринг. Ҳозир ижодий сезгиларингизни кўзгатишнинг техник сунъий усулини тавсия этмоқчиман.

Кўлингизни кўтариб тушинг. Нима қилдингиз? Оддий жисмоний ҳаракат, оддий имо-ишорани бажардингиз. Уни қийналмай бажардингиз. Нима учун? Чунки сиз ҳар қандай ҳаракат каби буни ҳам иродангиз буюргани учун бажардингиз. Энди ўша ҳаракатларга бирон-бир *маъно* бериб бажариб кўринг. Ҳаракатларингиз *хавотирлик* кайфиятини ифода этсин. Бу ҳаракатларни ҳам аввалгисидай енгил бажаришга уриниб кўринг. Бу сафарги ҳаракатларингизда руҳий ҳолат пайдо бўлади. Унда қандай маъно бўлиши мумкин? Балки, хавфсираш, безовталиқ, инжа ва ёқимли сезгидир. Ёки совуққонлик, тундлик бўлиши мумкин. Эҳтимол, хайратланиш ва қизиқиш пайдо бўлгандир ва ҳ.к. Аслида нима содир бўлди? Ҳаракатларга озгина *хавотирланиш* тусини беришингиз сабабидан, қалбингиздаги сезгилар уйғонди, холос (Аввалига элас- элас, жуда нозик бўлиши табиийдир). Бу сезгилар қандай бўлишидан қатъи назар, сиз берган урғу – *эҳтиёткорлик ҳисси* билан боғлиқ туйғулар пайдо бўлди. Сиз танлаган *эҳтиёткорлик* оҳанги – вазифа қалбингизда бир олам сезги ва ҳиссиётларни кўзгатиб юборди. Мазкур сезгиларни зўрлаб

¹ Охири. Бошланиши ўтган сонда.

пайдо қилганингиз йўқ. Нега? Шунинг учунки, ўша дамда диққатингиз сезгиларга эмас, ҳаракатни бажариш жараёнига қаратилган эди. Ҳаракатни амалга ошириш жараёнида унга маълум бир маъно бердингиз ва сезгилар беихтиёр ўз ҳаракатини бошлаб юборди. Яъни, сезги ўз-ўзидан ҳаракатга қўшилиб кетади. Агар сезгилар пайдо бўлишини кутиб, ҳаракатга бирон-бир маъно бермасангиз, сезгилар кўзғалмаган бўлар эди. Тўғри, ижодий жараёнга *буйруқ* бериб бўлмайди. Улар инсон қалбининг юзасида турмайди. Улар босимга бўйсунмай, онг остидан ўзи пайдо бўлади. Лекин уларни қизиқтира билиш ҳам керак. Маълум маъно берилган ҳаракатингиз орқали уни қизиқтириб, мудроқлик ҳолатидан уйғотиб юборасиз. Демак, ҳаракатларга (улар ҳамини сизнинг ихтиёрингизда бўлади) *аниқ тус-ранг берсангиз, қалбингиз тубидаги сезгилар ҳаракатга келади.*

Бирмунча мураккаброқ ҳаракатлар асносида ҳам ўша сезгиларни ҳис қилиш мумкинми? Аввало, мураккаброқ ҳаракат деганда нималарни назарда тутамиз? Ҳар бир киши мураккаб ҳаракатни амалга оширади. Мураккаб деганимиз – оддий ҳаракатлар бирикмасидир. Аввалига қийин бўлиб туюлган ҳаракат такрорий машқ қилиш натижасида энгил бажариладиган бўлади. Ана шу тамойилга амал қилинган тақдирда, мураккаб ҳаракат энгиллашиб, оддийлик тусига эга бўлади. Бироқ сиз бажара олмайдиган ҳаракатлар бўлиши ҳам мумкин. Мисол учун, акробат бўлмаган одамга баландга сакраб, ҳавода айланиш мураккаб бўлиши мумкин. Лекин биз оддий одам бажара олиши мумкин бўлган ҳаракатларни назарда тутамиз. Сиз учун ҳам аввалига бажарилиши мумкин бўлмаган ҳаракат, давомли машқлар натижасида мураккаб бўлмаган ҳаракатга айланиши мумкин.

Мураккаб туйғулар билан ҳам худди шундай ҳолат юз беради. Мен таъкидлаб ўтганим, тус-ранг бериш ҳали *ҳаракат* дегани эмас. Ҳаракатларга тус бериш жараёнида сезги аъзоларига таъсир кўрсатилмайди. Сезги – онг ости туйғуси бўлиб, уни *енгил ва мураккабга* ажратиб бўлмайди. Ижодий сезгилар сиз берган тус-ранг натижасида пайдо бўлади. Демак, сиз жисмоний эмас, руҳий, ички сезгиларнинг мураккаблиги ҳақида сўз юритишингиз мумкин. Мисол учун ҳаракатингизга мураккаб деб ўйлаган тус-ранг бирикмасини қўшмоқчисиз. Қўлингизни кўтариб унга эҳтиёткорлик, гумон, безовталиқ тусини бермоқчисиз. Ҳаракатингиз учун қанчалик кўп тус-ранг танласангиз, у шунчалик мураккаб туюлиши мумкин. Ранг ва тус қанчалик кўп бўлмасин, қийин ҳаракатни такрорлагандай уни ҳам тинмай такрорлашингизга тўғри келади. Такрорлаш натижасида сиқиклик ва мураккаблик ўз-ўзидан ғойиб бўлади. Ҳаракатингизга берган бир неча тус-рангни аввалига алоҳида-алоҳида ҳолда такрорлаб кўринг. Кейин иккита, сўнгра учтасини биргаликда такрорланг. Натижада аввалига қийин бўлиб кўринган ҳаракатлар осонлашади ва оддий, содда ҳаракатлар мажмуасини ташкил этади. Машқ қилинган ҳаракат ва тус-ранг сиздаги сезгилар мажмуини пайдо қилади. Аввалига мана шу сезгилар мажмуи мураккаб туюлиши мумкин. Сиз бунини таклиф қилинган услубда синаб кўриш орқали билиб оласиз. *Мураккаб туйғуларнинг намоён бўлиши, уларни уйғота олиш салоҳиятига эга бўлган қобилиятингизга боғлиқдир.* Бир-бири билан уйғунлашган сезгилар мажмуини уйғотиш учун ҳаракатларга бир неча тус-ранг бериш зарурлигини амалда синаб кўришингиз мумкин. Мақсадли тус-ранг берилган ҳаракат бир дунё сезги, ҳис-туйғуларни кўзғатиб юбориши мумкин. Тус ва ранглар ёрдамида чорланган сезгилар, туйғулар сиз ўйлагандан кўра бойроқ ва мазмунлидир. Мунтазам олиб борилган машқлар натижасида *туйғулар* тез ва осон кўзғаладиган, зарурий сезгиларни кўзғатиш учун эса

тус-рангларга енгил ишорат берилса, ҳис-туйғулар алангаланадиган бўлади.

Маълум тус-ранг бериб бажарилган ҳаракат *машғулот* усули ҳисобланади.

Тасаввур ва муҳит уйғунлигида тус берилган ҳаракат учинчи машғулот усули сифатида ички сезгирликка туртки беради. Шу тариқа ҳисларингиз ва туйғуларингиз зўрма-зўракилик каби ортиқча уринишдан халос бўлади. Репетиция учун яхлит бирон асардан кичик сахнани танлаб олиб, унинг учун керак бўлган зарурий тус-рангни синаб кўришингиз мумкин. Каттарок кўриниш устида ишлаш учун ҳам бир неча оддий тус-ранг кифоя қилади. (Ушбу ўринда муаллиф мавзу билан боғлиқ амалий машқлар берган).

ПСИХОЛОГИК ИМО-ИШОРА

Машғулотнинг тўртинчи усули

Кўнгил (қалб) тананинг ичида яшашни хоҳлайди, чунки у вужуд-сиз на ҳаракат қила олади ва на сезади.
Леонардо да ВИНЧИ

Имо-ишора ва ирода

Модомики, тус-ранглар туйғулар калити экан, шунингдек, ҳаракатлар калити – иродадир. Имо-ишора хоҳиш (ирода)нинг ифодаси. Агар хоҳиш (ирода) кучли бўлса, уни ифода этувчи имо-ишора ҳам таъсирли, аксинча хоҳиш суст ва ноаниқ бўлса, имо-ишора ҳам суст ва ноаниқ бўлади. Борди-ю, яхши ташкиллаштирилган имо-ишорани амалга оширсангиз, шунга яраша хоҳиш-ирода вужудга келади (А.П.Чехов ҳикоясидаги чолни эсланг, аввалига ер тепинади, сўнгра жаҳли чиқиб кетади). Буйруқ бериш орқали хоҳишни кўзгаб бўлмади. Бу жараёнда инсон иродаси ўзига итоат этмай қўяди. *Аммо имо-ишора* ҳаракати бошланиши замоноқ, *иродангиз унга муносабат билдиради.*

Психологик имо-ишора

Имо-ишора ва ҳаракат турлари табиий-ҳаётийдан фарқли, умумий ва шахсий кўринишга эга. Албатта, имо-ишоралар манбаи ирода бўлиб, барча шахсий хусусият, тийнат, ўзига хослик, ҳаётийлик шу манбадан озикланади. Шунинг учун ўзидан итарадиган, ўзига тортадиган, бағрини очадиган, яширадиган каби имо-ишоралар бўлади. Ана шу умумийликдан – ўзига тортиш, ўзидан итарадиган ва ҳоказо каби шахсий имо-ишоралар пайдо бўлади. Шунинг учун сизнинг имо-ишорангиз меникига ўхшамайди. Умумий бўлган имо-ишораларни кўпинча ўзимиз сезмаган ҳолда руҳиятимиз такрорлайди.

Одамларнинг “муросага келинг” деган сўзини эшитганимизда кўнглимиздан нималар ўтади?

Муаммога *қараймиз.*

Муносабатни *узамиз.*

Ғояга *ёпишамиз.*

Масъулиятдан *қочамиз.*

Жиғибийронимиз *чиқади.*

Қарши масала *қўямиз.*

Бу феъллар нимани билдиради? Аниқ ва белгиланган *имо-ишорани* эмасми?

Қалбимизда хаёлан сўз остига яширинган имо-ишораларни бажара-

миз. Биз муаммога эътибор қаратганимизда *жисмоний ҳаракатда эмас*, руҳан унга мурожаат қиламиз. Кўнгилда мурожаат қилишнинг умумийдан фарқи шундаки, биз уни ҳеч кимга кўрсатмасдан кўнглимизда бажарамиз. Умумий шаклдаги имо-ишорани эса ташқи ҳаракат орқали ҳаммага кўринадиган шаклда амалга оширамиз. Аҳён-аҳёнда жаҳлимиз чиққан лаҳзаларда, қаттиқ гапиришни ҳисобга олмаганда, кундалик ҳаётимизда умумий бўлган имо-ишораларга камроқ мурожаат этамиз. Бундай умумий ҳолатларни италияликлар, яҳудийлар, ҳиндистонликлар ҳаётида кўпроқ кузатиш мумкин. Шунга қарамай бундай имо-ишорали маиший, жисмоний ҳаракатлар ҳар биримизда мавжуд. Улар сўзларимиз остига яширинган бўлиб, ўзи кўринмас-да, гапирилган гаплар тасдиғи сифатида унга маъно, қувват, таъсир кўрсатиб туради. Демак, инсоннинг ташқи ҳаракатлари остида мантиқий фикр яширинган бўлар экан.

Шунга ўхшаш ҳаракатлар – *руҳий имо-ишора ҳисобланади*.

Руҳий имо-ишора актёр учун, роль устидаги ишнинг бошланиш палласиданок ёрдамга келади. Тимсолнинг ички ва ташқи кўриниши тўғрисидаги тасаввуримизни китиклайди. Ташқи кўриниш орқали ички ҳолатнинг хомаки нусхалари нигоҳимизда кўрина бошлайди. Руҳий имо-ишора, тусмолли туюлган ҳолатларга аниқлик киритади. Роль тўғрисидаги дастлабки таассуротни руҳий-психологик имо-ишора шаклига солади. Гўёки, роль тўғрисидаги бадий режани, қадамма-қадам амалга ошиш амалини ишлаб чиққан бўласиз.

Кўзга ташланмайдиган руҳий имо-ишорани сиз кўринадиган жисмоний шаклга солишингиз мумкин. Бунинг учун, юқорида кўриб ўтганимиздек, унга маълум бир мақсадли тус-ранг берасиз. Натижада *ҳис-туйғу* ва *ирода* ҳаракатга келади. Маълум мақсадга қаратилган имо-ишора умумий хусусиятга эга бўлиши билан биргалликда табиий, беихтиёримиз имо-ишорага нисбатан кучлироқ қувватга эгадир. Шу сабабдан, у инсон қалбига тезроқ кириб боради. Уни безовта қилади, ҳаракатга етаклайди. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, аниқ мақсадни кўзлаб шаклга солинган ички қувват айни чоғда зарурий имо-ишорани пайдо қилади, ижодий хоҳишга таъсир кўрсатади, сезгиларни кўзғатади (Муаллиф бу мавзуга боғлиқ амалий машқлар беради).

Фантастик-тахайюл имо-ишораси

Имо-ишора табиий ёки тахайюллий-фантастик бўлиши ҳам мумкин. Тахайюллий имо-ишора орқали онг остида шу вақтга қадар пинҳона ётган ҳис-туйғулар бош кўтариб, ўзини кўрсатиши мумкин. Оқибатда сиз ана шу имо-ишоралар ёрдамида бетакрор бадий фикрларни ифода этиш имкониятига эга бўласиз. Махсус машқларни такрорлаш орқали фантастик имо-ишора ривожланишини кўллаб-қувватлаган, уларни пайдо қилиш йўллари ўрганиб олган бўласиз (Муаллиф махсус машқлар тавсия қилади).

Сўзга мос имо-ишоралар

Имо-ишорадан матн устида ишлаш жараёнида ҳам унумли фойдаланишингиз мумкин.

Рудольф Штейнер, киши руҳиятининг илмий асослари устида узоқ йиллар олиб борган изланишлари натижасида, сўзнинг бадий хусусиятини ривожлантириш учун янги услуб ишлаб чиқади. Бу услубни у куйидагича тушунтиради:

Инсоннинг сўзи ҳам таъсир кўрсатиш воситасидир. Унинг ҳам ўзига яраша ҳаракати бўлади. Ҳар бир товушининг, хоҳ унли, хоҳ ундош бўлсин,

кўз илғамас имо-ишораси бўлади. Имо-ишоралар ҳам товуш каби турлича бўлади. Мисол учун: “А” товуши очиқлик, қабул қилиши, ташқаридан бўладиган таассуротга берилиши, таажжубланиши, роҳат қилиши каби имо-ишорани билдиради. Кўкракдан тўғри бурчак бўйича очилиб, коса шаклини олиши мумкин. “У” товушининг имо-ишораси эса, аксинча, ташқаридан бўладиган таъсирдан яшириниши, беркинишни ифодалайди. “У” товушида қўрқув ифодаси акс этган бўлиб, инсонни ташқаридан бўлаётган хавфдан огоҳлантиради. Олдинга чўзилган қўллар ёнма-ён, оёқлар ҳам худди шундай бир-бирига ёпишган ҳолат кўринишига эга бўлади. “М” ундош товуши эса маълум воқеликнинг моҳиятини англаш учун фикрни бир нуқтага тўплашни ифода этади. Бунда қўллар ўрганилаётган нарсанинг моҳиятини янада чуқурроқ англаш учун бирин-кетин юқорига интилади. “Н” товуши аксинча таассуротга энгил қарайди, юзаки муносабат билдиради. Қўл бармоқлари ва билаклар ўрганилаётган объектга энгилгина тегиб ўтади. Унли товушлар, инсоннинг ички руҳияти, ички ҳаёти билан пинҳона боғлиқлик белгиси бўлиб, инсоннинг руҳий кечинмалари, сезги ва ҳиссиётлари, ёқтириши, ёқтирмаслик ҳолатларини англатади. Ундош товушлар эса, ўзининг имо-ишораси, хатти-ҳаракати билан инсоннинг ташқи ҳолатини ифодалайди. Шундай ифода воситаларидан қадим замонда инсонлар имо-ишора сифатида фойдаланган бўлсалар, кейинчалик улар товушлар шаклидаги ифода воситасига айланган.

Мазкур имо-ишораларнинг кўзга кўринадиган шаклидан фойдаланиш орқали, товушдан сезги, ҳиссиётларни, тимсол ва қувватни кўзгатиш мумкин экан. Инсон қалбида пайдо бўлган бу туйғулар, овоз ва товушга айланган ҳолда, сўзнинг жонли мазмунини чуқурлаштириб, унинг бадиийлигини оширади. Товушлар бир-бирига қўшилиб сўз, сўзлар жумлага айланиб, бир-бирига таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам актёр ҳар бир товушнинг ўзига хос бўлган шакли ва ҳаракатини қунт билан ўрганиши керак (Бола ёшлигида ҳар бир ҳарфни алоҳида-алоҳида ёзишни ўргангани каби).

Актёр сахнадаги жисмоний ҳаракат билан боғлиқ машаққатли ижодий меҳнатидан бўшаган дамларида, унчалик жисмоний куч талаб қилмайдиган, нутқнинг ифодавий томонларини ривожлантириш билан мумкин қадар кўпроқ шуғулланиши тавсия этилади. Ҳозир Рудольф Штайнернинг товушлар эвритмияси (ҳис-ҳаяжонларнинг ноаниқ ифодаси) тўғрисида тўлиқ маълумот бериш имконияти йўқлигидан, нутқ масаласи бўйича кенг қўламли адабиётлар борлигини эслатиб ўтган ҳолда, уларни қизиқувчиларга тавсия қиламан. Эвритмик ҳаракат билан имо-ишора ўртасидаги фарқ шундан иборатки, имо-ишорани сиз яратасиз. Шунинг учун у субъектив – ботиний аҳамиятга молик. Иккинчиси эса объектив – зоҳирий аҳамиятга эга бўлиб, уни сиз ўзгартира олмайсиз (“л” товушини “а”га, “т” товушини “б”га айлантдириб бўлмайди). Сиз бу товушга тус-ранг беришингиз, оҳанг ҳаракатини маълум томонга йўллашингиз мумкин. Ўзингиз яратган имо-ишорани ўзгартирасиз, янгисини кашф қиласиз, лекин ҳар иккиси ҳам бир мақсадга, яъни товушнинг таъсир кучини оширишига, жарангдор бўлишига, нутқнинг жонли чиқишига хизмат қилади. Албатта, ҳар қандай имо-ишора эвритмик ҳаракат ўрнини боса олмайди.

Эвритмик ҳаракатларни чуқур эгаллаган актёр, психологик ҳаракат, имо-ишораларни ҳар қандай вазиятда истаганича топиши мумкин. Кўпинча актёр ўз роли учун имо-ишоралар излаш ўрнига, эвритмик ҳаракатлардан чала-чулпа фойдаланмоқчи бўлади. Товуш пардаларига

оҳанг бериш орқали нутқий маҳорат сайқаллашади. Аммо шундай ҳолат ҳам бўладики, ундай вазиятда кўпинча нутқ ички идрок – онг турткиси орқали бошқарилади. Бундай вазиятда сезги ва ирода ҳаракатдан ташқарида бўлади. Киши диққати гапирилаётган гапда бўлади. Шунинг учун ҳам бадиий сўзнинг қиймати жозибадорлиги, ёқимли ва маъноли жаранглаши билан аҳамиятлидир. Имо-ишора ҳаракати ҳам эвритмик аҳамиятга эга бўлиб, у товуш ва сўзлар остига яширинган бўлади. У сиздаги туйғу ва иродага таъсир этади. Нутқнинг залворли бўлишини таъминлайди, ижодий илҳомга туртки бериб, уни бошқариб туради.

Мен, имо-ишоранинг амалиётда қўлланишини мисол орқали келтириб ўтмоқчиман. Тасаввур қилинг, сиз Горационинг Ҳамлет отаси арвоҳи билан учрашув сахнасидаги монологини тайёрламоқчисиз.

Горацио

Ҳой, ким бўлдинг! Тағин ўша! Мен тўхтатаман!

Не қилса ҳам, шошма, арвоҳ, жойингдан жилма.

Сўз айтишга агар нутқ-забонинг бўлса,

Асрорингни оч.

Балки бирор кори-хайр лозимдир шу тоб,

Асрорингни оч.

Юрт қисмати бўлмиш балки наздинда зоҳир,

Балоларни даф этмоққа эрурмиз кодир.

Асрорингни оч!

Эҳтимолки тиригингда кўмган симу зар,

Ҳалол эмас, шу сабабдан безовта айлар,

Хазиначар арвоҳларни чорлайди, дерлар.

Асрорингни оч.

Тўхта! Кетма! Асрорингни оч!

Марцелло, ушла!

Мазкур монолог устида иш бошлар экансиз, албатта, тасаввурга муурожаат қилишга мажбур бўласиз. Горационинг сўзлари мағзини чақасиз, ҳаракатга сабаб бўлган ички туғённи аниқлайсиз. Шундан келиб чиқиб, монолог сўзларига монанд имо-ишора тизимини топишга ҳаракат қиласиз. Бошланишида унинг имо-ишорасида *шиддатли олға интилиши* ҳолати акс этиши лозим. Гўё арвоҳни тўхтатиб, ичидаги сир-асрорини билиб олишга интилган каби. Дастлабки *имо-ишоранинг* хомаки кўриниши тубандагича: бор вужудингиз билан олдинга ташланасиз, ўнг қўлингиз ҳам юқоридан олдинга интилган.

Эвритмик сўзларнинг шаклий ҳаракати

Шу тариха монолог учун ташқи ифода воситаларини қидирасиз. Бу ҳаракат давомида сиздаги ички бадиий туйғулар йўлбошчилик қилиб туради. Монологнинг бошланиш қисми билан якуний қисми ўртасида кескин фарқ пайдо бўлиши шарт. Горацио монолог бошида Арвоҳга дастлаб қатъий ишонч, шу билан бирга, иззат-икром кўрсатиб муурожаат қилади. Унинг сўзларида *ёлбориш* оҳанглари янграйди. Аммо Арвоҳ унга жавоб бермай ғойиб бўлади. Горационинг уринишлари зое кетади. Унинг сабр-тоқати тугайди. Ундаги ишонч ўрнини – *саросималик*, иззат-икром ўрнини – *ҳақоратли талабчанлик*, ёлвориш ўрнини – *буйруқ*, тантанаворлик ўрнини – *кескин асабийлик* туйғулари эгаллайди. Шу тариха сизда икки хил имо-ишора пайдо бўлади: биринчиси монолог бошланишидаги тус-рангни, иккинчиси монолог сўнгидаги асабий ҳолатни акс эттиради. Уларни сиз бир-бирига қарши ҳолат шаклида яратгансиз.

Мазкур ҳаракатларни обдан қиёмига етказиб, монологдаги сўзларнинг боши ва охирини ижро этасиз. Бу ишни имо-ишорага жо қилинган зоҳирий ҳаракатларда, сўзларда ўз ифодасини топмагунича қайтарасиз. Ҳаракатни такрорлашда давом этар экансиз, ҳар икки имо-ишоранинг суръати турлича эканлигини сезиб қоласиз. Бошланиши охирига нисбатан секинроқ кечади.

Сўз боши ва охиридаги фарқ қанчалик аниқ бўлса, монологнинг ўрта қисми секин-аста *ўтиш кўприги* сифатида намоён бўлади. Ишга синчковлик билан ёндашилса, монологнинг ўрта қисмининг ўзи бир неча бўлақларга бўлиниб кетишини сезамиз. Горационинг Арвоҳни тўхтатиб қолиш йўлидаги уринишлари ана шундай ўтиш босқичи эканлигини кўрамиз.

Горационинг сўзлари бир текис эмас, Арвоҳни ҳар сафар тўхтатиб, унинг сирини билиб олишга бўлган ҳаракатлари зое кетиши билан узилиб қолади. Монологдаги қисмларнинг ҳар бири учун алоҳида имо-ишора (ҳаракат) яратиб, уларга ишлов берасиз.

Энди биринчи қисмни кўриб чиқайлик: сирли Арвоҳ билан учрашувни кутар экан, Горационинг қалбида олдиндан ноаниқ сезгилар пайдо бўлади. Ишонч билан ишончсизлик ўртасида қандай кураш кечади, қалбини нима безовта қияпти? Арвоҳ билан учрашиб сўз бошлагунга қадар, унинг кўнглида қандай яширин куч мужассамлашган эди? Сезяпсизми, монолог бошланмасидан олдин унинг кириш қисми бор бўлган. Сиз уни имо-ишорага айлантирасиз, олдинга интилишдан аввал кўлларингиз кенг, залворли, шу билан бирга, бошингиз узра доира ясайди. Гавдангиз ҳам кўллар ортидан орқага эгилади.

“Ҳой, жим бўлинг, тагин ўша! Мен тўхтатаман!” жумласидан кейин бўладиган учрашувдан олдин, Горационинг кўнглидан *“Майли, шарпа ўлдирсин мени”*, деган фикр ўтади. Сўнгги, якуний жумлага эътибор беринг. Горацио тинчини йўқотган, ғурури топталган, ўзини идора қилишдан ожиз. Қалби бўм-бўш. Унинг сўнгги сўзларидан аввал нима содир бўлган эди? Ҳеч нарса! Сўз боши ҳам йўқ! Сўнгги сўз – ҳеч бир тайёргарликсиз, шиддатли тарзда тўсатдан отилиб чиқади. Монолог устидаги ишни шу тахлит давом эттирар экансиз, унинг ҳар бир босқичида кўплаб ранг-баранг унсурларга дуч келасиз. Бир-бирига уйғунлашган монологларни ҳар сафар ҳам топа олмайсиз. Бундай вазиятларда нима қилиш керак? Бутун монологни ўз ичига камраб олувчи имо-ишора, ҳаракат топиб (алоҳида диалог ҳам бўлиши мумкин) психологик аҳамиятга эга бўлган айрим сўзларни танлаб оласиз ва шу сўзларни имо-ишора орқали ифода этасиз. Уларнинг ҳар бири монолог босқичлари ҳисобланади. Яъни юқорида кўриб ўтганимиз Горацио монологига ўхшаш, нутқнинг мустақил қисмлари ҳисобланади.

Айрим ҳолларда сахнада юз берадиган вазиятлар пьесадаги муҳим босқичлардан бири бўлиб, муаллиф томонидан берилган матнга қараганда ҳар бир ҳаракат, ҳатто ҳар бир товушнинг товланиши, садо оҳанги ҳаракатларни олға силжитишда муҳим омил бўлиб хизмат қилиши мумкин. Бундай кезларда муаллиф томонидан берилган сўзлар заиф, бетаъсир, мазмунсиз бўлиб туюлиши мумкин. Шундай дамларда бутун масъулият актёр зиммасига тушади. Арзимасдек туюлган сўзларни, пьеса моҳияти, сахна вазияти тақозосидан келиб чиқиб, мазмун билан бойитишингиз лозим бўлади. Худди шундай ҳолатларда имо-ишора ҳаракати ёрдамга келади. Берилган вазиятдаги руҳий ҳолатингиздан келиб чиқиб, имо-ишора ҳаракатини сўз ва ижрога асос қилиб олишингиз мумкин.

“Ҳамлет” асаридан (2-сахна 3-кўриниш) *“қопқон”* сахнасини кўриб

чиқайлик. Ҳамлет саройда томоша кўрсатиб, актёрлар “заҳарлаш” сахнасини намоиш этмоқдалар. Ҳамлет қирол Клавдийни кузатмоқда. Ҳамлет жилмайганча, Клавдий қотиллик қилганми-йўқми, шуни билмоқчи. Муҳитнинг кескинлашгани фалокатдан дарак бермоқда. Виждони изтиробга тушган Қиролнинг қалбида жиловсиз қаҳр-ғазаб бош кўтармоқда. Ҳал қилувчи дақиқалар тобора яқинлашмоқда. Қотил ухлаб ётган “қирол”нинг кулоғига заҳар томизади. Клавдий ўз-ўзини идора қилолмай қолади. Кескинлашган муҳит портлайди.

Офелия. Қирол туриб кетди.

Ҳамлет. Наҳотки? Ўринсиз ваҳимадан кўрқиб кетдимиз?

Қиролича. Сенга нима бўлди, дўстим?

Полоний. Томошани тўхтатинг!

Қирол. Йўлни ёритинг! Кетдик!

Полоний. Чирок! Чирок! Чирок!

Фожианинг авж нуқтасидаги “портлаш” рўй берди. Даҳшат, нафрат, виждон азоби, қасос ўти! Қирол қочмоқда! Эҳтимол, қироллик нуфузини сақлаб қолмоқчидир... Қиролнинг кўнглида қасос ўти аланга олган. Рўй берган вазиятдан қандай қилиб қутулиб қолишни ўйлаётгандир. Бироқ бу фикрлар айқаш-уйқаш бўлиб кетган, кўз олдини туман чулғайди, йиқилиб тушадиган бўлса, уни ушлаб қоладиган таянч йўқ. Таъқибдан қочиб, қопқонга тушиб қолган ёввойи ҳайвонга ўхшайди, Гарчанд қирол сўзлари кўп ва аҳамиятсиз туюлган бўлса-да, ижрочи маҳорати орқали, қисқа вақт ичида томошабинга жуда кўп нарсани етказа олиши мумкин. Бунинг учун эса вазиятга монанд имо-ишора, ҳаракат топиш керак. Вазият қанчалик мушкул ва кескинлигига қарамай, ҳаракатлар оддий ва содда бўлиши лозим. Ички сезгиларга қулоқ солиб кўрайлик: *(тасаввурдаги ҳаракатлар)* қулоқ ёзиб орқага ағдарилиш... тубсиз жарлик... ваҳима... зулмат қўйнига йиқилиш... Қўллар кескин юқорига кўтарилади, гавда орқага йиқилади. Кафт ва бармоқлар ҳимоя қидираётган каби тепага қаратилган... *қўрқув, совуқ, оғриқ* (имо-ишора тус-ранги). Имкон қадар орқага эгилиб, хаёлан қулаяпсиз.

Эҳтиросли туйғулар учун имо-ишора топиш устида ишлаш жараёнида тус-ранг ҳам излаш керак. Уларни бир-бири билан уйғунлаштириш орқали сўзда етишмаётган кемтикни ҳаракат билан тўлдиришга уриниб кўринг.

Ўқувчилар бир нарсани ёддан чиқармасинлар – юқорида келтирилган психологик имо-ишора, ҳаракат, мисоллар бир сахна асаридаги аниқ роль талқини учун келтирилган. Бундай мисол ва талқин ҳар бир асар учун алоҳида кўринишга эга бўлиши лозим. Ўқувчилар эса психологик имо-ишора услубидан андоза олган ҳолда, ўз роли устида ишлаш жараёнида, уни турлича талқин қилиши мумкин. Юқорида келтирилган мисолда имо-ишора, ҳаракатлардан юзага келган вазиятда “НИМАНИ” ўйнаш керак дея, бош қотирмаслиги лозим. Аксинча, “ҚАНДАЙ” ўйнаш тўғрисида ижодий изланиш олиб бориши керак.

Сўз ортига яширинган сиймо

Бадиий сўзда *тасаввурнинг* аҳамияти ҳақида бир-икки оғиз сўз.

Сўз остига яширинган таҳлилий мушоҳада ёки мавҳум фикр сахнада маиший гап даражасига тушиб қолгани учун бадиий ифодавийлигини йўқотмоқда. Натижада сахнада эшитиладиган гап-сўзларнинг таъсирчанлиги янада сусайиб бормоқда. Ҳатто унга фикрий мазмун ҳам беришдан эринадиган бўлиб қолганмиз. Гап-сўзлар товушлар йиғиндисида ўхшайди. Бундай сўзлашувдан кўп ўтмай актёр безийди. Негаки ундай муомала

роль устида жиддий ишлашга тўсқинлик қилади. Бундай ҳолларда актёр қолипга тушиб қолган товушларга урғу беради, сунъий оҳанглар ўйлаб топади, сўзлар талаффузига босим ўтказиши ва ўзида мавжуд бўлган табиий ижод булоғининг кўзини тўсиб қўяди.

Ўқувчиларга яна бир қарра эслатиб қўймоқчи бўлганим – ҳар қандай ролга жон киритадиган, кундалик турмуш даражасидан юқорирок кўтарадиган усуллардан бири сиздаги тасаввур қилиш салоҳиятидир. Агар сўз ортида муайян сиймо турган бўлса, унда қувват пайдо бўлади, таъсирчанлиги ортади, сўзга жон қиради. У жонли сўзга айланади. Агар пьесада ролингиз учун муҳим бўлган саҳналардаги асосий сўзларни, ундаги зарурий жумлаларни топиб, уни тимсол қиёфасига сингдира олсангиз, қаҳрамон нутқига жон бағишлаган бўласиз. Сўз ортига яширинган тимсолни топмай, унга ишлов бермай, Қирол Лирнинг қуйидаги монологини қандай гапирасиз: “*Менга қулоқ бер, табиат!*” (1-парда 4-саҳна), “*Қутуравер, шамол, лунжинг ёрилсин*” (3-парда 2-саҳна), “*Нега мени тобутимдан чиқарадилар?*” (4-парда 7-саҳна) ва ҳ.к.

Сиз, шунингдек, пьесадаги аниқ мавзуга алоқадор сўзларни олиб, ҳар бир сўз учун алоҳида тимсол яратишингиз ҳам мумкин. Мисол учун Қирол Лирнинг болаларига қаратилган сўзларни ажратиб олишингиз мумкин. Буни қарангки, бутун асар давомида Лир тўғридан-тўғри “*Корделия*”, “*Регана*”, “*Гонерилья*” деган сўзларни ишлатмас экан. Ҳатто “*Сен*”, “*Сиз*” деган сўзларни ҳам тўғри маънода ишлатмайди (ишга юзаки ёндошилганида шундай туюлиши мумкин). Негаки унинг нигоҳида ҳар сафар бошқа-бошқа тимсоллар гавдаланади. Агар Лир роли ижрочиси сифатида тасаввурни ишга солсангиз, унинг муҳим жумлалари, саҳнавий тимсоли, маълум саҳналардаги ташқи кўриниши, ҳатти-ҳаракатининг таъсир кучи нигоҳингиздан бир-бир ўта бошлайди. “*Ўн иккинчи кеча*” асарига мурожаат қилиб, севги мавзуси билан боғлиқ сўзларни олиб кўрайлик (“*Ўн иккинчи кеча*” асаридаги барча қаҳрамонлар ё севади, ёки севиладилар.) Қаҳрамонлар сўзидан келиб чиқиб, уларнинг турлича шаклу шамойилига мос тимсолларни яратиш мумкин. Ўз навбатида тасаввурда сиз яратган тимсолнинг сўзларига жон қиради, асарнинг бадиий қиймати ортади, ғоявий фикр шаклланади.

Тавсия этилаётган услубда ишлаш орқали нафақат ўз ролингизни қайтадан кўриб чиқишингиз мумкин бўлади, ҳатто сўз орқали ифода этиш мумкин бўлмаган фикрларни ҳам имо-ишора воситасида, саҳнадаги партнёрингизга, у орқали томошабинга ҳам етказиш имкониятини қўлга киритасиз. Яна мисолларга мурожаат қиламиз. “Ревизор” спектаклида шаҳар ҳокимининг қизи Осипга қараб: “*Хўжайинингнинг бурни жуда ҳам кичкина эканми?*” – дейди. Шу роль ижрочилари аксарият ҳолларда *кичкина* сўзига урғу бериб, томошабинни кулдирмоқчи бўладилар. Ундан кўра, “*кичкина бурун*”ни кўз олдида келтириш орқали, сўзни енгил, жонли ва қулгили қилиб ифода этиш ҳам мумкин-ку.

Ўзингиз яратмоқчи бўлган тимсол устида шундай усулда қайта-қайта такрорлаш туфайли ролни такомиллаштириб, мустаҳкамлаб, ўзингизники қилиб олишингиз мумкин.

Жоржо СТРЕЛЕР

БРЕХТ БИЛАН СЎНГГИ УЧРАШУВ

*Рус тилидан
Бобониёз ҚУРБОН таржимаси*

XX аср хорижий мамлакатлар театрлари қиёфасини асосан Бертольт Брехт, Шон о' Кейси ва Гарсиа Лорка белгилаб берган.

Н. Свищева

У яшайдиган уй сиртдан оддий, деворлари оппоқ, камтарона кўринишда бўлиб, уйнинг ичида эса қимматбаҳо ёғочдан ясалган стол-стуллар, камишдан тўқилган курси, дид билан танланган антиқа нарсалар, бўм-бўш деворда эса ҳажм жиҳатдан унчалик катта бўлмаган картина осифлиқ турарди. Стол устида бетартиб ётган китоблар ва театрга алоқадор қоғозлардан ташқари, яхшигина ишланган бюст ҳам бор эди. Хонадон соҳибининг турмуш тарзию ички дунёсини шуларнинг ўзидан ҳам билиб олса бўларди.

Брехтнинг бошқаларниқига ўхшамайдиган, ўзига хос маърузалари ҳамон ёдимда. Хонада ўтирибмиз. Қўққисдан, баланд овозда “кимдир чой тайёрласин”, деб қолди. Бу ҳамиша такрорланиб турадиган одатий ҳол эди. Хонада жиддийлик, ўзаро ишонч ва самимийлик ҳукмрон. Муҳими, мен сира ҳам ҳазм қила олмайдиган сохта мулозаматлардан асар ҳам йўқ эди.

Биз унинг “Уч мирилик опера” пьесаси хусусида суҳбатлашяпмиз. Менинг илк маротаба сахналаштираётган асардаги актёрлар, мусиқачилар, уларнинг ўзаро бир-бирларига таъсири, театр ва репетициялар сони ҳақидаги саволларимга Брехт жавоб ҳам бермади. Тўсатдан, ғаладондан мазкур асарнинг биринчи сахналаштириш жараёни акс этган бир даста фотосуратларни чиқариб, гўё уларни энди кўриб тургандай, бир бошдан синчиклаб қараб чиқди-да, залдагиларга мурожаат қилди: “Сизлар мана бу шляпага бир қаранглар... мана бу нусха бу ерда нима қилиб юрибди... ахир бу ерда оркестр бўлиши керак-ку...” Шу зайл, уларни менга узатар экан, “сиз ҳам бир кўриб чиқинг-чи, балки бирор фойдаси тегиб қолар”, деб сўзини тугатди.

Шу дақиқалардан орамизда дўстона ришталар боғланганини ҳис этган ҳолда, уни қайтадан кашф қила бошладим. Биз юзлаб соатларни театрда ўтказганмиз. Брехт муваффақиятлар билан ёнма-ён оғир машаққатли йўлни ҳам босиб ўтган. Бироқ у чеккан захматларию машаққатларининг асл сабаби ва улар қандай содир бўлганини шу топда эслай олмасди ҳам. Бунақанги ҳолатлар менда ҳам содир бўлиб турарди.

У келажакка хизмат қиладиган буюк ишларни амалга оширишга шай-

* Жоржо Стрелер (1921–1997) – итальян режиссёри, театр арбоби.

ланган эди. Ўшанда янги театр бунёд этиш, янги асарлар, янги изланишлар, янгидан-янги муаммолар кутарди уни. У қачонлардир эришган ютуқлари билан чекланиб, хотиржамликка берилишни ёқтирмасди. Эҳтимол, театр аталмиш машинанинг узлуксиз ҳаракатини таъминлаб туриш учун унинг раҳбаридан кўп нарсалардан воз кечиб, ўзини шу йўлда фидо этиш талаб қилинар. Фақат шу йўл билангина театр ўз мавқеини сақлаб қолиши мумкиндир, балки.

Мен спектакль прологи ҳақида Брехтга сўзлаб бердим. Пьесанинг ғояси бугунги кунда ҳар биримиз дуч келиб турган муаммолардан йироқлиги, унда кўтарилган масалалар, гарчи ҳаётимизда учраса-да, асарда бироз тумтароқ тарзда ифода этилганлиги хусусидаги андишали мулоҳазаларимни айтдим. Балки мазкур пролог пьеса ғоясини англаб етиш учун томошабинга ёрдам берар.

Кутилмаганда бу фикрим Брехтга маъқул тушди. Бироқ пьесасини қандай тушунишим ва мақсадимни қандай амалга оширишим уни мутлақо кизиқтирмасди. Менга ишонгани учун ҳам шундай қиларди, чоғи.

1956 йил. Милан шаҳри. “Уч мирилик опера”нинг бош репетицияси кетаяпти. Брехтни кутиб олиш ва репетицияни давом эттиришдай масъулиятли вазифани қандай уддалай олганимга ўзим ҳам хайронман. Мен ўшанда спектакль билан боғлиқ бўлмаган нарсаларга деярли аҳамият бермасдим ва буни кўрганлар мени ўз ишимга нисбатан ҳафсаласиз деб ўйлашарди. Мен залнинг қоронғироқ бурчагидаги кадрдон курсида спектаклни кузатиб турган пайтим Брехт билан Элизабет Гауптман¹ кириб келишди. Брехт қоронғиликдаги курсилар оралаб охиста келар экан, кўз илғамас имо-ишора ва хатти-ҳаракатларидан ҳам қандай касб эгаси эканлиги сезилиб турарди. Брехт кўлини елкамга қўйганча: “Сиз асло ташвиш чекманг, мен шу ерда халақит бермай, жим ўтираман”, деди. Мен ўшанда спектаклнинг қайси кўриниши кетаётганини ҳам сезмасдим, сахнадаги темпо-ритм ва ҳаракатларга танқидий кўз билан қараб турардим, холос. Тўсатдан Брехт баланд овозда кула бошлади. Мен нима бўлаётганини тушунолмай унга қарадим. Брехт ўзида йўқ хурсанд, шу қадар завқ билан кулардики, гўёки “Уч мирилик опера”ни у эмас, бошқа биров ёзгандай. Бундан сахнадаги актёрларнинг аччиғи келиб, кимдир менга қарата ўшқирди: “Партерда ўтириб олиб, ҳаҳолаётган ким ўзи, ахир биз меҳмонларингни кулдиришга хизмат қиладиган масхарабозлар эмас, актёрлармиз-ку!”. Мен бу гапдан хижолат ҳам бўлмай: “Бу – Бертольт Брехт”, дедим-да, жойимга ўтирдим.

Премьера... Спектакль сўнгида актёрлар таъзимга чикқач, томошабинлар муаллиф ва режиссёрни сахнага чақира бошлашди. Актёрлар режиссёрлар ўтирадиган кулислар орасига кўз ташлаб, уларни излай бошлашди. Удумга кўра, актёрлар билан бирга сахнага чиқиб, томошабинларга таъзим қилиш шарт. Брехт шу тобда худди мен каби ночор аҳволда эди. Айни пайтда, сахнага чиқишдан бошқа чора йўқлигини англаб, унга ачиниб кетдим. Бу ҳолатни сўз билан таърифлаш маҳол. Спектаклдан сўнг атрофдагиларга бефарқ бўлиб қоларкансан. Бу жуда мураккаб туйғу – ноқулайлик, толиқиш ва қалбингда қандайдир бўм-бўшлик. Лекин нима бўлганда ҳам, иккаламиз сахнага чиқиб, актёрлар билан кўл ушлашганча, бир неча бор таъзим бажо келтирдик. Брехтнинг кўзларида ҳаяжон, ўзим ҳам шундай аҳволда эдим. Биринчи бўлиб Брехт орамиздан ғойиб бўлди. Уни “Бадий кенгаш раҳбарлари бюроси” хонасидан топдим. Эшикдан кириб борганимда, у курсида индамай, жим ўтирарди. Биз иккаламиз эшикни ёпиб олиб,

¹ Элизабет Гауптман – ёзувчи, сценарийнавис.

бир неча дақиқа чурк этмай, жимгина ўтирдик. Бреخت ўз пьесаларининг сахналаштирилиши ҳақида гапиришни унчалик хушламас-да, суҳбатимиз иккаламиз учун ҳам қизиқарли кечди. Назаримда, фақат Паоло Грассигина¹ спектакль бошланишидан олдин Брехтни сахнага чиқиб, маъруза қилишга кўндира олганди. Чунки Бреخت баъзи театр арбоблари сингари сипо ва тортинчоқ эди. Бирок репетиция пайтида бутунлай ўзгарар, тортинчоқлик йўқолиб, даҳшатга солувчи, баджаҳл ҳокими мутлаққа айланса-да, барибир у севимли раҳбар эди.

Одатда унинг ёнига сигаретасининг кулини тўқиш учун каттакон челақ келтириб қўйишар, гоҳо у тутаб турган сигаретасини ўчирмасдан ҳам ташлаб юбораверарди.

Ора-сира актёрлар Брехтнинг жиғибийрон ҳолатларини бўрттириб гапириб қолишарди. Шундай кезларда у: “Мен бу ерга энди қайтиб келмайман”, деб зарда билан чиқиб кетар ва бироздан сўнг ортига қайтиб, яна репетициясини давом эттираверар экан.

Иш жараёнида қанақанги мураккаб вазиятлар бўлиб туришини яхши биламан. Баъзан қуюшқондан чиқиб кетувчи бундай ҳолатлар инсоннинг қайтадан куч йиғиб, мулоҳаза юритиб кўриши, тўсиқларни енгиб ўтиши учун ҳам керак бўлар экан. Бреخت қайтиб келганидан сўнг, одатдаги ижодий муҳит танқидий қайта тикланар, янги ечим топиларди. У ҳеч қачон сахнага бирор янгиликсиз кириб келмасди.

Кейинги учрашувимиз Брехтнинг жўнаб кетиши арафасида бўлди. Ўшанда у янги харид қилган ихчамгина “Оливетти” ёзув машинкасини кўрсатиб, болаларча беғуборлик билан, “у бахтли” деб қўйганди. У бундан ниҳоятда мамнун эди. “Уч мирилик опера”нинг мен актёрларга ўқиб берган вариантини ана шу машинкада ёзиб берганди. Мазкур пьесанинг сўнги қисми Берлин театридагидан бошқача бўлиб, уни муаллиф биз учун махсус ёзиб берганлиги Берлинлик дўстларимизни ҳайратга солганди, чунки улар пьесани ўзгартиришнинг мутлақо иложи йўқ, деб ўйлашарди.

Тунги репетицияда соатлаб банд бўлсанг, кўп нарсаларни юракдан ҳис қилиб, англаб олар экансан. Шундай кезларда дунёни англаш воситаси, ҳақиқат манбаи, фикр ва мулоҳазалар жарчиси, инсон кўнглининг нималарга мойиллигию нозик қирраларини кўрсатиб бера оладиган ажойиб соҳа – театр ҳақида ўйлаб қоламан.

Бреخت ёнимда ўтириб гапирапти:

“Бегонлашиш жозибаси” мен ўзим сахналаштирган “Кураж она”дан ҳам “Уч мирилик опера”да кўпроқ кўл келган.

Стрелер: Қандай қилиб?

Бреخت: Бунинг ажабланарли жойи йўқ, сиз менинг асаримни қайта ишлаб, бутунлай ўзгартириб юборибсиз-ку.

Стрелер: Менда ҳамма нарса ҳамиша ўзгаришда. Ҳозиргина кўриб турган нарсамиз бир ҳафтадан сўнг бутунлай бошқача бўлиб қолиши мумкин.

Бреخت: У ҳолда мен бироз фурсат ўтиб, одамларимни сизнинг ҳузурингизга жўнатишим керак бўлар экан...

Соатлар худди дақиқалар сингари шиддат билан ўтиб борарди. Хонага бошларида беретка, замонавий кийинган, илғор фикрловчи зиёли ёшлар киришди. Улар Брехтнинг “ишқибоз”лари бўлиб, кўлларида “Органон” тушмасди. Бир куни Бреخت ўзининг қисқагина мулоқоти билан уларнинг бутун ички дунёсини ағдар-тўнтар қилиб юборганини эсладим.

Ёшлар: Ана маҳорат, турган-битгани истеъдод!

¹ Паоло Грасси – итальян театр ташкилотчиси.

Брехт: *(йигитлардан бирига мурожасат қилиб)* Уларга айтинг, мен ҳеч қанақа истейдод эмасман.

Ёшлар: Сиз “Органон” асарингизда эпик театр ҳақида...

Брехт: “Органон” да мен илгари сурган фикрни асарнинг кичик бир бўлаги деб қараш керак. Театр фақат сахнадагина яратилади, иш давомида эса кўп нарсаларни тушунтириб ўтишга тўғри келади. Буларнинг барини тажриба, синов, изланиш деб қабул қилишларингиз мумкин.

Ёшлар: У ҳолда “Бегоналашиш жозибаси” ва сиёсий ишлар нима бўлади?

Брехт: Булар аслида шунчаки гаплар эмас. Театр ўз тарихини яратиб борса, тарих ўз ўрнида тараққий этиб, ривожланаверади. Театр яратиш, бу сиёсатга эришиш демакдир. Фақат буларни кадрлай билиш ҳам керак.

Ушбу мулоқотдан ёшлар ҳайратининг чеки йўқ эди. Брехт менга кўзини қисиб, имо қилганди, мен хонадан чиқдим. Бироқ ўшанда уни сўнгги бор кўриб турганим хаёлимга ҳам келмаганди...

У жўнаб кетаяпти, мен актёрларга роль тақсимлашдек муҳим иш билан банд бўлганлигим сабабли, уни кузатиш учун вокзалга чиқолмадим. Кузатишга чиққанларнинг сўзларига қараганда, у ўзида йўқ хурсанд экан, чунки шу галги келишида ҳатто ўзи танимаган қанчадан-қанча одамларнинг меҳрига, ҳурматига сазовор бўлганди. Шу зайл кўтаринки руҳда яхши кайфият билан жўнаб кетар экан, “Галилей”нинг премьерасидан кейин ҳордиқ чиқариш ҳақида ўйларди.

У юрагининг хасталигига қарамай, сахналаштираётган сўнгги асари устида бир ой давомида қаттиқ ишлади. Шу боис Элизабет Гауптман “Уч мирилик опера”нинг бош репетицияси чоғида уни деярли оналарча ғамхўрлик билан кузатиб турди. Брехт кейинги таътилни икки ой давомида Италияда ўтказиб, бизни кига келмоқчи эди. Биргалашиб янги режалар ҳам тузиб қўйгандик.

Кузатиш чоғида Бертольт Брехт доим кийиб юрадиган берети билан вагон деразасидан бошини чиқарган ҳолда ҳамма билан хайрлашар экан, ўрндан аста кўзғалган поезд қоронғилик қаърига сингиб, кўздан ғойиб бўлганлигини маъюслик билан менга тасвирлаб беришганди.

Ёз пайти Елена Вейгелни¹ Лондонда учратганимда, Брехт ҳаётдан кўз юмиб бўлганди. 14 август, яъни мен туғилган кунда қоронғи залнинг бир бурчагида ўтириб олиб, Гольдонининг “Икки бойга бир малай” пьесасининг репетициясини ўтказаётган пайтим, кутилмаганда Елена Вейгелдан куйидаги мазмунда нохуш хабар келди: “Бугун Бертольт Брехт вафот этди!” Тамом, бошқа бирор сўз йўқ. Сахнада эса репетиция давом этмоқда. Оғир бу мусибатни ич-ичимдан ҳис этган ҳолда, актёрларга қарата: “Биз уни муносиб хотирлашимиз учун аъло даражада ўйнашга, ижод қилишга, образлар яратишга кодирмиз”, дедим ва бунинг уддасидан чиқдик ҳам. Ушбу репетиция хотира репетицияси бўлди. У тугагандан сўнг бир лаҳза партерда туриб қолдим, шу пайт ёритувчилар чирокларни ўчириб қўйишди. Бир зумда ҳаммаёқ зулматга чўмди. Мен олисда эшикдан мўралаб турган ёруғлик томон қадам ташладим...

(“Театр” журнали, 1975 йил, октябрь сони)

¹ Елена Вейгель – актриса, Брехтнинг хотини.

Элдор МУХТОРОВ

ШАМОЛДА ЁНГАН ОЛОВ

*Рус тилидан
Амир ФАЙЗУЛЛА таржимаси*

Баҳодир Йўлдошев ўзбек театр санъатининг атоқли сиймоларидан, Ўзбекистон замонавий маданиятининг баобру кишиларидан биридир. Мамлакатимизнинг турли театрлари саҳналарида у саҳналаштирган спектакллар ўзбек театр тарихида чуқур ўрин эгаллади.

Унинг спектакллари миллий маънавий мероснинг бутун ранг-баранглигини, анъанавий ўзбек театри тажрибасини ва жаҳон театр санъатидаги янгиликларни ўзига сингдириб олди. Баҳодир Йўлдошев ижоди қарийб қирқ йил мобайнида ўзбек театр санъати тараққиётининг асосий тенденцияларини ўзида намоён этиб келмоқда. Унинг ижоди эса театр арбоблари, ёши авлод учун режиссёрлик санъатининг чинакам мактабига айланди.

Баҳодир Йўлдошев ижоди замонавий ўзбек театри тараққиёти билан узвий чатишиб кетган. Моҳиятан ижодий янгилик ўлароқ, у миллий саҳнанинг жанр ва услубий табиатини жиддий бойитди, шунингдек, мустақиллик даври театрлаштирилган томошалар санъати тикланиши ва ривожланишининг асосий тенденцияларини ҳам ўзига сингдириб олди.

Баҳодир Йўлдошев ўзбек режиссурасининг эътирофли етакчиси ҳисобланади. Ўз ижодий фаолияти давомида у 70 дан ортиқ спектакль саҳналаштирди. Шунингдек, Мустақиллик, “Наврўз” байрамлари тантаналари, “Шарқ тароналари” доирасидаги барча театрлаштирилган томошалар ҳамда миллий тарихимиз ва маданиятимизнинг йирик арбоблари юбилейларига бағишланган тадбирлар режиссёри.

Миллий анъаналарнинг хилма-хил қадриятлар билан қоришиб кетиши, саҳнани Шарқ ва Ғарб маданиятлари муомаласи ҳудудига айлантириши хоҳиши – Баҳодир Йўлдошев саҳналаштирган жаҳон ва миллий мумтоз саҳна асарларида ўзининг ёрқин ифодасини топган долзарб мавзу ҳисобланади.

Миллий-маданий анъаналарга нисбатан чуқур муҳаббат, замонавий спектаклнинг мазкур анъаналарига қизиқиши Баҳодир Йўлдошевнинг миллий тарихга бағишланган спектаклларида намоён бўлди. Ўзининг ҳар бир янги спектаклида маънавий маданиятнинг замонавий саҳна қиёфасида тобора олислаб кетаётган асрлар синтезини қидириб топшида давом этмоқда. Унинг ижоди миллий мусиқа, адабиёт, тасвирий санъат, меъморчиликнинг энг бой анъаналарига, анъанавий бадиий маданиятнинг бутун мажмуасига нисбатан алоҳида сезgirлиги ила ажралиб туради. Ниҳоят, у элиунослик, халқ оғзаки ижоди, миллий турмуш, ранг-баранг расму удумлар учун саҳнага йўл излайди.

Унинг изланишлари, албатта, бошқа режиссёрлар ижодидида давом этади.

Замоनावий ўзбек сахнаси тараққиётининг бутун-бутун йўналишларига эш бўлиб кетади.

Режиссёрлик касби нодир ва машаққатли. Ҳозирги вақтда санъатда йирик ижодий шахснинг роли ва аҳамияти жиддий ўсди. Баҳодир Йўлдошев ана шундай шахс ҳисобланади – Ўзбекистон халқ артисти, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби ва Давлат мукофоти совриндори, нуфузли театр анжуманларининг энг яхши режиссураси учун мукофотлар соҳиби.

* * *

Баҳодир Йўлдошев Каттакўрғонда туғилди ва ажойиб актёрлар оиласида, театр мухитида ўсиб-улғайди. Унинг ота-оналари – ўзбек театрининг таниқли актёрларига бу касб отамерос бўлиб, улар Каттакўрғон театри ташкил этилган кундан буён шу масканда фаолият кўрсатиб келишган.

Отаси Турсун Йўлдошев шу театр ташкилотчиларидан бири эди. Онаси Ширин Мелиева 40 йилдан кўпроқ А.Мажидий номидаги Каттакўрғон драма театрида директорлик қилган. Баҳодир Йўлдошев болалигидаёқ театрда ўзининг илк ролини ўйнаган. Бу фикр онасидан чиққан эди ва ҳаммаси ҳамирдан қил суғургандай текис кетаётганди, бироқ у вояга етгач, отасига театр институтига кириш нияти борлигини айтганида, онаси ҳали суяги қотмаган муштдеккина боласини сахнага олиб чиққанига қаттиқ афсусланади, аммо начора, ғишт қолипдан кўчганди...

Катта ижодий ҳаётни яшаб кўйган истеъдодли режиссёр, таъбир жоиз бўлса, жонажон шахрида кечган ўсмирлик ва балоғатлик йилларини бироз кўмсаб эслайди. Она шахри Каттакўрғонни дўстлари билан “Катта Париж” деб атаганлари, тарих, адабиёт ва бошқа фанлардан дарс берган меҳрибон муаллимлари беихтиёр кўз олдига келаверади... Катта синфларга ўтгач, у китоб мутолаасига ружу кўйди. Дюмадан тортиб Достоевскийгача, Хўжа Насриддин лағифаларидан тортиб Толстой романларигача – кўлига тушган ҳар қандай китобни севиб ўқир эди. Бутун умри давомида қанда қилмаган китоб мутолааси одатини у қадрдон театри спектакллари ҳақидаги хотиралари билан кўшиб бугунги авлод шуурига сингдиришга ҳаракат қилиш унинг касб сари кўйган илк одими бўлди.

Ўша йиллари кўплаб мактабларда бадиий ҳаваскорлик тўғарақлари ишлар ва кенг оммалашиб кетганди. Саккизинчи синфда ўқиб юрган кезлари Баҳодирнинг ўзи шу тўғарақларда спектакллар қўя бошлайди. Ушбу дастлабки сахналаштиришлар фақат синфдошлари ва ўқитувчилар олдида муваффақият қозонмаганди – у бир неча марта ҳаваскор театрлар танловларида биринчи ўринни эгаллади. У кўйган “мактаб” спектакллари номлари рўйхати кишини ҳайратга солмай қолмайди: Лермонтовнинг “Маскарад”, Шекспирнинг “Ҳамлет”, Войничнинг “Сўна”си. Ўтмишга айланган балоғатлик йилларини эслар экан, бу дастлабки ҳаваскор режиссёрлик изланишлари унга ҳозир ҳам ёкишини самимият ила эътироф этади. Улар оддий, тушунарли ва жуда самимий эди.

Таржимаи ҳолдан:

“Театр олийгоҳига киришга қарор қилганимдан ва айнан шу касбни танлаганимдан ойим нима учун ҳаяжондан “яшавор!” деб айтолмаганини, аксинча, “ҳмм, дуруст” деб қўя қолганини кўп йиллар кейин, ҳаётий тажрибам анча-мунча ортганидан сўнг англаб етдим. Ойим театрни беш қўлдай биларди, фақат муваффақиятнинг ажойиб лаҳзалари – қарсақлар, гуллар, эътирофлар, мукофотлар, унвонларнигина эмас, балки унинг теска-

ри томони – бошқалар учун машаққатни, масъулиятни, инжиқликларни, ҳар кун юзма-юз келадиган “ичимдан топ” ва нафсониятларни, асаблар мудом таранг тортилган ҳаётни, узил-кесил тутган жойидан кесишни ва ҳоказоларни миридан-сиригача чуқур англари эди...

Ҳаётимнинг энг қийин кунларида ва театрдаги ўзаро низолар вақтида ҳам, мен бир театрдан бошқасига ўтиб юрганларимда ҳам шу аёл бирон марта менга ачинганини билдирмаганди. У фақат менга соғлиқ тиларди, холос. “Бу касбни ўзинг танлагансан. Бошингга тушган қийинчиликлар – ишингнинг бир қисми”. Театрни онамчалик яхши биладиган одам йўқ эди, 40 йиллик директорлик даврида уни миридан-сиригача ўрганган эди. Ахир мен билан гаплаша, оқилона, амалий маслаҳатлар бера олар эди-ку. Йўқ. Яккаш: “Ўйла, қидир, энг яхши йўлини ўзинг топ”, – дер эди.

Энди бўлса бирор куним йўқки, онамни эсламасам. Сўнги кунларидаги сўзлари ҳам шундоқ қулоқларимда жаранглаб турибди: “Хавотир олма, мен доим ёнингдаман”.

Тошкент театр институти ўша вақтда Шелковичний кўчасидаги унча катта бўлмаган, аммо шинам бинода жойлашган эди. Муҳит эркин, ижодий олий ўқув юртига хос эди. Ўз касбининг пирлари бўлган ўқитувчилар талабаларга каттиқ турар, айти пайтда уларга келажакдаги ҳамкасблари сирасида ҳурмат кўрсатилар эди.

Талабалик сафига қабул қилинган Баходир ўша кезларда Ўзбекистоннинг забардаст театр режиссёрларидан бири, ажойиб сахна устаси Тошхўжа Хўжаевдан билим олиш бахтига муяссар бўлди. Т.Хўжаев ўз талабаларига театрға оид барча жиҳатлардан сабоқ берган. Ўқиш вақтида унинг шогирдлари чироқчилар ҳам, реквизиторлар ҳам, сахна ишчилари ҳам ва, албатта, актёрлар ва режиссёрлар ҳам бўлишган. Баходир мутахассислик дарсларида тайёрланадиган этюдлар, асарлардан парчалар ҳамда диплом спектаклларида берилиб, жон-дили билан ўйнар эди. Шекспирнинг Ҳамлети, Навоийнинг Қайси унинг талабалик роллари эди... Баъзан сахналаштириш жараёнида устозларига дастёрлик ҳам қиларди. Масалан, суюкли муаллим Лола Хўжаевага спектакль тайёрлашда берилиб ассистентлик қилади. Худо берган, хушқомат, овози ёқимли бу келишган йигитни ўшандаёқ рус академик театрида режиссёр Шаханова постановкаларидан бирида кичикроқ ролни ўйнашга таклиф қилади. Аммо Т.Хўжаев асосий мураббий бўлиб қолаверади, у олийгоҳнинг ёш битирувчисидан Э.Воҳидовнинг “Олтин девор” пьесаси асосидаги янги спектаклни сахналаштиришда, айти вақтда А.Дюма асари асосида “Нель минораси” диплом спектаклини тайёрлашда қатнашишни сўрайди. Бу вақтда Т.Хўжаев академик театрнинг бош режиссёри эди, шу боис унинг бу ҳаракати замирида аслида шу театрға доимий ишга таклиф қилиш нияти ётарди. Бироқ кўп ўтмай унча марокли бўлмаган, аммо жиддий таклиф – ҳарбий хизматга чақирув қоғози келади, у ҳатто ўзининг диплом спектаклини қўйишга ҳам улгурмайди.

Таржимаи ҳолдан:

“Армиядан қайтганимда устозим театрни ҳамиишаликка тарк этиб бўлганди. Узоққа бормасам керак деб менга бир-икки марта айтганди ҳам. Турли сабаблар билан у ерда иши унчалик юришмаётганди. Театр театр экан-да. Бор кучимни тўплаб, Таганка театрида синовдан ўтиш учун “Қайдасан, Москва!” деб йўлга тушмоқчи бўлдим. Синовдан муваффақиятли ўтадиган бўлсам, Таганкадаги театрда актёр бўлиб ишлашимга келишиб олгандик. Янги мавсум бошида менинг Юрий Любимов билан учрашувим мўлжалланганди. Бу вақтгача барча ҳужжатларни олиб келишим керак эди.

...Шундай қилиб, Ю.Любимов билан учрашгани Москвага отланадиган кун ҳам келди. Жўнаш олдидан хужжатларимни олгани Ҳамза театрига бордим. Маълум бўлишича, институтдошим, бу вақтда шу театрда ишлаб турган ажойиб театр расоми Георгий Брим янги бош режиссёр Александр Гинзбургнинг қулоғига мен ҳақимда иштирган экан. Мен хужжатларга қўл қўйдиргани бош режиссёр ҳузурига кирдим. У деди: “Мен сизни биламан, ўтиринг”. Москвага отланаётганимни, ҳарбий хизматда бўлганим боис диплом иши қилолмаганимни унга тушунтирдим. Гинзбург жавобан деди: “Биласизми, мен яқинда Москвадан келдим. Ишонасизми, йўқми, у ёқда сизга осон бўлмайди”. Мен дедим: “Қаерда осон экан? Ҳар ким бошига ёққан қорни ўзи курайди”. У сўради: “Сизни биров бу ердан ҳайдаяптими? Умуман, кетишингизга жўяли сабаб борми?” Бу ерда энди устозим Тўла Ҳўжаев йўқ, усиз бу ерда бўлишимдан маъно йўқ, дедим. Шунда Гинзбург бир четига: “Азиз устозимга миннатдор шогирдидан. Тўла Ҳўжаев” деб ўйиб ёзилган чиройли бир тамакидонни кўрсатди. Бироз жим туриб, сўнг деди: “Биласизми, сиз менга неvara қаторисиз!” Ҳа, тушунаман, дедим. У деди: “Сиз бу ерда спектаклни қўясиз, дипломни оласиз, кейин эса Москвага кетасиз. Дипломсиз у ерда сизга кимнинг кўзи учиб турибди? Хуллас, гап шу, – давом этди у, – кейин эса мен ўзим сизни Москвага жўнатаман, тураржойингиз бўлади, хоҳлаган жойингизда ишлайсиз. Керак бўлса, ўзим қўнғироқ қиламан Москвага. Ва, умуман, ёдингда бўлсин, – “сен”га ўтиб давом этди Гинзбург, – менга сенинг ёшлигинг, сенга эса менинг кексалигим керак”. Худди шундай деди. Мен Москвага сим қоқдим, ҳамма гапни айтдим. У ёқдагилар эса, “Баҳодир, Гинзбург тўғри гапирган, кўринади, аввал дипломни олинг-да, сўнг бу ёққа келинг” деди.

Шу тариқа у қолди ва диплом спектаклини сахналаштиришга киришди. Мана шу унутилмас суҳбатдан Баҳодир Йўлдошевнинг Ҳамза театридаги илк мустақил фаолияти бошланди.

* * *

Институтнинг режисёрлик бўлимини яқинда тугаллаган шогирдларнинг дастлабки спектакларидаёқ сахналаштирувчининг фавкулудда истеъдодли эканлигига бировлар шубҳа қилса, яна бировлар самимий қўллаб-қувватлар эди. Бирин-кетин сахна юзини кўрган А.Дюманинг “Нель минораси” мелодрамаси, Уйғуннинг “Беруний” тарихий драмаси, М.Каримнинг “Ой тутилган тунда” ишқий драмаси, В.Розовнинг “Шомдан тушгача” психологик драмаси, кейинроқ эса Ф.Шиллернинг экспрессионистик услубдаги “Қароқчилар”и театрда янги истеъдоднинг дунёга келаётганидан дарак берарди. Ёш режиссёр бутунлай хилма-хил спектаклларда ўз кучини синаб, театрнинг анъаналари ва имкониятларини чамалаб кўрди. Фавкулуддаликларда, бир қарашда қарама-қарши кўринадиган мойилликларда, анъаналар кутбидан улардан қатъий воз кечиш кутбига томон оғишларда ғайриоддий режиссёр етилиб келаётгани кўриниб турарди.

Шунча тафовутларга қарамай, тилга олинган спектаклларда умумийликлар ҳам бор эди, масалан, сахна муҳити билан “киришиб кета олиш”, ҳаракат муҳитини барча енгил воситалар билан тўлдириш ёки тўйинтириш, бунда кейинчалик маишийликдан тортиб шартлиликкача бўлган турли услубий ечимларда тўлароқ эркинликка эга бўла бошлаган сифат муҳим ўрин эгаллайди. Масалан, “Нель минораси” спектаклида занжирлар шарақлаган, казематнинг шифтидан чак-чак чакка томаётган, нимқоронғиликда шамлар

милтиллаган, балчиқда ташланган одимларнинг бўғиқ овози қулоққа чалинаётган зимзиё ертўла муҳити яратилган... Романтик мелодрамага хос баъзи унсурлар – ошириб-тоширилган ҳиссиёт, сезгирлик, яхшилик ва ёмонликнинг бир-бирига кескин қарши қўйилиши яққол кўзга ташланиб туради.

Кўп ўтмай Б.Йўлдошев “Ой тутилган тунда” спектаклини саҳналаштирди. Қисқа вақт ичида театр Мустай Каримнинг бу пьесасига иккинчи марта муружаат қилди.

Бу сафар режиссёр таваккал қилади – биринчи спектаклни томошабинлар ҳам, танқидчилар ҳам илиқ кутиб олди. М.Карим пьесасининг қайта саҳналаштирилишига асосий сабаб, театр анъаналарига нисбатан баҳсталаб туйғуларнинг кўпчиликда қизиқиш уйғотганлиги эди. “Жаҳоншумул нигоҳ”га эга бўлиш театр учун хос бўлган 70-йиллар бошида бу ерда кўрсатилган мазмундорлик ва ифодавийликнинг янги воситаларини астойдил қидириб топиш асносида ўзбек театри жанр ва услуб хилма-хиллигига, янги шаклларга, янги режиссёрлик услубларига қаттиқ муҳтожлик ҳис қилаётган эди. “Ой тутилган тунда” спектаклида қўйилган кенглик ва эркинлик, саҳналаштирувчи шартлилик ечимида намоён этган жанр ва услуб – булар бариси режиссёрнинг спектаклни замонавий саҳнанинг маишийликдан ташқари ечимлар контекстига сингдириб юбориш хоҳишидан дарак берарди.

Баҳодир Йўлдошев пьесани инсоннинг озодликка эга бўлиш, дунёни ўзи хоҳлагандек ҳис этиш ҳуқуқи ҳақидаги шоирона ҳикмат тарзида талқин қилади. Ёш ошиқ-маъшуклар Зубаржад ва Оқйигит олдинга олиб чиқилади, бу ролларни Д.Икромов ва М.Азимов ўйнаган. Бу актёрлар Девогани ўйнаган Т.Мўминов билан биргаликда яқиндагина театр институтини битириб келишган эди. Уларнинг ўйинларидаги “беғуборлик”, самимий ҳиссиёт кишини ўзига маҳлиё этарди. Фақат З.Садриевагина (Тангабека) ҳар иккала саҳналаштиришда ўз ролини сақлаб қолганди.

Сал ўтиб режиссёр В.Розовнинг “Шомдан тушгача” пьесасини саҳналаштиради. Унда Б.Йўлдошевнинг томошабин билан замонанинг ўткир ахлоқий муаммолари тўғрисида суҳбатлашиш нияти яққол намоён бўлган. Ушбу спектаклда Б.Йўлдошев романтик анъана режиссёри сифатида пайдо бўлган ўзи ҳақидаги фикрни рад этгандек кўринади. Саҳнада турли характерлар ўртасида психологик баҳс борар, тақдирлари ўтда куйган одамлар истиқомат қилувчи бир оила ҳаётдан лавҳа ўйналмоқда эди. Бу ерда театр ва унинг томошабинларига одат бўлиб қолган қаҳрамонлар ўртасидаги қизғин тўқнашувлар йўқ, улардан биттасининг енгиб чиқиши ё енгилиши ҳам йўқ. Содир бўлган кундалик воқеалар ортида Жарковлар оиласининг барча аъзолари кечирган ботиний зўриқиш юзага келган. Хусусий суҳбатлар ва алоҳида вазиятлари ёрдамида театр драматурги билан бақамти ҳолда ҳаётдаги омадсизлик сабабларини очиб берган.

60–70-йилларда театр санъатининг ижтимоий мақомида ўзгариш рўй берди. Театр ўзининг олдинги замонларда эга бўлган мавқеини бой бериб қўйди, кинематография, адабиёт, телевидение ҳар томондан сиқиб кела бошлади.

1970 йили Т.Хўжаев Э.Воҳидовнинг пьесаси асосида ўзининг охириги “Олтин девор” спектаклини саҳналаштирди. Театрга қайтгандан сўнг К.Яшиннинг “Менинг Бухором” ва Калидасанинг “Шакунтала” спектаклларини қўйгач, 1973 йилда А.Гинзбург ҳаётдан кўз юмди. Йигирма йил мобайнида театрға раҳбарлик қилган, актёрларнинг ажойиб авлодини тарбиялаган, Академик театрнинг ижодий обрўйини эҳтиёткорлик ва бир мақсад ила йўналтирган йирик режиссёрнинг ҳаётдан кўз юмиши катта йўқотиш бўлди. Ўзбек режиссурасида ўша даврда актёрлар тажрибаси ва билимини

билишда Гинзбург ва Хўжаевга тенглашадигани йўқ эди. Академик театр ҳаётида шундай алғов-далғовли кунлар кечиб турган бир пайтда Б.Йўлдошев ўз ижодий фаолиятини бошлади. Дастлаб, унинг постановкалари бундан кейинги тараққиётни, репертуар сиёсатини, театрнинг ижодий дастурини унинг номи билан боғлаш учун танқидга асослар берди. Аммо навбатдаги “Қароқчилар” (Шиллер) спектаклида режиссёрнинг қизиқишлари нақадар кенг ва хилма-хиллиги ҳаммани ҳангу манг қилиб қўйди. Кўпларга бу энг кекса театрнинг академик анъаналарига ёвузларча суиқасд бўлиб кўринди. Режиссёр бу ерда театрнинг зулм усуллари ҳамда авангард услубиёти унсурларидан фойдаланган. Томошабин талон-торож ва зўравонлик дунёсини кўрди, у ерда кўриш учун ўйилган тешиклари бор оқ ёпинчиқ устидан кўрпатўшак қилиб ётган отани ўғил аёвсиз тепкилаётган бўлади, “олийжаноб” қароқчилар маросим рақсига тушади, қичкириб ваҳимали кўшиқлар куйлашади, ғилдираклари ғийтиллаган арава устига ғуж бўлиб чиқиб олишади...

Шу тариқа “Қароқчилар”да Б.Йўлдошев ижодида биринчи марта театрга хос маънодорлик воситаларини узил-кесил янгилаш хоҳиши ёрқин намоён бўлган.

Таржимаи ҳолдан:

“Мен “Қароқчилар” спектаклига киришиганимда Тошкентда Катта драматик театр гастроллари ўтаётганди. Театримизга шу театрнинг бадий раҳбари, етук режиссёр Георгий Александрович Товстоногов қадам ранжиди қилган эди. Айтиши мумкинки, айнан унга биз – Георгий Брим иккаламиз бўлажак сахна асари андозасини топширган эдик. Кўп нарсалар ҳақида эринмай гаплашдик, қарийб бутун кун давомида бу спектакль қандай бўлиши кераклигини муҳокама қилдик. Фикрларимиз Товстоноговга ёқди. У зоя жуда қизиқ эканини ва менинг Шиллерга кўплаб тадқиқотчилардан бошқача муносабатда эканимни таъкидлади, шу боис “Қароқчилар” борасидаги менинг талқиним дурустгина қаршиликларга дуч келишини башорат қилди. “Аммо шунга қарамай, – деди у сўхбатига яқун ясаркан, – мен сенга оқ фотиҳа бераман”.

Шундай қилиб, бу спектаклга оқ йўлни Товстоноговнинг ўзидан олганман”.

Сирасини айтганда, ўша йиллардаги бирорта спектакль бу қадар зиддиятли муҳокама қилинмаганди. Мумтоз адабиётнинг машҳур, салмоқдор спектакллари билан танилган Академик театр сахнасида бу қадар ўткир сахна шаклини, бундай ғайрианъанавий ечимни кўришга томошабин одатланмаганди.

Дарҳақиқат, бу шундай бир спектакль сарҳади эдики, унинг устида ишлашда режиссёр Б.Йўлдошев ва рассом Г.Брим ижодий жуфтлигининг янги сифати етилиб келганди.

Шунингдек, спектаклда Франц ва Карл роллари ижрочилари Ҳ.Нурматов ва Ё.Саъдиевлар ҳам қаҳрамонларининг маънодор тавсифларини топганлар.

Аввалига журъат қилар-қилмас, кейин эса ғазабга минган Нурматовнинг Франци бу дунёда ёмонликнинг муқаррарлиги ҳақидаги сурбет фалсафасини тиклайди. Ўзининг нозик хатти-ҳаракатлари, қизиқарли ва ифодали равонлиги билан Нурматов ўзининг қаҳрамони зиммасида ётувчи ахлоқий жиноятнинг қарийб жисмоний ҳиссиётини ифода этишга муваффақ бўлган.

Нурматовнинг Франци спектаклнинг чинакам қаҳрамонига айланган. У руҳий жиҳатдан мураккаб шахс ва Шекспирни эслаб, Шиллерни ўйнаганларига зўр мисол бўла олади. Спектаклда Франц – туғма ифвогар, жисмонан кучли ва ақлан закий. Атрофдагилардан устун келиш унга лаззат бағишлайди. Ҳар бир ўй, ҳар бир хатти-ҳаракат – виждонда ниш уриб кела-

ётган шубха-гумонларни янчиб ташлаш оқибати. Бошлашга бошлаб қўйиб, у энди ўзини тўхтата олмайди. Охир-пировардида, бу ички парокандалиқ унинг қалбини тилка-пора қилади. Жиноятлар оғирлигидан эзилиб, у ўлимини узок кутилган халоскорлик деб қабул қилади.

Саъдиев ижросидаги Карл қароқчилар тўдаси сардорининг ахволидан дили хуфтон, шубҳалар гирдобига кўмилган. Акасининг ёвузларча жиноятларидан тутакиб, ўзининг заифлигини ҳис этади. Адолат учун курашдан илҳомланган Саъдиевнинг Карл образида мутафаккир юз кўрсатади. Актёр ижросида “ҳамлетчилик” хислатлари кўринади, деган танкидчилар мутлақо ҳақ эди. Унинг ижросидаги энг яхши ўринлар, ошқора кўтаринкилик, руҳий рефлекс (кўникма), оғир маънавий ҳаёт билан чатишиб кетади. Кекса отаси, Ёқуб Аҳмедовнинг Моори ва Г.Зокированинг Амалияси билан учрашувни актёр романтик усулда ўтказди.

Спектакль финали кўплаб баҳсларга сабаб бўлди. Карлнинг ўзини адолат қўлига топшириш ниятидан хабар топган қароқчилар аввал уни, кейин эса ўзларини ўлдиради. Шу ерда бу Шиллер матнига зид келмасмикан, деган савол пайдо бўлади. Ҳа, зид келиши мумкин. Ҳарҳолда спектаклнинг бу финалида концепциянинг тиниқлиги, зўравонликка қарши норозиликда ифода этилган асосий мавзунинг асосини ажратиб кўрсатиш бор гап эди. Спектаклнинг қахрамонлари сингари режиссёр ҳам охиригача мана шу норозилик билан бақамти боради.

“Қароқчилар”да Б.Йўлдошев ижодида фақат театрға хос маънодорлик воситаларини кескин янгилаш хоҳишигина эмас, балки туғма театр ислохотчисининг фазилати ҳам биринчи марта намоён бўлган. Спектаклнинг яратилиш санасини ёдга олиш кифоя – 1974 йил. Шунинг учун кифояки, роса ўн йилдан кейин у академик театрдан кетади. Ўн йил – театр учун тилсимли рақам. XX асрнинг эса йирик режиссёрлари К.Станиславский ва П.Брук бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳаётда айтган эдиларки, бу муддат ўтиши билан жамиятда ва санъатнинг эстетик тамойилларида жиддий ўзгаришлар содир бўлади ва санъаткор унга ўз жавобини айтиши керак ва зарур.

Санани яна шунинг учун ҳам эслаш кифояки, 1974 йилда Баҳодир Йўлдошевни Ҳамза номидаги академик театрнинг бош режиссёри этиб тайинлашди. У 28 ёшга кирган навқирон йигит эди. Уни собиқ Иттифокнинг барча “академик”лари орасида энг ёш бош режиссёр деб айтар эдилар. У бу театрнинг ижодий “юзини” жиддий ўзгартириб юборган спектаклларни сахналаштирди.

1975 йилда В.Чичковнинг пьесаси бўйича “Чилига ишонаман” спектакли сахналаштирилган эди. Кескин ва жўшқин шаклда спектакль Чилидаги давлат тўнтарилишининг фожиали воқеаларини акс эттиради. Театр сахнаси Альянденинг сафдошлари ва душманлари олиб борган кескин сиёсий баҳслар, кураш олиб бориш, миллий мустақиллик йўллари ҳақидаги мунозаралар масканига айланган. Театр томошабинларни шу баҳсларга тортади. Спектакль воқеаси актёрлар томошабинлар билан ёнма-ён ўтирган залга кўчади.

Чили президенти Альянде роли Олим Хўжаевнинг сўнгги ишларидан бири бўлиб қолди. Актёр сахнада Альянденинг интиҳоси сезилиб турган сўнгги кунларини бошдан кечирган эди. Альянде – Хўжаев ўз халқи билан қондош ва жондош зиёли, халқ қисмати, унинг эртаси Альяндени ўз ҳаётидан кўра кўпроқ ташвишга солади.

Режиссёр кўпқиррали спектакль яратди, айна вақтда содир бўлган воқеаларнинг бир қанча сиймосини кенг тавсифлаб берди. Бу воқеалар

жойидан олинган, тахминийликка асосланмаган йилнома-репортаж эди. Бу кураш йиллари ҳақидаги мубоҳаса ҳам эди. Бу тўнтариш раҳбарлари устидан иштирокчи шахсларнинг ҳолисона ҳукми ҳам эди.

“Чилига ишонаман” спектаклида ижодий усул Баҳодир Йўлдошев изланишларида яна ҳам ривожлантирилди. Постановкаларда ошкора публицистик руҳда у замонавий театр экинлари, актёр борлигининг замонавий усули асосида психологизм ва рамзийликнинг бирикувини қидиради. Яланғоч усулларга мойиллигини ўзгартирмаган, айна вақтда уни ҳаттоки томошабинлар билан бевосита алоқагача кучайтирган ҳолда у воқеанинг брехтча эпиклиги билан ва қаҳрамонларининг теран шахсий кечинмалари ўртасидаги ўтиб бўлмасдек кўринган чегарани ўчириб ташлайди. Спектакль шакли борасида режиссёр рассом Г.Брим билан яқин ҳамкорликда олиб борган изланишларини давом эттириш баробарида Б.Йўлдошевнинг актёр билан ишлаш уқуви тобора яққолроқ намоён бўлди. Томошабин билан янада калинроқ муносабатни жонини бериб қидиришларида режиссёр актёрга суянади – унинг ҳар бир сахнасида бу нарса намоён бўлиб туради. У актёрларни ўзбек театри учун ноанъанавий бўлган ўз жўшқинлиги ва экспрессиясига мос сахна ҳаётининг маром ва усулини фош қилувчи сценография билан ўзаро фаол ҳамкорлик шароитига солиб қўяди.

Б.Васильевнинг “Рўйхатларда йўқ” пьесаси асосида қўйилган спектакль ана шундай қизиқарли изланишлардан бири бўлди, бунинг учун Б.Йўлдошев Попов номидаги мукофотга сазовор бўлган эди.

Қисса каби спектакль марказида ҳам олти ой мобайнида Брест қалъасини мудофаа қилган ёш лейтенант Плужниковнинг қисқа ҳаёти ва қаҳрамонларча ҳалок бўлиши тасвирланган. Б.Йўлдошев таклиф этган ечим она ерини ҳимоя қилган инсонлар жасоратининг улуғворлигини чуқурроқ ҳис этишга ундайди.

Режиссёр актёр ва томошабинни иложи борича кўпроқ яқинлаштирган. Актёр учун сахна ўртасидан кафтдеккина жой ажратилган. Саҳнанинг худди шу ерига, воқеа ўрни атрофига режиссёр томошабинларни ўтқазиб чиқади.

Ижрочилар шу қадар драматизм, иш-ҳаракат ва феъл-атворларнинг куйдирувчи ҳақиқати томошабинларга яқинлиги билан жой-жойига териб чиқилганки, бунда зиғирча сохталикка чидаб бўлмайди.

Уруш ҳақидаги спектаклда душман билан жисмоний олишув режиссёр томонидан жўшқин, жасорат ила, гоҳо табиий тафсилотлар билан тизиб чиқилганки, у ўлимга маҳкум, аммо инсонийликни йўқотмаган одамлар қисматининг кечмиши кучлироқ фонга айланган. Бу одамларнинг қисматлари ўзининг шишадай тиниқлигида очилган, бунга кучли маънавий ва ҳиссий зўриқиш туфайли эришилган, унда бутун сахна давомида актёрлар яшаган. Спектаклнинг “тинч” лавҳалари лирик манзаралари туйғуларнинг чинакам самимияти билан ишончли ва таъсирчан чиққан.

З.Садриеванинг Христаси ва Я.Абдуллаеванинг Плужников онаси бўлган сахналарда, С.Юнусованинг Мирраси ва Э.Носировнинг Плужникови бўлган лирик лавҳаларда, юксак маънавият ва пок ахлоқ намоён бўлган жойларда ўтиб кетган урушнинг разилона даҳшатларига чидай олган одамларнинг қиёфалари бўй чўзган.

Ёш актриса С.Юнусованинг Мирра ролидаги дастлабки иши спектаклнинг кутилмаган мўъжизаси бўлди. Тортинчоқ ва эҳтиросли қиз рамзида (унинг ҳаётида умумхалқ қайғуси ва биринчи муҳаббат бахти қўшилиб кетади) мутлақо ёш актрисанинг “урушни ҳис этиши”, чуқур ички ўзгариш неъмат томошабинни ҳайратга солади. Аммо бу унинг, режиссёрнинг “уруш сезгиси” эди, уни у ўзида синаган ва ундирган, Б.Васильевнинг қиссасини

ўқиб ўзи “бошидан кечирган”, ўз ҳиссий хотираси қаърида яшаб ўтган ва буни актёрлар қалбига қурган эди. Аммо унинг туйғулари қаърида актёрликнинг асов табиати ҳақидаги хотира ҳам яшар эди, режиссурага кетиш муносабати билан рўй берган узилиш унда тузалмас яра бўлиб қолаверди. Бу хотира ва дард унинг учун сахна ҳақиқати ва актёрлик сохталигининг беҳато индикаторига айланди.

Спектаклнинг шаклига, манзарали томонига қанчалик эътибор қилинмасин, Б.Йўлдошев қайси театрда ишламасин, унинг энг яхши режиссёрлик ишларида ҳар доим актёрлик кашфиётлари бўлиши, улар ҳам ёш, ҳам кекса – кўплаб актёрлар ижодида босқичлар бўлиб қолгани бежиз эмасди. Кекса актёрларнинг унинг спектаклларидаги ишлари чуқур психологизм билан суғорилган. В.Дельмарнинг “Ғариблар” пьесаси асосида сахналаштирилган спектаклдаги Н.Раҳимов ва С.Эшонтўраеванинг нозик ижросидаги Ота ва Она роллари, сал олдиқ тилга олганимиз О.Хўжаев ижросидаги Чили президенти Альенде роли, Ў.Умарбековнинг “Комиссия” ва Н.Раҳимов салоҳиятининг янги кирраларини очган А.Абдуллиннинг “Ўн учинчи раис” спектаклларидаги замондошларнинг драматик характерлари ва ҳ.к. Бунгача эса “Келинлар кўзғолони” (Саид Аҳмад) спектаклидаги Фармонбиби ролини З.Садриеванинг нечоғлик ширадор ва ёрқин ижро этганини эътироф этиш лозим.

Оддийгина “Келинлар кўзғолони” комедиясида Б.Йўлдошев биринчи марта ортида анъанавий миллий маданиятнинг театр ва нотеатр хазинаси яширинган эшикка яқинлашди. У ўзининг мана шу эшигига дангал кириб боришидан олдин ўн йил ўтади ва шундан кейингина шу эшикни бошқаларга ланг очиб беради. Ҳозирча бўсағада туриб, ичкарига жим кулоқ солади ва томошабинларни ҳайрат ва саросимага солганча мусиқий оҳанглар билан яна сахналаштиришни бошлаб юборади. Киноявий чекиниш услубида у майший комедияни ҳазилнамо миллий оҳанг билан уйғунлаштиради. Гоҳ босиқ, гоҳ шўх, гоҳ маъюс, гоҳ қувноқ доира садолари гўё воқеа моҳиятини таржима қилиб тургандек бўлади...

Кўпхонали оила ҳовлисида эскилик ва янгилик, ноанъанавий турмуш тарзи ва шаҳар ҳаёти ўртасидаги зиддият авж олган майший комедияга режиссёр мурасали бошланишни олиб киради. Фақат эскилик ва янгилик ўртасидаги эмас, балки ўйин, томоша (манзара) ва турмуш ўртасидаги мураса ҳам.

Бирмунча муддатдан кейин Б.Йўлдошев аввал Л.Толстойнинг “Тирик мурда”, сўнгра Ҳамзанинг “Бой ила хизматчи” асарини сахналаштириб, мумтозлик ва замонавийликни ғоят таъсирчан тарзда мурасага келтирди.

“Тирик мурда” спектаклини рус мумтоз асарлари бўйича ўзбек театрининг барча сахна асарларидан энг “ўрисчаси” деб айтиш мумкин. Бундай аслиятга актёрнинг рус одамлари ролини ўйнашдаги саъй-ҳаракатлари билан эмас, турмуш, грим, либослар муфассаллиги билан ҳам эмас (ҳолбуки, улар аниқ ўз аксини топган), балки эскирмайдиган, яшовчан толстойча пьесаларни чуқур тушуниш билан эришилган.

Б.Йўлдошев ва рассом Г.Брим майший ҳаққоният ва мазмундор теранликнинг яхши ўйлаб топилган нисбати билан ажойиб бадий таъсирчанликка эришишган. Спектакль беағи режиссёр фикрининг ажралмас қисми, унинг фаол, таъсирчан унсури бўлиб қолган.

Режиссёр ва рассом Федя Протасовнинг ўлдирилишида иштирок этувчи жамиятнинг қиёфасини яратишган. Сахна тўрида, дарпарда ортида уни бутун бўйи билан тўлдириб, турли ҳолатларда қотиб қолган одам шакллари

элас-элас кўзга ташланади. Улар кўпчилик – аёллар, эркаклар, чўкинаётган қариялар: улар биринчи қаторда саф тортган бой ва задагонлар ортидан зинапояни тўлдириб турибди. Чайқалиб турган парда нимадандир норози зодагонларнинг саробий характерларини гавдалантиради. Шунгача улар Фёдор Протасов моjarосининг унсиз гувоҳларигина эди, холос. Унинг ҳаётига биз – залда ўтирган томошабинлар ва улар – сахнанинг иккинчи томонида тик турганлар ҳар томондан қараймиз.

Фёдор Протасов қилмишларига биз ва улар берган баҳолар тафовутида нафақат макон ва замон, балки, энг асосийси, улар ва бизлар, тириклар ва ўликлар ўртасида ётувчи ахлоқий жарлик вужудга келади. Аммо Федя Протасов қаргаган сохталик, сурбетлик, иккиюзламачилик, боёнларча ўзбошимчалик – ўлик эканига режиссёр унча ишонмайди. У спектаклга тўсиқпардалар орасида липиллаб ўтиб турган, терговчи хонасидаги мовут қопламали столлар оралиғида ва спектаклнинг бошқа муҳим сахналарида кўланкадай сузиб юрган қиёфани олиб киради. Хўжайини товонини ялашга тайёр гунг малай, аёвсиз ижрочи – инсондаги аблаҳлик ва иллат яшовчанлигининг мутараққий тажассуми, Фёдор Протасов каби шахсларни аёвсиз янчиб ташловчи туссиз маъмурий тизим тимсоли. XIX аср охиридаги рус зодагонлари ҳаётини кунт билан қайта гавдалантирган спектаклнинг долзарблиги шу қадар аён эдики, уни ҳеч ким пайқамади – мумтоз таржима постановкаларида ижтимоий маънолар даркор эди, аммо уларни замонавий воқелик билан боғлашни мақбул деб билмас эдилар. Аксинча, тарихий-инқилобий воқеа акс эттирилган спектаклларда таъриф бўйича мумтозликка урғу бериш устунлик қилар эди. Ҳамза борасида-ку унга сайин – унинг номи ҳам чарақлаб турарди, унинг пьесаларини бир хилда идрок этиш одати ҳали кучли эди. Шу боис Б.Йўлдошевнинг “Бой ила хизматчи” спектаклидаги ижтимоий урғуларнинг очиқдан-очиқ юмшатилаганини дарров пайқашди. Ўзбек театрида биринчи марта режиссёр Ҳамзанинг машҳур пьесаси ғояларини тарихий-инқилобий драма сифатида эмас, балки инсон драмаси сифатида ўқишга уриниб кўрди. Буни XX аср Туркистон ҳаётидан олинган маиший драма деб тушунилди, аслида дастлабки муаллифлик нусхасида ҳам шундай эди. Балки актёрлик ишларининг нотекислиги туфайли ҳаммаси бирдек муваффақиятли чиқмагандир, бироқ у Ҳамза драматургиясини янгича ўқишга киришишдаги биринчи уриниш, бугунги кун нуқтаи назаридан, айна вақтида қилинган иш эди. У режиссёр изланишлари мавзуга, унинг миллий тарихга, тарихий воқеа-ҳодисалар гирдобидидаги башарият тақдирига тобора кучайиб бораётган қизиқишлари доираси билан ялакат мағиз бўлиб кетди.

Ўзбек халқининг тажрибасини ҳар тарафлама фикр элагидан ўтказар экан, Б.Йўлдошев ўтмиш ва ҳозирни улаб турувчи риштани қидиради, тарихнинг ахлоқий ва ижтимоий сабоқлари маъносини чақиб беради. Т.Тўланинг “Нодирабегим”, Уйғуннинг “Абу Али ибн Сино”, “Зебунисо”, П.Қодировнинг “Юлдузли тунлар” каби спектаклларида томошабинлар учун ватан тарихининг янги қатламлари очилдигина эмас, балки ҳозирги замон театр тилига мос келган тубдан янги сахнавий ечимлар топиш истаги пайдо бўлди. Яна шу нарсани ҳам таъкидлаш керакки, бу постановкалар 80–90-йилларда ўзбек бадиий маданиятида тарихга бўлган қизиқишни тагин-да ошириб юборди.

Тарихий драма сахналарида режиссёр фақат маърифий вазифанигина бажариб қолмади. Миллий ўтмишга мурожаат қилар экан, ўз спектакларида у замон қаърига чуқурроқ разм солишга, тарихий қаҳрамонларда

юксак ахлоқийлик ва маданият сарчашмаларини топишга уринди. Бу спектакллар ўзбек театрида юзага келган тарихий драма асарлари сахна тажассумининг режиссёрлик тамойилларини бойитди.

70–80-йиллардаги тарихий мавзудаги янги спектаклларида манзара жиҳати кучаяди, метафорик рамзийлик тамойилларига асосланган сахнавий шартлилик тобора кучлироқ аҳамият касб этади. Воқеанинг тарихий аниқлигини ўзгартирмай, режиссёр тарихий воқеаларнинг замон-макон ўлчамлари билан яна-да эркинроқ иш олиб боради. Ижро санъатида қаҳрамонлик – ишқий анъана маънолар хилма-хиллиги билан тўйинтирилади, аксар ҳолларда эса тўйинтирилган психологизмга бутунлай ўрнини бўшатиб беради. Энг яхши анъаналардан воз кечмаган ҳолда режиссёр тарихий воқеалар ва йирик тарихий шахсларнинг том маънодаги янги сахнавий қарашларига жуда яқин келади.

Тарихий драма Б.Йўлдошев учун миллий анъаналар оролига олиб ўтадиган кўприк ва шу анъаналар билан ўзаро муносабатлар ва ҳамкорликларнинг янги тамойиллари пишиб етиладиган майдон ҳам бўлди.

Турли вақтларда, турли театрларда у тўрт марта Т.Тўланинг “Нодира-бегим” шеърӣ драмасига мурожаат қилади – академик театрдан кейин, Муқимий театрида пьесани кўяди, бундан озгина муқаддам Сирдарё вилоят театрида ва ниҳоят, “Дийдор” театр-студиясида шу пьесага мурожаат қилди. Қарийб ўттиз йил мобайнида тўрт турли сахна версияси жамият ҳаётидаги туб ўзгаришлар туфайли ҳам, режиссёрнинг ижодий тараққиёти омили туфайли ҳам ҳаётга қайтарилди.

80-йиллар бошида тарихий спектакллар Б.Йўлдошевнинг Ҳамза театридаги сўнгги муҳим постановкалари бўлди. 1983 йилда у театрдан кетиб, “Ёш гвардия” театри, (кейинчалик Ўзбек давлат драма театри) ижодий жамоасига бошчилик қилади. Йўлдошев билан бирга академик театрдан Г.Брим, қатор етук ва ёш актёрлар ҳам кетади.

Бу ўзгариш бутун мамлакат театр ҳаётига қаттиқ таъсир қилди. Авваллари театр жараёни йўналиши академик театр ижодиётига мўлжалланган бўлса, энди у ўзгариб кетади, бунга янгиланган драма театри, кўп ўтмай бошқа театрлар ва театр-студиялар бош кўшади. Ижодий рақобат муҳити пайдо бўлади. Шу тариқа Б.Йўлдошевнинг кетиши театр ишини қайта қуришдан дарак берувчи аломатли амал деса бўлади. Бу қайта қуришни бошлаган Б.Йўлдошев унда асосий шахс бўлиб қолади. Ижодининг янги босқичида драма театрида у қўйган спектакллар Ўзбекистон театр санъатининг муҳим тенденцияларини белгилаб берди, боз устига кўшни мамлакатлар театр санъатига ҳам жиддий таъсир ўтказди. Унинг сахна кашфиётларини бошқа режиссёрлар қўллаб-қувватлади ва ривожлантирди, кўплари ўзида Б.Йўлдошев ижоди таъсирини ҳис этди. Унинг шахсий фазилатини нафақат театр ҳаммаслақлари, балки таниқли ёзувчилар, рассомлар, бастакорлар, олимлар ҳам ҳис этди, улар учун Б.Йўлдошев бошқарган театр мунтазам норасмий учрашувлар жойига айланади.

Ўзбек театр маданиятини янги жанрлар ва услубий бўёқлар, дадил сахнавий шакллар билан бойитишда Б.Йўлдошевнинг хизматлари катта. Одатдаги жўн баёнчилик доирасидан чиқиш ниятида у сахнага халқ оғзаки ижоди, элшунослик, халқ масъарабозлиги унсурлари, анъанавий бадий маданиятнинг бутун мажмуи билан “йўл” топди, Шарқ ва Ғарбнинг моддий ва маънавий меросини бир-бирига беҳадик йўғириб юборди. Гоҳо саҳоват ила, келажак учун “асраб” қўймасдан, у ўзининг янги сахна асарларида энг кўп даражадаги ифода воситаларидан фойдаланади.

Янги ижодий босқич, дарвоқе, Ҳамза пьесаси асосида ишланган “Майсаранинг иши” спектаклидан бошланган. Режиссёр Б.Йўлдошев ва рассом Г.Брим эски пьесага янгича қарайди ва масхарабозлар халқ театри услубида ажойиб томоша асари яратади. Театр “оролига” ёриб кириш севинчининг шабадаси спектакль томонидан елиб келди. Режиссёр анъанавий халқ театрининг тамойил ва усулларини аниқ гавдалантиришга интилади. Униси жозибадор, ошқора услублаштириш бўлиб, унинг ичида актёрлар енгил ва эркин сўзлай олар эди. Бутунликни хис этиш бу ерда тафсилотларнинг тўғрилигидан муҳимроқ саналар эди. Режиссёр, рассом, ижрочилар – барчани ўйин кудрати бирлаштириб туради. Замоनावий актёр ва актрисалар масхарабозлар театрига ўхшаб ўйнар эдилар. Янги таассурот, тажриба таваккали фақат эркаклар ўйнайдиган халқ театри эстетикасининг яққол хатоларини хаспўшлаб турар эди. Асосий нарса – бу “Майсара” аҳамиятининг катталиги. Миллий ўйин театрининг табиатини замоनावий воситалар билан фикр тарозисидан ўтказишга интилиш очик-ойдин кўриниб турарди. Театр нафақат сахнада, балки кўча ва майдонларда бемалол қўйиб берилаверадиган ёркин томошаларда Б.Йўлдошев замоनावий ўзбек театрининг бутун бир йўналишига эшикни ланг очиб берадики, бу бугунги кунда ҳам сезилиб туради.

25 йилдан кейин у Ҳамзанинг бу пьесасини “Дийдор” студиясида яна сахналаштиради. Биринчи постановкадан мутлақо фарқ қилувчи спектакль ҳам ўзбек халқининг кулгу маданиятидан бир қисмини, унинг, таъбир жоиз бўлса пештахам ҳазиллар, қўғирчоқ ўйинлари, шахвоний манзаралар мавжуд бўлган майдон табиатини ўзига сингдириб олган “Дийдор” студиясининг дастлабки битирувчиларининг диплом иши сифатида қўйилган бу ўқув спектакли шу қадар ёркин ва кутилмаган таассурот қолдирдики, биринчи кўриқдан кейинок Франциядаги фестивалга таклиф этилди, томошабинлар уни зўр олқишлар билан қарши олди.

Адабий сўзни театр мазмундорлиги, классикани замоनावийлик билан мурасага келтириш, Шарқ ва Ғарбнинг, Шекспир ва Навоийнинг ақл бовар қилмас суҳбатларига диққат билан кулоқ солдириш, бадиий ўзбек маданияти ва янги сахна технологиялари анъаналарининг, тарихнинг бугунги кундаги жилваларини кўриш... Театр муқобилини қидириб топишнинг том режиссёрлик вазифасидан адабий ашёга – “ўз” театрига...

Б.Йўлдошевнинг мана шу “ўз” театрида мусиқа, шеърят, тасвирий санъат, меъморчиликнинг бадиий анъаналари талайгина ўрин эгаллайди.

Алишер Навоий достони асосида сахналаштирилган “Искандар” спектаклида Б.Йўлдошев маънавий маданиятни олислаб кетаётган асрларнинг замоनावий сахна рамзийлиги билан йўғрилишини қидиришда давом этди. Мана шу “сахнадаги жўровозлик”да Европа симфонияси ва ўзбек мумтоз макомлари, Ғарб ва Шарқ меъморчилиги бир-бири билан узвий бирикиб кетади, Навоий ва Искандар Макдуний ўртасида “асрлар оша суҳбат” кутилмаганда замоनावий жаранг қасб этади.

Таниқли адабиётшунос олим Шухрат Ризаев инсценировкаси, у билан изма-из спектакль шоир шуурида унинг бўлинмас “Садди Искандарий” достони рамз ва воқеаларининг пишиб етилиш жараёни сифатида тизиб чиқилади. Ҳокимият ва адолат ҳақида фикр юритар экан, Искандар спектаклда гўёки муқаддас учлик сиймоси сифатида гавдаланади – у ҳам ўз замонасидаги воқеалар иштирокчиси, ҳам Навоийнинг “хамсуҳбати” (шоир ҳам спектаклдаги иштирокчи шахс ҳисобланади), ҳам тарихий қаҳрамон, замоनावий рассом нигоҳида у шунақа акс этади – бу нигоҳ “асрларда вужудга келган ёлғон”ни ёриб ўтади. Айни ҳолда “ёлғон” – бу Искандар

Зулқарнайн сиймосини бузиб кўрсатувчи, уни ё илохий қахрамон, ёки шафқат нималигини билмайдиган босқинчи қилиб тасвирловчи қат-қат афсона, осори-атикалардан иборат. Ҳатто Э.Носировнинг Искандари (сал семизроқ, бўйи баланд эмас) одатдаги афсонавий қахрамонга ташқи жиҳатдан унча ўхшамайди. Тарихий ҳужжатларга даъво қилмаган ҳолда режиссёр адабий негизга ёндашувдаги каби шахснинг бадиий талқинида ҳам ўзининг ноанъанавий версиясини яратди.

Ўз ижодий амалиётида у узоқ ва яқин тарихий сиймоларга бир неча бор мурожаат қилди, саҳнада халқ тарихий тақдирининг тугундор жойлари ҳақида спектаклларнинг бутун бир туркумини мужассам этди. Ҳар бир алоҳида ҳолда янги жанр бўёқлари, антиқа услубий ечимлар туғилди. Миллий маданий аънаналарга чуқур муҳаббат, замонавий спектаклнинг ҳар бир таркибидаги бу аънаналар имкониятларига чуқур қизиқиш билан қараш унинг сўнги икки ўнйилликдаги постановкаларида намоён бўлади. Бу вақтда у ўзбек театри қандай бўлиши мумкин ва бўлиши керак деган аънанавий саволга жавоб топиш билан овора эди.

Замонавий саҳна ва турли-туман аънаналар ўртасидаги муносабатларни муттасил аниқлаш унинг ижодининг муҳим қирраларидан бири. Ҳамза театрида булар академизмнинг аънава ва андозалари эди. “Майсара” да – масҳарабозларнинг соф театр аънавалари, “Садди Искандарий” спектаклида уни ўзбек халқи бадиий меросидаги энг бой аънаваларнинг бутун бир мажмуи қизиқтиради. Миллий маданий аънаваларнинг Ғарб универсал кадриятлари билан сингишиб кетиши, турли маданиятлар вакиллари ўртасидаги ҳиссий масофани бартараф этиш, саҳнани Шарқ ва Ғарб маданий синтези майдонига айлантириш истаги – бугунги Ўзбекистон маданиятининг долзарб муаммоси Б.Иўлдошев постановкаларида 80–90-йиллардаёқ ёрқин акс этган эди ва, эҳтимол, ўшанда бу тўла тарзда баҳоланмагандир.

Изланишни давом эттирар экан, у француз драматурги Ж.Сараннинг “Маъмура” пьесаси воқеа ва қахрамонларини (Театр версиясида “Маъмура кампир”) замонавий ўзбекона муҳитга кўчиради. Бу шундай усталик билан қилинган эдики, томошабин қахрамонларнинг француз эканлигини билолмаган.

“Буюк Ипак йўли” да ҳам аънанавий бадиий маданиятнинг бой меросларига нисбатан алоҳида зийраклик билан қараш бошланди. Режиссёр Б.Иўлдошев, рассом Г.Брим, бастакор М.Бафоев тасвирий санъат, мусиқа, пластика (равонлик), нур воситаси орқали ўрта аср мамлакатларининг тимсолларини бир-бирига сингдиради. Спектаклда битта ҳам сўз ифода этилмайди, фақат пианиночи Адиба Шарипова маҳорат ила чалган фортепиано овозигина янграб туради. Туялар қарвони билан биргаликда томошабин Ҳиндистон ва Хитой, Ўрта Осиё орқали Ғарбий Европагача бўлган катта масофадаги Буюк Ипак йўлини босиб ўтади. Бу мамлакатларнинг ҳар бири ўзининг бемисл бўйи, аломатлари, сир-асрорлари билан кишини мафтун этади.

Спектакль яратувчиларининг у ёки бу халқнинг ўзига хос ғаройиб хусусиятларини илғаб олувчи хаёлоти уларни башариятнинг кўпқийёфали, ёрқин ва рангоранг, айни вақтда ягона тимсолига пайванд этади. Жозибадор манзара аънанавий маданиятнинг бепоён дунёсидан фойдаланишда замонавий саҳна имкониятларини очиб беради.

Ниҳоят, С.Айнийнинг “Судхўрнинг ўлими” (Н.Каримов инсценировкаси) романи бўйича ишланган “Судхўр” спектаклида Б.Иўлдошев элшунослик, халқ оғзаки ижоди, миллий ҳаёт тарзи, турли-туман урф-одатларини саҳнага

олиб чиқиш йўлини излайди. Ўтмиш қаърига ғарқ бўлган трагикомик воқеа-ҳодисалар фольклор театри услубида очиб берилган. Қадимги Бухоро мусиқий фольклорининг ўзига хос колорити ва хусусиятлари бўлган халқ кўшиқ ва рақслари сахнадаги воқеалар билан узвий чатишиб кетади. Сал кейинроқ, ўзбек миллий анъаналари билан маданий-тарихий алоқаларни у бошлаган изланишлар замонавий ўзбек сахнасининг кўзга кўринган йўналишларидан бирига келиб қўшилади.

Эхтимол, унинг сахнага оид маънавий мерос ва Ғарбу Шарқ тажрибалари ҳақидаги фикру услублари нимага келиб қўшилишини у ўйлаб кўрмаган ҳамдир. Улар ўзбек театрининг бундан кейинги ривожини учун ўзига яраша андоза, очиқ кодли дастур бўлиб қолишига шубҳа қилмасди. Режиссёр ўз ишини қилаверади – спектакллар қўяверади. Унинг спектакллари нафақат театр артефактлари сифатида, балки замонавийликнинг маданий жараёнини ташкил этувчи муҳим омил сифатида баҳолаш зарурати эса Баҳодир Йўлдошев бадиий савқитабиатининг кучи ва илгарилаб кетувчи моҳиятидан дарак берарди. Унинг кўплаб спектакллари “илгарилаб” кетганди. Аммо замонавий театр экинлари билан, миллий тарих билан, маданият анъаналари билан у чиқишиб олганди ва бу ўзаро меҳр-оқибат йиллар ўтиши билан мустаҳкамланиб борарди.

Режиссёрнинг асари, ҳар бир янги иши сахна тилининг янгиланишларини қидириб топишга йўналтирилган тажриба хоссасига эга. Бадиҳавий карнавал стихияси, трагикомик масхарабозлик, кулгили актёрлик ечимлари, режиссёрлик талқинларининг назокатли услублаштирилиши – яхши постановкаларнинг айрим аломатларигина, холос. Бунда янги ғоялар ва ифодали воситаларни қидириб топиш, режиссёрлик услубининг “постановка фаоллиги” деб аталувчи спектакль шакли билан тажрибалар ўтказиш Б.Йўлдошев режиссёрлик ишларида актёрнинг индивидуаллигини ҳеч қачон қисиб қўймаган. Актёрлар билан ишлашни у севади ва уддасидан чиқади. Унинг спектакларидаги энг яхши ролларни Н.Раҳимов, З.Садриева, А.Рафиқов, Э.Носиров, Ҳ.Нурматов, С.Юнусова сингари кўплаб актёрлар ўйнаган.

Шундайин, “Бухорои Шариф” спектаклидаги Э.Носиров ва Ҳ.Арслонов ажойиб актёрлик дуэти узоқ вақтгача ёдда сақланиб қолди. Малай ва хўжайин суҳбатларига нозик, салкам инглизларга хос ҳазил, одоб доирасидаги масхарабозлик аралашган. Сахнага ярашган, аммо ўзбек аскиябозларининг оҳори кетмаган мусобақа анъанаси спектаклнинг ноёб жанр табиатини, унинг жозибадор муҳитини пайдо қилган.

Б.Йўлдошевнинг тарихга қизиқиши, миллий анъаналар томон олиб боровчи йўлларни қидиришлари замонавий мавзуни четлаб ўтиш дегани эмас. Замонавий спектаклларда ҳам нафақат унинг хилма-хил жанр ва услуб афзалликлари, балки ахлоқий орзулар ва сахналаштирувчининг ўз мақсади яққол кўриниб туради. Ҳар ўн йил оралаб турли театрларда Б.Йўлдошев сахналаштирган Машраб Бобоевнинг “Турунг” ва Шукур Холмирзаевнинг “Зиёфат” каби ранг-баранг пьесалари ижрочилар томонидан бир-бирига яқинлаштирилган. Ажойиб актёр Ҳ.Нурматов ўзига хос артистизм ва жозибадорлик ила майда-чуйда воқеа-ҳодисалар орасидан томошабинларни ўз қахрамонларининг ахлоқий бузуклашуви пиллапоясидан олиб ўтади. Бу спектаклларда режиссёр ҳар қандай сахнавий таъсирчанликни рад этади, томошабинни кундалик ҳаёт, турмуш ташвишлари ҳақида ўйлашга ундайди. “Турунг”даги Шоди “дала ҳовличини” мудом тараллабедод қилиб юради. Узоқ-узоқ қашиниб ва пишиллаб, “Зиёфат”даги ҳолдан тойган “милиция каттаси” Миршабнинг пайпоғини ечади. Одамлар ўтирадилар, гап сотишади,

Баҳодир Йўлдошев 70 ёшда

ичадилар, буларнинг охири эса “вой” бўлади. Худонинг бермиш кундаги кўрғиликлар жонга тегади, майда одамларнинг ошкора аблахликлари авж олади, беорлик ва сурбетлик олдидаги ожизлик уларни ҳаётдан бездириб юборади.

Томоша залида ўтирган одамни яхшироқ, инсофлироқ, виждонлироқ қила олишга режиссёрнинг кўзи етадими? Баҳодир Йўлдошев идеалист эмас, аммо, унинг ўзи айтишича, спектаклни битта одам учун ҳам қўйишга тайёр. Азбаройи таъсирланганидан кўз ёши тўкадиган, лекин ҳаммасини унутиб юборадиганлар учун эмас. Ким ўйланса, ким эсида сақлаб қолса ўшандайлар учун қўяди у. Томошабинлар қалбига ўрнашиб қолган “Дийдор” театр-студиясида шоира Зулфиянинг достони асосида “Хотирам синиқлари” спектакли каби. Режиссёр Б.Йўлдошев, rassom Седухин талқини ва Гулбаҳор Йўлдошеванинг самимий ижросидаги машҳур шоиранинг ўтмиш ҳақидаги ошкора таваллолари замонавий авлодлар учун ор-номус сабоғи бўлиб қолди.

Шунда ҳам қанчалик кўп ишлар қилганига қарамай, талай нарсалар орзулигича турибди. Талабалик пайтида Ҳамлетни ўйнаб, ўз фаолиятида Шекспирнинг “Ҳамлет”ини қўйишга уч марта жазм қилган эди, аммо биринчи репетициядаёқ ҳар гал бунга нимадир тўғаноқ бўлаверганди. 70-йилларда спектаклни қўйишга муваффақ бўлмади, унда академик театрнинг дастлабки авлодлари фахрийларини тўпламоқчи бўлди. 80-йилларда университетда театр факультети очишнинг уддасидан чиқолмади, буни у ўзининг тажриба театри қилмоқчи эди.

Машҳур италиялик тенор Лючано Павороттини Мирзо Улуғбек юбилейига бағишланган томошада кўшиқ айтишга таклиф қилолмади. Баҳодир Йўлдошевнинг она шахри Каттакўрғоннинг (Самарқанд) йўлида антик намунада ўйланган очиқ осмон остидаги амфитеатрининг ноёб лойиҳаси чалалигича қолиб кетди...

Ҳозирги юксак технология шароитида “антик микёслар”, миллий анъаналарни намоён этиш имкониятлари Мустақиллик куни ва “Наврўз” байрамларига бағишланган майдондаги театрлаштирилган томошаларда режиссёр томонидан синаб кўрилди. Мумтозликка айланган бу томошаларнинг намуналарини ҳам Б.Йўлдошев яратган. Унинг услуги, диди, замонавий театрлаштирилган томошаларнинг энг мураккаб санъатини мукаммал жамлагани Мирзо Улуғбекка бағишланган тадбирда, Самарқанднинг қадимги майдонида ҳар икки йилда бир ўтадиган “Шарқ тароналари” анъанавий халқаро мусиқа фестивалида ёрқин намоён бўлди.

Қарийб ўн беш йилдан бери режиссёр Баҳодир Йўлдошев театр-мактаб студияси ташкил этиш ғояси билан яшамокда. Бугунги кунда унинг раҳбарлиги остида вужудга келган “Дийдор” театр-студияси фақат Ўзбекистонда эмас, чет элларда ҳам томошалар намоёйиш этиб келмоқда. Унинг ўзи театр-студияни ёниб турган оловга ўхшатади: “Студия, бу – ҳар доим шамолда ёнган олов. Бу унинг қисмати. Шамол кучайса, олов ҳам кучаяди, шамол ўчса, олов ҳам ўчади”.

Шамолда ёнган олов – бу унинг ўзи ҳам. У шамолдан кўркмайди, аксинча, шамолсиз яшолмайди, шамол қанча кучли бўлса, у шунча гуриллаб ёнади.

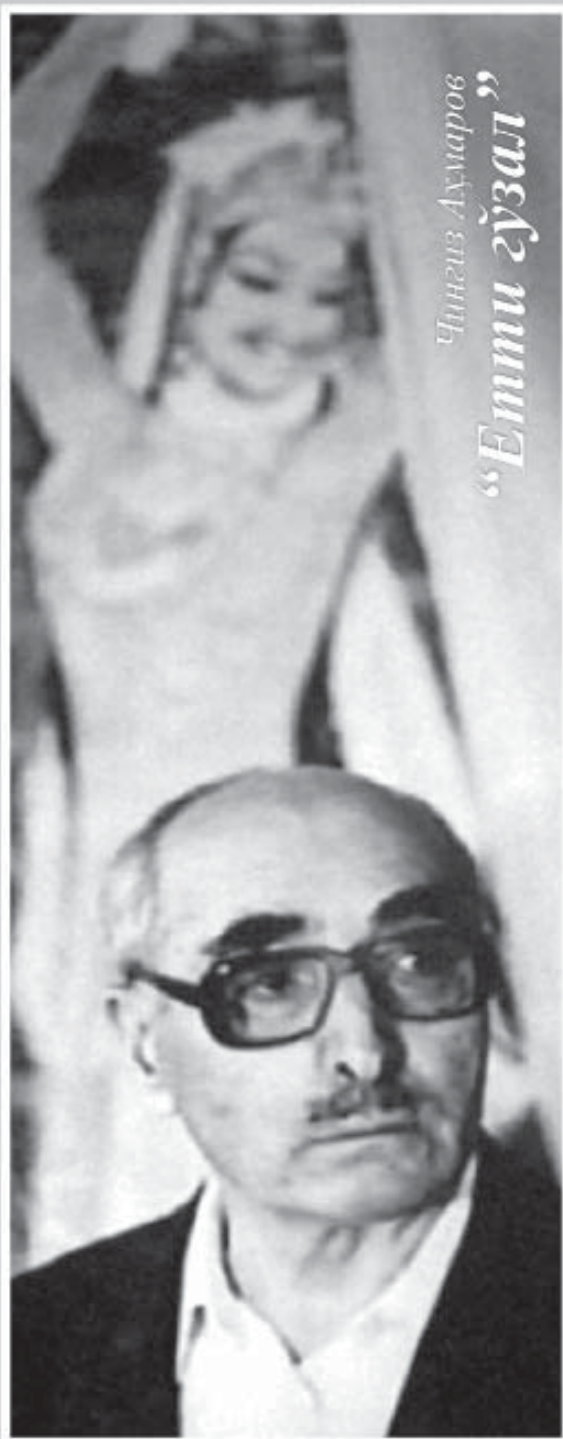
Нодир НОРМАТОВ

ХАЁЛ ЧЕЧАКЛАРИДАН ТАРАЛГАН БЎЙЛАР

Тарихий илдизлари асрларга тенг Ўзбекистон тасвирий санъатининг равнақиға муносиб ҳисса кўшиб, дунёга танилишида беназир хизмат қилган кўплаб мусаввирларимизнинг номи ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олинади. Шулардан бири, Ўзбекистон халқ рассоми, миллий анъаналар ва замонавий тасвирий санъатнинг энг ноёб хусусиятларини ўз ижодида мужассам қилиб, ўзига хос нафосат мактабини яратган машхур рассом Чингиз Аҳмаровдир. Рассом ижоди ва унинг бой маданий мероси ҳақида турли йилларда қатор мақола, китоб-альбомлар нашр қилинган, ҳужжатли фильм суратга олинган, илмий-тадқиқот ишлари олиб борилган, кўргазмалар ташкил қилинган. Уларнинг ҳар бирида рассом ижодининг турли қирралари намоён бўлади. Хусусан, санъатшунос Абдулҳай Умаров муаллиф бўлган “Чингиз Аҳмаров” альбоми (1974) ва китоби (1982)да рассомнинг 1964–1980 йиллар оралиғида яратган бир қатор деворий суратлари репродукциялари берилган. Алишер Навоий номидаги Адабиёт ва санъат музейидаги панно (1967), Беруний номидаги Шарқшунослик институтидаги деворий сурат (1965–1968), Самарқанддаги “Юлдуз” ресторани беағи (1970), Ангрндаги “Сўғд тўйи” (1975), Санъатшунослик институти деворидаги тасвирлар (1978) шулар жумласидандир. Улардаги бадий тасвир маданияти, миниатюра анъаналари, Шарқ фалсафаси ва шеърйидаги нафис романтик оҳанглар кишини ўзига мафтун этади.

Хусусан, Шарқ лирикаси-ю фалсафасидан озроқ хабардор бўлмаган киши унинг ижодини англаши душвор. Бунинг устига рассом асарларининг чинакам мафтункорлиги, жозибаси улар билан юзма-юз туриб, томоша қилганингизда кўринади. Менда бундай имқоният илк маротаба 1968 йили – талабалик пайтларимда пайдо бўлди. Ўша йили ёзувчи Абдулла Қаҳҳорнинг олтмиш йиллиги тантанаси ўтказилиши муносабати билан Алишер Навоий театрига биринчи марта боришим эди. Унинг фойеси ва заллари деворларида ишланган соҳибжамолларнинг суратларини кўриб, энтикиб кетганман. “Саодат” журналида ишлаб юрган кезларим, 1975 йил эди, шекилли, кўринишидан камсукум, ёқимтой бир инсон биз билан сўрашиб, Зулфия опа олдиға кирганида, фотограф Борис Мизрохин менга: “Ана, Чингиз Аҳмаров! Навоий театри деворларига ишланган гўзалларнинг муаллифи”, – деб шивирлаб қолди.

Кейинроқ театр деворларидаги Аҳмаров гўзаллари билан спектакллар кўриш баҳонасида астойдил таниша бордим. Суратларнинг чизилиши тарихи билан қизиқдим.

Чингиз Айтматов
“Етти гўзал”

1941 йили Алишер Навоий таваллудининг 500 йиллик юбилейи муносабати билан, Тошкентда унинг номи билан аталувчи Катта театр бунёд этишга қарор қилинади. Театр меъмори академик А.Шчусев, А.Грабарь тавсиясига кўра, унинг аспиранти Ч.Аҳмаровни деворий суратлар чизиш учун ишга қабул қилади. Одатдаги чизмаларни такрорламаслик учун Ч.Аҳмаров фақат ўзигагина хос бўлган услуб ва миниатюра табиатидаги поэтик талқинга эътибор қаратди. Унинг нозик, афсонавий романтизми айримларга ёкмаса-да, Шчусев, И.Грабарь ва Л.Ремпель сингари забардаст шахслар кўллаб-қувватлагани боис, эскизлари қабул қилинди. Л.Ремпель ёш рассомни ҳимоя қилиб шундай деган эди: “Аҳмаровни Навоий театридаги тасвирларни оч рангда, ясси, безакдор қилиб ишлаганлиги учун кескин танқид қилдилар. Аммо бир тасаввур қилиб кўринг, Аҳмаров ўзининг деворий суратларини дастгоҳли реалистик картиналар услубида ишлаганда нима бўларди? Аслида академик Шчусев Аҳмаровдан тасвирларни ганч ўймакорлиги безакларига яқин, ясси шаклда, оч рангда, безакдор қилиб ишлашини талаб қилганида ҳақ эди, деб ҳисоблайман. Рассомнинг театрдаги ишлари Ўзбекистоннинг маҳобатли санъати ўтмиши, бугуни ва келажagini белгилаб берди”.

Театрнинг тўрт деворини тўлдириб турган “Лайли ва Мажнун”, “Фарҳод ва Ширин”, “Сабъаи сайёр”, “Садди Искандарий” дostonларининг воқеаларига бағишланган саккиз композициянинг тўрттаси биринчи қаватда. Булар: “Тасвирий санъат рамзи”, “Рақс рамзи”, “Шеърят рамзи” ва “Муסיқа рамзи” бўлиб, улар турфа либосдаги тўртта гўзал қиз тимсолида ифода этилган. Композициянинг теран маъноларида гўзаллик, бунёдкорлик, ҳаётга муҳаббат чорловлари бор. Иккинчи қаватда яна тўртта композиция – “Садди Искандарий” дostonидан бунёдкорлик, қурилиш лавҳаси, “Фарҳод ва Ширин” дostonига ишланган Фарҳод ва Шириннинг тоғ канали ёнидаги учрашуви, “Сабъаи сайёр” дostonидан Шох Баҳром ва Дилором учрашуви, “Лайли ва Мажнун” дostonидан Лайли ва Мажнун висол онлари лавҳалари бизни эртаклар оламига бошлайди. Ёш рассом Шамсирўй Ҳасанова прототип қилиб олинган Ширин образи эстетик гўзалликнинг жонли ифодаси, ёшлиқ тимсоли бўлиб жаранглади. Самарқанднинг сирли, мовий-кўк кошинлари фонидан унинг ўйга чўмган, мулойим юзи, бодомқовоқ кўзлари, рангларнинг ўта софлиги, темпера техникасининг ниҳоятда енгиллиги билан эътиборни тортади. Аҳмаров “Ширин” асарини яратишда реалликдан идеалликни қидириб, танлаб олди ва уни рангтасвир романтикасига сингдириб юборди. Ушбу картина нафақат санъатдаги энг мафтункор аёл образи, балки Ўзбекистон рангтасвирида янги йўналиш тимсоли яратилганлигидан дарак берди.

Чингиз Аҳмаров ўз ижодида Навоий ҳаёти ва шеърятига, умуман, ўрта аср Шарқ халқлари тарихи, санъати ва ҳаётига кўп маротаба муурожаат қилган. Бунинг сабаби балки унинг ёшлигида Самарқандда, Навоий қадами теккан шаҳарда яшаб, унинг қадриятларига бир умр мафтун бўлганлигидадир. Кўхна шаҳарнинг мўъжизавий таровати, самарқандликларнинг турмуш тарзи, маросим ва урф-одатларига сингиб кетган меъморчилик, кулолчилик, каштачилик, гиламдўзлик, ёғоч ўймакорлиги уни мутлақо янги оламга олиб кирди. Соф, жарангдор бўёқлар, ажойиб безаклар гўзаллиги унинг тафаккурини чархлади, рангин оламни янги ҳис қилишга ундади. XX асрнинг 20–30-йилларида тақдир тақозоси билан Самарқандга келиб қолган Л.Бурэ, Д.Савин, Д.Степанов, О.Татевосян, Г.Никитин, В.Еремян, Р.Ақбальян, А.Николаев (Усто

Мўмин), Ф.Уфимцев, П.Беньков, Н.Кашина, З.Ковалёвская, Е.Коровой сингари рассомлар ижоди бадиий ҳаётга катта таъсир кўрсатди. Ёш рассомлар меъморий ёдгорликлардан эскизлар чизишар, безаклардан нусхалар олишар, хуллас, Шарқни англашга интилишар эди. Уларнинг саъй-ҳаракатлари билан Ўзбекистонда тасвирий санъатнинг янги, европача шакли шакллана борди. Гарчи ёш Чингиз уларнинг таъсирига тушиб қолмаса-да, бу жараён унинг ижодий тафаккури бойишига рағбат берди.

Ёш рассом 1935 йили Москва шаҳридаги В.Суриков номидаги рассомлик институтининг графика факультетида В.Фаворский устахонасида таҳсил олди, сўнгра И.Грабарь устахонасига қабул қилинди. 1942 йили ушбу институт Самарқандга кўчириб келтирилди. Ўша йили Ч.Аҳмаров “Ўзбекистон қиличи” номли диплом ишини муваффақиятли ҳимоя қилди. И.Грабарь ўз шогирдининг ишига баҳо бериб, “У Навоий каби нозикдид рассом, нозикдид композитор ва шоирдир”, деган эди.

Рассом ижодига Самарқанднинг қадимий, улуғвор бинолари – мадраса-ю мачитлар, мақбара, миноралар манзаралари руҳияти кўчиб кирган эди. Улар орасида Улуғбек расадхонаси алоҳида ўринга эга, шунинг учун ҳам рассом унинг этагида жойлашган мемориал музей деворларига расмлар ишлаган. Уларда Мирзо Улуғбекнинг муҳандис-мунажжимлар билан лойиҳа устидаги мунозаралари, мубоҳаса ва бошқа лавҳалар тасвирланган. Бу лавҳалар чараклаган юлдуз тўла Самарқанд осмони фонида янада улуғвор ва маҳобатли кўринади.

“Юлдуз” чойхона-ресторани биноти деворларига ҳам Улуғбек фаолиятига оид катта панно чизилган. Унда Улуғбек саройидаги қабул маросими тасвирланган. Композиция марказида Мирзо Улуғбек, атрофида олимлар, зодагонлар, сарбозлар, санъаткорлар, тижоратчилар, болалар, аёллар, узоқдан келаётган меҳмонлар – бари ўша давр Самарқанд табияти манзаралари фонида жуда ҳам жонли, рангин бўёқларда берилган.

Беруний номидаги Шарқшунослик илмий-тадқиқот институтининг фойеси деворларида Чингиз Аҳмаров чизган узун, маҳобатли сурат бор. У ерга ҳар гал борганимда, гўё тасвирдаги Буюк ипак йўли бўйлаб кетаётган қарвон аҳлидан бирига айланиб қоламан. Девор саҳнига чизилган бу йирик фрескалар асосан Шарқ қўлёмалари ва миниатюралар жойлашган бинодаги китоблар дунёсига қаратилганлиги бежиз эмас. Композиция лавҳалари чап томондан йўлга чиққан қарвон билан бошланади. Қарвон қадимий, гўзал шаҳардан олис манзилларга томон йўл олмоқда. Ўғлининг китоб мутулаа қилаётганидан қувонган ёш она, мударрис ва талабалар, рассом ва унинг ишини томоша қилаётган мухлислар, доира садоси остида рақсга тушаётган раққосалар, севгилисига илк девонини тақдим этаётган ёш шоир, дориламон, тинчлик замони тасвири.

Энди деворий сурат давомида бутунлай зид манзарага дуч келамиз. Кўзлари қонга тўлган ёвузлар босиб келмоқда, ҳаммаёқ вайрона, кутубхоналар, гўзал масканларга ўт кўйилган, қабрлар топталган, ҳаммаёқда тиланчи, гадолар. Бу– қирғинбарот урушнинг совуқ шарпаси эди.

Кейинги лавҳалар ҳаётнинг янги саҳифаларини намоён этади. Ҳаёт ўз оқимида туша бошлаган, боғбон чол неваралари билан ниҳол экмоқда. Меъморлар янги бинолар устида ишлашмоқда, оилада янги фарзанд. Яна тинчлик, бунёдкорлик замони бошланмоқда. Асарнинг бошидан-охиригача ўтган ариқ тасвири композиция яхлитлигини таъминлайди. Бу обихаёт рамзи, тинчлик тириклик фалсафасининг энг улуғ шиори эканлигига ишора. Бу лавҳаларни инсоният умр йўлининг турли

босқичларини акс эттирувчи улкан кўзгу дейиш мумкин. Алишер Навоий Адабиёт музейи деворларида ҳам ана шу ғоянинг давомини кўриш мумкин. Навоий лирикасига бағишланган кўплаб деворий суратларда шоир даврига хос табиат манзаралари, замондошларининг ҳаёт тарзи, ходисотлари янгича тафаккур оламига бошлайди. Деворий суратлар нимзумрад рангда ишланган. Баҳорни эслатувчи манзара-майсазорлар, гуллаган дарахтлар, мажнунтоллар, сархил гуллар. Бу гулшан бағрида гўзал кизлар, хушқомат йигитлар, ўз хуснини томоша қилаётган сулув киз. Хуллас, боғда созандалар, раққосалар, шоирлар, олиму мусаввирлар анжумани. Навоий лирикасига бағишланган ушбу туркум деворий суратлар замирида табиатнинг уйғониши манзаралари, осойишталик, шодлик, байрамона кайфиятни ҳис этиш мумкин. Андижон адабиёт музейи деворларидаги расмларни ҳам Навоий лирикасининг мантикий давоми дейиш мумкин.

Ангрендаги Кабель заводи қошидаги дам олиш уйининг “Суғдиёна” қахвахонаси деворлари қадимги суғд никоҳ тўйи маросимларига бағишланган гўзал лавҳалар билан безатилган. Чингиз Аҳмаровнинг ушбу асарларини ҳар гал томоша қилганимда, нима учундир “Шашмақом” туркумидаги мўъжизакор куйлар беихтиёр ёдимга тушаверади. Айниқса, буюк санъаткор Турғун Алиматовнинг танбур ёки дуторда ижро этган “Насри Сегоҳ” куйи (Фарғона-Тошкент йўллари), “Мухаммаси баёт” мусикаси шу асарлар ичидан садо бера бошлайди. Бу куйларда рухий кўтаринкилик, шодлик оҳанглари устувор. Бундай кайфият Аҳмаровнинг нозик, нурли ранг замзамаларига мос келади.

Санъатшунослик институтининг учинчи қавати фойеси деворларига ишланган Навоий даври тимсоллари бўлган гўзаллар тасвирини томоша қилган америкалик рассом Антуан Рефрежье Чингиз Аҳмаров ижоди ҳақида шундай деган эди: “Аҳмаровнинг бу ишларида мулоим ва латиф рангларнинг кўплиги инсон руҳиятига яхши таъсир кўрсатади, айниқса, шиддатли ва тезкор XX аср учун, асаблари қақшаган одамлар учун бу жуда зарурдир”. Гап орасида у ҳозирда Америка шифохоналарида асабни тинчлантирувчи ранглар билан вазмин суратлар ишлаётганлигини айтиб ўтди.

Чингиз ака яратган ижод намуналари билан ҳар куни учрашиш мумкин бўлган яна бир маскан бу – Тошкент метросининг Алишер Навоий бекати “Сабъаи сайёр” достонининг сопол ва кошиндан ишланган лавҳаларини ишлашда рассомга Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, хайкалтарош Аҳмад Шоймуродов ёрдам берган.

“Киши қалбини соф қиладиган, сувдек бебақо танани ювиб тозалайдиган санъат ярата олдими?” – деб ёзган эди Чингиз Аҳмаров ўз эсдаликларида. Аслида, совет мафқураси ақидаларини писанд қилмай, мардонавор ижод қилган бу ижодкорнинг ҳаёт йўли жуда мураккаб кечган.

Бўлажак рассом 1912 йил 18 август куни Троицк шаҳрида, маърифатли ва бадавлат инсон – Абдурахмон ҳожи Аҳмаров оиласида туғилди. Рассом болалик чоғларидаёқ кўплаб расмлар ишлагани, журнал ва китоблардаги суратлардан нусхалар кўчирганлигини ўз эсдаликларида ёзиб қолдирган. “Нафосат йўлларида” деб номланган ушбу китобда қайд этилишича, у Перм Рассомлик техникумида ўқиган. Отаси касал бўлиб қолгач, 1927 йили оила Уралдан Ўзбекистонга, Қарши шаҳридаги қариндошлариникига кўчиб келган.

Ижоди графикадан бошланган рассом чизиқлар, шакллар, ранг, сурт-

малар ёрдамида ритмик услубни ифодаловчи пластик ғоялар, уларга уйғун бўлувчи усулни излай бошлади. Унинг ҳаёти ва ижодий фаолияти хилма-хил, мураккаб кечди, турли шаҳарларда яшади, қатор маҳобатли санъат объектларида ишлади. Реалистик образ муаммоси биринчи ўринга чиққанида, у ҳам барча қатори реалистик портретлар туркумини яратди. Стахановчи Ёкубова (1949), аълочи ўқувчи Р.У.Гуфранова (1950), аълочи Зотова (1951), машхур раққоса М.Турғунбоева (1951) портретлари дунёга келди. Образни натурадан шундайгина кўчириб яратиш унинг бадий маконига мос эмас эди. У самарқандлик кулол Уста Жўрақулов портретини (1953) халқ эстетикаси хусусиятларидан келиб чиқиб талқин этди. Ана шу усул унинг рангтасвир асарларида бош мезон бўлиб қолди.

Ч.Аҳмаров Ўзбекистондан ташқари 1953 йили Москва метросининг “Киев” халқа йўли бекатидаги “Дўстлик” мозаика панносини ишлади, 1954 йили Қозондаги М.Жалил номидаги опера ва балет театрини, 1956 йили Днепропетровск маданият саройини, 1979 йили “Украина” меҳмонхонасини безади.

Санъаткор 60-йилларда “Раҳима”, “Мевалар билан қиз”, “Пешонабандли қиз”, шунингдек, рассом Р.Тимуров ҳамда шоира Зулфия портретларини ишлади.

Чингиз Аҳмаров комил инсон ҳақида мушоҳада қилар экан, кўп маротаба Навоий сиймосига (“Навоийнинг болалиги”, 1965; “Навоий Самарқандда”, 1970; “Навоий шогирдлари билан”, 1968; “Навоий лирикаси”, 1968) мурожаат қилади. “Мен ўзимнинг бу оламдаги ўрнимни англаган пайтимдан бошлаб, – деб ёзади рассом ўз хотираларида, – ва бутун умрим давомида ҳаётда нимаики кўрган бўлсам, ўша тасаввурларимни ижодий лабораториямга олиб киришга, англашга ҳаракат қилдим”.

Чингиз Аҳмаров Навоий ижодиётига нима учун бу қадар кўп мурожаат қилганлигининг сабаби, аввало, унинг Навоий даҳосидан руҳий қувват олганида бўлса, иккинчидан, унда ўз тақдирига ўхшаш томонлар борлигини кўрганлигида эмасмикан, деб ўйлаб қоламан. Аҳмаров Шамсирўй вафотидан (1956) кейин бошқа уйланмади, унинг тимсолини ўз асарларига кўчирди. Шамсирўй гўё Навоий қуйлаган париваш янглиғ бир умр рассом ижодида кўриниб турди. Навоийдаги ёлғизлик ҳисси, тасаввуфга ҳамоҳанг дунёни англаш тамойиллари ҳам рассомга бегона эмас эди.

Бундай ғояларни ифода этишда мовий, кўк, пушти ва нимяшил рангларнинг уйғунлиги рассомга қўл келди. Бу латиф ранглар Шарқ фалсафасида чексизлик, туғилиш, макон ва ломаконни, сокинликни, ботиний ҳисларнинг зоҳиран тажассумини англаган.

Рассом очиқ, кескин, ёрқин ранглардан кўра, ана шу совуқ рангларнинг назокатли вазминлигини афзал кўрди, бир хилдаги кўк-яшил рангда ҳам асл гўзаллик моҳиятини намоён эта олди.

Дастгоҳли рангтасвирда ҳам рассом ўзининг деворий суратлар анъанасидан келиб чиқиб, қатор янги изланишлар олиб борди. Бу ўзига хос услуб ҳам барибир маҳобатли рангтасвир унсурларини эслатиб туради. Чунки рассом том маънода буюк маҳобатли санъат устаси эди. Унинг деворий суратларига хос шаффоф ранглар жилваси, енгил чизиқлар ҳаракати, меъёрий ритм, композиция усуллари, пластик ечим хусусиятлари маълум даражада дастгоҳли ишларида ҳам балқиб туради. Л. Ремпель рассом ҳақида шундай ёзади: “Аҳмаров учун Ғарб ва Шарқ тажрибалари орасида тўсиқ бўлмаган. У уларнинг талқинига янги маъно берди”. Рассомнинг 1970–1980 йиллардаги графикасида иқтидорининг янги

қирралари кўринди. У айна пайтда китоблар, театрларни безаш, кино-фильмларга эскизлар тайёрлаш, ўзига хос кулолчилик ва паннолар устида ишлади. Пикассо сингари турли изланишларида гўзаллик қонунини асос деб билди. Рассом ўз фалсафасини ўзининг дизайн, мато, кулолчилик, чинни, лок миниатюраси ишларига ҳам сингдирди, хунармандчиликда ҳам шуни ташвиқ қилди.

Гўзаллар ва гуллар куйчиси сифатида машхур Чингиз Аҳмаров, аслида кўнгилда ёруғ таассуротлар уйғотувчи, хаёл чечакларидан таралган муаттар бўйларни сеҳрли рангларида маҳорат билан сақлай олган санъаткор сифатида ёдимизда қолди. Мустақиллик йилларида рассом Амир Темур сиймосига бағишлаб туркум асарлар (“Амир Темур ва Йилдирим Боязид”, “Амир Темур ва Бибихоним”, “Амир Темур ва дарвеш”, 1992–95 йиллар) яратди. Рассом ижодига хорижда ҳам қизиқиш катта бўлганлиги боис уни турли мамлакатларга таклиф қилишади. Лекин Ч.Аҳмаров Ватани – Ўзбекистонни тарк этмади. Рассом 1995 йил 13 май куни Тошкентда вафот этди ва эҳтиром билан Чиғатой қабристонига, умр йўлдоши, рассом Шамсирўй Ҳасанова ёнига дафн этилди.

Бугун устоз санъаткорнинг бетакрор, ўлмас асарлари юртимиз қошоналарига зеб бериб турибди. Садоқатли шогирд ва издошлари Жавлон Умарбеков, Содиқ Раҳмонов, Темур Саъдуллаев сингари қатор таниқли рассомлар Устознинг чироғини ёқиб, сермахсул ижодлари билан халқимизни хушнуд қилиб келмоқдалар.

* * *

*Дилга элтар йўллар менинг йўлимдир,
Дарди бор ҳар кўнгил менинг кўнглимдир.
Муштира ҳар аёл онамга ўхшар,
Кўнгли ярим ҳар қиз менинг синглимдир.*

* * *

*Бу – манзил-мақонинг, дала-даштингдир,
Умр – беш кечалик сайру гаитингдир.
Бошингдан кечгани – туш билан хаёл,
Дилингдан кечгани – саргузаитингдир.*

* * *

*Бой берган – кунларим, саҳарларимдир,
Улар ҳам байтларим, газалларимдир.
Шеърларга кирмаган оҳу зорларим
Менинг танланмаган асарларимдир.*

Сирожиддин САЙИД

МЕКСИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИ

Шимолий Американинг жанубий қисмида жойлашган Мексика (расмий номи Мексика Қўшмат Штатлари) мустақил давлат сифатида 1917 йили ташкил топган. Бу ерда турли даврларда Ғарбий ярим шардаги энг ривожланган цивилизациялардан бири мавжуд бўлган. Жумладан, ҳамон турли баҳсу мунозараларга сабаб бўлиб келаётган қадимий маданият эгалари – майя, ацтек қабилалари ҳам шу ерда яшаган.

Гарчи европаликлар томонидан фатҳ этилиб, қадимий маданият булоқларидан узилиш даражасига келиб қолган бўлса-да, мексикаликлар озодлик учун мудом курашиб келди. 1810 йил 16 сентябрда М.Идальго испан мустамлакачиларига қарши ҳаракат бошланганини эълон қилди (шу боис 16 сентябрни мексикаликлар мустақиллик куни сифатида нишонлайдилар). 1810–1826 йилларда испан мустамлакачиларига қаттиқ қаршилик кўрсатган ватанпарварлар Мексикани 1821 йили мустақил давлат, 1824 йили эса республика деб эълон қилишга эришди. Бироқ 1846–48 йиллардаги Америка-Мексика уруши натижасида мамлакат ҳудудининг қарийб ярмини АҚШ босиб олди. Ниҳоят XX аср бошидаги инқилоб натижасида Мексика яна мустақиллигини кўлга киритди.

Бугун Мексика Америка қитъасида иқтисодий жиҳатдан энг ривожланган давлатлардан бири. Мамлакатда фан, таълим, маданият, санъат ва адабиёт ҳам борган сари тараққий этмоқда. Эътиборингизга ҳавола этилаётган мексикаликлар ижодидан намуналарни мутолаа қилиб, ўзингиз ҳам бу фикрга қўшиласиз.

Мустақиллик санаси –
1810 йил 16 сентябрь
Пойтахти – Мехико
Майдони – 1 972 550 км²
Аҳолиси – 121 736 809 киши
Давлат тили – испан тили

Адабиёт

XVI асрга қадар маҳаллий ҳиндулар тилида, ундан сўнг босқинчилар таъсирида испан тилида ривожланган Мексика адабиёти ўз ичига мексика халқлари адабиётларини олади. Ҳинду тиллари алифбоси фонетик бўлмаган, улар иероглифдан фойдаланишган. Қадим мексика адабиётининг энг гуллаган даври майя (III–IV асрлар) ва ацтеклар (XIV–XVI асрлар)га тўғри келади. Аммо XVI асрда бостириб келган испанлар ушбу иероглифларни ўқиш ва ёзишни буткул тақиқлаб қўйиб, бетакрор осори атиқаларни шафқатсизларча вайрон қилишган. Ҳинду адабиётининг айрим намуналари лотин алифбосига ўгирилган ёки испан тилига таржима қилинган тарзда етиб келган. Майя адабиёти диний-космогоник (самовий жисмларга оид) йўналишда шаклланган бўлиб, тарихий мазмунга эгадир. Сақланиб қолган манбаларнинг энг асосийси –“Чилам-Балам” қадим қоҳинлар-чилонларнинг башоратлари битилган матнлардан таркиб топган.

Майя ҳиндуларида театр ривожланган бўлиб, афсуски, бизгача айрим пьесаларнинг номигина етиб келган, матни эса топилмаган. Тил ва илдири майя қабилалариники билан умумий бўлган киче ҳиндуларининг “Рабинал-Ачи” драмаси ва тарихий-мифологик йўналишдаги “Попол-Вух” эпоси ҳозирги кунгача етиб келган. Мазкур асарлар ҳамда айни қабиллага тегишли адабий ёдгорлик – “Какчикел битиклари”дан ҳозирда Гватемалада яшовчи майя ва киче халқлари ватани Марказий Мексика эканлиги аён бўлади. Хусусан, “Попол-Вух”нинг тарихий-бадиий қиймати ниҳоятда баланд – у қадим ҳинду маданиятига қўйилган ёдгорлик саналади.

Ацтеклар адабиёти эса диний-қаҳрамонлик поэзия ва маросим қўшиқлари шаклида ривожланди. Севимли қаҳрамони Кетцалкоатл маъбуди бўлган Қадим Мексика адабиёти намуналари – ривоят тарихий афсоналар ҳам айнан нахуатл (ацтек тили)да яралган. Уларда ҳам, худди тасвирий санъат ёдгорликларидаги каби, ацтеклар дунёқараши табиат манзаралари ҳамда ҳайвонот олами воситасида очиб беришга интилинган. Нахуатл поэзиясига сермаънолилик, динийлик ва тушуниши мушкул рамзийлик хосдир.

Гўзал бадиият, мавҳум рамз ҳамда мажозий тилга эга бўлган ҳиндулар адабиёти испан босқини билан ниҳоясига етди. Эгаллаб олинган ҳудудларда испан тили, адабиёти, маданияти мажбуран сингдирилди. Шу тарзда мексика адабиёти тарихида янги давр бошланди. Ва унинг асосчиси босқинчиларнинг илк экспедицияси раҳбари Эрнан Кортес (1485–1547) ҳисобланади. У Испания қиролларига ёзган хатларида (1519–26) ацтеклар империясининг бўйсунуши манзараларини усталик билан тасвирлаган. Умуман, илк мексика адабиёти ижодкорлари руҳонийлар Торибио Мотоллиния, Хуан де Торкемада, Бернардино де Саагун ва истилочилар Бернал Диас дел Кастило ҳамда Эрнан Кортес ҳисобланишади. Адабиёт истило ва унинг иштирокчиларига бағишланган асарлар асосида шакллана бошлади. Ф.Лопес де Гомаранинг (1510–60) лотинча номланган “Hispania Victrix”

(“Музаффар Испания”) асари Кортес ишларини кўр-кўрона макташ билан бирга Мексика бўйсундирилишининг ҳаққоний ва батафсил манзарасини акс эттирган. Илк экспедиция иштирокчиси Бернал Диас дел Кастило (1492 ёки 1498–1568 ёки 1581) хотиралари асосида ёзган “Янги Испания истилосининг асл тарихи” (1568) асари эса боскинчларнинг жанговар “жасур”ликларидан хикоя қилади. Муҳим тарихий ҳужжат бўлган мазкур китоб бадиий жозибаси, бой тили билан ажралиб туради.

Насроний дини тарғиботи учун Янги Испанияга келган католик рухонийлари саъй-ҳаракатлари билан йўқолиб кетган ҳинду давлатларининг тарихи ҳамда адабиёти қисман тикланди. “Янги Испаниядаги ходисалар ҳақида умумий хикоя муаллифи” Бернардино де Саагун (1500–90) ҳиндулар тарихи, удумлари, оғзаки ижодини ёзиб олган. Умрининг катта қисмини Мексикада ўтказган, оёқости қилинган ҳиндуларнинг қизғин ҳимоячиси бўлган Бартоломе де Лас Касас (1474–1566) ҳиндулар ҳақида қатор асарлар, шунингдек, “Ҳиндистон вайрон этилишининг қисқа тарихи” (1552) муаллифидир. XVI асрдан эътиборан ҳиндуларнинг ўзи – зодагонлар авлоди вакиллари испан тилида тарихий асарлар ярата бошлашди (Эрнандо Алваро Тесосомок, Фернандо де Алва Икстлилхочитл ва х.к.). Тарихий қиссачилик истилонинг бошидан то охирига (XVI аср–XIX аср бошлари) қадар мавжуд бўлган илк ва асосий насрий жанр ҳисобланади. Шу узоқ давр мобайнида мексика адабиёти испан адабиёти намуналари таъсирида ривожланди, баъзи истисно ҳолатлар ҳисобга олинмаганда, ўз илдизидан айрилди. Боскинчиларнинг Испаниядан роман олиб келиш ёки ёзишга қўйган тақиқи туфайли Мексикада бадиий наср йўқ эди. Илк роман XIX асрдагина пайдо бўлди. Назм кўпроқ аҳамият касб этиб, халқ оғзаки ижоди ривожлана бошлади. Фольклор ва расмий адабиётнинг бундай ёнма-ён мавжуд бўла олиши нафақат Мексика, балки бошқа испан давлатларига ҳам хосдир.

XIX асрда истилочилар ҳукмига чек қўйилгач, мексика адабиёти тараққиётининг бош тамойили миллий ҳақиқатни бадиий ифодалаш бўлди. Бу жараёнда Европа адабиёти катта роль ўйнади. Зотан, Мексика бутун истило давомида бу давлатлар адабиётидан сунъий ихоталанган эди. Шу боис мустақиллик учун жанг тўхтагани ҳамон ривожланган илк адабий оқим романтизм бўлди. Романтиклар биринчилардан бўлиб она табиат, миллий тарих, халқ турмуш тарзига мурожаат қилишди. Классицизм вакиллари консерватив испанизмга руҳан яқин бўлсалар-да, бу икки оқим орасида ҳеч қачон жиддий ихтилоф юз бермаган. Романтикларнинг маҳаллий ҳаётни тасвирлашга бўлган қизиқишлари улар асарларига маиший тус бера бошлади. Шу тариқа тарихий роман жанри шакллана борди – Х. Диас Коваррубиаснинг (1837–59) “Исёнкор Хил Гомес” (1858), Х. Сер О’Рейлининг (1814–61) “Жухуд қизи” (1848), В. Рива Паласио (1832–96) асарлари шулар жумласидандир.

1866 йилда Л. Г. Инкланнинг (1816–75) биринчи бор дехқонлар ҳаёти тасвирланган романи “Астусиа...” нашр этилди.

Озодлик учун кураш йилларидаги каби мексика адабий ҳаёти 1860 йилларда ҳам жамият ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ ҳолда шаклланишда давом этди.

XIX аср охири–XX аср бошларига қадар давом этган Порфирио Диаснинг ўттиз йиллик диктатураси Мексика шеърояти олдига ривожланишнинг янги тамойилларини қўйди. Ва мамлакатда пайдо бўлган янги шеърый оқим – модернизм бутун испан-америка шеъроятида XX асрнинг

20-йилларигача ҳукм сурди. Модернизм мураккаб, шоирларнинг мавжуд воқеликдан кўнгли тўлмаслиги, шубҳалари, индивидуализмини ифодаловчи ҳодиса эди. Миллий ҳаёт тарзига, табиийликка мойил йўсинда ривожланган модернизмга ўша даврнинг деярли барча таниқли шоирлари: табиат куйчиси М. Х. Отон (1858–1906), номукамал дунёнинг маҳзун ва скептик тасвирчиси М. Гутеррес Нахера (1859–95), эҳтиросли куйма шеърлар муаллифи С. Диас Мирон (1853–1928), ишқий битиклари билан шуҳрат қозонган А. Нерво (1870–1919) кабилар қўл урди.

Порфиризм даврида, шунингдек, бадий наср ҳам бирмунча камол топди. Романларда халқ турмуш тарзига хос баъзи хусусиятлар тасвирлана бошланди. Жумладан, Э.Рабаснинг (1856–1930) “Бола” асари аҳамиятли сиёсий ҳодиса путчизм ҳақида ҳикоя қилади. Умуман олганда, реализм ҳамда Э.Золя таъсирида натурализм йўналишида ривожланаётган ўша давр романчилиги бари бир асил ҳақиқатни кўрсатишдан анча йироқ, кўпроқ маиший тусга эга эди. Р. Делгадо (1853–1914), Х. Лопес Портило-и-Рохас (1850–1923) кабилар ижоди фикримизга далилдир. Зотан, сиёсий босим, диктатура тазйиқи романчилик тараққиётига яхшигина тўсиқ бўлганди.

1910 йилда бошланган инқилоб мексика тарихида янги саҳифа очди. Инқилобдан кейинги чўзилиб кетган фуқаролар уруши, ижтимоий бурилишлар мексика адабиётида сифат ўзгариши ясади. Янги романчиликка М.Асуэла (1873–1952) ўзининг халқ ҳаракатига бағишланган, айна инқилоб пайтида яратган “Пастдагилар” (1916) романи билан асос солди.

Дехқонлар ғалаёни, қахрамон оломон образи, воқеалар динамикасининг шиддатини тасвирлашдаги ҳушёр реализм, қисқа ва таъсирли тафсилотларга урғу берилиши – буларнинг барчаси бирлашиб, “Пастдагилар” романини Анри Барбюснинг “Олов” романи билан тенг турадиган жаҳон адабиёти дурдонасига айлантирди. Умуман, Асуэла ижодига мамлакатнинг инқилобдан кейинги аҳволини аччиқ танқид этиш, халқ манфаатига хиёнат қилган янги хўжайинларнинг асил қиёфасини кўрсатиш хосдир. Асуэла Мексика адабиётида танқидий реализмга асос солган, унинг ижоди ижтимоий роман оқимини бошлаб берган.

Лотин Америкасининг бошқа давлатларида бўлгани сингари Мексикада ҳам эссе, илмий-бадий публицистика жанрлари тараққий этди. Улар дунёга “Самовий ирк”, “Ҳиндушунослик”, “Креоллик Улисс” асарлари муаллифи файласуф Х.Васконселос (1882–1959)ни, миллий ва жаҳон адабиётидаги эстетик масалалар билан шуғулланувчи мунаққид ва шоир А.Рейес (1889–1959)ни тақдим этди.

Шеърят эса ўзининг шукуҳи, қиймати, сатирик руҳини йўқотмади, аксинча, ватанпарварлик туйғуси билан бойиди. Шеърят мексика адабиёти Европа адабиётига қарамликдан қутулишга ҳаракат бошланганида, айниқса, ўзгача тус олиб, миллий қиёфа касб этди. XX асрга келиб мексика шоирлари лиризм йўналишида ижод қилишга, мексикаликлар миллий ўзига хослиги ва маънавий қиёфасини тўлиқ тасвирлашга интила бошлашди. Шунингдек, ўша йиллар шеърятини 1920–1930 йилларда ҳукм сурган авангардизм йўналишида ривожланишда давом этди.

Замонавий мексика адабиёти бутун жаҳонни лол қолдирмоқда. Бадий тажрибалар, қутилмаган асарлар, мураккаб сюжет, ажабтовур қахрамонлар – буларнинг бари замонавий мексика адабиётига хос белгилардир. Роман шакллари устида олиб борган самарали тажрибалари, шунингдек, ҳикоя, қисса, эссе ва бошқа публицистик ишлари учун бир қанча нуфузли адабий мукофотларни қўлга киритган, “Артемио Крус ўлими” (1962), “Терини

алмаштириш” (1967), “Терра Ностра” (1975), “Туғилмаган Христофор” (1987) каби асарлар муаллифи мексикалик ёзувчи Карлос Фуэнтес (1912), “Хосе Триго” (1966), “Мексика Палинури” (1975) ва “Империядан хабар” (1987) асарлари муаллифи Фернандо дел Пасо (1935), асли келиб чиқиши германиялик бўлган, Мексикада ижод қилган Бруно Травен (1890–1969) кабилар ижоди фикримизни далиллайди.

Мексика назми бадий тилини “Контемпоранеос” (1928–1931) гуруҳининг Хайме Торрес Бодет (1902–1974), Карлос Пелисер (1899–1977), Хосе Горостиса (1901–1973), Салвадор Ново (1904–1974), Хавер Виляуррутия (1904–1950) каби аъзолари ўз шеърлари билан тубдан ўзгартиришди, образлар тизимини янгилашди, рамзлар билан бойитишди. Уларнинг ҳаракатларини Эфраим Уэрта (1914–1982) ҳамда 1990 йилда адабиёт соҳасида Нобель мукофотини қўлга киритган Октавио Паслар давом эттириб, ижодий чўққига олиб чиқишди.

XX аср мексика адабий жараёнида лотин америкаликлар ҳамда мексикаликларнинг ўзлигини излаши бош мавзуси бўлган эссенавислик муҳим аҳамият касб этган. Бу жанрда Хосе Васконселос (1881–1959), Алфонсо Рейес (1889–1959), Антонио Касо (1883–1946), Самуэл Рамос (1897–1959), Октавио Пас (1914–1998) ҳамда Леополдо Сеа (1912–2004) каби файласуфлар қатор асарлар яратишди.

Мексикаликлар назм борасида Инес де ла Крус (1651–1695)нинг, нома тарзида битилган бўлса-да, диний, умуминсоний, нафис, лирик шеърларини хуш кўришади. Шоир ва эссенавис Октавио Пас эса замонавий шеърят устун саналади. Замонавий носирлардан Карлос Фуэнтес кўпроқ ўқилади. Айниқса, унинг “Испан-американча янги роман” илмий тадқиқоти катта шуҳрат қозонган. “Сехрли реализм”и билан машҳур Хуан Рулфо (1918–1986) нинг “Педро Парамо” асари ҳам севиб ўқилади. Ацтеклар тарихи тасвирланган Хенри Райдер Хаггард қаламига мансуб “Монтесума кизи” асари эса образли тили, тасаввур дунёсининг бойлиги, воқеаларнинг қизгин ривожи сабаб ёшлар орасида машҳур.

*Муҳайё ИСМОИЛОВА
тайёрлади*

Тасвирий санъат

Мексиканинг қадимги тасвирий санъати ибтидоий шаклларга эга бўлиб, бизга уч кўринишда етиб келган: деворий сурат, кулолчилик буюмларидаги тасвирлар ҳамда қоғоз ўрамларидаги иероглиф рангтасвир.

Қадимги деворий сурат намуналари Мексика, Юкатан ва Перудаги кўп сонли иншоотларнинг харобаларида сақланиб қолган. Митла, Хула ва Зибильновака каби сарой залларида тантанавор маросимлар тасвирланган. Чичен-Ице яқинидаги иншоотда эса кундалик ҳаёт лавҳаси, уй, дарахтлар ва жанг сахналари акс этган.

Афсуски, аксарият деворий суратлардан бизгача ранги унникқан қолдиқлар етиб келган, холос. Берлин этнографик музейида сақланувчи Мексикадаги Теотиуакан биносини бегаз турган деворий суратларнинг сув бўёқлари билан бажарилган нусхалари уларнинг кўриниши ҳақида ёркинроқ тасаввур бера олади. Бинонинг юқори қисмига ишланган кўп қиррали суратлар қора, қизил, яшил, оқ ва пушти ранг бўёқларнинг ўзаро ажиб мутаносиблиги билан ажралиб туради. Деворий суратнинг пастки қисмидаги безакларда қадимги мусаввирнинг чизик ритми ва симметрияни чуқур ҳис эта олиш қобилияти намоён бўлган.

Кўп миқдорда сақланиб қолган кўзаларга ишланган суратлар Мексика рангтасвирининг ўзига хос хусусиятларини намоён қилади. Лой идишларга ишланган тасвирларда ранг-баранг нақшлар идишнинг бўртма юзаси бўйлаб ёки горизонталь чизик тарзда жойлаштирилган. Кўриниши ва техникаси жиҳатидан улар қадимги юнон-микен кўзаларига яқиндир. Мексика музейида ёркин ва жилвакор оч-ҳаворанг бўёқ билан безатилган бир нечта вазалар сақланади. Улардан бири кўҳна Теотиуакан масканидан топилган. Унда шаҳар харобаларида акс этган деворий суратлардаги каби ранглар жозибаси ва уйғунлигини кўриш мумкин. Юнон вазалари каби мексика буюмларида ҳам қизғиш-жигаранг, сарик, қора ва оқ ранглар устуворлик қилади.

XVI–XVII асрлар тасвирий санъатида маҳобатли ҳайкалтарошлик ва рангтасвир алоҳида ўринга эга, дастгоҳли рангтасвир эса Эчаве ва Хуарес исмли оилавий рассомлар ижоди билан боғлиқ. 1781 йилда Мексикада Сан-Карлос академиясига асос солинган. Бу давр тасвирий санъатида, хусусан, М.Кабрера ижодида портрет жанри ривожланади.

1889 йилдаги халқаро Париж кўргазмасида мексикалик рассомлар XIV аср испан санъатига хос мавритан услубини намоён этади. Бироқ мексика рангтасвирида бир вақтнинг ўзида Европа бадий маданиятига хос импрессионизм ва модернизм услублари таъсири пайдо бўла бошлайди, халқона образлар ва миллий ўзига хосликка эътибор кучаяди. Академик рангтасвир (Х. Кордеро), хусусан, портрет жанри (Х.М.Эстрада ва Э.Бустос ижоди) ва миллий манзаралар (Х.М.Веласко ва Х.Мурильо) ривожлана бошлайди. Ҳайкалтарошликда миллий образларга қизиқиш пайдо бўлади (Норенья) ҳамда ҳаётни ҳаққоний ва шу билан бирга, бироз идеаллаштирган ҳолда намоёиш этувчи костюмбризм йўналиши ёнма-ён шаклланади. Х.Г.Посада халқнинг бадий аъналарини билан боғлиқ инқилобий демократик-сатирик графикага асос солади.

Мазкур давр тасвирий санъатида ҳам маҳобатли кўринишлар етакчилик қилар эди. Деворий сурат ёки бўртма ҳайкалтарошлик намуналари одатда икки йўналишда намоён бўларди. Бири – Д.А.Сикейрос, Д.Ривера, Х.К.Ороско, Р.Тамайо, Х.Гонсалес Камарена ва Х.Чавеса Морадо ижодидаги меъморчилик ва тасвирий санъат уйғунлигини акс эттирган, миллий-демократик ғояларга йўғрилган тасвирлар, иккинчиси – О'Горман ижодига хос иншоотнинг меъморий бегази сифатида хизмат қилувчи рангтасвир-мозаика композициялардир. 1920 йилларнинг бошида бу рассомларга жамоат бинолари деворларига улкан суратлар чизиш топширилади. Улар колумб даврига қадар бўлган Мексика санъати эстетикаси ва мавзусини замонавий пластика билан уйғунлаштиришга интилдилар, натижада шаҳардаги бино деворларида ўлчамлари улкан бўлган мозаика ва фрескалар пайдо бўлди. Айнан мазкур тасвирлар кейинчалик Лотин Америкаси санъатига таъсир кўрсатади ва 1940–1950 йилларда деворий

сурат меъморчилик, рангтасвир, хайкалтарошлик ва ландшафтдан иборат ансамблнинг муҳим бўлаги сифатида ривожланади. Бугунги кунга қадар деворий сурат мексика рангтасвирининг энг нуфузли жанри саналади.

Мексика графика санъати Л.Мендес, А.Бельтран, А.Гарсия Бустос, П.О'Хиггинс каби гравюрачилар номи билан боғлиқ бўлиб, иккинчи жаҳон уруши даврида уларнинг ижодида сиёсий-мафкуравий қарашлар, миллий ўзига хослик ва умумлашма-экспрессив образлар намоён бўлади. Графикачи рассомлар ўз ижоди билан империализм ва фашизмга қарши ўзига хос курашга киришдилар. Ижодкорлардан Г.Руис, К.Брачо, Р.Аренас Бетанкур миллий хайкалтарошлик соҳасида кўзга кўринган бўлса, рассом Р.Тамайо абстракт шаклларга хос модернизм оқимининг етакчиси саналган.

Машҳур шоир, дипломат ва сиёсий арбоб Пабло Неруда XX аср мексика рассомларига қуйидагича таъриф берган эди: “Ороско, Ривера, Португалия, Тамайо ва Гуаясамин каби инсонлар Анд чўққилари кабидирлар”. Мазкур ижодкорлар сабаб, мексика тасвирий санъати, хусусан, маҳобатли рангтасвир ўзига хос кўриниш касб этган бўлиб, жаҳон санъатида муҳим ўрин эгаллаган.

*Нигорахон ҚЎЛДОШЕВА
тайёрлади*

Меъморчилик

Қадимда Мексика ҳудудида шаклан ранг-баранг, улуғвор диний-рамзий ҳамда афсонавий-фольклор образлар билан уйғунлашган ҳиндуларнинг (ольмеклар, тольтеклар, сапотеклар, майлар, ацтеклар) бадиий маданияти ривожланган. Бу масканлардан меъморий жиҳатдан ўзаро ўхшаш бўлган бир қатор иншоотлар топилган. Қадимги шаҳарларни бунёд этишда геометрик усуллардан фойдаланилар эди. Ҳиндулар диний маросим ва ўйинлар учун майдонлар, улкан ибодатхона-эхромлар қуришарди. Зинапоясимон эхромлар, ибодатхона, сарой ва ўзига хос “расадхоналар”нинг меъморий ечимида асосан маҳобатли ташқи ўлчамларга эътибор қаратилар, ички хоналар шаклланмаган эди. Рамзий маънога эга бўлган турфа хил маҳобатли хайкалтарошлик, бўртма ва рангтасвир намуналари меъморий иншоотларни безаб турарди. Шунингдек, қадимги Мексика ҳудудларида амалий безак санъати, хусусан, кулолчилик, тўқимачилик, заргарлик ҳамда патлардан буюмлар яшаш санъати тараққий этган.

Тарихдан маълумки, Теночтитлан шаҳри харобалари ўрнида испанлар Мексика шаҳрига асос соладилар. Кўп ўтмай ҳиндуларнинг шаҳар ва ибодатхоналари ўрнида ягона тўғри бурчак тархга эга, марказий хиёбон ҳамда бир хилдаги турар жой мавзеларидан иборат шаҳарлар қад кўтаради. Шаҳар ташқарисида мустаҳкам ҳовли ва очик капеллага эга мудофалан-

ган монастир-ибодатхоналар бунёд этилади (Актопан, Атотонилько-эль-Гранде, XVI аср). Шунингдек, қалъа кўринишидаги иморатлар ҳам кўзга ташланади. Бу меъморий иншоотларда роман-готика услуби чизгилари испан ренессансининг безакдор мавзулари билан уйғунлашиб кетади. (Куэрनावакдаги Эрнана Кортеса саройи 1530-1533 йиллар). Баъзи иншоотларда эса хиндулар маданияти чизгилари ҳам кўринади.

XVIII аср меъморчилигида “ультрабарокко” таъсири остида жаҳон маданиятига қўшилишга интилиш билан боғлиқ классицизмга қизиқиш пайдо бўлади (Ла Минерия тоғ мактаби, 1797–1813 йиллар; Мексикадаги Миллий театр, 1844 йил), XIX аср охири–XX аср бошларидаги меъморчиликда ҳашамат ва дабдабага тортувчи эклектизм услуби гуллаб- яшнади (Мексикадаги нафис санъат мактаби, 1904-1934 йиллар).

Миллий меъмор кадрларнинг етишиб чиқиши, анъанавий услубларни рад этиш, эклектизмга барҳам бериш ва темир-бетон каби янги хом ашё ёки техникадан фойдаланиб, ғоявий-бадий ечим беришга интилишга асосланган “янги меъморликка” мурожаат XX аср Мексика меъморчилигининг асосий хусусияти эди. Нефть бойлиги эвазига иқтисодий жиҳатдан ўсиб бораётган шаҳарда ёрқин рангларга бўялган ҳашаматли уйлардан иборат янги бадавлат мавзелар пайдо бўлади.

1910–1917 йилдаги Мексика инқилоби ғалабасидан сўнг “неоколониаль услуб” ҳамда неоклассицизм (“Инқилоб” ва “Мустақиллик уруши қахрамонлари учун” ёдгорликлари, 1960 й.) билан бир қаторда Лотин Америкасида илк маротаба функционализм мактаби пайдо бўлади (турар жой уйлари ва мактаблар, 1929–1933 йиллар; ишчилар учун уй, қишлоқлар 1930 й.). Мексикада меъмор Хосе Вильягран Гарсиа 1925–1926 йилларда ўзининг дастлабки функционализмга асосланган Гигиена институти биносини бунёд этади. Мазкур давр тасвирий санъатида миллий демократик оқим пайдо бўлади. Унинг асосчиси халқ ижодига мурожаат этган гравюрочи рассом Х.Г.Посада эди. Бу оқим 1937 йилда “Халқ графикаси устахонаси” номи остида бирлашган дастгоҳли графикачи усталар фаолиятида ҳамда миллий анъаналарга таянган, ижтимоий аҳамиятга эга, халққа мурожаат этувчи маҳобатли рангтасвирда яққол намоён бўлди. Д.Сикейрос, Д.Ривера, Х.К.Ороско каби рассомлар қаламига мансуб Мехико, Гвадалахаре, Куэрनावак ва Чапингодаги иншоотларга ишланган деворий суратлар туркуми – XX аср прогрессив санъатининг ёрқин намуналаридир. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг, Мексикада К.Ласо, А.Арай, М.Пани, Э.Яньес, А.Прието, П.Рамирес Васкес каби меъморлар ижодида функционализм ва миллий анъаналарни ўзаро уйғунлаштирган ўзига хос миллий меъморий мактаб шаклланди. Ўзида қирқта бинони жамлаган университет шаҳарчаси Мексика меъморлигининг нодир ютуғи саналади. Бу даврда утилитар аҳамиятга эга бўлган бинолар – мактаб, шифохона, бозор, спорт иншоотлари шаклланади. М.Гёриц, О’Горман, Л.Барраган каби меъморлар ижодида эмоционал характердаги қурилишлар кузатилади. Муҳандис-меъмор Ф.Кандела гиперболик параболоид кўринишидаги шакллари билан жаҳон замонавий меъморлиги ривожига катта таъсир кўрсатди. 1960 йилларда Мексикада “Олимпия” ҳамда “Ацтека” стадиони замонавий меъморий ечимда бунёд этилди.

Қадимги даврлардан то бугунги кунга қадар Мексика худудида яратилган меъморий ёдгорликлар, тасвирий ва амалий санъат намуналари маълум бир босқичда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий ривожини англашга ёрдам беради. Музейларда сақланиб қолган ҳар бир

буом – қадимги америкаликларнинг афсона ва ривоятлари билан чулганган тарихий воқеаларнинг гувоҳи, замондоши бўлса, XIX–XX асрларда бунёд этилган ўзига хос конструктив ва бадиий ечимдаги меъморий иншоотлар темир-бетон каби қурилиш материалининг тантанаси саналади.

Баҳром ҚЎЛДОШЕВ
тайёрлади

Рақс

Мексиканинг қадим анъаналар ва маданий меросларга бойлиги айниқса, рақс санъати мисолида янада ёрқинроқ намоён бўлади. Маҳаллий аҳоли “Ballet Folklorico” деб номлайдиган халқ рақслари кўп

асрлардан буён авлоддан-авлодга мерос бўлиб келмоқда. Халқ рақслари илдизи Мексика ҳудудларида яшаган қадим ацтек, майя ва тольтек қабилалари даврига бориб тақалади. Ўйинлар, асосан, диний маросимлар ёки дунёвий байрамлар ўтказиладиган пайтларда ижро этилган. Ҳатто ҳозир ҳам ўша кезлари урф саналган мусиқа чолғулари жўрлиги мазкур рақсларнинг асосий белгиларидан ҳисобланади. Хусусан, дўмбира, флейта ҳамда маракасдан иборат уч хусусият деярли ҳар қандай Мексика рақси учун хос сифатлардандир. Бироқ Мексика рақсларининг ривожланиши фақатгина қадим ҳинду анъаналари билан чекланган эмас.

Мамлакатнинг ҳозирги рақс кўринишларида бевосита Европа таъсири мавжуд. Маълумки, XVI аср бошларида испанларнинг Мексика ерларини мустамлакага айлантириши, ўлкага тамоман янги мазмундаги маданият унсурларининг кириб келишига сабаб бўлди. Табиийки, улар орасида ўша пайтлар Европада машҳур саналган қатор рақс турлари ҳам бор эди. Айниқса, фламенконинг Мексика халқ рақслари тадрижга таъсири катта бўлди. Ушбу рақсдаги ёрқин либослар, гитара садоларининг жадал суръатини бугунги Мексика рақсларида яққол сезиш мумкин.

Гарчи бутун Мексика учун умумий саналган рақслар мавжуд бўлса-да, мамлакатнинг ҳар бир штатида ўз рақс турлари ва ижро усуллари шаклланган. Улардан айримлари бутун дунёга машҳур. Jarabe Tapatía деб аталувчи Мексика халқ рақси ана шулардан бири. У Гвадалахор номи билан машҳур Хасинто штатида пайдо бўлган. Мазкур рақснинг алоҳида жиҳати унда миллий эркаклар либосидаги асосий элемент, яъни кенг соянобли шляпаннинг (сомбреро) қўлланилишидир. Шу боис ҳам у одатда “Шляпали рақс” номи билан юритилади. Ижро маҳали, албатта, миллий либослар кийилади. Аёлларда ёрқин бурма юбкалар бўлса, эркаклар “чарро” деб аталувчи анъанавий миллий либосларда ёхуд “ковбой” кийимларида чиқишади. Мазкур жуфтлик рақси асосида ноз-карашма ва кўнгил овлаш ҳаракатлари намоён бўлади. Унга кўра раққос ўйин мобайнида аёлни мафтун этиш учун бор куч-ғайратини ишга солади. Аввалига жуфт бўлиб рақс тушаётган аёл бора-бора хуштори ҳаракатларига эътибор бермай кўяди. Бироқ шундай бўлса-да, қувноқ рақс сўнгида ошиқ изҳорларини

кабул қилади. Дастлаб Мексика анъанавий маданияти бундай рақсларни оммавий жойларда ижро этишни таъқиқлаган, аммо асрлар мобайнида карашлар ўзгаргани боис “Шляпали рақс”ларни ҳозир кўчаларда ҳам учратиш мумкин. Бугунги кунда мексикаликлар мазкур рақсни турли хил байрамлар ва бошқа йирик тадбирларда намойиш қилишади. 1924 йили унга Миллий рақс мақомининг берилиши ҳам бежиз эмас. Чунки шляпа билан ижро этиладиган рақс бутун дунёда Мексика тимсолига айланган.

Веракрус штатидаги Son Jagocho никоҳ рақси ҳам Мексика халқига хос жўшқин темпераментга эга. У жуфтлик рақси бўлиб, махсус тахтасупада ижро этилади. Бунда оёқлар зарбининг жаранги бутун рақс нафосатини ифодалайди. Мичиокан штатидаги “Чоллар рақси” ҳам ажабтовур. Унинг пайдо бўлиши ҳали Америка кашф этилмасидан бурунги даврларга бориб тақалади. Аслида ушбу халқ рақсини чоллар қиёфасига кириб олган йигитлар ижро этишади. Улар аввалига кексаларга хос вазминлик билан ҳаракат қилишса-да, кутилмаганда навқирон ёшлик шижоатини намоён этиб, томошабинларни ҳайратга солишади. Ривоятларга кўра, қадим ацтеклар даврида бу рақс Олов бобо ёки Қари илоҳ деб аталувчи оташ маъбуди Уэуэтеотл шарафига бағишланган.

Геррерон штати ҳам “La Danza del Venado” номли қадим халқ рақслари билан донг таратган. “Буғу рақси” маъносини англатувчи ўйиннинг келиб чиқиш тарихи қачонлардир Мексика ҳудудларида истиқомат қилган “Yaqui” қабиласи билан боғлиқ. Ўша кезлари бу жойларда егулик тақчиллиги боис буғу гўшти асосий тирикчилик манбаига айланган. Шунинг учун ҳам дастлабки даврларда “Буғу рақси” диний маросим мазмунида ўтказилиб, овчиларни муҳофаза қилиши ҳамда уларга омад олиб келиши кўзда тутилган. Чьяпас штатидаги кувноқ “чьяпанекас”, Юкатандаги “харана”, Халисконинг “хабаре топатио” сингари рақслари ҳам ана шундай ранг-баранг мазмунга эга.

Ҳозирда ҳам кўплаб мексикалик оилалар узоқ асрлардан буён аж-додлардан ўтиб келаётган диний ҳамда дунёвий анъана ва байрамларни сақлаб келишмоқда. Рақслар эса аллақачон бундай маросимларнинг асосий қисмига айланиб улгурган. Мамлакатга ташриф буюрган сайёҳлар Jarabe Tapatio (“Шляпали рақс”), Danza del Venado (“Буғу рақси”) ёки Tlacolerosis (деҳқонлар рақси) ва бошқа рақсларни мароқ билан томоша қилишади. Умуман, рақс мексикаликлар турмушининг ажралмас бўлагидир. Улар ботиний ҳис-туйғулари ва ҳаёт шодликларини рақс орқали ифодалаб, асрий анъаналарни бойитган ҳолда давом эттириб келмоқдалар.

Музыка

Қадим мексикаликлар – ацтеклар музикаси жамият ҳаётида муҳим ўрин тутиб, диний ибодат маросимлари билан чамбарчас боғланган. Шу боис улар музикани қолдирилган томонидан қатъий белгилаб қўйилган. Созандалик касбини танлаганлар, албатта, Теночтитлан, Тепепулко, Тлателолко сингари шаҳарларда жойлашган махсус мактаблардаги узоқ йиллик таълимни ўташлари керак

бўлган. Ацтеклар мусиқани индивидуал эмас, жамоавий ифода воситаси деб ҳисоблаганлари учун уларда ансамбллик ижро шаклланган. Бунда аниқлик, юқори регистр, баланд оҳанг каби таъсирчан элементлар устувор. Вокал мусиқа доимо чолғулар ҳамроҳлигида ижро этилган. Шунингдек, куёш, турли илоҳлар, жанг қаҳрамонлари шарафига бағишланган, ҳар хил жониворлар ҳақидаги, довул, ёмғир, табиат офатларига қарши куйланган кўшиқлар ҳам Мексика мусиқаси тарихида алоҳида аҳамиятга эга. Испан солномачиси ва миссионери Хуан де Торкемада ўзининг “Ҳинду монархияси” китобида ацтеклар мусиқасининг ритмик ва кучли оҳангдорлиги, чолғу ҳамда вокал ижроларида ярим пардалар бўлмаганлиги ҳақида ёзади.

Айрим чолғуларнинг келиб чиқиши илоҳий саналган бўлса, баъзилари мўъжизакор кучга эгаллиги, яна бошқаси хурсандчилик, шодиёна, ғам-қайғу каби маълум ҳиссий ҳолатларни ифодалаганлиги билан изоҳланади. Ацтекларнинг мусиқий чолғулари вазифасини трамбон овозини эслатувчи пармалаб тешилган денгиз чиғаноқлари, кўнғироклар, қуритилган мевалардан тайёрланган шақилдоқлар, флейта ва дўмбиралар ўтаган, бироқ уларда торли чолғулар мавжуд бўлмаган. Бундай мусиқий асбоблар ижросини ҳиндулар испанлардан ўрганишган.

Узоқ йиллик анъаналарнинг янгича мазмун касб этиши бевосита ўлкага европаликлар кириб келиши билан боғлиқ. Бунинг натижасида XVI асрларданок Мексикада профессионал мусиқа шакллана бошлаган. 1523 йил роҳиб Де Ганте томонидан ҳиндуларни черков мусиқасига ўргатувчи дастлабки мусиқа мактабининг ташкил этилиши шундан далолат. Ушбу ўқув муассасалари ҳиндуларни насронийликка жалб қилиш воситаси сифатида хизмат қилган. Айнан черков мусиқаси узоқ йиллар давомида Мексикадаги ягона профессионал мусиқа тури бўлиб қолган. XVI–XVII асрларда эса Э.Франко, Ф.Лопес Капиль, Х.Эррер де Фуэнте, А.де Саласар, М.де Сумайлар ижоди мисолида мусиқа маданияти юксалди. Шу йиллар Мехикода Америкада чоп этилган “Ordinarium” (1556), “Graduale Dominicale” (1576) сингари биринчи мусиқа тўпламлари тарқатилди.

XVIII асрга келиб, черков мусиқаси таназулга учрайди. Эндиликда театр мусиқа оламида етакчи ўринни эгаллайди. Айниқса, испан оҳанглари ҳамда итальян операси вилоят ва пойтахт театр репертуарларини аста-секинлик билан тўлғазиб боради. XIX асрдан бошлаб эса дунёвий мазмунга эга мусиқалар билан бирга Италия композиторлари томонидан ёзилган опералар сахналаштирилади. Мексикалик дирижёр ҳамда композитор М.Элиас 1825 йил Мехикода мамлакатдаги биринчи мусиқий академияга асос солган бўлса, 1826 йил дастлабки симфоник оркестрни ташкил этди. 1866 йилда эса ўн бир йилдан сўнггина миллий мақом берилган илк консерватория очилади. Мумтоз чолғу мусиқаси Мексикада илк хориж гастролёрлари ташриф буюрган 1840 йилларга қадар маълум бўлмаган. Фақатгина 1857 йилга келиб, Филармонияда (1826 й. ташкил этилган) биринчи бор Й.Гайдан, В.А.Моцарт, 1870 йили эса Л.Бетховен симфониялари ижро этилди. Пойтахтдаги Мусиқий академия, Х.Беристайн ҳамда А.Кабальероларнинг Мусиқа мактаби (1838), Х.А.Гомес Мусиқа академияси каби дастлабки мусиқа таълим даргоҳлари хусусий саналган. Бу даврда кўпчилик композиторлар опера жанрида ижод қилишган. XX аср бошларига қадар уларга Европа санъати кучли таъсир ўтказган. Бу ҳол токи композиторлар М.Пенсеннинг миллий мусиқа фольклори йўналишига қайтиши ҳамда Карлос Чавеснинг ҳинду мусиқа чолғулари, оҳанглари ва мавзуларига мурожаат қилгунигача давом этди.

1920 йиллар Карлос Чавес (1899–1978) Мексика мусиқасини янгилаш

хамда унга миллий характер бағишлаш мақсадида ўз асарларига хинду мавзулари, оҳанглари ва чолғуларини киритади. Чавес Миллий симфоник оркестрнинг ва бош дирижёри, Мехикодаги консерватория директори (1928–1934) бўлиб фаолият юритган. У кўплаб хориж мамлакатларига гастроль сафарлари уюштириб, халқаро микёсда эътироф қозонган. Мануэль Мария Понсе (1882–1948) ҳамда Сильвестре Ревуэльтас (1899–1940) сингари композиторлар Карлос Чавес издошлари саналади. Шунингдек, Мексика мусикаси ривожига 1947–1961 йиллар консерватория раҳбари бўлган Блас Галиндо Димас, фольклорчи Висенте Торибио Мендоса, мусикашунос Отто Майер-Серра, композиторлар Канделарио Уисар, Мигель Берналь Хименес, Хосе Пабло Монкайо, Хосе Ролон, Родольфо Алатер, Луис Санди каби ижодкорларнинг ўрни катта.

Бугунги кунда Мексиканинг аксар ҳудудларида испан мусика маданияти таъсиридаги хинду оҳанглари кенг тарқалган. Энг машҳур фольклор ижро жанрлари сирасига гитара жўрлигидаги тўртликлардан тузилган корридони киритиш мумкин. Мазкур кўшиқ жанри XV–XVI асрлар испан романслари асосида ривожланиб, ўзига хос чуқур мазмун касб этди. Бунда анъанавий халқ мусика чолғуси саналган гитара муҳим ўрин тутди.

Мексиканинг ҳар бир вилояти ўз ижро-хореографик жанрига эга. Масалан, шимоли-шарқда уапанго номли анъанавий мусика тарқалган бўлса, шимолда нортено, шимоли-ғарбда тамбора, Юкатанда харана каби услублар оммалашган. Шунингдек, Мексикадаги кўшиқлар репертуари ҳам ранг-баранг: улуғвор кўшиқлар (алабадос), черков муножотлари, серенадалар, баллада шаклидаги корридо ҳамда бутун дуёнга машҳур “Бэсаме мучо”, “Кукарача” сингари кўшиқлар шунга мисол. Мамлакатда ҳозирга қадар халқ чолғуларига талаб катта. Хусусан, марказий ҳудудларда марьячи номли чолғу ансамбли кенг ёйилган бўлиб, унинг таркибига олти торли гитара, иккита скрипка, беш торли катта гитара ва кичик уд каби мусика асбоблари киритилади, сўнгги вақтларда эса уларга кўшимча тарзда труба, кларнет ҳамда арфа сингари чолғулар кўшилмоқда.

Бугунги кунгача Мексиканинг айрим ҳудудларида хиндуларнинг расм-русмлари билан боғлиқ ракс ва кўшиқлар сақланиб қолган. Улар орасида, айниқса, “воладор” (“учувчи”) номли ноодатий фольклор томошаси катта қизиқиш уйғотади: ўттиз метрли устунга боғлаб кўйилган тўрт нафар киши ҳавода айланиб, аста-секин спираль йўналишида ерга туша бошлайди. Мазкур жараён дўмбира гумбурашлари ҳамда флейтанинг ўткир овози жўрлигида кечади.

Мексика фольклорини хорижда тарғиб этиш ва оммалаштиришда 1960 йиллар ташкил қилинган фольклор балетининг ўрни катта бўлди. Ушбу жамоа асл фольклор мусикаси билан халқ ракси шакллариини ўзаро уйғунлаштирган. Айни шу йиллардан бошлаб, ўрта ва кичик ёшдаги бир қатор Мексика композиторлари авангардизм мусикасига яқинлашади. Хусусан, А.Лавалье Гарсиа, М.Энрикес, Э.Кинтанар, М.Х. де Элиас, М.Лависта каби ижодкорлар серияли, алеаторик ҳамда электрон мусика соҳаларида ўзларини синаб кўришди.

Бугунги кунда қадим Мексика мусикаси рок, поп, жаз каби замонавий услублар уйғунлигида ўз анъаналарини давом эттириб келмоқда. Бунда кўплаб созандалар мусикий композицияларига халқ куйларини сингдириб, янги ижодий изланишлар палласига кирган. Улар орасида Алехандро Фернандес, Талия, Луис Мигель, Паулина Рубио, Карлос Сантана, Лида Даунс каби ижодкорлар алоҳида ажралиб туради.

Театр

Театр анъаналарининг Мексика худудида қарор топиши икки муҳим омил билан боғлиқ. Бу, аввало, маҳаллий халқларнинг майя-киче ва нахуа сингари қадим маданият илдизларига бориб тақалади. Театр томошаларининг дастлабки давридаёқ драматургия, мусика, рақс каби сахна санъати элементларининг шаклланиб улгургани бежиз эмас. Чунки маданий тараққиётнинг анчайин юқори даражасига кўтарилган ҳиндулар борлиқни бадиий тасвирлар орқали ифодалашга интиланганлар. Шу боис ҳам мазкур намоишлар ўзининг рангинлиги ҳамда жозибаси билан алоҳида ажралиб турган. Масалан, асосий реквизитлар сифатида ишлатилган турли хилдаги чинакам қушлар ва гуллар ижрочиларнинг гулдор либослари билан уйғунлашиб, атроф-табиатнинг бой манзарасини ифодалаган. Ҳинду театрлари манбаида, албатта, рақс мавжуд бўлиб, улар драматик хатти-ҳаракат, акробатика ёхуд цирк элементлари ҳисобига аста-секинлик билан бойиб борган. Аксар ҳолларда ушбу ўйинлар мавзуси ҳинду халқлари турмушида етакчи саналган диний ёки ҳарбий мазмунда кечган. Театр томошаларининг бундай ривожланиб боришида икки йўналиш ажралиб туради: биринчиси тантанавор, жиддий характерга эга илоҳий ёки қаҳрамонлик сюжетлари бўлса, кейингиси нисбатан ҳаётийроқ мавзудаги турли хил ҳазиломуз, комик фарслардан иборат. Одатда уларнинг ҳар иккаласи ҳам аниқ мавзуларга бағишланган томоша қатнашчиларининг бадиҳагўйлигига асосланган.

Қадимги ҳинду драматургияси ҳақида бугунга қадар етиб келган “Рабиналь Ачи” асари гувоҳлик беради. Авлоддан-авлодга оғзаки тарзда ўтиб келаётган ушбу ноёб ривоят француз аббати (руҳонийси) Шарл Этьен Брассер томонидан XIX аср ўрталарида аниқланиб, матни киче тилида ёзиб олинган. Саҳна асарида мусика ва рақсларнинг ўрни катта. Пьеса ҳиндулар ҳаётидан олинган эпизодлардан ташкил топиб, барча ижтимоий иерархия (қуйи мансабдорларнинг юқори мансабдорларга босқичма-босқич бўйсунуши) босқичларини ифодаловчи юзга яқин иштирокчилардан иборат. Умуман, нахуатль ва майя-киче тилларида ижро этилган асарлар аноним саналиб, одатда актёрларнинг ўзлари муаллиф ҳисобланишган. Шу боис маҳаллий ҳинду халқлари маданияти таъсирини Мексика театрининг тамал тошларини қўйган биринчи омил сифатида баҳолаш мумкин.

Мазкур тенденция XV аср охирларига қадар давом этди. Бироқ 1492 йилги Христафор Колумб кашфиёти ўлкага европаликларнинг кириб келишига сабаб бўлиб, оқибатда Мексика худудлари Испания мустамлақасига айланади. Худди шу жараёнлар анъанавий театр санъатининг кейинги фаолиятини белгилаб берди. Эндиликда тамоман янги мазмундаги Испан маданияти билан қадим ҳиндулар урф-одатлари синтезлашиб, янги кўринишдаги Мексика театри ташкил топа бошлайди.

Табиийки, бундай вазиятда сахна санъати, аввало, ҳукмрон томон манфаатларини акс эттириш билан бирга, маҳаллий театр анъаналарига

хам ўз таъсирини ўтказмай қолмаган. Хусусан, бу даврда Испанияда театрларнинг иккита асосий тури етакчилик қилган: диний ва дунёвий. Диний драмалар католик черкови таъсири остида бўлиб, “инжил” сюжетларига асосланган. Дунёвий томошалар эса халқ санъати анъаналарини ўзида мужассамлаштирган. Шулардан диний мазмундаги пьесалар рухияти аста-секин ҳиндуларнинг театр репертуарларига ҳам кириб боради. Бироқ дастлабки даврда икки маданият қоришуви жуда муросасиз, карама-қаршиликларга тўла кечган. Бир тарафдан, туб аҳоли ўз санъати ва диний расм-русумларини мустамлакачилардан яширишга уринган бўлса, иккинчи томондан, испан миссионерлари ҳокимиятнинг муваффақиятли ўрнатилишига тўсқинлик қилувчи ҳар қандай маҳаллий маданият намуналарини таъқиб этганлар. Пировардида ҳиндулар санъати тазйиқларга қарши курашишда етарлича қатъият кўрсатиб, ўз мустақиллигини сақлаб қолди. Зеро, Янги Испаниядаги илк театр намоишининг нахуатль тилида ҳинду актёрлари томонидан ижро этилгани ҳам тасодиф эмас. Охират куни ҳақида ҳикоя қилувчи мазкур томоша моҳиятан Европа мазмуни (насроний ақидалари асосига қурилгани) ва ҳиндулар услубини ўзида жамлаб, икки маданият ўчоқларини уйғунлаштирган. Ушбу сахна кўринишидан сўнг католик мавзусидаги бошқа томошалар ҳам аҳоли тили ва уларга тушунарли бадиий шаклларда талқин этиладиган бўлди. Шу тариқа маҳаллий халқларнинг насронийликка ўтишида муҳим вазифа бажарган бутун бошли “Инжил асосидаги театр” йўналишига асос солинади.

Бир вақтнинг ўзида лотин маданияти анъаналари билан боғлиқ инсонпарварлик театри деб номланган тармоқ ҳам бўлиб, уни 1572 йил Янги Испанияга ташриф буюрган Сан Педро ҳамда Сан Пабло сингари иезуитлар тарғиб қилишган. Бундай томошалар асосан риторик ва панд-насихат мазмунида етказилиб, унчалик оммалашмай, тор доираларда қолиб кетган. Бироқ “креоль театри” номи билан Мексика театри тарихига кирган йўналиш анчайин катта қизиқиш уйғотади. У испан комедияси анъаналарига бориб тақалса-да, мексикалик муаллифлар томонидан яратилган. Мазкур театр нафақат дунёвий характерга эга ёрқин ифодавийлиги, балки демократик тамойилларга асослангани билан ҳам ажралиб турган. Хусусан, креоль театри биринчи бўлиб Мексика сахнасига диний мавзулардан холи талқинларни олиб кирди. Бу эса тез орада черковнинг ушбу театрға қарши чиқиб, XVI аср ўрталаридаёқ цензура ўрнатилишига олиб келади. Бирор спектакль намоиш этилиши учун, албатта, ҳукумат вакиллари текширувидан ўтиши керак эди.

Айнан креоль театри XVI асрнинг икки атоқли мексика драматурги – Фернан Гонсалес де Эслава ҳамда Хуан Перес Рамирес каби ижодкорларни юзага чиқазди. Улар нафақат Мексика, балки бутун Америка худудида театр учун асарлар ёзган энг биринчи муаллифлар ҳисобланишади. “Рухоний Педронинг Мексика черкови билан руҳан боғланиши” комедияси ана шундай илк пьесалардан бири. У 1574 йилда сахналаштирилиб, катта муваффақият қозонган.

XVII–XVIII асрларда Руис де Аларконь, Инес де ла Крус каби забардаст драматурглар камол топиб, Мексика театри юксалишига салмоқли ҳисса қўшдилар. Хусусан, Руис де Аларконь ўз ижодий фаолияти давомида турли жанрға мансуб қатор драматик асарлар яратди. Дастлаб интригали комедиялар билан сахна оламиға кириб келган драматург, кейинчалик инсоннинг ботиний кечинмаларини тафтиш этиб, замондошлари характерини очиб бера олди. Унинг асосий хизмати урф-одат ва характерлар комедиясини

яратиб, Мексика драматургиясидаги янги – костюмбрист йўналишига тамал тошларини қўйганлиги билан изоҳланади. Аларкон пьесалари орасида “Шубҳали ҳақиқат” анчайин шуҳрат қозонган.

“Ўнинчи муза” тахаллусини олган Инес де ла Крус ҳам интригали комедиялар муаллифи сифатида машҳур. У, асосан, қадим мифологияларнинг мумтоз сюжетларига мурожаат қилган. Шулардан бири “Севги – бу лабиринт” пьесаси бўлиб, бошқа асарлари хотимаси каби муҳаббат ғалабаси билан яқунланади. Мексика театрида биринчи бор барокко унсурлари айнан Инес драматургиясида кузатилган.

XVIII аср мобайнида Мексика сахна санъатида испан театри таъсири тобора ортиб борди. Мустамлакачи ҳокимият бир вақтнинг ўзида маҳаллий драматургиянинг юксалишига тўсқинлик қилиб, Европа цензурасидан ўтган испан пьесаларини сахналаштиришга ҳар томонлама ёрдам беради. Бу давр Мексика театри ҳаётидаги энг муҳим воқеаликлардан бири “Янги Колизей” театрининг тантанавор очилиши бўлди. У мамлакатнинг асосий сахна майдонига айланди.

XIX аср бошларида Мексика театри етарлича фаол ривожланмади. Чунки жамият мамлакатда содир бўлаётган шиддатли ижтимоий-сиёсий воқеалар гирдобига тортилган эди. Бироқ мустақиллик учун олиб борилган кураш жараёнлари, шубҳасиз, театр эътиборидан ҳам четда қолмади. Испания ҳукмронлигидан озод этилиш талаблари билан боғлиқ илғор ғоялар Агустин де Кастро (1730–1814) ва Фернандес де Лисарди (1776–1827) каби айрим драматурглар ижодида намоён бўлди.

Мустақиллик эълон қилинганидан сўнг Мексика театри аста-секинлик билан турғунликдан чиқа бошлайди. 1830-40 йиллар Мексика сахнасига ўша пайт Европада шиддат билан ривожланиб бораётган романтизм оқими кириб келади. Бироқ бу ҳол Виктор Гюго ва бошқа ғарбий Европа драматурглари асарларининг кенг миқёсда сахналаштирилиб, миллий драматургия намуналарининг иккинчи даражага тушиб қолишига сабаб бўлади. Аммо шундай шароитда ҳам Эдуардо де Горостиса (1789–1851), Фернандо Кальдерон (1809–1845), Игнасио Родригес Гальван (1816–1842) сингари беназир драматурглар етишиб чикди. Уларнинг ҳар бири ўз йўналиши, услуб ва талқинлари билан бугунги кунгача эътироф этиб келинмоқда.

XIX аср Мексика маданий ҳаётидаги ижобий ўзгаришлардан яна бири узоқ вақт мобайнида мамлакатнинг ягона сахна маркази саналган “Янги Колизей” қаторига янги театрларнинг қўшилиши бўлди. Уларнинг аксарияти халқ театрлари ҳисобланиб, шунга мувофиқ барча учун бирдек хизмат қилган. 1823 йили ташкил этилган Янги театр дастлабки ана шундай даргоҳлардан бўлди. 1841 йилда эса Янги Мехико Театри, 1844 йил Катта миллий театр, 1856 йили “Итурбиде” сингари бир қанча театрлар фаолият юрита бошлади. Бундай биноларнинг қад кўтариши бевосита театр санъатига бўлган қизиқишнинг ортиб борганлигидан далолат эди. Айни шу даврдан бошлаб, миллий театр учун актёрлар тайёрлаш анъанаси йўлга қўйилди. Хусусан, 1867 йилдан Мехико Лицейида, 1875 йилдан мусиқа ва декламация Консерваториясида, 1877 йилдан эса Миллий консерваториядаги драма бўлимларида ана шундай таълим йўналишлари жорий этилди.

XX аср остонасидаёқ Мексика туб бурилишлар ичида қолди. 1910–1917 йилларда мамлакатда кечган инқилоб барча жабҳалар қатори сахна санъатининг ривожига ҳам жиддий таъсир ўтказди.

1902 йилда Мексикада Драматик муаллифлар жамияти тузилиб, кейинчалик 20-йилларда “Драматурглар бирлашмаси” номи билан қайта ташкил

этилди. Ташкилот миллий пьесаларни оммалаштириш ҳамда хориж асарларини таржима қилиш билан шуғулланиб, икки ижодий уюшма – “Етти актёр” ва “Мексика комедияси” гуруҳларининг пайдо бўлишида асос вазифасини ўтади. XX асрнинг дастлабки ўн йилликларида профессионал актёрлар (улар орасида энг машҳурлари Вирхиния Фабрегас, Мерседес Наварро ва б.) томонидан илк маротаба театр сахнасига Мексика аҳолиси сўзлашув тилининг олиб кирилиши ҳам аҳамиятга молик воқеалардан бўлди. Шунингдек, бу даврда фаолият юритган демократик йўналишдаги ҳудудий фольклор ва “Кўршапалак” театрларининг спектакллари ҳам диққатга сазовор.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин Мексика театри тарихида бугунга қадар давом этиб келаётган янги давр бошланди. Мазкур даврнинг ривожланиш тадрижи бир-бирига қарама-қарши бўлган реалистик ва модернистик услублар тенденциясидан иборат. Биринчи йўналиш мексика адабиёти анъаналарининг давоми сифатида шаклланган бўлса, иккинчиси борликни реалистик тарзда қабул қилишдан воз кечди. Мазкур тафовутларга қарамай, қадим ҳинду халқлари ва Европа маданияти сарчашмаларидан таркиб топган театр анъаналари бугунги кунда миллий хусусият касб этиб, Мексика сахна санъатини юксалтириб келмоқда.

Хусусан, кейинги йиллар Мексика театри қиёфасини белгиловчи энг муҳим жиҳатлар университет ҳамда “чикано” театрларини ўзида бирлаштирган “мустақил театрлар” фаолиятида намоён бўлади. Масалан, кенг шуҳрат қозонган Х.Уэрта бошчилигидаги “Умидлар театри” йўналишида ҳозир 25 га яқин театр мавжуд. Уларнинг барчаси бугунги кун учун муҳим саналган ўткир ижтимоий-сиёсий мавзуларга мурожаат қилиши билан аҳамиятли. 1971 йил Луис Вальдес ташаббуси билан ташкил этилган ўзига хос марказ эса “чикано” театри фаолиятини мувофиқлаштириб, ёш актёрлар тайёрлайдиган бўлимлар очган. У Астлан Миллий театри деб номланади. Марказ томонидан “Тенас” (“Театро Насиональ де Астлан”) журнали чоп этилиб, “чикано” театрининг ҳар йилги фестиваллари уюштирилади. Мазкур байрамлар мамлакат театр ҳаётини янада жонлантириб, йилдан-йилга иштирокчилар сонининг ортиб боришига эришмоқда.

“Мустақил театрлар” орасида кўпсонли университет жамоалари ҳам алоҳида ўринга эга. Деярли ҳар бир ана шундай олий таълим муассасаси қошида театр труппалари мавжуд. Айниқса, 1970 йили ташкил топган Монтеррея университети талабалар гуруҳи шунингдек, сайёр труппалар фаолияти ҳам диққатга сазовор. “Ниқоблар” театри улардан бири ҳисобланади. Жамоада асосан ёш актёрлар ишлайди. Театрнинг асосий мақсади ҳақиқат ва эрк йўлида ижод қилишдан иборат. Репертуар ҳам шу талаблар асосига қурилган. Масалан, “Сапата” спектакли 1910–1917 йилги инқилоб қаҳрамони ҳаётига бағишланган бўлса, “10 июнь” 1971 йилги талабалар намоёнчилигининг фожиали асорати ҳақида, “Табависион” мамлакатдаги мавжуд тизимни ислоҳ этиш зарурати тўғрисида ҳикоя қилади. “Ниқоблар” театри қаторида “Сопилоте”, “Озодлик” сингари труппалар ҳам худди шу тахлит фаолият юритади.

Умуман, Мексиканинг ҳар бир ҳудудида алоҳида театр жамоаларини учратиш мумкин. Аксарият эски театрлар ҳам бугунги кунгача фаолият юритиб келмоқда. Гвадалахор марказидаги Деголладо театри бунга мисол. XIX асрнинг 60-йилларида очилган театр ҳозирда бир ярим мингга яқин томошабинни ўз бағрига сиғдира олади. Шаҳар театри ҳам бугун қизгин ижодий паллада. Дастлаб опера хонандаси Айрис Мария Эсперанса номи билан аталиб келинган театр 1976 йилдан Шаҳар театри мақомини олди.

2002 йилда эса театр қайта лойиҳалаштирилиб, жамоат хизматиغا топширилди. 1903 йил ташкил топган Жуарез ҳам Мексиканинг энг машҳур театрларидан. Ушбу даргоҳда 1972 йилдан буён Сервантес халқаро фестивали ўтказилади. Мамлакатнинг етакчи сахна марказлари қаторида Монуэль Добладо, Вальярта, Анхель Перальт, Гран Тлачко, Пеон Контрерас каби ўнлаб театрларни санаш мумкин. Ҳозирда Эмилио Карбальдо, Луиса Хосефина Эрнандес, Родольфо Усигли, Серхио Маганья, Висенте Ленверо сингари драматурглар замонавий мавзуларда қалам тебратиб, Мексика театр санъати ривожига муносиб ҳисса қўшиб келмоқдалар.

*Азиз МАТЁҚУБОВ,
Ўзбекистон давлат санъат ва
маданият институти талабаси*

Кино

Жаҳон кинематографияси тараққиётида Мексика кино санъатининг ҳам ўзига хос мустаҳкам ўрни бор. Айниқса, Мексика сериаллари сайёрамизнинг деярли

барча қитъаларини забт этган ҳолда, бугун ҳамюртларимиз хонадонларига ҳам кириб улгурди.

Мексика киноси тарихан Франция, Италия, Англия кинематографияси билан қарийб тенгдош. XIX аср охири–XX аср бошларида илк бор фильмлар намоишини ташкил этган Тоскано Барраган Мексикада биринчи кинорежиссёр сифатида тан олинган. Дастлабки ижодини турли маросимлар, кичик комик сахналардан иборат мўъжаз кинолавлардан бошлаган Тоскано 1898 йили “Дон Хуан Тенорьо” номли қисқа метражли фильмини суратга олади. Кўп ўтмай, унинг издошлари ҳам пайдо бўлади. 1910 йили Филепе де ХесусАро томонидан суратга олинган “Мотам нидоси” фильми мамлакат кинематографияси тарихида биринчи тўлиқ метражли бадий фильм ҳисобланади. Фильм Мексика халқининг мустақилликка эришиш учун олиб борган курашига бағишланади.

1916 йили Хесус Аро ўзининг “Мехико лус” номли илк кинокомпаниясини ташкил қилади. Кейинчалик “Ацтека-фильм”, “Бандера-фильм”, “Фильм колониаль” сингари қатор хусусий кинокомпаниялар пайдо бўлади. Мануэл Бандера Кинематография санъати мактабини очади, унинг қошида мимика санъати ва кино ходимларини амалий тайёрлаш кафедралари очилди.

Дастлабки йилларда М.Бандеранинг “Ёруғлик”, “Куаутемок”, Луис Г.Передонинг “Муқаддас”, Энрике Росаснинг “Кулранг автомобилдаги банда” каби картиналари суратга олинди. 1920-йилларнинг иккинчи ярмига келиб овозли фильмлар суратга олиш ҳаракатлари бошланиб кетди. Кино санъатида овознинг пайдо бўлиши Мексика кинематографиясида янги даврни бошлаб берди. 1929 йили Мигель Контрерас Торрес “Бургут ва илон” номли фильмини грампластинка овози орқали намоиш этди. 1930–1940 йилларга

келиб Мексика кинематографияси Лотин Америкаси кинобозорида ўз ўрнини топа бошлади. 1936 йилнинг ўзидаёқ 25 та фильм суратга олинди. Бироқ Мексика овозли фильмлари Голливуд фильмларининг ўрнини боса олмади. Ҳатто инглиз тилидаги фильмлар прокатчиларига икки барабар кўп солиқ жорий этилиши ҳам ижобий натижа бермади.

1931 йили Мексикага рус режиссёри С.Эйзенштейн келиб, “Яшасин, Мексика!” фильмини суратга олишни бошлади. Ҳаёт ва мамот мавзуси фильмнинг бош ғоясини ташкил этарди. Аммо, айрим сабабларга кўра, фильм охирига етказилмади, унинг ғояси эса бошқа фильмларга кўчди. Айни шу даврда майдонга чиққан режиссёр Фернандо де Фуэнтес ижоди билан Мексика киноси янги босқичга кўтарилди. Озодлик йўлида жон фидо қилган Мексика халқи унинг фильмларининг асосий қаҳрамони ҳисобланади. Бу борада, айниқса, “Панчо Вилья билан борамиз” фильми алоҳида эътиборга молик.

XX асрнинг 40-йиллари Мексика киносининг ривожланиш даври бўлди. Фильмлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ ташкилий-молиявий чоралар ўз самарасини бера бошлади. 1941 йили Кинематография банки ташкил этилди. Шунингдек, миллий кино бозорини муҳофаза қилиш мақсадида ҳар бир кинотеатрда миллий фильмлар намойиш этиш мажбуриятига оид декрет қабул қилиниши ҳам бу йўлда муҳим кадам бўлди. Шу орқали хорижий фильмларга бир муддат “эшиklar ёпилди”. АҚШ киноижодкорлари Лотин Америкаси бозорини қўлдан бой бермаслик мақсадида Мексика кино усталари билан яқин ҳамкорликни мустаҳкамлашга интилдилар. Аввалига голливудчилар мексикаликларни маблағ ва техник воситалар билан таъминлай бошладилар. Аммо бунинг эвазига миллий фильмларга аралшиб, ўз таъсирини ўтказишга уринишлар бўлди.

Табиийки, Иккинчи жаҳон урушининг ҳам Мексика киносига жиддий таъсири бўлган. Бу даврда Мария Феликс, Долорес дель Рио, Хорхе Негрете, Артуро де Кордова, Педро Армendarис, “мексикалик Чаплин” номини олган Кантинфлас каби актёрлар самарали ижод қилиб, элга танилдилар. Лекин ҳали “сифат” ҳақида гапиришга эрта эди. Аксарият фильмларда, асосан, оилавий танглик, ижтимоий муаммолар ўз аксини топарди. “Бўш бешик”, “Она бўлиш кифоя эмас”, “Болалар қаерга кетмоқда”, “Менинг онагинам” сингари фильмларнинг номларидан ҳам буни ҳис қилиш мумкин.

Мексика кино санъатига истеъдодли режиссёр, келиб чиқиши хиндуларга мансуб Эмилио Фернандеснинг кириб келиши муҳим воқеа бўлди. Унинг “Мен ҳақиқий мексикаликман”, “Ёввойи гул”, “Мария Канделярия”, “Севиганлар”, “Макловия” фильмлари қисқа муддатда дунё экранларини забт этди. У 20 йиллик ижоди давомида бир-бирдан ажойиб ўтгиздан ортик фильмлар суратга олди. Режиссёрнинг “Мария Канделярия” фильми эса 1946 йили бўлиб ўтган биринчи Канн фестивалида совринли ўринни эгаллади. Фернандес йўлини Алехандро Галиндо, Роберто Гавальдон, Исмаэл Родригес каби истеъдодли режиссёрлар давом эттирдилар. Бундан ташқари 1946 йили Испаниядан келган бир гуруҳ зиёли муҳожирларнинг ҳам мамлакатда илм-фан ҳамда маданият ва санъатнинг ривожига таъсири катта бўлди. Жумладан, кино санъатида сюрреализмнинг йирик вакили ҳисобланган испан режиссёри Луис Бунюэл фильмлари ғоя ва режиссёрлик нуктаи назаридан Мексикада шу пайтгача суратга олинган фильмлардан устун турарди. Айниқса, унинг “Унутилганлар” (1950) фильми катта муваффақият қозонди. Фильмда қашшоқликда вояга етаётган, жамият

томонидан бутунлай унутилган болаларнинг аччиқ тақдири ўта таъсирчан лавҳаларда тасвирланган. Шунингдек, “Сусанна”, “Муҳаббатсиз аёл”, “У”, “Робинзон Крузо”, “Дарё ва ажал” каби фильмлари ҳам жаҳон миқёсида маълум ва машҳурдир. Яна бир испан режиссёри Хосе Мигель Гарсиа ҳам Мексикада муваффақиятли ижод қилиб, халқаро мукофотларга сазовор бўлди. Турли танловларнинг ўтказилиши, шунингдек, 1964 йили Кинематография соҳасини ўрганиш бўйича марказнинг ташкил этилиши Мексика киносаноатининг янада ривожланишига тurtки берди. Канн ва Берлин фестиваллари эса мексикалик фильмларсиз ўтмайдиган бўлди. 1994 йили ёш режиссёр Карлос Каррера “Олтин пальма новдаси” мукофоти соҳибига айланди. Жорий йилнинг февраль ойида бўлиб ўтган “Оскар” мукофотини топшириш маросимида Алехандро Гонсалес Иньярриту “Бердман” фильми учун “Энг яхши режиссёрлик иши” номинацияси бўйича ғолибликни қўлга киритди. Мазкур фильм яна иккита номинация бўйича ҳам совриндор бўлди.

Мексика кино санъати ҳақида гап борганда, кўпинча ушбу мамлакат кино усталари томонидан яратилган киносериаллар тилга олинади. Ўзбек томошабинларига дастлаб ҳавола этилган 143 қисмдан иборат “Оддий Мария” сериали кўпчиликнинг ёдида қолган. Ушбу сериалда бош ролни ижро этган Виктория Руффо бугунги кунда нафақат Мексикада, балки дунё миқёсида тан олинган актрисалардан бири ҳисобланади. У Мексика пойтахтида оддий оилада дунёга келган. Унинг сингиллари Марсела ва Габриэла ҳам актёрлик, бошловчилик соҳасида машҳурликка эришганлар. Бугунги кунда Виктория Руффо энг кўп гонорар оладиган актриса ҳисобланади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон телеканаллари орқали намоиш этиб келинган “Ўгай она”, “Муҳаббат тантанаси”, “Муқаддас ришталар” сингари Мексика киноижодкорлари томонидан суратга олинган қатор сериаллар ҳам томошабинларда катта қизиқиш уйғотди.

*Шоҳаҳор САЛИМОВ
тайёрлади*

МЕКСИКА ШЕЪРИЯТИ НАМУНАЛАРИ

ТОЧИУИЦИН

(XIV аср)

*Рус тилидан
Даврон РАЖАБ таржимаси*

Точиуицин XIV асрда яшаб ижод қилган ўзига хос антик шоирлардан бири ҳисобланади. Унинг шеърлари маҳаллий халқлар томонидан қавмдан-қавмга ўтиб, Мексика адабиёти дурдоналари сифатида эъзозланади.

* * *

*Точиуицин шундай деган.
Койолчиухки шундай деган.
Биз туш кўриш учун
тушлардан дунёга келамиз.
Биз яшаш учун туғиламизми,
Бу ёлгон, бу нотўғри!*

*Мавжудлигимиз
Кўклам майсаси каби.
Юракларимиз юракларни туғдиради,
Меваларимиз гуллар-ла униб чиқар.
Гулларимиз гулбарглардан очилар,
Бироқ улар қуриб битар.
Точиуитзин шундай деган.*

* * *

*О шахзодалар,
Қайси гул билан ўсдингиз?
Қайси қўшиқ билан яшадингиз?
Мен, Точиуитзин,
Нима қолдирган бўлсам
Бу кўркем гулларимдан бир маржон.*

*Яратган
Номаълум муаллиф
устимиздан кулади:
ёлғиз
ўзимиздан
изма-из келамиз*

*юракдан ишонамиз,
у эса фақат мазах қилар
Далалар ва бутун борлиқни
ҳис қилиб ва завқланиб
яшашни
Яратган бизга амр этган.
Ва ўлмоқ ҳам
Унинг ҳукмида,
фақат у билар,
фақат у кўрсатар.
Чунки ҳеч ким, ҳеч ким, ҳеч ким
Тирик эмас ҳақиқатдан ҳам...*

НЕСАУАЛЬКОЙОТЛЬ

(1402–1472)

Несауалькойотль (Акольмицтли) 1402 йил 28 апрелда туғилган. У ҳукмдор-шоир ва ўз замонининг донишманди сифатида танилган, атрофига замонасининг энг илғор фикрловчи кишиларини йиғиб, уларга ҳомийлик қилган.

Несауалькойотлнинг ҳукмронлиги даврида Тескокода кутубхона ва мусиқа академиялари барпо этилган. Бироқ бу ацтекларнинг гуллаб-яшнаган маркази испан истилочилари томонидан йўқ қилинган. Буғунги кунда Несауалькойотль шеърляти ацтек адабиётининг энг нуфузли намунаси сифатида қадрланади.

* * *

Ўзимдан сўрайман, Несауалкойотль:
 Наҳотки биз ҳаёт илдизларига қараб ўсамиз?
 Ҳеч нима абадиймас замин узра,
 Ҳаммаси бир лаҳзалик.
 Олтиндан бўлсанг ҳам – йўқ бўласан,
 Ёқут тош бўлсанг ҳам – синасан,
 Қақнус бўлсанг ҳам – ёниб тугайсан.
 Ҳеч нима абадиймас замин узра,
 Ҳаммаси бир лаҳзалик.

* * *

Биз қайга кетяпмиз?	Ҳатто шахзодалар ҳам тугилар
Ўлим етмас томонларгами?	ўлиш ва қулдек ёйилиш-чун,
Шунинг учун керакми йиғлашим?	Кел энди, хотиржам бўлавер:
Кел энди, хотиржам бўлавер:	Мангу яшамайди бу ерда ҳеч ким.
Мангу яшамайди бу ерда ҳеч ким.	

* * *

Ниҳоят, англаб етди юрагим:
 Қўшиқ тинглайман,
 Завқланаман гуллар билан,
 Фақат улар сўлмаса эди!

* * *

Мен нима олиб кетаман?	Яшаб ўтамиз
Нимани қолдираман ўзимдан?	Ва улғаямиз замин узра,
Нимани ҳис қилар юрагим?	Шунга қарамай ўзимиздан
Наҳотки беҳуда	Қолдираммиз гул ва қўшиқлар.

* * *

Сўлиб битмас гулларим,	Уйимдан олисда
Сўнмас асло Наволарим,	Бир гўшада,
Кўкларга учираман мен уларни,	Улар олтин қушининг
Олам аро тарқалар сўзим.	тилла қанотлари аро
Ва ҳатто саргайса ва сўлса	тарқала бошлар.
Менинг гулларим,	

Мануэль Гутьеррес НАХЕРА

(1859–1895)

Рус тилидан
Абдумажид АЗИМ таржимаси

Шоир, ёзувчи ва журналист. Унинг шеърий асарлари биттагина мўъжаз жилддан иборат. Аммо унинг Мексика шеърляти ривожига таъсири жуда катта бўлган. У ёшлигида эски испан афсоналарини йиғиш билан қизиққан. Нахера Теофил Готье, Верлен ва Бодлер шеърлари билан танишгач, янги шеърий мактабнинг содиқ мухлисига айланди.

ЎЛИК ТЎЛҚИНЛАР

*Денгизнинг зулматли муз қаъридан
зимистон ва ўлим салтанатидан,
товушсиз оқимлар билан муттасил
сокин ўрмалайди ўлик сувлар...*

*Баъзан уларнинг нўлат тили
қоялар зирҳини ялаб-юлқилар.*

*Ва беқиёс важоҳат билан
жилоланиб сапчир кўк сари;
баъзан худди қора илон каби
ер қаърида буралиб-буралиб
чарчоқ билмай мангу ва бетин
беҳуда талпинар эрк сари...*

*Тинмай ёпирилар совуқ нахрлар
кумушдек жилоли баҳрни истаб,
олмос юлдуз ва тонг ёғдулари
сир-ла акс этади сатҳида, ажсаб.*

*Соҳилларин гуллар қоплаган,
гирдобида бўлмиш парилар,
у ерларда мавжлар куйлайди,
далалар ва водийга сизмай.*

*Фавворанинг оқ косасида
сув ўйнайди ўз ҳолича,
гўё бунда сарой базмида
маликанинг бехос сочилган
дурларидек бир-бир тўкилар:*

*гоҳ ўқ-ёйдек учар самога,
гоҳ шариллар елтигич бўлиб,
баъзан эса олмос чангидек,
мудроқ босиб уйқуга чўмар.*

Уммондаги тўлқинлар мағрур

*соҳилларга урилар тошиб,
қояларни солар ларзага,
қайнаб-тошиб булутга дўнар.*

*Сув у ерда – борлиқ маликаси,
зўр ёввойи шишдатли кучдир
осмон ва ер ила баҳслашиб,
ўзи чорлар фалокатларни.
Ер тубида яшовчи бу сувлар
шишдат эгасига илло ўхшамас,
улар жисмсиз дунё қаъридаги
мангу зулматга содиқ!*

*Қуёшни ҳам кўрмаслар асло,
куйлай олмас, йиғлай олмайди,
қул ва соқов бўлиб тугилган.*

*Кўрлигича қолгайдир мудом,
уни биров танимас, билмас,
қоронгилик унинг маскани
ботинимиз аро сизаётган
қон томирлар оқими каби.*

*Ким берган бу инжиқ феълни?
Ким ўлчаган бу қора ўзанни.*

*Сувингизда яшириниб ётган,
чуқурлар ва гирдоблар кўпми?
Эрк йўлингиз ланг очилса гар,
Сиз юксалиб, дарахтлар каби
офтобларда ярқираб, жўшиб,
оқармисиз кўптириб-тошиб!*

*Бироқ, эсиз, энди ҳеч қачон
кўролмайсиз кундуз нуруни...*

*Ҳамон бунда адаштирар хўб
Зулматларга саркаш руҳимиз.*

Амадо НЕРВО

(1870–1919)

Амадо Нерво Наярит штатининг Тепик шаҳрида туғилган. Шоир дастлаб Муқаддас Луис Гонсага коллежида, сўнг Нерво Рим католик семинариясида таълим олади. Шу масканда унда ижодга қизиқиш пайдо бўлди. Нерво кейинчалик бир қатор нашрларда фаолият кўрсатди. “Бакалавр” романи чоп этилгандан кейин Нерво миллий адабиётда шон-шухратга бурканди.

СИРПАНИБ БОРАСАН ДАРДЛАРИМДА

*Сен гўё тугаётган дардларим узра
сув сиртида ой нуридек сирпанасан,
Муаттар исларга чулганмоқ истар
Азоблардан абгор бўлган руҳ
Сен дунёга келаяпсан, мен видолашгум,
аммо сен рад этиб лаҳза кучини
аламларим ўпқонида сирпанасан.
Умидим куйдирсин, майли, хазин куз
Фақат шеърларимни истаса фалак.
аламларим ўпқонидан кетасан ўтиб
сув юзида ой нури каби.*

КУЗ КЕЛДИ

*Оддий кунлар,
танҳо онларни,
мен жон қадар севаман чунон...
Канарейкалар шўх хониши
кўнгишларни этар нурафшон..
Ҳаводаги дарахтнинг иси,
деразамдан оқар. Мовий кўк..
куздан дарак оқ табаргуллар
шиддатига асло тараф йўқ.
Қорли чўққи кумушранг тусда,
эриб борар илиб кунма-кун.*

*Табиат шу, ҳар доим кузда
ўз юмушин қилади якун.
Ва муқаррар видео ониди,
оғизгина қуёш нурлари
туссизланар қари чол мисол.
Кечиккан ва паришон гуллар
толиққанча йиқилар алҳол.
“Мен хазонман, – дейди у сенга, –
гамлар билан тўлиқ, андармон...
келди навбат сирли афсунга,
Жим бўл ҳамда фикрла инсон”.*

КЕЛИНГ, СЕВАЙЛИК

*Агар ҳеч ким билмаса, нега куламмиз,
Нима учун йиғлайммиз, билмайди ҳеч ким.
агар ҳеч ким билмаса, нега тугиламмиз,
нима учун ўламмиз, билмайди ҳеч ким.
чуқурда юрсак, тўхтаммиз қайда
соқов у тун бизларга бирор сўз демас.
Ақалли, севайлик бир-биримизни,
Эҳтимол, севгидан топарммиз нажот.*

Алфонсо РЕЙЕС

(1889–1959)

Мексикалик ҳарбий ва сиёсий арбоб, 1913 йилда мамлакат президентиға қарши қўзғолонларда ҳалок бўлган Бернард Рейес оиласида туғилган. Ҳуқуқшунослик соҳасида ўқиган. Миллий университетда дарс берган. Кейинчалик Куба ва Испанияда яшаган ва турли матбуот нашрларида ишлаган. 1939 йилда Мексикага қайтиб, Миллий коллежга раҳбарлик қилган. Шоири Мексика Тил академияси, Испания Қироллик академиясининг аъзоси бўлган. Унинг Мексикада 26 жилдли асарлар тўплами чоп этилган.

ҚЎРҚУВ

Алвон ёнган лолажон, лола,
нозу ишванг бунча аламли.
Ол яногинг оловдай ёнар,
қўзларингга сурдинг қаламни.
ёқимлидир ўткир исларинг,
тиллашасан оф(и)тоб билан.

Лолажон, ҳой, табиат қизи,
Бир малакни ҳамон қўмсайман:
ўзингга нақадар ўхшаши,
киприклари тимқора, узун,
гуллардан ҳам нозик гулбадан..
Алвон ёнган лола, лолажон,

бир малакни эслайман ҳамон,
(мен қўрқаман тегишига сенга,
ва ботаман сўнгсиз хаёлга.
Ҳунчаларинг аччиги чиқса,
айланар деб ўшал аёлга).

НОХУШ БЕЛГИ

I

Кексайганим эшитсанг қачон,
толиқсам гар китоб ва шеърдан
доно сўзлар бўйсунмай тилга
ҳеч кераксиз туюлса бирдан;
таъна гаплар сўйлаб орқамдан
мени асло қилмагин эрмак.

Ризқим олиб ўз томорқамдан
шуқур қилиб яшагум, бешак.
Биласанки, баҳор таширфи
боғ-роғларни гулга чулғар бот.
Ўтган йилги данакни кўмиб
ундан қайта ундирар ҳаёт...

II

Бозбон каби мўмин, тоқатли
ҳар кун ҳосилин кутарман.
Вақтимни тақсимлаб меҳнатга
Ҳар лаҳза заҳматла ўтарман.
Зарардан қўрқмайман,
бойлик кутмайман,
ишим йўқдир уларда асло.

Тўхтамасдан ва шошилмасдан,
шудгоримга уруғ сепаман.
Ер билан ҳамиша банддирман.
Кўтариши-чун кузакда хирмон,
Ерни сугораман, ўтоқ қиламан,
қачон қўлдан тушиганда сўқа,
бу оламдан кетган бўламан.

Энрике Гонсалес МАРТИНЕС

(1871–1952)

Модернизм оқими вакили. Унинг шеърляти Ламартин, Бодлер ва Верлен каби машхур шоирларнинг ижодига кучли таъсир қилган. “Пегас” адабий журнали асосчиси/ 1920–1931 йилларда Аргентина, Чили, Испания ва Португалия элчиси сифатида фаолият кўрсатган. 1944 йил Мануэля Авила Камачо адабиёт мукофоти билан тақдирланган.

МАРДОНА ЎТ ҲАЁТ СИНОВЛАРИДАН

Мардона ўт ҳаёт синовларидан,
совуққонлик билан дадил, шошмасдан.
қорлардан ранг олган юзларинг, санам,
юз очар кўк майса, оловранг гуллар.
Барчаси қалбингда майли, қолдирсин,
чуқур, ишончли ва ўчмас изларни:
фавворалар қилсин ажиб хонишлар,
жимирлаб чақнасин олис юлдузлар.
Шамоллар тақдирни ҳукмига отган,
Сен Эола арфасин торлари билан
оятлар ва жониворлар наърасига
уйқаш товушларда овоз бера ол.
Майли, юрагинга бўлсин бегона

инсон қавмин қизиқтирган бари
қалбни тиглаб-тиглаб
олдинг мукофот,
жимликни тинглайсан,
қоронгиликни кўра бошлайсан.
Ўзингни сев қатъий юрак билан
токи унда дўзах ва коинот этсин акс.
Юрагинга нигоҳ таишлашни ўрган,
бепоён дунёни тушунмоқ учун.
Ҳаёт кишанларин чилпарчин эта
сен ўзинг яратган дунёларни ол.
Ва ҳаёт юрагин ҳар бир зарбида
тингла жарангдор шеърингни хушхол.

ЙЎЛДАГИ УЙ

Йўлдаги уй ўхшайди менга,
юрагимдай очиқ ва гамгин.
Ўтган йиллар мобайнида,
қанча-қанча сайёҳ кўнди унга.
хувиллаб қолди у кундан-кунга.
Бу уй охири йўқ туши кўрди
ҳаётнинг қувончларию сарсонликлари,
оний учрашувлар ва айрилиқлар ҳақида.
Шундай, ўткинчи йўловчи ҳам

жуда кам ҳолларда
ўздан сўнг келадиган
янги меҳмонга
тунни чарогон қилувчи оловни
қолдирар.
Ва қадрдон остонани тарк этарак
мактуб қолдиради эсдалик учун.
Йўқ, бу уйни кўплар шошиб тарк этар,
базўр тез ботган кун таҳликасида...

Ва бунда ўлган қўшиқлар кўланкаси,
тош зиналарни емирган излару
лаш-луш ва гамларин бизга қолдириб...
Шунинг-чун нотаниш бир йўловчи
рутубатли тун аро олов ёқса гар –
– Ким экан бу? – дея фол очаман:
Бу ўша кечиккан муҳаббатмикан,
ёки яна қайтдимикан эски фалокат?

БОҒ ХОТИРАЛАРИ

Бу ёмғирлар яна ўради дунёни,
 но керак ғамлардан ҳаёт кўп оғир.
 Руҳ эшигин чертади азоб,
 дайдиған оч тиланчи мисол.
 Тунги бозда ясминлар нафаси...
 Жароҳатим даволар гуллар ҳиди.
 Оқишом эсга тушар... Булутлар судралар,
 ёмғир томчилар ва ҳамма ҳар ёнга кетишига тайёр.
 Ясмин ифори...
 Мудроқ онгда уйғонар бехос
 ёмғирнинг ҳўл барғларга айтган розлари.
 Бу мавҳум шуурда ҳасрат пайдо қилар
 кимнингдир кўз ёши,
 шамолда учган рўмоли
 ва азалий сукутда кетаётган кемаси.

Хосе ГОРОСТИСА

(1901–1973)

Шоир, ўқитувчи ва дипломат. Мексика Миллий университетини тамомлаган ва кейинчалик шу ўқув даргоҳида адабиётдан дарс берган. 1930 йилларда Англия, Дания ва Италия каби мамлакатларда элчи вазифасида ишлаган. 1940 йилларда БМТнинг Мексика бўйича вакили бўлиб хизмат қилган. Унинг лирик қўшиқлар тўплами ва “Сўнгесиз ўлим” поэмаси Лотин Америкаси сўз санъатининг ноёб ёдгорлиги ҳисобланади.

СОВҒА

Ширадор ва ярқироқ қизил,
 апельсинни олиб келар ким?
 Юрагимга бермоқ-чун таскин
 апельсинни совға қилар ким?
 Денгиз суви ярамни ёқар,
 юрагимга оғриқлар солар.
 Денгиз тузи томирларимда,
 Лабларимда денгизнинг тузи.
 Ким лабидан беради бўса?

Ўпичнинг оппоқ бошогин
 юлиб бера олмайман сенга.
 Ким ичади менинг қонимни
 то ақлидан буткул озгунча.
 Беҳабарман, тўнгидими қон,
 ёки оқаяптими ҳамон
 Гар юрагим йўқолиб қолса –
 Худо урди, тамом.
 Осмондаги булут мисоли

Демак, юрак йўқолиб қолди.
 Уммон ичра адашган бехос,
 Кема каби юрак титрар, рост.
 Юрагимга бермоқ-чун таскин
 Апельсинни совға қилар ким?

Октавио ПАС

(1914–1998)

Шоир, эссенавис-маданиятшунос, таржимон, сиёсий публицист. Илк китоби “Ёввойи ой” 1933 йилда эълон қилинди. 1944–1945 йилларда у АҚШда яшади, француз сюрреалистлари билан яқин алоқада бўлди. Айниқса, “Ёлғизлик лабиринти” эсселар тўплами шоирни жаҳонга танитди.

Октавио Пас Мексика Тил академияси ҳамда Америка Санъат ва адабиёт академияси аъзоси, бир қатор Европа ва Америкадаги университетларнинг фахрий доктори бўлган. 1990 йилда Нобель мукофоти билан тақдирланган.

ШАМОЛ

Барглар қўшиқ айтди,
шахдам-шахдам рақс тушди
олма;
сарин еллар эркалашидан
гуллар этди хиром

Уфқлар ортидан
ёпирилдилар булутлар
қўпириб ҳайдаш-чун ҳавони.
Уфқ йўқ бўлди,
шамолни куйдириб
лолалар чир айланди.

Бу тўлқинлар ичида
кўздан учди қиз ҳам.
Мен йўқ бўламан,
ёғду ва шамол ичра
тарк этаман танани
дунё бу – шамол,
кўчиб ўтаётган шамолдир, холос.

НОВДА

Баландликда,
овоздан таранг тортилган ипда
титраб куйлайди қушча,
тилим-тилим этар новдани.
Бу титроқ тезлашиб

Қарагайга қўшилиб
тилло ҳуштак чангига
айланиб ёниб кетди у.
Мен беҳуда нигоҳ ташлайман
Қуриган бу шохда
фақат сайрар эди гунг сукунат.

Юри ЗАМБРАНО

(1968 йилда туғилган)

Инглиз тилидан
Аъзам ОБИД таржимаси

Шоир ва носир. Жаҳон шеърят фестивалларининг Мексика бўйича директори, Жаҳон шеърят ҳаракати аъзоси. Қирқдан ортиқ китоби испан ва инглиз тилларида нашр этилган. 15 та шеърый тўплам муаллифи, улардан 3 таси болаларга атаб ёзилган. Унинг адабий асарлари қаторида онг ва хулқ мавзусида ёритилган мажмуалари ҳам чоп этилган.

ЭКЗИСТЕНЦИАЛ ҲАРАМ

Шоир гамнок ўлса, ёзгани қайда?

*Бир сўз ёзолмайсиз маъюслик ичра,
қогоз сийпалашига моҳир қўлингиз
дафъатан карахтга айланар
бенуқсон ва кўчмас тош каби.*

*Бу зимистон йўлости аро
майин оқа билмас шаффоф сўз.*

*Ҳаёлчану фараз сатрлар
манзараси бемаъни отлар
ўғирётган тўнгиз-чун ахлат.
сирли-сирли учар сифатлар
ғуссали кўзларни кўрсатур бўм-бўи
Ўтган пайғамбарлар умиди мисол
шунчалар галат.*

*Поезд йўргалайди нақ эриб битган
катта портлаш орқали аста
боқиб қарогингиз музойнасига
судраганча митти афсунни
рақс этади шаманчасига
газабнок тасаввур парчаси каби
шифрли хотирнинг момик бандиси.*

*Лекин ҳозир бундайн нигоҳ
тартибсизлик синонимидир...
шишали ҳам шўр парчаларнинг
бетартиблиги
ўз навбатин кутган жимгина
қогоз ҳаққи қилғувчи дуо
ҳеч хаёлдан ўчмас битта пар...*

*ўз қайғуси ҳақида ёзишига
уринётган гамгин шоирдан
ҳеч нимарса йўқдир маъюсроқ.*

ТАКЛИФ

*Метин деворларни бузишига қодир
етгучи ботиний тундлимизга
ҳайратомуз аёлга оид
эрур камтарона таклифим.*

*Ёлғизлик андуҳин юпатмоқ учун
фирдавсинг 999 тасин бино этмоққа,
абадий тириклар зеҳнига оид
асотир-эртакка тим чидамоққа,
икки ажралганни қовуштирамоғу
янги бебош уюшмани қондирмоқликка,
мардона руҳи-ла чексиз, ҳудудсиз
йўлларни нурафшон этмоққа,
мўъжасз ошиёнин ясатай дея*

*кучли ришталарни узмоққа,
бировга фаровон қиларкан хизмат
қалбини малолсиз тўкиб солмоққа,
бир лаҳзага бўлсин чуқур ҳислар-чун
пок туйғуларини қурбон этмоққа
қодир бир аёл;
аёлки
бори иллатларин аён биларкан
фазилатларини қилгучи инкор.*

*Шундай саховатли ва мўъжизакор
аёл мавзусини таклиф этарам
сабабки, нафсини жим ўлдираркан
у намойиш этур чинданам
тўғрилигин бешовқин ишқнинг.*

Бруно ТРАВЕН

НОТАВОН КЎНГИЛ

Ҳикоя

*Рус тилидан
Дилдорхон АЛИЕВА таржумаси*

Ҳақиқий исми Травен Торсван Кровс бўлган ва Пет Мерут, Рихард Маурхут, Хьотамаре фон Кирена, Артур Терлен, И.Мермет каби қатор тахаллуслар остида яшаб ижод қилган Бруно Травен 1890 йилнинг 3 майида Чикагода муҳожир оилада туғилди.

Ёшлигида у савдо флотида ишлади, кемада кичик матрос бўлди ва яна шу ерда официантлик қилди, сўнг кўмир ташувчи ва гўлахи юмушини ҳам бажарди.

Биринчи жаҳон уруши йилларида у Германияга келди ва бу ерда Пет Мерут тахаллуси билан публицист сифатида танилди. 1920 йилда Т.Т.Кровс Мексикага келади ва бу ерда пахта йиғувчи, олтин қидирувчи, ҳатто подачи бўлиб ҳам ишлайди. 1925 йилда Мексика деҳқонлари ҳақида “Пахта терувчилар”, кейинроқ денгизчилар тўғрисида “Мурдалар кемаси” ва олтин қидирувчилар ҳақида “Сьерра-Мадре хазинаси” романларини нашр эттирди.

Адиб ўз таржимаи ҳоли тўғрисидаги маълумотларни ошкор этишни истамасди. Унинг олтин қидирувчилар ҳақидаги романи асосида ишланган фильм муваффақият қозонгандан сўнг журналистлар ёзувчи билан боғланиб, унинг сирли ҳаётини ойдинлаштирмоқчи ҳам бўлганлар.

Ёзувчи Мексикада яшади ва 1957 йил Роза Лухан исмли аёлга уйланди. Кровс вафотидан сўнг унинг беваси 1969 йил матбуотга адибнинг туғилган йили, унинг ҳақиқий исми ва ҳаёти ҳақида батафсил баёнот берди.

Етмиш саккиз ёшга бориб ҳаётни тарк этган Травен Торсван Кровснинг хоки самолётда Мексиканинг Чьяпас штатидаги тропик ўрмонларга сочиб юборилди.

Макарио деганлари бу, йигирма йилдан буён юрагидаги ягона орзу-сининг ушалишидан умидвор, эгнида жулдур кийиму очликдан тинмай ҳикиллайверадиған ўн битта боланинг отаси бўлган қишлоқлик бир дарахт кесувчи. Оиласи билан зўрға текилиб яшайдиган, тоб ташлаб, путури кетган хароба уйининг ўрнига у, жон-жаҳди билан мол-дунёю ҳавас қилгулик уй-жойни орзу қилмасди. Ўтинчининг истагини қондирувчи бирдан-бир нарса бу бор-йўғи қовурилган курка гўшти бўлиб, ўшани ҳам у оч гўдақлардан нарида, хилват бир жойни топиб, барини бир ўзи ёлғиз, бус-бутунлигича ейишни орзу қиларди, холос.

Қорни қачон тузук-қуруқ тўйганини ҳам билмаган бу ўтинчи, ҳар куни эрталаб, хоҳ у бегим куни бўлсин, хоҳ таътил – қоронғи тушганда елкасида бир боғлам ўтинни ортмоқлаб келиш учун тонготарда ўз маконини тарк этиб, ўрмонга йўл оларди.

Кун бўйи тинмай ишлаб, пешона тери эвазига келадиган бу бир боғлам

Муаллиф: Даверон Ражаб

ўтин учун у кўпинча бир кумуш танга, баъзида бундан ҳам кам ҳақ оларди. Тўғри, ҳавонинг авзойи бузилиб, рақобат сусайган баъзи пайтлар иши ўнгидан келиб, бир боғлам ўтин учун даромади баъзан икки кумуш тангагача ҳам чиқиши мумкин эди.

Макарионинг хотинига кишлоқдагилар Маъюскўз деб ном қўйишганди. Эри топиб келган икки кумуш танга хотини учун бир дунё бойлик билан баравар эди.

Қуёш ботгандан сўнг оқшом уйига қайтган Макарио хўрсиниб юкини ташларди-да, гандираклаганча кулбасига аранг кириб борарди ва шовкин-сурон билан пастак, хомаки қоқилган курсига ҳолдан тойиб ўзини ташларди ва болалардан биронтаси чаққонлик қилиб, яна худди шундай хомаки тарашланган столни унинг ёнига суриб қўйишарди. Сўнг у икки қўлини столга қўйганча:

– Эй, хотин, ўлардек чарчадим, қорним ҳам ўлгудек оч! Кечки овқатга бугун нима пиширдинг? – дерди.

– Қора нўхат, – дерди хотини, – кўк калампир, шўртак зоғора нон ва лимон барги солинган чой.

Уйда ҳар куни ҳеч бир ўзгаришсиз бир хил ўша-ўша овқат эди. Макарио уйга етиб келмасдан бурун қандай жавоб олишини билса-да, болаларга гунг махлуқдек кўринмаслик учун номигагина бир нима деб қўйиш кераклигидан сўраб қўярди, холос. Сўнг олдига сопол идишда кечки овқат қўйилганида, у росманасига уйкуга кетиб қоларди ва хотини уни туртиб уйғотишга мажбур бўларди:

– Овқатингиз тайёр, эржон.

Эр кўзини очиб, овозини баланд кўтариб: “Эй, марҳаматли Тангрим, юборган ризқ-насибанг учун минг маротаба шукур”, – деб дуо ўқирди-да, овқатини ейишга киришарди. Бироқ, бир неча қошиқ ютар-ютмай, оч қолган ўн битта бола ҳаммасини ермикан, ё гарддаккина бўлса-да, бизга яна қолармикан дея оталарининг оғзини пойлаб, тикилиб турганларини сезиб қоларди, негаки норасидаларга бериладиган биринчи улуш уларнинг чап ичагига юк ҳам бўлмасди... Шунда у аста овқатдан қўлини тортарди-да, фақат лимон барги солинган чой билан қаноатланиб қўя қоларди. Кўза бўшаганда эса чуқур хўрсиниб қўярди ва ҳазин овозда дерди:

– Ў, марҳаматли Парвардигор, қани энди, ғам-ташвишга тўлиб-тошган бу ҳаётимда атиги бир маротаба бўлса-да, қовурилган курка гўштига етишишу уни бир ўзим тўйиб ейишни менга насиб этсайдинг! Шунда мендек шўрлик банданг ҳам ёруғ дунёни бахтиёр тарк этган ва Қиёматгача қабрида тинч-осойишта ётган бўларди!

Борди-ю у бу қадар кўтаринки руҳда узундан-узоқ айтиладиган баланд-парвоз гапларга баъзан фурсат тополмай қолса, унда:

– Эй, Худойим, қани энди бир марта бўлса-да, бус-бутун ковурилган жўжа насиб этсайди! – дейишни қанда қилмасди.

Болалар бу обидийдаларни эшитавериб, кулоқлари битиб кетганидан парво ҳам қилмай қўйгандилар. Бу сўзларни улар оталарининг овқатдан сўнг айтадиган шукрона сўзлари деб тушунардилар. Худди шундай натижа билан у минг кумуш танга сўраши ҳам мумкин эди. Ҳаётда ҳали бирон марта бўлса-да, болаларининг биронтасига татиб кўриш насиб этмаган семизгина курка гўшти у ёқда турсин, оддий ковурилган жўжага етишиш ҳам унинг учун амримахол эди.

Эрининг садоқатли ва фидойи умр йўлдоши бўлган ва бундай аёлни учратишни ҳар бир эркак орзу қилган Макарионинг рафиқаси, болалари отасининг оғзидан кўзини узмай, у емаганда ўзларига қолиши мумкин бўлган ҳар бир нўхатнинг ҳисобини олиб турганда, эри хотиржам овқатлана олмаслигини яхши биларди. Уни яхши турмуш ўртоғи деб ҳисоблашига аёлда асослар етарли эди ва бундан яхшироғини топишга умид қилиш унинг хаёлига ҳам келмасди. Эри унга умрида қўл кўтармагани ва бунинг устига у тиним билмай ишларди, фақат шанба куни оқшом пайтларидагина бир стакан мусаллас ичишни одат қилганди, холос, шунда ҳам пулга зориқиб қолмасин дея ҳар сафар хотинининг ўзи айнан катта дўқондан сотиб олиб берарди, чунки бу пулга қовоқхонадан шунинг ярмисини беришарди.

Оиласини боқиш учун эри зўр бериб ишлаётганини, хотинига ва фарзандларига нечоғли меҳри баландлигини аёл тушунарди, шу боис ҳам аёл ўзидан андак тузукроқ кун кўрувчи қишлоқ аҳлидан кундалик хизмати эвазига топаётган ўша арзимас тангаларни бир-бирига уриб, тугиб қўйишга киришганди.

Аёлга гўё абадийдек туюлган узоқ уч йилдан сўнг Маъюскўз бозорнинг энг олди серёғ куркасини сотиб олиш бахтига ахийри муяссар бўлди. Хурсандчилигу бахтиёрликдан боши кўкка етган аёл болалар уйда йўқлигидан фойдаланиб, паррандани уйга олиб келди-да, ҳеч ким тополмайдиган ерга яшириб қўйди. Одатдагидек ҳориб-чарчаб, очиқиб уйга қайтган ва ҳар доимгидек курка сўраб кўкларга илтижо қилаётган эрига бу ҳақда чурқ этиб оғиз очмади.

Бу оқшом аёл болаларни жуда эрта ухлашга ётқизди. Унинг ниятини эри фаҳмлаб қолишидан аёл хавотирланмаса ҳам бўларди, чунки ҳали стол атрофида ўтирган пайтдаёқ уйку элитган эри, ярим соат ўтар-ўтмай шалвираганча ўрнидан турарди-да, тўшакка зўрға судралиб борарди ва гўё бошига тўқмоқ тушгандек ўзини ўринга таппа ташларди.

Агар бир кунмас-бир кун ажойиб овқатланиш маросими учун жон чекиб атайлаб танлаб олиб келинган курка гўштини пишириш жараёнида аёлнинг қалбига, кўлларига беғубор бахт ва шодлик туйғуси куч-ғайрат ва руҳ бағишлайдиган бўлса, унда бу воқеани айнан шундай кун деб аташ мумкин эди. Курка куёш чиқишидан бир соат аввал тайёр бўлиши учун аёл тун билан куймаланиб чиқди.

Макарио ҳар доимгидек барвақт туриб ишга шошилди ва ғарибона нонушта билан куч тўплаб олиш учун чўнқайганча столга ўтирди. Макарио хотинига хайрли тонг тилашни хуш кўрмасди ва оила аъзоларининг биронтасидан шу каби саломлашишларни эшитишга ҳам одатланмаганди. Мабодо, стол атрофида тўпланган пайт бирон-бир тартибсизликка кўзи тушса, ёки болтаними, ўтин боғлашга ярайдиган арғамчиними тополмай

қолса, чурқ этиб оғзини очмасди, минғирлаб, алланималарни гапириниб кўярди, одатда. Негаки у камгап одам бўлиб, фақат баъзи, энг зарур ибораю хатти-ҳаракатлар билан чекланиб кўя қолар, хотини эса унинг ҳар бир ишорасини хатосиз тушунар эди.

У кетишга шайланиб ўрнидан кўзғалди. Авзойи бузилиб келаётган ҳавога тикилганча бир сония эшик олдида туриб қолди, шунда хотини аста унинг олдида келди ва иштаҳани китикловчи даражада обдон ковуриб пиширилган ва авайлаб янги, кўм-кўк банан баргларига ўралган курка гўштли эски саватни эрига узатди.

– Бу ерда, қимматли эржон, сен неча йиллардан бери тановул қилишни орзу қилиб келган ковурилган курка гўшти бор. Энди буни олгин-да, ҳеч қим халақит бермайдиган хилват чакалакзорга бор ва уни охиригача бир ўзинг еб ол. Қани, имилламай йўлга туш, йўқса, болалар ковурилган курка хидини пайқаб қолишади-да, уйғониб, сени бундан ҳам бенасиб қилишади. Қани, тезроқ бора қол энди!

Макарио ҳорғин кўзлари билан хотинига бокди-да, бош ирғади. Унинг оғзидан миннатдорчилик сўзлари ҳеч қачон чиқмасди. Ҳеч бўлмаганда бир бўлагини хотинига илинишга ҳам унинг фаросати етмади, чунки бус-бутун курка гўштига етишиш фикри қачонлардан бери унга тинчлик бермай келар ва у болалар уйғониб қолмасидан бурун хотинининг маслаҳати билан тезроқ жуфтакни ростлаш пайига тушди.

Орадан бирмунча вақт ўтгач, у ўрмондаги чангалзорда овлоқ бир ерни топди-да, ўлгудек очикқанини ҳис этди ва бу роҳатбахш таомдан тановул қилиш тараддудига тушди. Улкан дарахт тагига қулай жойлашиб олган Макарио, таърифга сиғмас ҳузур билан хўрсинди-да, саватдаги курка гўштини олиб, янги, йирик банан барглари ерга ёйди ва гўё Тангрига қурбонлик ўтказаетгандек паррандани тантанали ҳаракатлар билан япроқ устига қўйди.

Зиёфатдан сўнг у куннинг қолган қисмини оёғини узатиб, мириқиб ухлаб ўтказишни ният қилганди ва шу тариқа умрида илк маротаба ўзи учун чинакам байрам уюштирмоқчи эди...

Ўзгача тайёрланган курка гўштини томоша қила туриб, Макарио одам зотига таниш бўлган йигирма беш миллион хил ислар ичида биронтасига тенглаштириб бўлмайдиган бу мўъжизавор исдан тўйиб-тўйиб нафас олди-да, шодликдан энтикканча минғирлади:

– Хотинимнинг маҳоратига ва қўли гул пазанда эканига тан бермай илож йўқ... Фақат бу санъатни намойиш этишга у бечорада имкон бўлмаган.

Макарио эплаб, чин дилдан айта олган миннатдорчилик ва энг олий мақтов сўзлари шундан иборат эди. Бундай сўзларни бир маротаба бўлса-да, хотинига айта олганида эди, шўрликнинг бахтиёрликдан юраги тарс ёрилармиди. Бироқ бу унинг қўлидан келмасди, негаки хотинининг олдида бу тахлит сўзларга тили айланмасди.

У қўлини сойда чайди ва одам йиллар давомида, Худонинг берган куни тинмай қилган илтижолари ижобат бўлиб, орзулари ушалганида бари қандай тайёрланиши лозим бўлса, ҳозир айнан худди шундай тахт қилинганди.

У чап қўли билан курканинг тўшини маҳкам ушлади-да, серёғ оёқчасини узиб олиш учун унга тап тортмай ўнг қўлини олиб борди.

Бироқ оёқни узишга чоғланган ҳам эдики, ўзидан тўрт қадам нари-берисида турган бир жуфт одам оёғига кўзи тушди. У нигоҳини ердан узди ва кўзи кўнжи калта этик ичига тикиб қўйилган тор-танқис, ёпишиб турган қоп-қора шимга тушди. Не кўз билан кўрсинки, қаршисида ковурилган бу курка гўштини бир ўзи қандай тушираркин деб уни кузатганча, башанг ки-

йинган бир йигит турарди. Йигит бошига зар жияк билан безатилган сербар соябонли қалпоқ кўндирилган, эгнига эса боёнларга хос ҳайратомуз зар ва кумуш иплар билан кашталанган калта камзул кийганди. Қора шимининг камаридан то этигининг темир тепкисигача соф кумуш тасма тикилган бўлиб, унга тикилган тилла тангачалар юрганда ажиб товушда жингирларди.

Йигитчанинг мўйловлари тимқора, чўққисоқоли эса худди эчкиникига ўхшарди, бир-бирига яқин жойлашган ва нақ тикандек қадаладиган кўзлари зулукдек коп-қора эди.

Макарионинг нигоҳи йигитчага тушганида, чакирилмаган меҳмоннинг макр-хийлага тўлиб-тошган энсиз лабларидан қаттиқ қаҳқаҳа отилиб чиқди. Йигитга хоҳ у эркак бўлсин, хоҳ аёл, афтидан, бундай авровчи кулгига биронта одам боласи сира дош беролмайдигандек кўринганди.

Йигитча жаранглаган овозда сўзлай бошлади:

– Биродар, ўша мазали курка гўштингнинг яхшироқ жойидан мендек бир оч рицарга ажратиб берсанг, қандай бўларкин? Қара, мухтарам биродар, мен куни бўйи эгардан тушмадим ва ҳозир очимдан ўлай деяпман. Жаҳаннам ҳақи, мени ўз нонуштангга таклиф эт.

– Биринчидан, – деди Макарио, гўё у шу топда пир этиб учиб кетишидан кўрққандек, куркасига маҳкам ёпишиб, – гап мутлақо нонуштада эмас. Иккинчидан эса бу менинг байрам зиёфатим, уни ҳеч ким билан баҳам кўриш ниятим йўқ. Нима деб ўйласанг ўйлайвер, фойдаси йўқ. Тушундингми?

– Агар қўлингда турган ёғли оёқчаларни менга берсанг, кумуш темир тепкимни сенга бераман, – кўзда тутган нарсасига ишора қилди у ва юпқа, агар айри бўлганда, илонники деб ўйлаш мумкин бўлган тиллари билан лабини ялади.

– Улар хоҳ темир бўлсин, ё хоҳ мис, ё кумуш, ё тилла, ҳатто олмос бўлганда ҳам менга сенинг тепкиларингнинг кераги йўқ, негаки, менда елдириб юрадиган отнинг ўзи йўқ.

Макарио қовурилган куркасининг баҳосини яхши биларди.

– Бўпти, ундай бўлса, шимимга қадалган бор тилла тангаларни узаманда, куркангнинг ярим тўшига алмашаман. Бунга нима дейсан?

– Бу пуллар мени бахтли қилолмайди. Агар мен танга пулларингдан лоақал биттасини сарф қиладиган бўлсам, мени ўша заҳоти турмага тикишади ва ўғриликда айблаб, иқроор бўлмагунимча кийноққа солишади. Сўнг мени ўғрига чиқариб, қўлимни кесишади. Худо менга тўртта қўлни раво кўрганида ҳам уни жон-жон деб олишга тайёр турган бир пайтимда, мендек қашшоқ дарахт кесувчи қандай қилиб икки қўлимнинг биридан жудо бўлишим мумкин?

Йигитнинг ваъдаларига ортиқ эътибор қилмай қўйган Макарио, курканинг танасидан оёқни ажратиб олиб, энди ейишга чоғланган ҳам эдики, нотаниш йигит яна гап қотди:

– Атрофга назар сол, ошна, шу ўрмоннинг эгаси менман. Мана шу дарахтзор ва теварак-атрофдаги ўрмоннинг бари менга қарашли. Агар сен куркангнинг атиги битта қанотини берсанг, шуларнинг барини сенга ҳадя этаман! Қара – шулар бари сеники бўлади!

– Бу гапингнинг турган-битгани ёлғон! Бу ўрмон сеники эмас, бу мурувватли Эгамнинг мулки, акс ҳолда мен бу ерларда ўтин кесиб, уни ҳамқишлоқларимга сотмаган бўлардим. Бу ўрмонни хоҳ совға қилиб бер, хоҳ бир бўлак курка гўштига алиш, бу билан мен барибир бойиб қолмайман, аввалгидек дарахт кесиб юравераман.

Нотаниш:

– Менга қара, азиз биродар!.. – деди қайсарлик билан.

Шунда Макарио ғазаб билан унинг гапини бўлди:

– Яхшиси, сен менга кулоқ сол. На сен менга, на мен сенга биродар эмасмиз, бундан кейин ҳам бунақа бўлмаслигимиз аниқ. Уқдингми? Мени ўз ҳолимга қўй, тинчгина овқатланиб олай.

Олифта жирканч башарасини тириштирганча оғзидан боди кириб, шоди чиқиб, сўка-сўка оқсаб-тўксаб ўз йўлига равона бўлди.

Макарио унинг изидан қараб қоларкан, бош чайқаб тўнғиллади:

– Ўрмонда кўққисдан бундай махлуқ қаёқдан пайдо бўлиб қолди? Ҳа, бу ёруғ оламда сени кимларга дучор қилмайди Эгам.

У нафасини ростлади-да, аввалгидай чап қўли билан курканинг тўшидан тутди ва ўнг қўли билан шартта семиз оёғидан бирини ушлади.

Макарионинг кўзи ярим дақиқа бурун олифта турган жойда яна бир жуфт оёққа тушди.

Эгаси гўё олис ва машаққатли йўлни босиб ўтгандек оёқларига тўзиб, титилиб кетган пойабзални илиб олганди. Йўловчи кўринишдан роса толиққанди, оёғида ҳам базўр турарди.

Макарио кўзини ердан узди ва нигоҳи юзи сийрақроқ қорасоқол билан қопланган чехрага тушди. Нотанишнинг эғнида тўзган, бироқ тоза-озода рангсиз канопадан иштон, айнан шу матодан қўйлак бор эди, кўриниши эса атрофдаги қадимий американинг аҳолиси қандай бўлса, худди ўшандай эди.

Бироқ йўловчининг кўзлари гўё сеҳрлангандек қатъийлик билан Макарионинг нигоҳини ўзига тортарди ва бу ҳолдан тойган зиёратчининг юрагида замину самога бўлган ишқ-муҳаббат ва барча эзгуликлар қўшилиб кетгандек туюлар, бу кўзларда Макарио осмону фалакдаги Тангрининг худди ўзини бор улуғворлиги билан кузатиш мумкин бўлган, нақ увокқина олтин куёшча мисол чакнаб турган дарчани кўраётгандек эди, гўё.

Узокдан, бамисоли бақувват мусиқа созидан янграган куйдек, йўловчи жаранглаган овозда деди:

– Сенинг ўрнингда бўлганимда таомни сен билан жон-жон деб баҳам кўрган бўлардим, кел, сен ҳам, марҳаматли қўшни, мен билан баҳам кўр. Мен очман, ўлгудек очман. Қара, қимматли ошна, мени қандай узундан-узок йўл кутиб турибди. Марҳамат кўрсатиб, қўлингда ушлаб турган курканинг оёғини менга бер ва бу саховатинг учун мен сени дуо қилай. Менга фақат битта оёқни берсанг кифоя, қолгани ўзингга буюрсин. Шунинг ўзидан қорним тўйиб, дармонга қираман, негаки, отамнинг уйигача ҳали узок йўл босишим керак.

– Ҳой мусофир, – деди Макарио, – сен қачонлардир бўлган, бор ёки бу ёруғ оламга энди келадиганларнинг баридан раҳмдилроқсан.

Макарио бу гапларни гўё Биби Марямнинг сурати олдида туриб ибодат қилаётгандек айтди.

– Эй марҳаматли қўшни, сендан ёлвориб сўрайман, куркангнинг ярим тўшини менга бер. Бус-бутун курка барибир сенга кўплик қилади.

– Ҳой мусофир! – дея гап бошлади тантанавор оҳангда Макарио, ҳеч қачон кўрмаган ва сира хабари ҳам йўқ, бироқ ер юзидаги улуғларнинг улуғи деб ҳисоблаган руҳонийга мурожаат этгандек. – Ҳой ҳазратим ва пири муршидим! Сен чиндан ҳам бус-бутун қўшни агар қаминага кўплик қилади деб ўйласанг, хафа бўлсанг ҳам сенга эътироз этишимга ижозат эт. Ҳой муҳтарам зот, соф виждонимни ўртага қўйиб айтаманки, сен қаттиқ адашяпсан. Айтмоқчи бўлганларимни айтишим тўғри эмасдир, балки бу

худди шаккокликка ўхшаб кетар, бироқ, шундай бўлса-да, жим туриш ҳам инсофдан бўлмайди, жаннат эшиклари энди мен учун ёпиқ бўлса-да, барибир жим туrolмайман, бошқа иложим йўқ. Сенинг овозинг ва қарашларинг бор ҳақиқатни айтишга мени мажбур қиляпти. Шунни билиб қўйки, ҳурматли жаноб, мен бу курканинг ҳатто битта суякчасидан ҳам воз кечолмайман. Ўтиниб сўрайман, мени тушун. Бу курка менга бус-бутунича берилган ва ёлғиз менгагина аталган. Агар курканинг ақалли увокқина бўлагини кимгадир берадиган бўлсам, унда у бутун курка бўлмайди. Яхлит куркага эришишни бир умр орзу қилдим ва энди унга етишганимда, ундан истифода қилмасам, баридан воз кечиб, мени шундай дабдабали совға билан сийлаган меҳрибон, мени жондан севувчи хотинимнинг юрагини абгор қилган бўламан. Ёлвораман, таксир, ёлвораман, устоз, менинг ҳам туйғуларимни ҳисобга ол, илтижо қиламан, мендек фақир гуноҳкорга раҳминг келсин!

Йўловчи Макариога боқди-да, деди:

– Мен сени тушунаман, Макарио, оғайни, меҳрибон ҳамсоя, мен сени жуда яхши тушунаман. Дунё тургунча тур ва эсон-омонликда куркангни ейиш сенга насиб этсин. Энди мен борай, кулбанг ёнидан ўта туриб, меҳрибон аёлингни ва фарзандларингни дуо қиламан. Яхши қол!

Макарио йўловчини кўздан йўқолгунча нигоҳлари билан кузатиб қўйди-да, бош чайқаганча деди:

– Унга жуда раҳмим келяпти. У жуда толиққан ва ўлгудек оч-наҳор эди. Ахир мен бошқача йўл тутолмасдим-да. Куркадан берсам хотинимни ҳақоратлаган бўлардим. Мен курканинг на оёғидан ва на кичик бир бўлакчасидан воз кеча оламан, кечадиган бўлсам, у бус-бутун курка бўлмайди...

Макарио кушнинг нимталанмаган танасидан ажратиб олиш учун шошапиша курканинг оёғига ёпишди ва ниҳоят зориқиб кутилган зиёфатни энди бошлай деб турганда, яна рўпарасида турган бир жуфт оёққа кўзи тушди. У оёқларига эски бичимдаги шиппак кийганди, буни кўрган Макарио уни бирон-бир чет эллик бўлса керак деб ўйлади, негаки у илгарилари бундай пойабзални сира кўрмаганди.

Макарио ердан кўзини уздию қаршисида ақл бовар қилмас кўйга тушган башарани кўрди. Нотаниш узун асога таяниб турарди. Унинг юзи этдан холи, қўл ва оёқларининг эса устухонигина қолганди, холос. Кўзлари бош суякдаги таги кўринмас қора тешикка ўхшарди гўё. Оғзида икки қатор мустаҳкам тишлар кўзга ташланар, лаблар эса бор-йўқдай.

Ғалати дарбадарнинг эғнидаги ўнгиб кетган кўкимтир-оқ рўдапо на бир читга, на бир шойига ва на бир жун матога ўхшарди. Яхшигина титиғи чиқиб кетган ва қисиб боғлаган белбоқда қимматбаҳо ёғочдан ясалган қирилиб-сирилган кути бир парча арғамчи бўлагига осилиб турарди, унда соатнинг аниқ-тиниқ чиқиллаши эшитиларди. Макариони довдиратиб кўйган нарса дастлаб белбоғдаги кути бўлди. Шунинг учун у янги меҳмонни дарров таниёлмади.

Шунда мусофир гап бошлади. Унинг овози таёқни таёққа ургандаги товушга ўхшарди:

– Мен шундай очманки, биродар, нарёқ-берёғи йўқ!

– Сен рост гапиряпсан, буни афт-ангоринг айтиб турибди, биродар, – кўшилди Макарио, мусофирнинг кўрқинчли турқидан хийла чўчиб.

– Модомики, буни ўз кўзинг билан кўриб турган экансан ва оч эканимга ҳам сира шубҳанг йўқ экан, унда қимматли биродар, ақалли куркангнинг оёқчасини мендан аямасан?

Мушкул ахволда қолган Макарио дод-вой солиб бақирди ва чорасизликдан бошини чангаллади.

– Бўпти, майли, – деди у ниҳоят қайғудан титрок босган овозда, – бизлар бандамиз, тақдир билан кимўзарга ўйнашни биз ожиз бандаларга ким қўйибди? Тақдирга тан берамиз. У охири мени ўз измига бўйсундирди. Бахт дегани энди менга кулиб бокқандек эди, йўқ, афтидан, у менга аталмаганга ўхшайди. Бус-бутун куркага етишиш менга ҳеч қачон насиб этмаса керак! Ҳеч қачон, ҳеч қачон ва яна ҳеч қачон! Майли, бўлар иш бўлди, отахон, нима ҳам қилардик, қорнингни қаппайтиравер. Очлик нимаю оч қолиш нима, буни мендан сўрайвер! Бошга тушганни кўз кўрар; ўтир, Боёқиш, ўтир мен билан. Курканинг ярмиси сеники, ол, бемалол еявер, ош бўлсин!

– Ў, мана бу зўр гап бўлди, отахон! – деди Боёқиш Макарионинг рўпарасига ўтириб. Сўнг жағлари билан шундай бир ҳаракат қилдики, унинг ишшайётганини ҳам, кулаётганини ҳам билиб бўлмасди.

Мусофир юзини буриштириб, бу хатти-ҳаракати билан нима демоқчи бўлганини Макарио сира тушунмади – мусофир ё ўз миннатдорчилигини, ё бўлмаса, очлик балоси уни бирмунча вақт тарк этганидан хурсандлигини изҳор этмоқчи бўлди шекилли, деб ўйлади у.

– Мен ҳозир куркани тенг иккига бўламан, – деди Макарио. У жуда шошиларди, чунки яна биронта йўловчи чиқиб қолиб, насиба яна уч бўлакка бўлинишидан хавотирда эди. – Мен куркани бўлгунимча тескари ўгирилиб тур. Сўнг мен тақсимланган ҳар иккита нимтанинг ўртасига болтамни қўяман, кейин сен сопнинг ёнида турганини хоҳлайсанми, ё тигнинг олдидагисиними, менга айтасан. Шу усул билан иккига бўлсак адолатдан бўлади деб ўйлайман. Розимисан?

– Рози бўлганда қандок, отахон!

Улар шу зайилда базми жамшид қилишди. Бу зиёфат меҳмоннинг қулоққа ёқадиган сўзларию мезбоннинг қувноқ кулгисига бой зиёфат бўлди.

– Биласанми, отахон, – деди Макарио, – бошда мен унча ажабланмадим, кўринишдан сен мен ўйлаганимдан кўра бошқача одам экансан. Белбоғингда осилиб турган соатли қимматбаҳо ёғоч қутича мени чалғитди ва кимлигини дарров билиб олишимга ҳалақит қилди. Қумсоатингга нима бўлган ўзи? Ё бу сирми?

– Э, яна қанақа сир! Хоҳласанг, осиб олиб, бутун дунёга кўз-кўз қилиб чикмайсанми! Мана нима бўлган, эшит. Бу Европа деганлари Хитойдан сўнг зап сербарака жой бўлди, билолмай қолдим, қандайдир жанг авжига чиқди. Сенга шуни айтишим керакки, отахон, ҳазилакам ур-йикит бўлмади. Мени обдон шундай таъзимимни беришдики, унча-мунча ёшнинг ҳам бунга бардоши етмасди. У ёқдан-бу ёққа чайқалиб, гангиб, ўзимни йўқотиб бутунлай ҳолдан тойдим. Шубҳасиз, шу билан ўзимдан кўз-қулоқ бўлишу ҳар турли удумларга риоя қилишнинг иложи бўлмади. Бунинг устига яна қандайдир ширакайф тўнка кўкқисдан рўпарадан гумбурлатиб ўққа тутса бўладими, британ тўпининг ўқи менинг қум соатимни сочиб ташлади, сочганда ҳам шундай сочдики, ҳатто кўпни кўрган уста темирчи Плутон ҳам уни эпақага келтиролмасди. Янги-сини олмоқчи бўлиб роса қидирдим, бироқ нима қилайки, иложини қилолмадим, кўпдан бери ишлаб чиқарилмас экан, фақат безак учун камин тепасига қўйиладигани бор экан, лекин бу ҳам қуруқ гап, у ҳам ҳеч нимага ярамайди барибир. Музейдан ўғирламоқчи бўлгандим, бироқ, афсус, истисносиз барининг қалбакилиги маълум бўлди ва орасида биронта ҳам ҳақиқийси йўқ экан.

Шу ерга келганда у, юмшоқ оқ гўштдан бир бурдасини тишлаб узиб олди ва гўшт шу қадар хушхўр эдики, унинг тотли таъми мусофирни бир лаҳза бўлса-да, барини эсдан чиқаришга мажбур қилди. Сухбатни давом эттиришни кўнгли тусаганида эса:

– Ҳа, нима деяётгандим, отахон? – деб сўрашига тўғри келди.

– Сен музейдан ўғирламоқчи бўлган қумсоат ва текширганда барининг қалбаки экани маълум бўлгани ҳақида сўзлаётгандинг.

– Тўғри! Мана, демак, мен шу тарзда ўз қумсоатимдан айрилганман. Бирок бундан сўнг кўп ўтмай бир даргани йўқлаб хузурига бордим. У кемасининг бўлмасида эди, кема эса тобора сувга чўкиб борарди. Жамонинг бари қайиқларга жойлашиб олганди, лекин ўша дарға деганлари чинакам британ дарғаларининг белгиланган тартибига мувофиқ кемани тарк этишни рад этди ва кемада қолишга қарор қилди. Шу боис ҳам у ўз бўлмасида серрайганча кема журналига белги қўярди. Мен ёнида ҳозир бўлганимда эса у жилмайди-да: “Хўш, мухтарам Қотма, демак, бу дунёдаги ризқ-насибамиз адоғига етди, шекилли?” – деди. “Худди шундай, дарға”, – дедим уни тасдиқлаб ва сўнгги дамларининг юкини енгиллатиш ва қавм-қариндошларидан, яқинларидан абадий жудо бўлиш аламини юмшатиш мақсадида кулиб кўйдим. У ўз хронометрига кўз ташлади-да: “Кема журналига сўнгги қайдларни киритишга улгуришим учун менга марҳамат кўрсатиб, яна ўн беш дақиқа ҳада этолмайсизми?” – деди. “Розиман”, – деб жавоб бердим мен. Уддасидан чиқиб, вафотининг аниқ вақтини ёзиб қўя олишидан у жуда мамнун бўлди. Дарғанинг бахтиёр чехрасини кўриб ундан: “Менга қаранг, жаноб дарға, хронометрингизни менга қолдиrolмайсизми? Фаҳмлашимча, энди унинг сизга кераги йўқ, сиз ахир ундан бошқа фойдалана олмайсиз, негаки, бундан буён сузишингизга тўғри келадиган анави кеманинг бортида вақт деганларининг умуман ғамини емасангиз ҳам бўлади. Устига-устак, жаноб дарға, менинг қумсоатимга британ тўпининг ўқи шикаст етказди ва агар бунинг эвазига мен Англияда ишлаб чиқарилган хронометрни қўлга киритсам, бу адолатдан бўлурди”, – дедим.

– Нима? Демак, бу кулгили митти соатча хронометр деб аталадими? Буни эшитмаган эканман, – деди унинг сўзини бўлиб Макарио.

– Ҳа, – бош ирғади Қотма, тиржайганча ўттиз икки тишини баравар кўрсатиб, – у шундай аталади. Бирок хронометрнинг фарқи шундаки, у чўнтаки, осма ёки минорага ўрнатиладиган бошқа соатларга қараганда вақтни юз маротаба аниқ кўрсата олади. Қани, отахон, демак, қаерда тўхтаган эдик?

– Дарғадан сенга қолдиришини сўраётганинг хро...

– ...нометр. Тўғри. Ҳазининг чиройли хронометрини менга қолдиришини сўраганимда, у: “Буни сиз тўғри ўйлабсиз, негаки, тақдир тақозоси билан хронометр шахсан менга тегишли ва мен уни ўз хоҳишимга кўра тасарруф этмоққа ҳақлиман. Ҳаётдаги ишончли бу ҳамроҳим мабодо, компаниянинг мулки бўлганда эди, унда сизни рад этишга мажбур бўлардим. Ҳозирги унутилмас рейсдан бир неча кун бурун мен уни созладим ва сизни ишонтириб айтаманки, жаноб Қотма, алмисоқдан қолган қандайдир қумсоатдан кўра бу буюмга юз чандон кўпроқ суянишингиз мумкин”. Шундай қилиб, хронометр менга тегди, кемани эса шу орада гирдоб ўз домига тортиб кетди. Ўтмишдан қолган ғарибона қумсоатнинг ўрнига ҳозир ёнимда юрган хронометрга мен ана шу тарзда эгалик қила бошладим. Сенга шуни айтмоқчиманки, отахон, бу Англия ўйинчоғи шундай бинойидек ишлайдики, мен ундан фойдалана бошлаганимдан бери хали бирон марта ҳам хато

килганим йўқ. Бир вақтлар шундай ҳам бўлгандики, шамшир ёки сиртмоқ олдиндан тайёрлаб қўйилган бўлса-да, одам кўзимни шамғалатиб мендан қочиб ҳам қоларди. Бу жуда ёмон, ишон. Бундай воқеа юз берадиган бўлса, унда менинг обрўйим бир пул бўлади. Бироқ энди бундай бўлмайди.

Шу тахлит улар худди узок айрилиқдан сўнг учрашиб қолган дўстлардек вайсашиб, ҳар турли ғалати воқеаларни бир-бирларига сўзлаб бериб, бир-бирлари билан хазил-хузул, вақтичоғлик қилиб, кулишиб ўтиришди.

Қотмага қовурилган курка азбаройи ёкиб тушганидан, у қушни иштиёк билан шу қадар маромига етказиб тайёрлаган аёлга мақтовларни ошириб-тошириб аямасдан инъом этди. Базми жамшидга берилиб кетган Қотма, баъзан шу қадар ҳаддидан ошиб кетардики, ҳатто ўзининг кимлигини ҳам унутиб қўярди ва мавжуд бўлмаган лабларини тили билан ялашга уринарди. Бироқ Макарио унинг бужмайган башараси айтиб турган чинакам аломатлардан меҳмоннинг мамнун ва бахтиёрлигини кўриб ва англаб турарди.

– Бугун мен келгунимга қадар бошқа яна иккита меҳмоннинг бўлганди, тўғрими? – деди Қотма суҳбат авжида.

– Тўғри. Буни сен қаёқдан биласан, отахон?

– Мен бу дунёда юз бераётган барча ишлардан деярли хабардорман. Шунини билиб қўйки, мен маълум даражада махфий полициянинг раҳбариман, бунинг эгаси эса... Мен шама қилаётган хўжайинни сен биласан, унинг исмини айтиш менга ярашмайди... Келиб-кетган меҳмонларнинг ким эканини сен биласанми?

– Бўлмасам-чи? Сен мени ким деб ўйлаяпсан?

Оч қолган – айтгандай, энди у сира оч эмасди – оддий қилиб айтганда, Қотма деди:

– Биринчи келгани биз одатда жин, иблис деб атайдиганимиз эди.

– Мен ўша заҳоти пайқагандим. Бу нусха менинг қошимда қандай қиёфада ҳозир бўлмасин, мен уни ҳар қанақасига бўлса-да, танийман. У бугун ясаниб-тусаниб йигит ролини ўйнамоқчи бўлди, бироқ қилиқлари билан ўзини ошкор қилиб қўйди. Шунда мен дарров унинг сохта йигитча эканини тушундим.

– Унинг ким эканини шу заҳоти билган экансан, нега унга куркангнинг бир бўлагини бермадинг? У энди сенга анча ташвиш орттириши мумкин.

– Бу унинг қўлидан келмайди, ошна. Мен унинг барча кирдикорларидан бохабарман, йўқ, унинг менга ҳадди етмайди. Нега энди мен қовурилган куркамни у билан баҳам кўришим керак экан? Пули азбаройи чўнтагига сиғмай тўлиб-тошиб кетганидан уни иштонларига тикиб, ёпиштириб олган бўлса. Агар у хоҳласа, яқин орадаги майхонага кириб, беш-олтита қовурилган жўжани ва яна кўшимчасига бир жуфт қовурилган серсут чўчқани ҳам сотиб олишга қурби етади. У куркамнинг на оёғига ва на қанотига зор.

– Бироқ иккинчи меҳмоннинг... Қани, мен кимни назарда тутаётганимни яхши билсанг керак... Уни танидингми?

– Бўлмасам-чи, ахир мен насронийман-ку? Мен уни қаерда кўрсам ҳам танийман. Бироқ, таассуфлар бўлсинки, мен унинг роса ҳориганини ва ўлгудай оч эканини кўра-била туриб, арзимас аллақандай бўлакни ундан қизганганим жуда чакки бўлди. Мен ношуд-нотавон нима каромат кўрсатибманки, ҳукмдоримизнинг ўғлидек одам билан қовурилган куркамни бўлишиш бахтига муяссар бўлсам? Бу оламдаги бор куркалару бу оламнинг ўзи ҳам унинг отасига тегишли, негаки, буларнинг барини У яратган. Ўғлининг кўнгли қанча куркани тусаса, шунча куркани олиб беришга

отасининг курби етади. Устига-устак: бир кун оқшом Тангрининг бандаси бор-йўқ иккита балиғу бешта нон билан беш мингта очнинг қорнини тўйғазишга муяссар бўлган, одамлар очликни қондириб бўлганларидан сўнг ҳам нон бўлақларига тўла бир нечта дюжина қутича қолган... Лекин, ошна, фикримча, уни чиндан ҳам очлик ҳисси безовта қилганида, у ўтнинг ўзи билан ҳам тўйиб қўя қолган бўларди. Мана яна нима: сувни шаробга айлантиришнинг уддасидан чиққан одамга, увокқина оёқчалари билан ерда ўрмалаб юрган миттигина кумурсқани, фақат бу дунёдагина мавжуд бўлган, унга қўшиладиган барча қайлаю керакли зираворлар билан хушхўр қилиб аъло даражада тайёрланган қовурдоқ куркага айлантириш нима деган гап? Мен кимман, мен қарамоғида ўн битта зумрашаси бўлган бир ўтинчи бўлсам, менинг нопок қўлларим билан булганган курка оёғини улуғимизни ҳақоратлаб, унга тортиқ қилишга наҳот менга изн берилган бўлса? Мен ўз динимизнинг садоқатли ўғлиман ва ҳокимиятни ҳам, Яратганнинг буюклигини ҳам эъзозлайман.

– Жуда соз, отахон, сен ҳақиқий файласуф экансан. Сени ишонтириб айтаманки, ақл-идроқда сен бекаму кўст яралгансан ва айникса, шахсий мол-мулкни кўз қорачиғидай асраш масаласида миянг янада зўрроқ ишларкан.

– Умрим бино бўлиб ҳали бундай гапни эшитмагандим, отахон, – деди уялганча Макарио, камтарона.

– Мени бирдан-бир ҳайратда қолдирадигани бу, фақат сенинг менга бўлган муносабатинг, отахон. – Меҳмон сўзлай туриб, ўзининг бақувват тишлари билан курка қанотининг сўнгги бўлагини ғажирди. – Бундан сал аввал иссиққина куркангнинг озгина улушини Шайтонга ва Худога раво кўрмаган сендек одам, бор барака қилиб нечук унинг ярмини менга инъом этдинг?

– Э-воҳ, – хитоб қилди Макарио, ўз нидосига яна икки ҳисса ортиқ ишонч ҳосил қилишни кўзлаб кўкка қўл очиб илтижо қиларкан. – Э-воҳ, – тақрорлади у, – сен бошқа гап, отахон, бутунлай бошқа! Авваламбор, мен инсонман ва очлик нима эканини ўз бошимдан кечирганман ва у жонингни қандай суғуриб олишини ҳам яхши биламан. Ва мен бирон нима бунёд этиш ёки мўъжиза яратиш учун ҳукмрон бўлганинг ҳеч қулоғимга чалинмаган. Сен бор-йўғи олий ҳакамнинг итоатли қулисан, холос. Емак сотиб олишга ақчанг ҳам йўқ, акс ҳолда кафанингда кисса бўлган бўлурди. Гарчи хотиним буни катта меҳр билан тайёрлаган бўлса-да, чиндан ҳам мен хоҳишимга қарши чиқиб, куркадан бир бўлак ҳам унга бермадим. Хотиним роса ориқ, бироқ у қанчалик ориқ бўлмасин, барибир сен ундан беш баттар ориқ кўринадан. Тинмай “бер-бер” деб турган болаларимни минг машаққат билан бўлса-да, иссиққина бир бўлаги билан ҳам сийламадим. Улар қанчалик оч-наҳор бўлишмасин, сен улардан ҳам юз чандон очроқ кўринадан.

– Гапир-а, гапир, отахон! – хириллаб қўйди меҳмон мавжуд бўлмаган лабларидаги табассумни очик-ойдин чўзишга уринганча. – Дилингдаги бор ҳақиқатни тўкиб-солавер, тишимни-тишимга қўйиб эшитавераман! Сен ҳозир ўз изоҳингни “авваламбор” деган сўз билан бошладинг, қани, энди у ёғини давом эттир-да, сенга иккинчидан нима таъсир қилганини менга сўзлаб бер.

– Бўпти, сен айтганча бўла қолсин, – деди Макарио бир тўхтамак келиб, – барига икрорман, очигини айтганда, отахон, курканинг оёғидан бўлса-да, маза қилиб тотиб кўриш энди даргумонлигини менга рўпара келганинг захотиёқ тушуниб етгандим. Бус-бутун куркани-чи, гапирмай қўя қолай. Шунда мен: “У ҳозирча бор экан, мен ҳам нафсимни тийиб ўтирмайман”,

– дедим ўзимча ва куркани тенг иккига бўлдим.

Меҳмон ўзининг тубсиз кўз чаноклари билан унга ўта ҳайратланиб тикилди ва сўнг гўё бўм-бўш идишни ноғора қилиб чалгандек чин кўнгилдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

– Момақалдироқ Худосининг номи билан қасам ичиб айтаманки, отахон, сен ақлли ва жуда устомон экансан! Кўпдан бери мен шундай фаҳм-фаросатли ва ҳозиржавоб одамни учратмагандим. Каминанинг ҳам ғарибона ҳаётига бироз бўлса-да, хурсандчилик олиб кирувчи арзимас бир вазифани сенга лойиқ кўрдим ва сен бунга муносибсан. Биласанми, отахон, баъзан мен одамлар билан бажонидил ҳеч кимга зиёни тегмайдиган, вақтимни кўнгилхушликда ўтказиб, бажараётган вазифамнинг унчалик ҳам фойдасиз эмас деб ҳисоблашимга имкон берувчи бир ҳазил ўйин ўйнайман, агар сен мен нимани назарда тутаётганимни англаётган бўлсанг.

– Ўйлашимча, фаҳмлаяпман.

– Менга шунча марҳамат кўрсатиб, зиёфатингни мен билан баҳам кўрганинг учун қандай мукофотга муносиб эканингни биласанми?

– Бу яна нима бўлди экан, ошна? Нима қилмоқчисан ўзи? О, агар хизмат бўлмаса, барака топкур, мени ўзингизга ёрдамчи этиб тайинламасангиз! Майли, барига розиман, фақат ёрдамчингиз бўлишга эмас!

– Ёрдамчига муҳтожлигим йўқ, ҳеч қачон бўлган ҳам эмас. Гап бутунлай бошқа масала устида кетяпти. Мен сени шифокорларнинг шифокори қилмоқчиман. Менга ҳамиша қабих найранглар ишлатиш пайида бўлган ва фириб бериш осон дея хомхаёлга борган барча билағон тиббиётчиларни доғда қолдирасан. Демак, гап бундай, агар шифокор бўлсанг, ваъда бериб айтаманки, куркангга кетган харажат миллион карра ортиғи билан ўзингга қайтиб келади.

Шу сўзларни айта туриб у ўрнидан турди ва ўн қадам босди-да, жазирамадан қақраб қолган қумли ерга бокди ва қичқирганча ўтинчини чақирди:

– Отахон, сувдонингни бу ёққа олиб кел. Мен аллақандай ғалати ошқовокқа ўхшаб кетадиган анави сувдонни назарда тутяпман. Аввал ундаги бор сувни тўкиб ташла.

Макарио унга итоат этди-да, меҳмони билан ёнма-ён турди. Кўноқ куриб қолган ерга етти маротаба туфлади. Улар бироз кутишди ва қумдан тўсатдан тоза шаффоф сув отилиб чиқа бошлади.

– Энди сувдонингни менга узат-чи! – амр қилди Қотма.

У эндигина пайдо бўлган кўлча олдида тиз чўқди-да, бир кўли билан Макарионинг сувдонига ховучлаб сув қуйишга тушиб кетди. Роппа-роса бир литр суюқлик кетадиган бу сувдоннинг оғзи тор бўлгани учун бу юмуш анча узоқ давом этди.

Сувдон тўлиши билан ҳали кўлча ёнида тиз чўкиб турган Қотма кўли билан ерга бир урганди, сув гўё бўлмагандек бўлди-қолди.

– Отахон, кел, ўша ўзимиз аввал зиёфат қилган еримизда яна бир ўтирайлик, – деди кўноқ.

Улар яна ерга ўтиришди. Қотма Макариога сувдонни узатди-да, гапнинг пўсткаласини айтди:

– Сувдондаги суюқлик сени замонамизнинг энг донғи кетган ҳақимига айлантиради. Бу сувнинг бир томчиси ҳар қандай дарднинг давоси бўлади ва “ҳар қандай дард” деганимда мен ўлимга олиб борувчи барча хасталикларни назарда тутяпман. Сен яхшилаб эшит ва қулоғингга қуйиб ол, отахон: дорининг сўнгги томчиси тугаши биланок сендаги шифобахш куч ҳам ўз ниҳоясига етади.

Ақлини шоширувчи бу таклифдан Макарио сира эсанкирамади. Бундан фойдалансинми, ё йўқ, у иккиланарди...

– Бу совғани сендан қабул қилайми, ё йўқми, билмадим, отахон. Биласанми, hozirгача мен ўзимни бахтиёр ҳисоблаганман. Тўғри, мен доим тишимни тишимга қўйиб очликка чидадим, Худонинг берган куни ўлгудек ҳорирдим ва қачонлардир яхшироқ яшашдан умидимни узиб, зўриқиб, машаққат чекиб умр ўтказардим. Бироқ мен ва мен каби бундай чор-ночорларга буюргани шу, шекилли. Чамаси бундай ҳаёт бизнинг тақдиримизга битилган. Чидайвериб, бундай турмушга кўникиб кетганмиз ва ўзимизча бахтиёрмиз, негаки, энг ёмон ва бутунлай иложсиздек туюлган толеймиздан ҳам қандайдир ёруғлик топишга интиламиз. Биласанми, бугун сен билан ўзимизни меҳмон қилган ўша курка орзуларимнинг поёни эди. Ҳаётдан яна бирон-бир муҳимроқ ниманидир сўраш ҳеч қачон ҳаёлимга келмаган. Менинг фикру ёдим барча хушхўр зираворлар қўшиб тайёрланган куркани ёлғиз ўзим учун қўлга киритишу уни оч қорнимга тушаётган ҳар бир бўлагининг ҳисобини олиб турган болаларим кўзидан нарида бус-бутунлигича ейиш бўлган, холос.

– Кўряпсан-ку, қўлингдан барибир ҳеч нима келмади. Куркани бус-бутун ейиш яна сенга буюрмади, негаки ярмини менга бердинг. Демак, орзуларинг яна ўша-ўша армонлигича қолаверди.

– Сен, отахон, бунда айбим йўқлигини ҳаммадан яхши биласан...

– Бу тўғри: нима бўлганда ҳам, шу бугунгача сенинг ягона орзунг ушалмади. Агар янги куркага эришиш фикридан қайтмаган бўлсанг ва яна уч йил кутиб умр ўтказмай десанг, унда орзунг рўёбга чиқиши учун одамларни даволаб пул топишдан ўзга иложинг йўқ.

– Бу ҳақда ҳеч ўйламаган эканман. Мен чиндан ҳам бус-бутун куркани қўлга киритишим зарур, у ёғига нима бўлса бўлар. Агар бунга муяссар бўлолмасам, унда бу дунёдан бахтсизларнинг бахтсизи бўлиб ўтаман.

– Хўш, энди қулоқ сол, отахон, видолашиш олдидан мен сенга баъзи бир жуда муҳим гапларни айтишим зарур. Ҳар сафар сени бемор ёнига чақиришганда, сен унинг тепасида мен турганимни кўрасан. Мен сендан бошқа ҳеч кимга кўринмайман. Энди гапларимни қулоғингга қуйиб ол. Агар сен мени беморнинг оёқ тарафида турганимни кўрсанг, бир томчи янги тоза сув – доридан қулоқли пиёлагами, ё шиша идишгами қуйгин-да, уни беморга ичир. Икки кун ўтар-ўтмай, қарабсанки, у яна оёққа туриб барини кўрмагандай бўлиб кетади. Агар мени касалнинг бош томонида турганимни кўрсанг, унда, яхшиси, даволашни бўйнингга олма. Негаки, мен ёстик томонда турган бўлсаму беморни мендан тортиб олиш учун даволашни зиммангга сен оласанми, ё атрофда елиб-югуриб юрган бошқа бир тўда шифокорлар ўз зиммасига оладими, бунинг аҳамияти йўқ, у барибир ўлади. Бундай вазиятга дуч келсанг, яхшиси мен берган дорини бекорга исроф қилма, барибир бефойда ва сен учун бунинг турган-битгани зиён. Шунини ёдда сақлагинки, бу ғамхонани ким қачон тарк этишию худди шу пайт у хоҳ ёш бўлсин, хоҳ ёши улуғ, ё бир нобакор, бу ёруғ оламда ким ўз умрини яшайвериши мумкинлиги бари Тангри томонидан белгилаб қўйилган ва бу ёлғиз менгагина аён. Хато қилишдан, ё бўлмаса йўлдан озишдан тоймайдиган одам боласига ўз ихтиёримдагиларни ишониб топширишга менга изн берилмаган. Шу боис сўнгги сўзни мен айтаман ва сен менинг хошиш-иродамга ҳеч бир эътирозсиз итоат этасан.

– Мен бунини ёдда сақлайман, жаноб! – ваъда берди Макарио.

– Жуда соз. Энди, отахон, хайр-хўшлашиш фурсати етди. Зиёфат эса

койилмақом бўлди, агар бу сўз сенга таниш бўлганда, мен ҳатто бунга ғайриодатий деган ҳам бўлардим. Очиғи, сен билан улфатчилигимиз ажойиб ўтди. Мен билан баҳам кўрган таоминг кучимга яна юз йил етадиган куч кўшди. Агар мен яна бугунгидек ҳолдан тояр даражада оч қолсам, Яратган менга яна сендек меҳмоннавоз мезбон ато этсин. Бағоят миннатдорман, отахон! Минг карра ташаккур! Кўришгунча!

– Кўришгунча, отахон! – жавоб қилди Макарио, хаёлида гўё аллақандай машаккатли уйқудан уйғонгандек.

Сўнг у сира ухламаганига ўша заҳоти амин бўлди.

Ерда, кўноқ иштаҳа билан еб, обдон кемириб тозалаган яримта курканинг суяклари ётарди. У беихтиёр ерга ташланган бир неча гўшт бўлақларини йиғиштириб олди-да, увол бўлмасин дея уни оғзига солди ва бугун бошдан кечиришга муяссар бўлган, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган воқеа-ходисаларга бой саргузаштларни ёдга олишга ва уни тушуниб етишга уриниб кўрди.

Кўп ўтмай у толиқди ва зиёфатдан кейинги қолган кунни ухлаб ўтказишни кўнглига туккан ўтинчи ерга чўзилди.

Шу кеч у уйига бир дона ҳам ўтин олиб келмади.

Эртага қориннинг ғамида уйга бирон нима сотиб олиш учун Макарионинг хотинида сариқ чақа ҳам қолмаганди. Шунга ҳам қарамай, хотин эрининг беғамлигини ҳатто ишора билан бўлса-да, унинг юзига солмади. Аёлни шодликнинг аллақандай улкан ғайришуррий ҳисси чулғаб олганди. Негаки, аёл куннинг ярмида ўз кулбаси остонасида болаларининг кийимини юваётиб, унга келиб урилган қуёшнинг олтинранг шуъласи сира қуёшдан таралмагандек эди гўё ва шу заҳоти худди мўъжизакор органнинг йироқ-йироқлардан эшитила бошлаган ёқимли куйи унинг юрагига келиб қуйила бошлаганди. Шу лаҳзадан бошлабоқ у кунни ўзини ер юзида парвоз қилаётгандек, кўнгли ҳузур-ҳаловатга тўлиб-тошган туйғуни ҳис этиб ўтказди. Бироқ аёл бу туйғуни гўё юрагидаги бойликдек эридан сир тутди. У кечки овқатни тортаётганида ҳам олтинранг нурнинг шуъласи унинг чехрасида ҳамон сақланиб турарди. Ҳатто хотинининг юзига қутилмаганда боққан эри ҳам ундаги аллақандай ғайриоддий ўзгаришни пайқаганди. Бироқ ўз қайғу-ташвишларидан ортмаган эри унга индамай кўя қолди.

Макарио кундузи ўрмонда мириқиб дам олгани боис бу оқшом у одатдагидан кечроқ ётишга чоғланар экан, хотини унинг қулоғига:

– Хўш, эржон, курка нима бўлди? – деди пичирлаб.

– Ҳа, ҳе йўқ-бе йўқ нега куркага қизиқиб қолдинг? Нима, куркангда бир нима бўлиши керакмиди? Нима демокчисан? Нима бўларди, қандай бўлиши керак бўлса, шундай бўлди... курка еб мазахўрак бўлмаган оғзим билан сенга айтадиган гапим шу.

Макарио меҳмони тўғрисида лом-мим демади.

Эртаси кунни бутун оила оч қолди. Болаларнинг насибасидан сиқиб, Макариога бўлиб бериладиган нонушта ҳамиша ҳам анча-мунча оз бўларди, бироқ тушликка ва кечликка ҳеч бўлмаганда бирон насиба қолдириш учун ҳозирги нонушта улушидан ҳам уй бекаси янада қисқартиришига тўғри келди.

Макарио қалампир солинган хушхўр қора ловиядан бир неча қошиқ еди. Барига ўзи айбдор эканини яхши тушунгани учун ҳам шикоят қилмади. Макарио болта ва арғамчини олди-да, вазмин одимлаганча тонгги туманга пешвоз чикди. Одатдаги оғир меҳнатни давом эттириш

учун йўлга отланганида, дори-дармону барча шунга ўхшаш можаролар билан боғлиқ воқеалар унинг хаёлидан бутунлай кўтарилгандек эди, гўё.

Бироқ эндигина бир неча қадамни аранг босар-босмай хотини кичкирганча уни тўхтатди:

– Азизим, сувдонни унутибсан-ку!

Бу сўзлар у бошдан кечирган саргузаштларни кўз ўнгида жонлантириб юборди ва кечаги ошна фақат нафси қонган инсон тасаввурида яратилган эртақлардаги кўланка бўлмаганини ёдига солди.

– У ҳали тўла. – Хотини сувдонни силкитди. – Ичидаги сувни тўкиб, янгилаб берайми? – сўради хотини маккажўхори сўтасидан кесиб олинган пўкакни бурай туриб.

– Ҳа, у ҳали тўла экан, – тасдиқлади Макарио, хотини шошилиб қимматбаҳо суюқликни тўкиб ташлашидан кўрқиб. – Мен кеча сувни ўрмондаги ариқдан ичгандим. Сувдонни бу ёққа бер, уни янгилашга ҳожат йўқ.

Қишлоқнинг энг чеккасида жойлашган кулбасидан анча узоқлашгач, Макарио ўрмонга кетаверишдаги чакалакзорнинг қуюқ буталари орасида чуқур қазиди-да, сувдонни ўша ерга кўмиб қўйди.

Шу куни оқшом Макарио уйига бир орқа ўтинни кўтариб кириб келди. Яқин ойлар ичида у бундай қуруқ ва қаттиқ ўтин териб келмаганди. Дастлабки харидорнинг ўзиёқ бу ўтин учун тўнғич ўғилларига шартта иккита кумуш чакани чиқариб берди – бу арзимас пул эса уларнинг кўзига бир дунё бойликдек кўриниб кетди, гўё.

Эртаси куни Макарио одатдагидек ишга отланди.

Тунов куни оқшом Макарио йўл-йўлакай хотинига сувдоннинг устига катта ёғоч қулаб, унинг пачағини чиқариб юборганини нолиб айтганди. Бўлар иш бўлди, хотини унинг ўрнига бошқасини олиб берса, осмон узилиб ерга тушмас, ахир бунақаси уйларида қалашиб ётибди. Бу сувдон улар учун ҳеч гап эмасди: тўнғич ўғиллари чангалзордан яна ёввойи ошқовоқни топиб келаверишади.

Кечқурун у яна ўшанча ўтинни судраб келди, бироқ бу сафар Макарио оиласи бошига оғир мусибат тушгани устидан чиқди. Йиғидан кўзлари кизариб кетган хотини унга пешвоз чиқди ва ўзини эрининг бағрига отганча:

– Регино ўлим тўшагида ётибди! Шўрпешона бизнинг кичкинтой Региномизнинг умридан санокли дақиқалар қолди! – деди жон ҳолатда қичқириб.

Юракни ўртовчи бу нолалардан у қалт-қалт титрар, кўзларидан эса шовуллаб ёш қуярди.

Улар кўникиб кетган маънос оилавий муҳитда агар бирон нима издан чиққудек бўлса, Макарио хотинига ҳамиша шундай маъносиз тикилиб тураверарди. Хотини бир чеккага ўтганди, Макарио кулбасига қўшнилар тўпланганини кўрди. Улар оёқ-қўлларини кериб ётган боланинг тўшаги атрофида бирлари тик турар, бошқалари эса чўкка тушиб ўтирарди.

Макарионинг оиласи қишлоқдаги энг ночор оила саналса-да, ўзининг мулойим табиати, ҳалоллиги ва камтар-камсуқумлиги билан қишлоқ аҳлининг меҳрини қозонганди. Маълумки, камбағаллик – фойда келтирувчи бирдан-бир мурувват: бадавлатларга қараганда, камбағалларни ҳамма ерда кўпроқ ардоқлашади.

Кўшничилик меҳр-оқибати жўш уриб, Макарионинг фарзанди бетоблигидан хабар топган аёллар топган-тутган ҳар турли ўтлару томирлар борми, дарахт пўстлоғи борми, хуллас, бундай кезларда америка ҳиндулари одатига кўра қандай муолажа маъқул кўрилса, барини ташиб келтиришиди.

Бу қишлоқда на шифокор ва на дорихона бор эди ва шу вайдан бу ерларда гўрковнинг ҳам йўқ бўлиши эҳтимолдан холи эмасди.

Болани қутқариб қолиш учун ҳар бир аёл ўз шифобахш дори-дармони билан ҳозир бўлди ва ҳар бири ўз шахсий даволаш усулини таклиф этди. Мана бир неча соат бўлибдики, болани ҳар турли мураккаб даволаш ҳаракатлари билан қийнашарди ва гоҳ илдизлардан, гоҳ гиёҳлардан, гоҳ чўлбақасининг куйдирилган кули билан қориштирилиб толқон қилинган илон пўстидан тайёрланган суюқликни ичишга уни мажбурлашарди.

– У кўп овқат еб қўйибди, – дея ишонтирмоқчи бўлди аёллардан бири бола ётган ерга келган отасига.

– Боланинг ичаклари буралиб қолган, бундай пайтда унга ҳеч қандай ёрдам бериб бўлмайди, – деди узил-кесил яна бошқаси.

– Бўлмаган гап, онажониси, жуда бўлмаган гап-да! – онт ичди учинчиси. – Ҳамма гап шундаки, унинг ошқозони заҳарланган, кичкинтойнинг куни битган.

– Биз қўлимиздан келганини қилдик, – гапга аралашди яна бир аёл, – бола бир соатга ё етади, ё етмайди. Менинг болам ҳам шу аҳволда жон берган. Бу менинг бошимдан ўтган. Жажжигина фариштанинг, боёқиш миттигина фариштанинг кўкларга парвоз қилиш учун қанот чиқараётганини унинг юзлари айтиб турибди.

Бир гала чурвақаларининг ичида, ўзининг маъсума кулишларию увоққина кўриниши билан отасининг кўнглини ийитиб юборувчи бу кичкинтойни Макарио ҳаммасидан кўра кўпроқ яхши кўрарди ва кўшни хотинларнинг бўлар-бўлмас вақиллашларига парво қилмай, ўғлидан кўзини узмай ўтирарди. Баъзида заифгина кичкинтой эмаклаб тиззасига чиқиб, юзларини қўлчалари билан пайпаслаши отага ҳузур бағишларди. Ёнингда ҳар доим ўзининг беғубор кулгиларию жажжи қўлчалари билан юзларингни сийпалаётган ожиз жонни ҳис этиш Макариого яшашдан ягона бахтдек, бирдан-бир мақсаддек бўлиб туюлаверарди.

Ҳа, болақайнинг ўлим тўшагида эканига энди шубҳа қолмаганди. Аёллардан бири кичкинтойнинг оғзига тутиб турган ойнача ҳам деярли хиралашмаганди ва бемор кўксига қулоғини босган қўшнилardan бири ҳам унинг юрак тепишини аранг эшитарди.

Гангиб қолган Макарио кичкинтойидан кўзини узмасди. Яқинроқ бориб унинг юзларига кўлини теккизсамикан ё аввалгидай ўз жойида тураверсинми? Хотинига ва бошқа ён-атрофидаги аёлларга бирон нима десамикан ё укасининг бошига тушган кўргиликларда ўзини гуноҳкор ҳис этиб, хурккан тўдадек бир бурчакка тикилиб ғуж бўлиб олган болалар билан гурунглашсамикан? Болалар ҳалигача кечкиликни ейишмаган, томоқларидан овқат ҳам ўтмаётганди, чунки оналарининг аҳволи оғир эди.

Макарио аста ўгирилди-да, дадил эшик томонга юрди ва тун қоронғисида ташқарига чиқди.

Кун бўйи оғир меҳнатдан тинкаси қуриб, дармонсизликдан қалтираб бораётган Макарио уйдаги қий-чув, тўполондан ўзини қўярга жой тополмай битта-битта қадам босди-да, ўрмон томонга йўл олди. Ахир ўрмон Макарионинг кўнгли тусаган ва шу ердан топишига ишонган айнан ўша осойишталикни унга беминнат тақдим этувчи ўз ерига, ўз паноҳига айланиб қолганди. Сувдонни кўмиб қўйган ерига етиб келгач, бирдан таққа тўхтади ва буталарни икки тарафга суриб орасини очди-да, сувдонни кўлига олганча мисли кўрилмаган илдамлик билан яна орқага шамолдай елиб кетди.

– Қани, менга идишдаги тоза сувдан бер-чи, – эшикни ланг очиб буюрди у хотинига баланд, таъсирли овозда.

Хали умидлари сўнмаган аёл ўша заҳоти шоша-пиша сопол идишда эрига сув узатди.

– Энди, аёллар, ҳаммангиз бу ердан чиқинг ва мени ўғлим билан ёлғиз қолдиринг! Ўғлимнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун яна қандай тадбир қўллаш лозимлигини ўйлаб кўришим керак.

– Бари бефойда, Макарио. Унинг санокли дақиқалари қолганини ўзинг кўриб турибсан-ку! Яхшиси, тиз чўк-да, биз билан Яратгандан ўғлингни жойи жаннатда бўлишини сўра. У сўнгги нафасини оляпти! – дея эътироз қилди аёллардан бири.

– Мен нима дедим сизларга ё эшитмадингизми? Айтганимни қилинг! Кетинглар бу ердан! – ўшқирди у гап талашаётган хотинларни чўрт кесиб.

Эрининг бундай ҳукмфармо авзойини сира кўрмаган хотини кўркиб кетганидан қўшниларни қувиб солди.

Аёллар чиқиб кетди. Макарио кўзини ердан уздию рўпарасида ўзининг устухон зиёфатдош улфатини кўрди. Жон бераётган болакайнинг тўшаги уларни ажратиб турарди. Меҳмон кўз ўрнини босувчи чуқур қора туйнукларини уй эгасига қаратди-да, гўё ҳали ўз қарорини чамалаётгандек, пайсалга солиб, ўрnidан кўзгалди ва ўтинчи янги сув солинган идишга доридан дурстгина куйгунга қадар тўшакнинг оёқ томонига келиб жилмайиб туриб олди. Кўноқнинг таъна аралаш бош чайқаётганини кўрган Макарионинг бирдан ёдига тушди: шартга кўра бир томчиси шифо учун етарли. Бирок у қилган хатосини жуда кеч англади – қимматбаҳо суюклик шаффоф сув билан аралашиб бўлганди, энди уни тўкиб юборишнинг иложи йўқ эди.

Макарио боланинг бошини салгина кўтарди-да, оғзини очди ва суюкликни тўкмай, эҳтиётлаб қуя бошлади. Лаблари суюкликка аранг теккан кичкинтой уни сўнгги томчиси қолгунча жон деб симираётганини кўрган Макарио ўзида йўқ хурсанд эди. Болакай энди қийналмай эркин нафас ола бошлади, рангпар юзларига ҳам аста-секин қон югуриб, ўнғайроқ ётиб олиш учун бошини қимирлатиб ҳам кўйди.

Отаси унинг қошида яна бир неча дақиқа турди-да, ўғилчасининг мўъжизакор тезликда соғаяётганига ишонч ҳосил қилгач, онасини чақирди.

Она боласига атиги бир маротаба назар ташлади ва ёнига тиз чўкиб йиқилди-да, овози борича:

– Яратганга ва Биби Марямга ҳамду санолар бўлсин! Парвардигор, ўзингга шукур, энди болам яшайди! – деди қичқириб.

Ташқарида кутиб турган аёллар бу нидони эшитишлари билан тўдалашиб уйга ёприлишди. Ота билан ўғилни юзма-юз кўришдию нима рўй берганини англашиб, гўё уни биринчи бор кўриб тургандек, худди у аллақандай ажнабийдек анграйганча Макариодан кўз узолмай тикилиб қолишди.

Кейинроқ бутун қишлоқ Макарионинг кулбасига тўпланди. Аёллар тинмай жавраётган гапларнинг бари ҳақиқат эканини одамлар ўз кўзи билан кўриб ишонч ҳосил қилишни истардилар.

Болакай муштчаларини иягига босганча маза қилиб қаттиқ уйқуга кетганди, унинг юзларига қизиллик югуриб, энди ҳар қандай хавф-хатарнинг ортда қолганига шубҳа йўқ эди.

Эртасига эрталаб Макарио ҳар доимгидек тонг саҳарда уйғонди ва апилтапил ночор нонуштасини жиғилдонига урди-да, болта билан арғамчисини олганча, одатдагидек, кўп гапирмайгина ўтин кесгани жўнади.

Сеҳрли дармондори солинган бандли идишни у ўзи билан олиб чиқди ва кечагина кечкурун олган ерига қайтадан кўмиб қўйди.

Сўнгги олти ҳафта ичида Макарио ҳар куни ишлади ва бир куни уйга қайтаётганида қишлоқ йўлидаги энг катта дўконнинг эгаси, шу теварак-атрофдаги энг давлатманд одам Рамирони кўриб қолди. Имкон қадар одоб-ахлоқ билан дўкондор ўзининг муҳим илтимосини баён этди. Маълум бўлишича, хотини кўпдан бери бетоб бўлиб, энди кун сайин унинг кўз ўнгида сўлиб бораётган экан. Макарио уни кўриб қўя олмасмикан? Рамиро ундаги шифобахш куч тўғрисида эшитганларини айтиб ишонтирди-да, бор маҳоратини ишга солиб, ёш аёлининг ҳаётини сақлаб қолишини илтимос қилди.

– Сен менга дўконингдан бирорта шиша идишчани олиб келиб бер! Жуда кичкина бўлсин, аммо. Келгунингга қадар шу ерда хотинингга қандай ёрдам бериш тўғрисида бош котириб тураман.

Рамиро бир унция суюқлик кетадиган кичкина шиша идишча топиб келтирди.

– Бундай кичкина шиша идишни нима қиласан? – қизиқсиниб сўради дўкондор.

– Бу ёғини энди менга қўйиб бер, Рамиро. Уйингга бор-да, ўша ерда мени кут. Мен аввал хотинингни кўришим керак, уни даволашни зиммамга оламанми ё йўқ, жавобини фақат шундан сўнггина айтаман. Бундан олдин ўрмонга бориб, баъзи бир доривор ўт-ўланларни қидириб топишим керак... Хавотирланма, мен келгунимча хотининг ўлмайди.

У шишачани ярмигача бебаҳо малҳам билан тўлдирди-да, сувдонни яна жойига кўмди ва қишлоқнинг ифтихори саналмиш бир қаватли данғиллама ғиштли уйда яшовчи Рамиронинг хонадонига йўл олди.

Макарио келиб кўрган аёлнинг умри ҳам, яқиндагина ўлим ёқасига келиб қолган гўдаги сингари поёнига етай деб қолганди.

Рамиро савол назари билан Макариога боқди. У жавобан елка қисди. Бир оз ўтгач деди:

– Ҳозирча бу ердан чиқ ва мени хотининг билан ёлғиз қолдир!

Рамиро унинг гапини икки қилолмади. Бироқ у ҳали уйланганига бир йилдан ошмаган чиройли ва ёш хотинини ҳаммадан ўлгудек рашк қиларди. Аёл, ҳатто гўр ёқасида турган бўлса-да, ўша-ўша ҳуснини йўқотмаганди. У Макарио нима қилмоқчи бўлганини билиш ниятида яширинча қулф тирқишидан қарашга қарор қилди.

Макариога идишда сув зарур бўлиб қолди ва у эшикни зарб билан очганди, титраб-қақшаб эшик тирқишига ёпишиб олган Рамиро қочишга улгуролмай, ерга йиқилиб тушди.

– Бу ишинг инсофдан эмас, Рамиро, – деди Макарио савдогарнинг рашк қилаётганини пайқаб. – Умуман олганда мен хотинингни даволашдан бош тортишим керак эди. Сен унга номуносибсан, нима учунлигини ўзинг яхши биласан...

Ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ у ҳақда бундай фикрга келганига ақли етмай, бениҳоят хижолат тортганча бехосдан қоқилиб тушди у. Рамирони бундай оҳангда койишга ҳатто округ судьясининг ҳам ҳадди сиғмайди-ку, қишлоқнинг бориб турган бир камбағал дарахт кесувчисининг қандай журъати етди экан? Такаббур, ўзига бино қўйган Рамиро Макарионинг даволашдан бош тортишидан кўрқиб, унинг рўпарасида тиланчидек бўйинини қисиб турарди! Макарионинг

миясига бир фикр келди: у энди улкан салтанатга эга бўлди, манман Рамиро эса уни мўъжиза яратишга қодир шифокор деб билади.

Рамиро ундан кечирим сўраб, ялиниб-ёлворди ва тез кунда тўнғич фарзанд ҳадя қилиш оstonасида турган хотинини сақлаб қолишни сўраб, кўз ёши ҳам тўкди.

– Аёлим яна аввалгидай гулдай очилиб, тани-жони соғ холига қайтиши учун қанча сўрайсан?

– Мен ўзимнинг табиблик санъатимни сотмайман ва шунча берасан деб айтишга ҳам одатланмаганман. Бу ёғи сенинг ўзингга ҳавола, Рамиро. Негаки, сен учун хотининг қанчалик қадр-қимматга эга эканини ёлғиз ўзинг биласан. Шундай бўлгач, нархини ҳам ўзинг билиб айт.

– Ўнта тилло пул етарли бўладими, азиз ва шавкатли Макариом?

– Нима, сенингча хотинингнинг баҳоси шуми? Атиги ўнта тилло пул турадимми?

– Менинг сўзларимни сен бундай тушунмаслигинг керак, Макарио! Хотинимни сўзсиз бор бойлигимдан ортиқ кўраман. Агар Худо умр берса, мен ҳар куни керагича пул топишим мумкин. Ундан ажраб қолсам, бундай аёлни яна қаердан ҳам топардим? Бутун дунёни ахтарсам ҳам бунақасини тополмайман! Мен муқофотни яна юзта тиллога ошираман, фақат ёлвораман, уни сақлаб қолишга сўз бер!

Макарио Рамирони яхши биларди, ҳатто ҳаддан ташқари яхши биларди деса ҳам бўлади. Иккови ҳам бир қишлоқда ўсиб-улғайган. Рамиро – савдогар ва давлатманд дўкдорнинг боласи, Макарио эса мардикорнинг ўғли ва бор-йўғи қашшоқ бир ўтинчи, устига-устак қўл учида кун кўрувчи кўп кишилиқ оиладан чиққан. Қув савдогар хотини соғайиши биланоқ ҳар хил баҳоналарни ўйлаб топиб, юз тилло пулни тўлашдан бош тортишга уриниб кўришию башарти Макарио пулдан воз кечмайдиган бўлса, умрининг кўп йилини сарсонликда ўтказишга тўғри келадиган поёни йўқ суд ишлари билан оёқ-қўлини кишанлаб қўйишдан ҳам тоймайдиган Рамирони қанчалик яхши билса, уни бошқалардан кўра шунчалик яхшироқ тушунарди ҳам. Шу боис Макарио унга:

– Менга аввал-бошда ваъда қилганинг ўша ўн тилло пул етади, – деди.

– Миннатдорман сендан, Макарио, чин юракдан миннатдорман – нархни пасайтирганинг учун эмас, хотинимни даволашга рози бўлганинг учун. Менга нимаики қилган бўлсанг, ҳеч қачон унутмайман, ишонавер. Туғилажак боламизга ҳам зиён-заҳмат етмайди деб умид қиламан...

– Хавотирланма, унга ҳеч нима қилмайди, – деди беморнинг оёқ томонида турган ҳамтовоғини кўрган Макарио яхши натижага узил-кесил ишонч ҳосил қилгач. – Менга зудлик билан бир пиёла сув олиб келиб бер.

Сув келтирилди ва Макарио савдогарга маслаҳат бериб деди:

– Яна яширинча қарашни хаёлингга ҳам келтира кўрма! Ёдингда тут, агар бирон нимани чалкаштириб юборадиган бўлсам, бунга сен айбдор бўласан. Яхшиси, мени тергама ва кулфнинг тирқишидан ҳам кузата кўрма! Энди мени хотининг билан ёлғиз қолдир!

Бу сафар Макарио қимматбаҳо суюқликнинг нафақат бир томчисидан ортиғини сарфламасликка эътибор берди, у ҳатто бу томчини қоқ иккига бўлишга ҳам уриниб кўрди. Дўкдор билан бўлган суҳбатдан сўнг у бу дорининг қандай мўъжизакор эканига амин бўлди, негаки, бу дори ҳатто Рамиродек бадавлат ва такаббур одамни ҳам қашшоқ бир ўтинчига бўйин эгишга мажбур қилганди. Чиндан ҳам кутилмаганда унга истикбол эшикларини ланг очилганди: энди у бурунги оғир меҳнатидан воз кечади ва умрини

бутунлай одамларни даволашга бағишлайди. Уни кутаётган бу келажакдаги энг ёқимлиси ва жозибадори шубҳасиз, қовурилган курка гўштининг кети узилмас силсиласи унинг кўз олдига келди...

Беморнинг оёқ томонида турган унинг коксуяк ҳамтовоғи Макарио томчини қандай қилиб иккига бўлаётганини пайқаб қолди ва ўзига савол назари билан бокқанини кўргач, маъқуллаб бош ирғади.

Уч кундан сўнг хотини Рамирога ўзини соғлом ҳис этаётганини ва бўлажак фарзандларига энди ҳеч қандай хавф йўқлигини маълум қилди.

Қувончи ичига сиғмаган Рамиро савдолашиб ҳам ўтирмай Макариога наинки ўн тилло пул берди, қўшимчасига минг карра ўз миннатдорчилигини ҳам изҳор этди-да, ўтинчи, хотини ва болалари кўтариб кетишга қанча қурбилари етса, ўшанча нарса олиб кетишларига изн бериб, оиласини ўз дўконига таклиф ҳам этди.

Макарио ўзига дурустгина уй қурди, ер сотиб олди ва ерларга ишлов беришга ҳам киришиб кетди – Рамиро унга ўргача фоизда юз тилла пул берди.

Рамиро бу ишни беғараз миннатдорчиликдан эриб кетганидан қилгани йўқ. Ишбилармон савдогар эмасми, мўмай фойдани кўзламай туриб у бировга бир тийин ҳам қарз бермасди. Ҳозир Макариони буюк келажак кутаётганини ва бу ажойиб ҳақимнинг ёнига ҳадемай одамлар ёпирилиб келиб, унга бош эгишларини олдиндан кўра билгани учун ҳам ўз сармоясидан оқилона фойдаланишни кўзлаб, пулларини Макариога қарзга беришга қарор қилди ва шу йўл билан уни кишлокда олиб қолишни мўлжаллади. Ва аксинча, Макарио шаҳарга жўнайдиган бўлса, у каттагина фойдадан куруқ қолиши мумкин эди. Уни йўқлаб кишлокқа одамлар қанча кўп келса, Рамиронинг савдо-сотиги шунча гуллаб-яшнайти. Келгусида қўлга киритиладиган мана шундай фаровон ҳаёт орзусида савдогар ҳозирча судхўрлик билан шуғулланиб туришни маъқул кўрди.

У Макариони таъминлаб турди ва фойда кўрди, кўрганда ҳам қутилганидан ортиғини кўрди.

Макарионинг бундай фавқулодда истеъдодига одамлар эътиборини қаратиш учун савдогар ҳамма ерда уни оғиз кўпиртириб мактар эди. Шаҳардаги ишбилармон ошна-оғайниларига мактуб йўллаш билан эса шифокор-олимлар давоси йўқ дея маълум қилган беморлар тўда-тўда бўлиб кишлокқа шитоб билан оқиб кела бошлашди.

Кўп ўтмай Макарио ўзига ҳашаматли уй қуриб олиш имконига эга бўлди. У ён-атрофдаги барча ерларни сотиб олди ва уни гулу гулзорга, хиёбонга айлантириб юборди. Фарзандларини ҳатто Париж ва Саламанкадаги мактабу университетларга ўқишга юборди. Қачонлардир қақирилмаган ҳамтовоғи берган ваъдалар чиндан ҳам рўёбга чиққанди: Қотма жиғилдонига урган яримта курка гўштининг ўрни эса аллақачон миллион каррага қопланганди.

Шунча бойликларга ва “энг мўъжизакор даволовчи” деган номга эга бўлишига қарамай, Макарио ҳалол ва пулга сотилмайдиган инсонлигича қолди. Ким бўлишидан қатъи назар, қўлида даволанишни истаган ҳар қандай одамдан у, соғлиғингизни қанчага баҳолайсиз, деб сўрарди. Ва у илк маротаба қандай йўл тутган бўлса, кейин ҳам шу одатига содик қоларди: беморга ёки унинг қариндошларига қандай хоҳласангиз шундай баҳолайверинг деб изн берарди. Курби кумуш пулу чўчка боласи ёки хўроздан бошқасига етмайдиган бир бечора мўйсафид бўладими, ё мунглюк бир аёлми, ўзларини баъзан йигирма мингга нархлайдиган бадавлатларни даволагандек инсоф билан астойдил даволарди. У баъзилари касалманд

жисмларига даво истаб ягона тилак билан океан оша Испания, Италия, Португалия, Франция ва бошқа мамлакатлардан ташриф буюрадиган асилзода жаноблару хонимларни ҳам даволарди.

Мукофотни белгилашда у қанчалик ҳалол бўлса, ўз санъатини татбиқ этишда ҳам шунчалик виждон билан иш кўрарди. Борди-ю бемор билан ёлғиз қолгудек бўлса, беморнинг бош томонида Қотма турганини кўрса, у азоб чекаётган беморни қутқариб қололмаслигига рўйирост иқрор бўларди. Бундай пайтларда у ҳар қандай хизмат ҳақидан ҳам воз кечарди. У ким бўлишидан қатъи назар, Макарионинг узил-кесил қарори билан, албатта, ҳисоблашарди. Даво истаб келганлар у билан баҳслашишга уринмасдилар. Макарио ҳузурига келган беморларнинг деярли ярмини қутқариб қололганди, қолганлари эса шеригига тегарди. У кўпинча ҳафталаб биронта ҳам касални тузата олмасди, негаки унинг собиқ ҳамтовоғи ўзгача йўл тутарди.

Агар у амалиётининг бошланишида томчини тенг иккига бўлишга эриша олган бўлса, кўп ўтмай у томчини тўрт бўлакка бўлишнинг уддасида чиқа олганди. У қанчалик маҳорат ва зийраклик билан томчини парчаламасин, барибир ҳар бир миқдорни меъёрига етказиб қисқартиришнинг иложи бўлмади, дори даҳшатли тарзда камайиб борарди.

Малҳамни ошқовоқдан ясалган сувдонда сақлаб бўлмаслигини Макарио янги иш фаолиятининг илк кунларидаёқ англаб етганди: бу сувдонлар ичидагисининг нафақат анча-мунчасини шимиб олади, балки, энг ёмони – унинг деворлари орасидан суюқлик буғланиб чиқиб ҳам кетарди. Шу сабаб ҳиндулар истеъмол қиладиган бундай сувдонларда сақланадиган сув ҳатто иссиқ кунларда ҳам муздайлигича тураверарди.

Макарио дорини қора рангли махсус шишачаларга қуйди ва оғзини маҳкамлаб, муҳрлаб қўйди. Мана, у сўнгги шишачани ҳам очди ва қай кўз билан кўрсинки, унда атиги икки томчигина дори қолганди. У ўз амалиётини тугатишга ва бошқа ҳеч кимни даволамасликка аҳд қилди.

Бу вақтга келиб Макарио кексайди ва ўзига-ўзи энди қолган умрини беташвиш ўтказишга ҳаққи борлигини айтди. Қолган икки томчи дорини у фақат оила аъзоларига, айниқса, охирги беш йил ичида икки марта даволанишга улгурган севикли хотинига асраб қўйди. Чунки аёлини йўқотиш унинг учун энг оғир мусибат эди.

Нима ҳам бўлди-ю, айти шу кезларда бутун Янги Испаниянинг олий мартабали шахси бўлмиш қирол муовини дон Хуан Марквес де Казафуэртенинг саккиз яшарлик ўғли бетоб бўлиб қолди. Болани даволаш учун энг малакали шифокорлар жалб этилди, бироқ уларнинг биронтаси боланинг жонига оро қиролмади. Шифокорлар бола ҳали тиббиётда учрамаган дард билан оғриганини тан олишди.

Қирол муовини Макарио ҳақида эшитиб қолди, бироқ ундаги фахрий ном, маълумот ва олий мартаба Макариони фирибгар деб ҳисоблашга мажбур қиларди, устига-устак университет илмий унвонига сазовор бўлган аллақандай докторлик дипломига эга бўлган бир инсон уни худди шундай деб атаганди.

Фарзандининг ҳаёти қил устида турган онанинг кўзига ҳеч бир унвону мартаба кўринмас, у фақат қирол муовинидан ён бериб Макариого одам жўнатишини тинмай гоҳ талаб қиларди, гоҳ ёлборарди.

Сайру саёҳат ишқибози бўлмаган Макарио қишлоғини камдан-кам ҳолларда тарк этарди, тарк этганда ҳам бу муддат жуда қисқа бўларди.

Бироқ қирол муовинининг амрини ҳам ўлим жазоси хавфи остида бажаришга тўғри келарди. Шу боис у йўлга отланди.

Қирол муовини хузурида ҳозир бўлган Макарио ундан нима исташаётганини билди.

Макарио кўрсатаётган мўъжизаларга ишонмаган қирол муовини, оддий одамга мурожаат этгандай деди:

– Шуни билиб қўйки, қимматли дўстим, бу ерга сени мен ўз хоҳишим билан чақиртирганим йўқ. Сени бу ерга фарзандимизнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун рафиқамнинг қистови билан олиб келишди, негаки, уни доволашга билимдон шифокорларимизнинг, чамаси, қурби етмади. Демак, гап бундай! Агар сен чиндан ҳам меросхўримизнинг ҳаётини сақлаб қололсанг – давлатимнинг тўртдан бир қисми сеники. Қўшимчасига яна бу ердагими ё саройдагими, ё менга тегишли мол-мулк ичидан сенга ёқиб қолган бирон нарсами, истаганингни талаб қилиб олиб кетишинг мумкин. У қанчалик қимматбаҳо бўлмасин, бемалол ўзингники деб ҳисоблашга ҳақлисан. Яна сенга шифокор-олим учун тақдим этиладиган барча ҳуқуқ ва имтиёзларга эга, тиббиёт билан шуғулланиш учун Янги Испаниянинг истаган ерида фойдаланишинг мумкин бўлган барча талабларга мувофиқ равишда тайёрланган диплом ҳам берилади. Яна ҳимоя остида бўлишинг учун менинг муҳрим босилган ёрликқа ҳам эга бўласан. Бу эса полиция ва аскарлар уюштирадиган мол-мулк мусодарасию қамокка тушишдан, шунингдек, ҳар хил суд ҳаракатларидан сени мудофаа қилади. Қани, айт-чи, қимматли дўстим, қилган хизматларинг эвазига буни шоҳона мукофот деса бўладими?

Макарио чурқ этмай бош ирғаб қўйди.

Қирол муовини сўзида давом этди:

– Умр йўлдошим, ҳурматли зоти олиялари иккимизнинг ҳам истагимиз шуки, агар ўғлимизнинг ҳаётини сақлаб қололсанггина буларнинг бари-ни бажаришга ваъда беришим мумкин, мен эса айтган сўзида турадиган одамман. Бироқ, мен, қирол муовини, яна сенга қуйидагиларни билдириб қўймоқчиман, кулоқ сол: агар башарти ўғлимни тузата олмасанг, сени афсунгарликда ва иблис билан ҳамкорликда айблайман-да, одил ҳарбий судга топшираман, улар сени қозикқа ўтқазишади ва халойикнинг кўз ўнгида тириклайин ёқиб юборишади.

Қирол муовини дўқ-пўписалари Макариога қандай таъсир қилишини текшириб кўриш учун сўзлашдан тўхтади.

Макарионинг ранги ўчди, бироқ яна ҳеч нима демади.

– Айтган гапларимнинг бари сенга тушунарлими? – сўради қирол муовини.

– Ҳа, аъло ҳазрат, – жавоб қилди Макарио титраб-қақшаб, беўхшов таъзим қилганча.

– Энди бемор ўғлимнинг ёнига борамиз. Орқамдан юр!

Улар шаҳзоданинг бўлмасига киришди. Болага иккита энага парвона эди. Бироқ уларнинг кўлидан боланинг аҳволини енгиллаштириш эмас, шаҳзоданинг аста-секин сўниб бораётганини кузатишгина келарди, холос. Боланинг онаси бу ерда йўқ эди. У ўз хонасида қолганди.

Бола иситмада ўзини гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа ташларди. Унинг каравотчаси асил ёғочдан ясалган бўлиб, жимжимадор безаклардан холи эди.

Макарио, гўё ўша бурунги зиёфатдаги меҳмони бўлмиш анавиндан дарак берувчи бирон-бир белгини излагандек, атрофга безовта аланглади. Шунингдек, у шишачадаги сўнгги икки томчи дорининг бус-бутун, жойида эканига амин бўлиш умидида яширинча чўнтагига қўл теккизиб қўйди.

Сўнг:

– Аъло хазратлари, марҳамат кўрсатиб, мени бемор билан ёлғиз қолдирсангиз, шунингдек, бошқалар ҳам бу ердан чиқиб кетишсин, – деди.

Қирол муовини иккилашиб қолди. Афтидан, ота агар бу нодон хинду подшоҳзода билан ёлғиз қолгудек бўлса, болага бирон-бир зиён-заҳмат етказишидан хавотирланарди.

Қирол муовинининг юз-кўзидаги безовталиқ ифодасини пайқаган Макарионинг ёдига беихтиёр бегона одамни даволашни зиммасига олган илқ дамлари тушди. Ўшанда бу бемор Рамиронинг хотини, унинг ҳамқишлоғи эди. Макарио бемор билан ёлғиз қолиш кераклигини айтганида, Рамиро ҳам худди шундай шубҳага борганди. У ўзининг узоқ йиллик иш тажрибасида бемор қариндошларининг шунга ўхшаш шубҳали юз-кўз ифодаларига фақат мана шу икки ҳолдагина дуч келганди, холос. Энди келиб-келиб, атиги икки томчи дори қолганда, жиддий ёрдамга муҳтож кимсанинг мендан шубҳаланишию айнан шу ёрдамни беришга қодир бўлган бирдан-бир одамга ишонмаслик, нима бу, қисматдан даракми, деб сўради у ўзидан.

Ва ниҳоят, у болакай билан ёлғиз қолди. Шу заҳоти ўзининг қоқ суяқ шеригига кўзи тушди: у хобгоҳнинг бош томонида турарди.

Ҳар иккиси, Макарио ҳам, Қотма ҳам қовурилган курка гўшти билан ўзларини меҳмон қилган ўша кундан бери ҳали бир оғиз ҳам гаплашмагандилар. Улар касалнинг хонасида кўришишганда бир-бирларига кўз ташлаб, сукут сақлаш билан чеклашиб қўя қолишарди. Макарио Қотма ўзи билан олиб кетмоқчи бўлган одамлардан биронтасини тирик қолдиришни ундан ҳали сира илтимос қилмаганди. Ҳатто у собиқ кўноққа икки набирани ҳам зорланмай-нетмай қўшқўллаб топширганди.

Бироқ ҳозир вазият бошқача эди. Уни шайтон билан ҳамкорликда айблаб, халқнинг кўз ўнгида ёқиб юборишлари мумкин. Агар, ҳозир оталари суд-полиция ташкилотининг ҳукмига биноан насроний эътиқолидагилар учун ҳақорат саналмиш ўлим жазосига маҳкум этиладиган бўлса, юқори лавозимларни эгаллаб турган фарзандлари бу шармандалиқ ва исноддан хароб бўлишлари ҳеч гап эмасди. Фарзандларига мерос қилиб қолдиришни ният қилган унинг бор мол-мулки, ер-суви мусодара этилиб, черков ихтиёрига топширилади. Бор бойликдан мосуво бўлиш уни кўпам ташвишга солмасди, буларнинг бари унинг учун ҳеч қачон муҳим ҳам бўлмаган. Бироқ фарзандларининг тинчлиги, соғ-омонлиги ота учун муҳим эди. Бу алғов-далғов замонда у кўпроқ қимматли хотини ҳақида қайғурарди. Ўз уйдан олис, мусофир бу азим ўлкаларда эрининг бошига тушган кўргиликлардан хотини хабар топгудек бўлса, эзилиб адои тамом бўлиши турган гап эди. Эрига сўнгги дамларида бирон-бир ёрдам кўрсатиш хотинининг кўлидан келмаса-да, лоақал сўзи билан далда бўлишга ҳам унда имконият йўқ эди. Шундай бўлдики, у ўз жонини эмас, балки хотинини ўйлаб собиқ ҳамтовоғи билан баҳсга киришишга аҳд қилди.

– Болага теғма, – ўтиниб сўради у, – эски дўстлигимиз ҳақи ҳурмати ундан воз кеч! Ўша сен ҳузур қилиб еган яримта курка учун мен сендан ҳеч нима сўрамаганман, барини менга ўз хоҳишинг билан инъом этдинг. Болани менга қолдир ва мен дорингнинг сўнгги томчисини ҳам тўқиб юбораман ва унда ҳеч бир томчи қолмаслиги учун шишачани ҳам синдириб ташлайман. Менга раҳминг келсин, болани менга бер! Мен ўзим учун эмас, балки, чин юракдан севган, мен учун қимматли, вафодор, фидойи аёлим учун ялиниб-ёлворяпман. Насроний учун унинг уруғ-аймоқларидан биронтаси қозикқа ўтказилиб, халқнинг кўз ўнгида тириклайин ёқиб юборилиши қандай маъно

англатишини сен яхши биласан, ё жилла бўлмаса кўз олдинга келтира оласан. Сендан ўтиниб сўрайман, болани менга бер! Тирик қолган гўдак учун менга инъом этиладиган барча бойликларга қўлимни ҳам теккизмайман. Сен мени ўрмондан топганинда, мен ялангоёқ бир ўтинчи эдим. Аввал қандай кашшоқ яшаган бўлсам, яна ўша аввалги ҳаётимга қайтишга ва сени илк бор учратганимда қандай ўтин сотиб кун кўрган бўлсам, яна ўшандай ўз ишимни давом эттиришга тайёрман. Дунёдаги бор мўъжизалар ҳақи сенга ялиниб-ёлвораман – шу болани менга қолдир!

Қотма қоп-қора, ичига чуқур ботган кўзлари билан Макариога узоқ тикилди. Гўё одамларнинг юрак нидосига қулоқ тутгандек. Сўнг тўғри қарорга келиш учун бу ҳолни ҳар жиҳатдан чуқур мулоҳаза қилаётгандек атрофга аланглади. Болани олиб кетиш, афтидан, унга буюрилганди. Унда ўз фикр-ўйларини юзида ёки кўзларида ифода этиш одати йўқ эди, бироқ унинг маъноли ҳаракатлари балого гирифтор бўлган дўстига ҳамдард эканини, туйғу ва бурчни эса мурасага келтиришнинг сира имкони йўқлигини аниқ-равшан айтиб турарди.

Туғилганда пешонасига муқаррар бевақт ўлим битилган бу болани тирик қолдиришнинг иложи бормикан дея боши қотган Қазо, гўё Макарионинг ёлворишларини яна ва яна чамалаб кўраётгандек, боладан узоқ вақт кўзини узмади.

Сўнг Макариога энди раҳми келиб ва ачиниб, яна бир бор назар ташлади. Ва ниҳоят гўё чуқур қайғуга ботган одамдек аста бош чайқади.

У этсиз жағларини очди ва йўғон тўқмоқнинг тахтага урилгандаги оҳангида деди:

– Сенга жуда раҳмим келяпти, бироқ бу сафар сени фалокатдан қутқаришга ожизман. Ишон, бурчим тақозоси билан бугунгидек қаттиқ ранжитишга мен аҳён-аҳёндагина жазм этганман. Мен ўзга йўл тутолмайман, болани ўзим билан олиб кетишим шарт.

– Йўқ, сен бундай қилолмайсан, билдингми, бу мумкин эмас! Эшитяпсанми, сен бу болани олиб кетишинг мумкин эмас! – изтироб ичида қичқирди Макарио. – Уни олиб кетмайсан, олиб кетмайсан! Мен бунга йўл қўймайман!

Қазойи муаллақ яна бошини чайқади, бироқ шундан сўнг ҳеч нима демади.

Шунда Макарио дадил ҳаракатлар билан гўдакнинг каравотчасини ушлаб олди-да, ҳамсуҳбат боланинг оёқ томонида бўлиб қолиши учун уни бир силтаб айлантириб қўйди.

Бироқ Қотма, ҳавога парвоз қилди-да, яшин тезлигида яна болакайнинг бош томонида пайдо бўлди.

Қотмани оёқ томонга қўйиш учун Макарио каравотни яна айлантирди ва у яна кўз очиб-юмгунча бош томонда пайдо бўлиб қолаверди.

Беморнинг ўрнини чархдек айлантиришга шиддат билан киришиб кетган Макарио, ҳар сафар арвоҳни кўчира туриб нафас ростлагани тўхтаркан, собиқ ҳамтовоғини яна шаҳзоданинг бош томонида турганини кўраверди. Шундай бўлса-да, ажалга фириб бериб, ундан ўлжани тортиб олиш илинжида аҳмоқона ўйинни давом эттиришдан қолмади.

Мангуликдан зўрлик билан тортиб олмақчи бўлган икки сониялик охири кўринмас бу каравот ўйини қарияни бутунлай ҳолдан тойдирди. Ҳолдан тойгани шунчаликки, каравотни бошқа айлантиришга чоғи келмади. У киши билмас ихчамгина киссасига беихтиёр қўлини олиб борди ва чил-чил бўлган шишачадаги қимматбаҳо сўнгги икки томчи доридан ҳам ажраганини билди.

Бу йўқотишнинг маъносини у тезда илғаб олди. Ҳаётга бўлган сўнгги ин-

тилиш учкунлари сўниб, бўшлиқ тобора яқинлашиб келаётганини у изтироб ичида ҳис этиб турарди.

Макарио хаёлида, гўё бениҳоя узоқ, роса юз йилга чўзилган даҳшатли уйқудан уйғонгандек, эсанкираб қирол бўлмасига назар ташлади. Шунда у бу ёруғ дунёдаги насибаси тугаганини, қисматга қарши чиқиш энди бефойда эканини англаб етди.

У бежо кўзлари билан атрофга аланглади ва нигоҳи бирдан боланинг юзига тушди. Болакай аллақачон ёруғ дунёни тарк этиб бўлганди.

Макарио илдизи билан қўпорилган дарахтдек, ерга хорғин қулади.

Ерда беҳол чўзилиб ётаркан, қачонлардир бирга еб-ичишган улфатининг овозини эшитди. Энди бу овоз қулоғига ёқимли чалинарди:

– Куркангнинг ярмисини менга илиниб, кўрсатган мурувватинг учун сендан миннатдорман. Машаққатли вазифамни бажариш учун яна юз йилга етадиган қувватимни тиклаб олишга муяссар бўлдим. Агар бу сўз сенга тушунарли бўлса, айтмоқчи эдимки, курканг чиндан ҳам ғайриоддий эди. Бирок, ҳозирги вазиятда, майдонда, бутун халқнинг кўз ўнгида бўлиб ўтадиган қатлдан қутулиб қололмайсан. Сени бундан халос этишнинг фақат битта тадбири менга аён. Мен сени ҳар қандай таҳқиру бадномликдан ҳимоя қиламан. Бунга сен билан эски ошначилигимиз ҳаққи ва яна ўзингни доим мардона тутганинг, мени алдашга, менга фириб беришга уринмаганинг учун бажараман бу юмушни! Сен қирол мукофотига сазоворсан ва мукофот ҳам ўзини улуғлашга муяссар бўлгай. Чин инсон бу дунёда қандай яшаши керак бўлса, сен худди ўшандай яшадинг! Бахт сенга ёр бўлгай, отахон!

Макарио кўзини очиб, бошини орқага ташлади-да, бир вақтлар у билан кайф-сафо қилган ҳамтовоғи унинг бош томонида турганини кўрди.

Макарионинг хотини эридан хавотир оларди: эри оқшом уйга қайтмаганди. Эртасига хотини уни излаб топиш учун бутун қишлоқ аҳлини ёрдамга чақирди. Аёл эри ўрмонда бир фалокатга йўлиққанидан ва ўзгаларнинг кўмагисиз уйга етиб келолмаслигидан кўрқарди.

Ҳамқишлоқлар Макариони хўп қидиришди ва ахийри, ҳозиргача юрак ютиб биронта одам боласининг оёғи етмаган, қишлоқдан анча олис бўлган овлоқ бир ер – ўрмондаги чакалакзордан топишди.

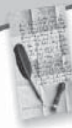
Макарио ерда, серковак танаси бақувват дарахтга қулай суяниб ўтирарди. У жонсиз эди. Юзида ним табассум қотиб қолганди.

Ерда, унинг ёнида дастурхон қилиб тўшалган банан барглари, устида эса хафсала билан ғажиб тозаланган яримта курканинг қолган-қутган суяклари ётарди.

Рўпарада, тахминан уч фут ораликда, яна худди шундай банан барглари ёзилганди ва унда курка гўштининг иккинчи ярмидан қолган суяклар тартиб билан тахлаб қўйилганди, бу эса фақат зўр иштаҳою чуқур мамнуният билан еб-ичган кишининггина қўлидан келиши мумкин.

Қайғуга ботган хотинининг кўзларидан аччиқ аламли кўз ёшлар тўкилди. Қоқ иккига бўлиниб, кемириб ташланган курка гўштини кўрган аёл шивирлаб деди:

– Турмуш ўртоғим билан базму жамшид қилган одамнинг ким эканини жуда-жуда билишни истардим, ҳа, жуда ҳам... Унинг яхши, олийжаноб ва дилкаш меҳмон бўлгани шубҳасиз, йўқса, эрим дунёдан бу қадар бахтиёр ва бу қадар мамнун кўз юммаган бўлурди.

САРҲАДЛАР

*Роман очколар билан ютса,
ҳикоя нокаутлар билан голиб келади.
Роберто Арльт*

“АФСОНАЛАРНИ ФОШ ЭТУВЧИ”

Янелишмасам, 1986 йили, радиода ишлаб юрганымда, Перу ёзувчиси, 2012 йилда Нобель мукофотига сазовор бўлган Марио Варгас Лъосанинг 50 ёшлик таваллудига бағишланган эшиттириш тайёрлаётган эдим.

Орада “Гулшан” радиожурнали учун ўша кунлари Тошкентда меҳмон бўлиб турган германиялик адиб Герман Кант билан шошилинч суҳбат қилишга тўғри келди. Мен ғарбий европалик бу ёзувчидан интервью олгач, баҳонада, Марио Варгас Лъоса ижоди ҳақида савол бердим, пировардида, минг истиҳола билан, жиндай одобсизлик бўлсаям савол берганимдан беҳад қувондим. Чунки Герман Кант тайёрланмасдан, тўғридан-тўғри йигирма дақиқа Варгас Лъоса ва Карлос Фуэнтес ижоди, унинг “Чак Моол” ҳикояси ҳақида атрофлича гапириб берди. Мен бу ҳикояни таржима қилганим учун унинг фикр-мулоҳазалари жуда асқотди.

Бу мисолни келтираётганимдан мақсад ҳар қандай адиб жуда билимдон бўлиши кераклигини, у айниқса, дунёдаги бадиий тафаккур мезонларини, бу мезонларнинг даражасини, унинг илдизлари ёхуд инқилобий ўзгаришларнинг фаол боғбонлари тажрибаларини чуқурроқ билмоқ лозимлигини яна бир марта эътироф этишдир.

Мен ҳануз истеъдоди, қобилияти, кўлами, матлаби, тажрибасидан қатъи назар, ижодкор зукко ва заковат соҳиби бўлиши керак, деб ҳисоблайман ва бу, ўз на-ебатида, буюк асарлар яратиб инсоният бадиий тафаккурининг нималарга қодир эканлигини намоён этган адибларнинг ижоди шундай, деб фикр юритишимга изн беради. Фикримни тасдиқлаш учун ўшандай асарлар ва уларнинг муаллифлари номини санаб ўтишдан сақланиб, биргина адиб – “Жаҳон адабиёти” журналининг шу сонида ҳикояси эълон қилинаётган мексикалик ёзувчи Карлос Фуэнтес ижоди, унинг айрим ҳикоялари ҳақида тўхталиб ўтмоқчиман.

Карлос Фуэнтес ижоди билан унинг “Чак Моол” деган ҳикояси орқали танишган эдим. Бу ҳикоя менинг адабиёт ҳақида шаклланиб келаётган мурғак тасавурумни бутунлай ўзгартириб юборган эди, десам муболаға бўлмайди. Ҳозиргача ҳайрон бўламан, Фуэнтес ўзининг бу нодир асарини XX асрнинг 50- йилларида ёзган, мен уни илк бор орадан йигирма-йигирма беш йил ўтгачгина ўқиганман, 80-йилларнинг ўрталарида таржима қилганман, мана ҳозир, 2015 йилнинг августида яна бир карра ўқиганимда ҳам бир хил таъсир қилаяпти. Мени тўғри тушунган бўлсангиз керак: 25 ёшимда адабиёт ҳақидаги тушунчаларимни остин-устун қилиб юборган ҳикоя 65 ёшимда ҳам таъсир кучини йўқотгани йўқ.

Фуэнтеснинг “Чак Моол” ҳикоясида мексикалик ҳиндуларнинг кўҳна санъати-га оид маъбудалар ҳайкаллари, санамлар суврати, сопол буюмларини йиғиб юришга ишқивоз одам – Филиберто деган одам кунларнинг бирида ацтек даври

тушунчаларига кўра ёмғир маъбудаси ҳисобланган Чак Моол ҳайкалини сотиб олади ва пўпанак босиб, нам тортиб расвоси чиқиб кетган ҳайкални артиб-суртиб, қиртишлаб ертўлага жойлаштириб қўяди. Ана шу санам аста-секин тирилади ва Филибертонинг бошига ит кунини солади: кечалари ухлатмайди, сув сўрайвериш хит қилиб юборади, Филиберто туни билан Чак Моолга сув ташишди, хуллас – унинг кўрган кунни қурсин! Бу қийноқ ва азобларга чидолмаган Филиберто ўз жонига қасд қилади.

Ҳикояда муаллифнинг ибрат бўларлик бу воқеага берган таърифи, ишора, образли ифодалари – “типик қаҳрамонни типик шароитда” тасвирлаш деган нарсалар йўқ, у хулоса чиқариб асар ғоясини китобхонга “ишпитмайди”, бўлиб ўтган воқеани акс эттиради, холос, лекин ўтмишни идеаллаштириш ҳалокатга олиб боради, деган ғоя яққол кўзга ташланиб турибди. Инсон нимагаки сиғинса, унинг қурбонига айланади.

Карлос Фуэнтесни адабиётшунос олимлар, мунаққидлар “афсоналар қораловчиси” деб таърифлашади, бу бежиз эмас. Унинг омма улугʻлаган ҳар қандай анъаналарнинг ҳалокатли экани, чиркин урф-одатларга гирифторм бўлиш жуда машъум фожиаларга олиб бориши мумкинлигини бадиий таҳлил қилиб берган кисса ва ҳикоялари ҳаққонийлиги ва теранлиги билан эътиборга моликдир.

Журналнинг ушбу сониди эълон қилинаётган “Қўғирчоқ малика” ҳикояси ҳам шу йўналишида ёзилган.

Ҳикоя унчалик мураккаб эмас, ортиқча тайёргарликсиз ўқиган оддий китобхон ҳам бемалол қабул қилади. Бизда шунга ўхшаган ҳикоялар йўқ, мабодо ўхшашроқ бўлса ҳам ҳикоя қаҳрамонининг болалик хотиралари, эски китоб орасидан учиб тушган бир варақ қоғоз, қоғоздаги ёзув ҳамда қаҳрамоннинг ўн беш йил аввал – ёшлигидаги дўсти, Амиламиянинг имло хатолари билан ёзган хати – шу ҳолатлар ўхшайдиган ҳикоя бордир, лекин мазмуни, ғояси жиҳатидан бунақаси учрамайди. Хуллас, ҳикоя қаҳрамони бир замонлари бирга ўйнаб юрган Амиламия деган қизчанинг китоб саҳифалари орасидан тушган хатини кўриб, ўша даврларни эслайди ва ўша мафтункор лаҳзаларни яна бир бора бошидан кечириб ниятида қизнинг уйини излаб боради. Бора-борегунча юраги ҳаприқиб, қизни кўз олдида келтириб ўзини мағрур, хушхол сезади. Бироқ унинг шоирона хаёллари Амиламия уйдаги аҳволни кўргач патарот топади. Амиламиянинг ота-онаси ўн беш йилдан бери қизларининг фироғида адо бўлишгани етмагандай, жудолик дардида бу аламдийда, касалманд чол-кампир ганчдан етти яшар қизларининг ҳайкалини ишлатиб, болохонада тобутга солиб асрашар ва унга аза тутиб келишар экан. Бу бахтиқаро чол-кампирнинг ғам-аламини кўриб мутаассир бўлган йигит қаттиқ эзилади, анчагача эсидан чиқаролмай юради. Бир йилдан кейин улардан кўнгиш сўраш учун яна боради ва тасодифан эшикни ногиронлар аравасида ўтирган майиб-мажруҳ қиз очади. Бу Амиламия бўлади.

Маълум бўлишича, тенгсиз гўзал қизларига қаттиқ кўнгиш қўйган ота-она унинг жисмонан таъвияга айланишига сабаб бўлган дардига кўнгишмай ўн беш йилдан бери мотам тутиб келишаркан. Одамлар кўзига кўринмай яшаётган тирик Амиламия ўрнига мум ва ганчдан ясалган қўғирчоқ уларнинг юрагидан ўрин олган эди. Улар тирик қизларининг дардини енгиллаштириш учун, ҳеч курса унга меҳрларини бериш ўрнига қўғирчоқ хаёли билан яшашади – бутун эътиборлари ўша жонсиз санамга қаратилган. Шафқатсиз ҳаёт жабрини худбинларча унутиб яшаш уларнинг юрагини тошга айланштириб юборган, улар тирик, ўзларидек бахтсиз ва ногирон қизларига мутлақо ачинишмайди, у ҳақда қайғуришмайди. Нақадар аянчли хол! Ўзлари ўйлаб топган уйдирмага топиниш туйғуси пировард оқибатда тирик одамни унутишга, ундан воз кечишга олиб келаяпти; ҳар хил бўёқлар билан бўяб ташланган жонсиз – мум ва ганчдан ишланган қўғирчоқ бедаво тирикликдан афзал кўрилаяпти. Эҳтимолдан йироқ, ҳаётда содир бўлиши мумкин эмасдек туюлгани билан психологик жиҳатдан

ҳаққоний бўлган ушбу ҳикоя китобхонага хурофот, жаҳолот ҳақидаги ривоятдек таъсир қилади. Ҳолбуки, ҳаётда юз бермайдиган воқеа-ҳодисанинг ўзи йўқ. Мексикалик ёзувчи қаламга олган воқеа бизнинг ҳаётимизда юз бериши мумкин эмасми? Нега энди?! Бемалол юз бериши мумкин. Мана масалан, биз табаррук деб билган қанча-қанча бидъат – кўнгулга урган маросимлар, маъракаларга одам чорлаш, уларни едириб-ичиришга сарф бўлаётган харажатлар ўрнига оғир хасталикдан бош кўтаролмаётган ёки чет элга бориб операция қилдиришга ҳоли йўқ – пул тополмаслиги аниқ қариндошларнинг дарди инобатга олинсачи, йўқ, ҳеч нарсага арзимайдиган ўша чақирик, чорлаш, худойиларга сарф бўлаётган маблағни тирик жондан аяшадими – аяшади. Аяшганда қандоқ! Бу Фуэнтес ҳикоясидаги ҳодисанинг бошқача кўриниши, холос! Бу одат ҳам хурофотга берилган одамнинг аянчли, ғайриоддий, таъбир жоиз бўлса, тоқат қилиб бўлмайдиган фаолиятининг инъикоси! Бунақа мисолларни исталган халқ ҳаётидан исталганча келтириш мумкин... Фуэнтес мексикаликлар учунгина эмас, бани башарга хос жаҳолатни, хурофотни фош этаяпти; бундан халос бўлиш керак, қутулиш лозим, бу ёмон одат, дея маъруза қилмаяпти, балки акс эттираяпти, агар шуларни муаллиф сифатида қоралаб: “Эй, инсон, кўй шу ташвишларни, ақлингни йиғ, сен ана унга – қондошинга ғамгузор бўл, уни бошинга кўтар, ундан марҳаматингни дариг тутма” деса эди, ҳикоя шаклу-шубҳасиз ютқазган бўлар эди. Айни ҳолда эса у одам юрагини ларзага солади... Карлос Фуэнтес адабиёти инсонга таъсир эта олишга қодир! Ё нотўғрими?

Таржимондан

Карлос ФУЭНТЕС

ҚЎҒИРЧОҚ МАЛИКА

Ҳикоя

Рус тилидан
Олим ОТАХОН таржимаси

Мен бу ерга мана шу арзимаган хат туфайли келиб қолдим, бунинг сабаби у жуда кўп нарсаларни эслатиб юборган эди. Агар жавондаги эски китобларга тегмаганимдами, ҳеч нарса ўзгармас, ҳаётим одатдагидек беғалва, тинч ва бир маромда давом этаверарди. Шунча китобга қарашнинг ўзи бўладими, кўзим тушди, дегунча эртагаёк бошлайман, ҳаммасини тушириб, чангини артаман, тартибга келтираман, дея ният қилар эдим-у бироқ қаёқда, сира бошлаёлмасдим, баҳона битта – қўлим тегмади: иш кўпайиб кетди, ҳолбуки, асли сабаби битта – эринчоқлик! Бежиз айтишмаган экан, қолган ишга қор ёғар деб. Начора, насиб қилгани бугун экан, нонуштадан кейиноқ бир чеккадан иш бошладим. Очиғи, баъзи китобларни, айниқса, энг юқори қатордагиларни қачон қўлимга олиб, варақлаб кўрганимни ҳам эслаёлмайман, шунинг учун кутилмаганда ҳар хил керакли-кераксиз нарсалар чиқиб қолса, ажабланиб ўтирмадим. Бир пайт ўша, юқори қатордаги китобларни олиб, нам латта билан чангларини артиб, битталаб столга тап-тап ураётганимда муқовалари куруқшаб, могорлай бошлаган, устига ёзилган номи хира тортиб, ўқиш қийин бир аҳволга келган ҳажман каттароқ китоб саҳифалари орасидан бир вараққина хат ерга учиб тушди. Китоб чинданам жуда эскирган: варақлари сарғайиб, чет-

Муаллиф: Д.Хамидова

лари хазон япроқларидай қовжираб, вақт ўтиши билан илвираб кетган эди – қўлимга олганимдаёқ, каф-тимга, билагимга сарик-қўқимтир қоғоз қийқимлари билан чарм муқовасига битилган тилла ҳалли ёзувдан йилтироқ кукунлар тўкилди ва ажабо: дастлаб болалик чоғимда тушларимга кирган париларнинг, кейинчалик ўнгимда, балет томошаларида кўрганим, новдадек эгилувчан, нозик раққосаларнинг бе-ибо либосларидан таралган ёрқин, ялтироқ нуқралар ёдимга тушди.

Бу болалигимда мен яхши кўрган, севиб ўқийдиган китоблардан бири бўлиб – балки бошқалар учун ҳам шундайдир – унда ибратли ва ўта мароқли саргузаштлар қаламга олинган ва мен бу фусункор киссаларни ўқиб беришаётганида шунчалар таъсирланар эдимки, беихтиёр катталардан биронтасининг тиззасига ўтириб олиб, улардан қайта-қайта: “Нега шундай бўлди?” деб сўрагим келаверарди.

Нималар бўлиб ўтмасди бу киссаларда! Ношукур ва кўрнамак йигитчалар фарзандлик бурчини унутишар, ёш-ёш бокира қизларни шайтонга дарс берадиган фирибгарлар ўғирлаб кетиб бадном қилишар, соҳибжамол қизлар ота-оналарининг бағридан қочиб кетиб, охири туғилган гўшаларига шармисор бўлиб қайтиб келишар, маъсума қизлар ота-оналарини мухтожлик ва хор-зорликдан сақлаб қолиш учун бадавлат, пулдор чолларга эрга тегишарди... “Нега бунақа бўлди?” деб сўрардим такрор ва такрор. Бироқ жавобларни эслаёлмайман.

Мана сизга, шу китобнинг унниқиб кетган варақлари орасидан Амиламиянинг ёш болаларга хос ўйинқароқлик билан йирик харфларда: “Ўзийни ўртоғийни эсингдан чиқарма ва шу расимга қараб меникини топиб ке”, деб бир замонлар ёзган хати учиб тушди.

Қоғознинг орқа томонида эса куйидагича “харита” чизилган эди: Х харфидан бошланган сўқмоқ йўл,

афтидан, у бир замонлар мен – мактаб ҳаётининг зерикарли, диккинафас ва бир зайлда ўтишидан норози бўлиб юрадиган ғўргина йигитча пайтим дарсларни унутиб китоб ўқиб ўтирадиган боғдаги ўриндикни билдирса керак. Ўша кезлар мен кўлдан қўймай ўқиётган китобларни худди ўзим ёзгандек туюларди. Айтинг-чи, ўша пайтда денгиз қароқчилари, қирол чопарлари ҳамда Жанубий Америка ўрмонлари оралаб оққан тошқин дарёдан юк ортилган эшакли қайиқларни олиб ўтган мендан-да ёш, ўтюррак болалар ҳақидаги кассалар мутлақо нотаниш, бизларга бегона одамлар тасаввурининг самараси экани ҳақида фикр юрита олармидим?!

Мен берилиб кетганимдан, дали дунёимни унутар ва дастлабки пайтда ҳатто енгил қадам товушлари келиб орқамда тўхтаб қолганини ҳам сезмасдим. Бу шағал тўшалган йўлқадан югуриб келган Амиламиянинг оёқ товушлари бўларди... Агар кунларнинг бирида шўхлиги тутиб, қоқиўт момиғи билан қулоғимни қитикламаганида, мен ўтирган скамейка ёнида яна қанчагача шу ҳол давом этарди, билмадим. Ўшанда шартта ўгирилиб қарасам, у лунжини кулгили тарзда шишириб, қошларини чимириб олганча қоқиўтни пуфляпти.

Эсимда, Амиламия жуда жиддий қиёфада, катта ёшдаги аёлларга хос вазминлик билан менинг исминни сўраб олганди, лекин ўзининг исмини сўраганимда илжайиб, айтгиси келмагандай сузилиб, кўзларимга узок термилиб, кейин айтган эди. Танишганимиздан сўнг кўп ўтмай мен Амиламиянинг ёшига муносиб соддалик ҳамда катталарга хос одоб ва сиполик билан, аксар ҳолларда ёш болалар нотаниш одамлар даврасида ёки бировларнинг уйларига борганларида ўзларини қандай тутсалар, ўзини худди шундай тутишини сезиб қолдим. Ажабланарли жиҳати, Амиламиянинг болаларга хос бўлмаган мана шу жиддийлиги туғма фазилатдек таассурот қолдирар, билъакс онда-сонда жунбишга келадиган ўйинқароқлиги ва шўх-шаддодлиги эса нима учундир сохта ва ғайритабиийдек туюларди...

Мен Амиламиянинг сиймосини кўз олдимда тўлиқ гавдалантириш учун у ҳақдаги хотираларимни изчил, кунма-кун тикламоқчи бўламан. Лекин ҳайронман, нега Амиламияни аслида қандоқ бўлса, шундайлигича кўз олдимга келтиргим келмаяпти? Ахир у тиниб-тинчимас, сарсари, ҳаётдаги ҳамма нарсага қизиқувчан, серҳаракат эди-ку, нега мен уни альбомдаги эски фотосуратдек руҳсиз, жонсиз ҳолатда эсламоқчи бўлаяпман?

Амиламия анча узоқда, йўнғичқанинг гулини эслатувчи бинафша рангда товланаётган кўл узра, тепалиқдан менинг ардоқли масканим – скамейка турган ўтлоққа тушиб келаяпти. Бамисли нур ва сояларнинг нозик товланиши сарҳадларидаги рўё... Югуриб кетаётиб Амиламия бирдан тўхтайти-ю, оқ юбкасининг этаклари елпиғичдай ёйилиб майда гулли лозими, лозимининг энли ипак боғичлари кўзни қувонтиради, ним табассумга мойил лаблари, шамолдан қисилган кўзларида қувонч ёшлари шабнам каби йилтирайди... Унинг ёнига тезроқ боришим учун эвкалипт дарахти остида ўзини йиғлаётганга солиб ўтирган Амиламия... Амиламия қўлидаги гулнинг оппоқ гулбарглари юлиб ўтлоқда ётибди; ҳолбуки, бунақа гуллар истироҳат боғида ўсмас, кейинчалик аён бўлдики, улар Амиламияларнинг ҳовлисида ўсар экан, шунинг учун фартугининг биттаю битта чўнтаги доим оқ гулбарглар билан тўла бўлар эди. Мен китоб ўқиб ўтирибман, Амиламия скамейканинг темир суянчиғини ушлаб олганча кўкиш кўзлари билан синчков назар солиб турибди; эсимда, у ҳеч қачон нима китоб ўқиётганимни сўрамасди-ю, лекин мана шу тахлит туришида қўлимдаги китоб туфайли кўнглимда кечаётган зиддиятли, мен қониқмаган ёки қониққан лавҳалар, воқеа-ҳодисалардан огоҳ бўларди гўё. Амиламия гул-гул очилиб, ўзини қулгидан тўхтатолмаяпти – мен

уни белидан кучиб кўтариб олганча, ҳавода чир айлантиряпман, унга бу шунчалик ёқаяптики, назарида, бамисли ана ҳозир қушлар каби учиб кетади-ю, дунёнинг гултожига айланади... Амиламия ярим ўгирилган кўйи хаёлчан кўзларида болаларга хос бўлмаган ҳайрат ила тикилганча, нозик кафтини беозор силкитиб хайрлашаяпти. Амиламияни менинг скамейкам ёнида турли-туман ҳолатларда кўрар эдим. Мана у кафтларига таяниб оёқларини осмонга қилиб турибди: шамолда гулли лозими пуфакка ўхшаб кулгили тарзда шишган. Ана у иягини кўксига босганча, шағал тўшалган йўлкада тиззаларини кучиб ўтирибди... Чалқанча ётиб олган Амиламия яланғоч қорнини офтобда тоблаяпти... Амиламия новдалардан бир нималар ясааяпти, ёмғирда юмшаган ерга чўп билан аллақандай ҳайвонлар расмини чизаяпти, яшил скамейканинг темир симларини ялаяпти, қуриёзган сершоҳ дарахтларнинг тошдек қотган пўстлоғини ҳафсала билан синдириб тушираяпти, ана у қуёш қиздириб ботаётган уфққа термилиб қараяпти, кўзлари ярим юмуқ, қандайдир ғамгин кўшиқни хиргойи қилаяпти, қушларнинг овозига тақлидан товуқ бўлиб қоқолаяпти, кулгили тарзда ангиллаяпти, миёвлаяпти... Мен учунмиди бу қилиқлари унинг? Тасдиқлашга ҳам, инкор этишга ҳам ожизман. Мен боримда доим шундай қилган бўлса, назаримда, ёлғиз қолганда ҳам шундай қилар эди.

Бу киз ҳақида мана шунақа узук-юлуқ, тарқоқ хотиралар қолган хаёлимда, чунки мен унга, асосан – лўппи ёноқлари, гоҳ етилган жавдар бошоқлари, гоҳ қоврилган каштан ёнғоғи тусида товланувчи силлиқ сочларига – китоб ўқишдан чарчаган пайтларимдагина эътиборимни қаратар эдим. Ҳозир яхлит бир манзара ҳосил қилиш учун узук-юлуқ хотираларимни бир ипга маржон янглиғ тизар эканман, бир нарсани аниқ тушунаман – ўша пайтларда Амиламия менинг болалик хаёлларим билан китоб туфайли ёлғиз менга тегишли ва ёлғиз ўзим учун инкишоф этган оламга раҳна солар экан.

У пайтда мен бу ҳақда ўйламасдим, ўқиётган китобимдаги қимматбахо маржон сотиб олиш учун қийимларини ўзгартириб олган гўзал қиз-жувонлар ҳақида ширин хаёллар суришдан бўлак ташвишим йўқ эди. Ундан ташқари, яна аллақандай – аёл деса аёл эмас, самандар деса самандарга ўхшамас бўлиқ, оппоқ кўкраклари сийнабандларидан кўпчиб чиқиб турган, яланғоч қоринлари юмшоқ (бу манзаралардан менинг нафсим ором оларди) – афсонавий мавжудотларнинг хумор кўзлари сузилиб, ҳукмдорларни дабдабали ётоқда кутиб ётганлари бот-бот тушларимга кирарди.

Шу тариқа Амиламияга нисбатан бефарқлигим барҳам топиб, аста-секин, киши билмас равишда унга, унинг қилиқлари: ногоҳ мени йўқлаб қолишлари, шаддодлик ва куракда турмайдиган одатлари, гоҳо бирдан беписанд муомала қилишларига кўника бордим, фақат кейинроқ, бир қанча вақт ўтгандан сўнггина кўнглимда бу тутуриқсиз ва ғайритабiiй яқинликка барҳам бериш фикри уйғонган эди. Кўнлардан бир қуни – мен унда ўн тўрт ёшда эдим – бу етти яшар қиздан қаттиқ жаҳлим чиқди ва шу-шу ундан кўнглим қолди. Ҳолбуки, у менинг юрагимдан ҳали жой олишга улгурмаган, шунчаки яқин ўртоқдек юрар эдик. Аслида мен Амиламияга юмшоқ феълим – кўнгилчанлигим туфайли боғланиб қолгандим, шекилли.

У билан қўл ушлашиб ям-яшил ўтлоқда елиб-югуриб юрган эдик. Биргалиқда қарағай шохларини силкитиб, дувиллаб тўкилган ёнғоқларни терганимизда Амиламия фартугининг чўнтагини тўлдириб олар эди. У билан биргалиқда қоғоздан жажжигина қайиқчалар ясаб, сувга оқизар, кейин хурсанд қийқирганча канал ёқалаб, кемачалар ортидан юрагимиз

бир олам қувончдан энтикиб югурардик. Ўша куни кечки пайт тепалик ёнбағридан шамолдек елиб тушаётганимизда – бирдан тепалик этагига етай, деб қолганимизда, иккаламиз ўмбалоқ ошиб йиқилдик – бир вақт қарасам, Амиламия устимда ётибди, соч толалари оғзимга тикилиб қолган, қайноқ нафаси қулоғимга урилади, конфет шираси ёпишган қўллари бўйнимдан кучиб олган... Қоним қайнаб, қаттиқ итариб юборибман, Амиламия ағдарилиб тушди. У лат еган тиззасини тирсаги билан силаб, йиглаб юборди, мен ҳеч нарса бўлмагандек ўрнимдан турдим-да, яшил скамейкага бориб ўтирдим.

Кўп ўтмай Амиламия кетди. Эртасига учрашганимизда индамай қўлимга тўрт букланган бир варақ қоғоз тутқазди-да, қандайдир қувноқ бир қўшиқни хиргойи қилганча қарағайзор томон югурди. Мен нима қилишимни билмай хатни йиртиб ташласамми ёки китоб орасига солиб қўйсамми, дея иккиланиб турардим... Ушанда янглишмасам, “Ака-ука Гримм эртаклари”ни ўқиётган эдим. Қаранг-а, шу Амиламия, деб яна болаларга ёзилган китоблар билан андармон бўлиб ўтирсам!

Шу-шу боғда унинг қорасини кўрмадим. Бир неча кундан сўнг, ёзги таътил бошланиб, мен дам олгани жўнаб кетдим, қайтиб келгач эса бошқа коллежга ўтиб, ўқишни давом эттирдим. Ушандан бери у билан бир марта ҳам кўришмадик.

Мана бугун хаёл кўзгусида гўзал, дилхоҳ кўрингани билан аслида бегона, ўта аянчли ва таниб бўлмайдиган даражада ўзгариб кетган нарсаларнинг ҳаммасидан юз ўгиришга тайёр кайфиятда унутилаёзган боғ аро борар эканман, эвкалиптлар ҳамда қарағайлар олдида бир дам тўхтаб қоламан. Бу дарахтзор шунчалик кичикмиди, тавба! Ахир у хотираларимда беҳад улкан, тасаввур қилолмайдиган даражада қатта эмасмиди?! Мишель Строгов, Гекльберри Финн, Винтер хоним, Женестьева, Брабантскаяларнинг шу ерда дунёга келиб, шу ерда ошларини ошаб, ёшларини яшаганларига ким ишонади? Яккам-дуккам, қари, бужмайган, беўхшов дарахтлар, атрофи занглаган темир панжара билан ўралган боғнинг яшил скамейкадан бошқа кўзни қувонтирадиган нимаси бор? У ҳам бўлса, ўша пайтларда ёлғиз мен учун азиз ва табаррук бўлгани сабабли ҳозир аҳамият касб этипти, шекилли. Тепалик-чи?.. Амиламия, наҳотки, ҳар куни шу тепаликдан менинг ёнимга тушиб келарди?! Биз қўл ушлашиб шамолдек елиб тушган тик қиялик қани? Ахир бу бор-йўғи, майсалар билан қопланган оддийгина дўнглик-ку! Ўжар хотираларимда у қандай қилиб бу қадар виқорли ва фусункор кўринишда қолган – ўзим ҳам ҳайронман.

“... шу расимга қараб меникини топип ке”. Демак, биринчи бўлиб боғни кесиб ўтиш керак, кейин дарахтзордан ўтгач, тепаликдан ўн-ўн беш одим тушиб, ёнғоқ бутазори орқали борилса – Амиламия мана шу ерда оқ гулбарглар йиққан бўлса керак – эшиги ғижирлаб очилиб-ёпиладиган уйга рўпара бўласан ва ногаҳон бир нарса иложсиз ёдингга тушади, ўша болаликнинг беғубор кунларида шаҳар шовқини тугул, ҳар тарафдан ёпирилаётган хуштак товушлари, қўнғироқ жаранги, моторнинг тариллаши, одамларнинг бақир-чақири, сўқинишлари, карнайларнинг бўғиқ “наъра”си жўр бўлиб қулоқни қоматга келтираётганидан сен ва Амиламия қандай қилиб қутулганларинг, улардан фориг бўлганларингни минг уринганинг билан эслолмайсан. Бир томонда тинч, осойишта боғ, иккинчи томонда асабий, дилтанг шаҳар. Қай бирида яшаш қулайроқ? Ўша оҳанрабо сеҳри қаерда қолди ҳозир?

Мен светофорнинг яшил чироғи ёнишини кутиб тураман-да, йўл

ҳаракатини бир томондан тўхтатиб турган қизил чироқдан кўз узмай, кўчанинг нариги тарафига юраман. Бежавотир йўлкага ўтиб олгач, Амиламия чизган “харита”ни яна бир карра синчиклаб кўздан кечириб чиқаман. Ё тавба, ношудона чизилган мана шу “харита” аслини олганда, менга айни чоғда йўл кўрсатаётган ўша оҳанрабо шекилли?! Бу мулоҳазадан мен довдираб қоламан. Сермавж сувлар каби оқиб кетган ёшлик йилларимдан кейин, менинг ҳаётим қаттиқ интизом ўзанига тушиб қолганди. Мана энди, ёшим 29 га чиққанида, мен – имтиёзли диплом соҳиби, дурустгина маош олиб, бинойидек лавозимни эгаллаб турган, котибалар билан донлашиб юриш жонига теккан, шаҳар ташқарисига чиқиш ёки пляжга бориш деса энсаси қотадиган, рўзғор ва оила ташвишларидан озод бўйдоқ – бир замонлар китоблар, боғ ва Амиламия сингари ҳаётимнинг мазмунбахш обидаларидан ҳозир мосуво бўлиб ўтирибман.

Мен файзсиз, пастак уйлардан иборат кўча бўйлаб шошилмасдан борардим. Энига чўзилган панжарали деразалари-ю оғир, бесўнақай эшикларининг бўёқлари кўчиб, бир-бирига мингашиб кетган бу уйлар одамда мунгли бир таассурот қолдирарди. Бир хил, зерикарли манзара юракни сикади, худди бу кўчада ҳаёт тўхтаб қолгандек туюлади, фақат унда-бунда эшитилаётган товушлар кўнгилга озгина бўлсин энгиллик бахш этади... Деворлар ортида болалар ўйнапти. Уларнинг эрка овозларига монанд энгил мусиқа қулоғимга элас-элас чалиниб қолади. Мен дафъатан овозларни яхшироқ илғаш учун тўхтаб, девор ёнига яқинлашаман ва ажабо, кўнглимга шу кўшиқ айтаётган бола-бақра орасида Амиламия ҳам бордир, деган гап оралайди. Дарҳақиқат, бу шумтака қиз чинданам пешайвондаги турникка оёқлари билан осилиб олганча, шўхлик қилаётган бўлса-чи?! Беихтиёр унинг фартуғи чўнтагидан оппоқ гулбарглар тўкилаётгани кўз олдимга келади...

...Мен биринчи марта йигирма икки яшар сеньоритани кўз олдимга келтирмоқчи бўламан-да, кулимсираб қўяман: агар у ҳалиям қоғозда белгилаб чизган уйда яшаётган бўлса, менинг хотираларим устидан кулса керак, менимча, боғда бирга ўйнаган пайтларимиз унинг эсидан ҳам чиқиб кетгандир.

Оддийгина уй. Катта эшик, панжара ўрнатилиб ичкарасидан қопқалар билан ёпиб қўйилган иккита дераза. Иморат унчалик баланд эмас, тепа қисмига эски услубда нақшинкор панжара ўрнатилганки, у текис томни бегона кўзлардан яширади, томда эса уй-рўзғорга тегишли буюмлар: кийим-кечак, қуритиш учун арқон тортиб қўйилган, захира сув тўлдирилган бахайбат ёғоч бочка, хизматкор учун бошпана ҳамда қуш асрайдиган катак кўзга чалинади. Кўнғироқ тугмасини босишдан аввал, ҳар хил хомхаёлларни кўнглимдан чиқариб юбормоқчи бўлиб пайсалланаман. Бўлмаган гап! Бу ерда Амиламия йўқ! Нега энди битта уйда ўн беш йил яшаши керак экан, у – яшамайди.

Амиламия ёшига нисбатан дадилроқ ва қандайдир ховлиқмароқ эканига қарамай, ўзига тўқ хонадонда яхши тарбия топган қиздек таассурот қолдирарди. Бу маҳалла бутунлай путурдан кетиб, аввалги салобатли кўркидан асар қолмаган бўлса, Амиламиянинг оиласи нима барака топади бу ерда, ҳар ҳолда бошқа ерга кўчиб ўтишган бўлса керак! Янги кўчиб келган уй эгалари қаерда истиқомат қилишаётганини билишар, ўлдими.

Кўнғироқ тугмасини босиб, индамай кутаман. Жимжит, жавоб йўқ. Яна кўнғироқ чаламан. Вой тавба, шуниси етмай турувди: уйда ҳеч ким йўққа ўхшайди. Энди нима қилдим? Қайтиб кетсам, биламан, ёшлигимдаги ўртоғимни яна қидириб келишим даргумон. Нима қилай? Бошим қотади. Яна қайтадан болаликда яхши кўрган китобим ичидан

Амиламиянинг хати тушишидан умидвор бўлиш тентакликдан бошқа нарса эмас. Агар кетворсам, яна бошим билан ишга шўнғийман, тамомила тасодифлиги бўлмаганида, бунақа арзимас, бунинг устига ўткинчи воқеани унутиб юборсам керак.

Шу хаёллар билан яна кўнғироқ чаламан. Эшикка қулоғимни босиб, нафасимни ичимга ютиб кутаман... ва бирдан ҳайратга тушаман: эшик ортидан кимнингдир хириллагани, ҳарс-ҳарс нафас олиб, хўрсингани эшитилади, шу билан бирга, эшик тирқишларидан туриб қолган тамакининг ачқимтил ҳиди келади.

– Ҳорманглар. Бир нарсани сўрамоқчи эдим, агар малол келмаса...

Менинг овозимни эшитган ичкаридаги одам эшик олдида оғир қадамлар билан нари кетади. Мен ҳовлиқиб тугмачани қайта-қайта босаман-да, энди ҳеч нарсадан андиша қилмай бақираман:

– Ким у? Очинг эшикни! Нега индамайсиз? Нима бало, қулоғингиз том битганми?

Ҳеч қандай жавоб йўқ. Қўнғироқ тугмасини яна, бу сафар бор кучим билан босаман, лекин уринишларим зое кетади. Зора шундай қилсам ёрдам берар, деб эшикдан узоқлашаман, зиғирдай тирқишларига тикиламанки, бирон нарса сезсам, деб. Орқага тисарилиб боравераман, кўзларим берк, бамисли тилсимлаб қўйилган эшикда, бир вақт ўзим ҳам сезмаган ҳолда тош кўчага чиқай, деб қолибман. Қўрқув тўла чинқирган овоздан сергак тортаман, худди шу дамда, қулоқни қоматга келтириб гудок овози янграйди. Кутилмаган ҳолдан довдираб қолганимга қарамай, мени муқаррар фалокатдан асраб қолган овоз эгасини излаб аланглайман, бироқ мендан узоқлашиб бораётган автомобилдан бошқа нарса кўринмайди, ана шунда, нима учундир жон ҳолатда симёғочни кучоқлаб оламан, қўрққанимдан эмас, йиқилиб тушмаслик учун – оёқларим қалтираб, бирдан шалвираб қолгани учун.

Ҳа, мана ўша уй, Амиламия истиқомат қилган уй. Панжара билан тўсилган томда арқондаги ювилган кийим-кечак шамолда ҳилпирайди. У ерда нималар осилган – кўйлақларми, иштон-лозимларми, камзулларми – нима фарқи бор? Бирдан темир тўсиндан оқ деворга қоқилган чангакка қадар тортилган узун арқонда, қисқич билан қадаб қўйилган, бир умр кўз олдимдан кетмайдиган катакли фартукка кўзим тушади.

Кўчмас мулкни рўйхатга оладиган бўлимдагилар мен қизиқаётган уй-жой ижарага одам қўядиган аллақандай сеньор Р.Вальдивиага қарашли эканини айтишди. Ҳозир кимга топширган у ерни, деган саволимга жавоб беролмай елка қисишди. Ўша сеньор Вальдивиа ким ўзи? Уларнинг ҳужжатида сармоядор, деб ёзилган экан. Қаерда яшайди ўзи? “Сиз ўзингиз ким бўласиз?” деб сўради сеньорита энсаси қотгандек. Иш пачава. Демак қаердадир қовун туширдим шекилли. Келаётганимда уларга мартабали, дасти узун сеньор сифатида таъсир қиламан, деб ўйлагандим. Начора, алағ-чалағ тушлардан кейин тонгга қадар бедор ўтириб чиққаним таъсир қилибди-да. Сеньор Вальдивиа... Мен ҳардамхаёл, фаромуш ҳолда кўчага чиқаман, ҳатто шу онда қуёш ҳам асабимга тегарди. Хунобим ошиб, қуёшнинг тандирдек қиздираётган нурларидан нарироқ бўлиш учун салқин, серсоя боққа йўл оламан. Жазирама иссиқ бир баҳона, аслида, очиғини айтсам, менга эшикни очишни ҳам истамаган уйда Амиламия яшайптими, йўқми – шунини аниқлай олмаганимнинг алаmidан шундай қилаётган эдим. Шу восвос, тинчимни ўғирлаган кўнғилсиз ўй-хаёллардан тезроқ қутулсам бўларди, деб ўйлаш, шунга ҳаракат қилиш хаёлимга ҳам келмасди. Томда чўнтаги доимо оқ гулбарглар билан тўла бўладиган ўша фартук осилиб турган бўлса нима қипти, бу дегани мен ўн тўрт-ўн беш йил муқаддам танишган етти яшар

қизча ҳалиям ўша уйда яшяпти, дегани эмас-ку! Унинг қизиникидир балки?! Бўлиши мумкин! Йигирма икки ёшга чиққан Амиламия фарзанд кўргандир – фарзанди қиз боладир, унга бир замонлар ўзи яхши кўрган ўйинчоқлардан олиб бергандир, шунақа кийимлар кийдириб қўйгандир, эҳтимол (ким билади яна?!), ўша болалиги ўтган боғда қизини ўйнатиб юрар?! Шу хаёллар оғушида уйга яқинлашаман ва кўнғироқ тугмасини босиб кутиб тураман. Лекин эшик ортидан хириллаган товуш келмади, йўқ, бироздан сўнг эшик очилди-да, остонада эллик ёшлардаги аёл пайдо бўлди. У оқарган сочларини бир боғлам қилиб турмаклаб олган, бошдан-оёқ қора кийимда, елкасига қора шол рўмол ташлаб олган эди. Унинг ўзига қарамай қўйгани сезилиб турар, аёл бамисоли ёшлик орзу-хавасларидан аллақачон воз кечганга ўхшар, менга қадалган кўзлари ҳамма нарсадан хафсаласи пир бўлган одамнинг кўзлари каби ҳиссиз ва совуқ боқар эди.

– Келинг, хизмат?

– Мени сеньор Вальдивиа юборди. – Мен томоқ кириб, сочимни бармоқларим билан тараб қўяман. Чарм папка кўтариб олсам бўларкан, ролимни қойилмаком ижро этишимга ёрдам берарди.

– Вальдивиа? – деб сўрайди аёл бепарволик билан.

– Ҳа, Вальдивиа, шу уйнинг эгаси...

Тавба, бу одамови аёлнинг жонсиз юзига қараб, бирон нимани билиб олиш мумкинмикан?! Синовчан нигоҳи одамнинг ичидагини билиб олмоқчидек тикиларди.

– Ҳа-я, бўлди. Уйнинг эгаси...

– Кирсак бўладими?

Янглишмасам, бачкана комедияларда, сайёр суғуртачилар бирон хонадонга борганида уй эгалари эшикни тарақ эткизиб ёпиб олмасларидан аввалроқ “лип” этиб оёқларини остонага қўйиб олишга шошардилар, шекилли. Мен худди ўшаларга ўхшаб иш тутаман... Ўзини четга олиб сеньора мени ичкарига – хизматкорларга уй-жой ўрнини босиши мумкин бўлган бостирмага таклиф этади. Мен қаршимдаги бўёқлари ўнгиб кетган яхлит ойнаванд ёғоч эшик сари юраман ва йўлакай олдинда кетаётган сеньорадан сўрайман:

– Шу томонгами?

Сеньора бош қимирлатиб тасдиқлаётган чокда, кун кўрмаган оппоқ кўлларида доналарини тинмай ўтказётган эски тасбеҳга кўзим тушади. Бунақа тасбеҳни бир замонлар, болалагимда кўрган эдим, рости, шу фикримни жон-дилим билан унга айтган бўлардим, бироқ у эшикни шунақаям силтаб, куч билан тортиб очдики, азбаройи Худо, бунақа ҳеч кимга кераги йўқ гапни айтиш истагидан ўша заҳоти воз кечақолдим. Олдинма-кетин энсиз, узун хонага кириб борамиз, сеньора кира солиб дераза қопқаларини очиб ташлайди, бироқ шунга қарамай, хона ёришмайди, деразалар олдига қўйилган катта-катта тўртта чинни гултувакдаги шохлаб кетган ўсимлик ташқаридан кираётган ёруғликни тўсиб қўяди. Хона деярли бўш: тўқима суюнчиқли қадимий юмшоқ диван билан тебранма курсидан бўлак ҳеч вақо йўқ. Аммо мени бу ўсимликлар ҳам, хонада жавонларнинг йўқлиги ҳам қизиқтирмайди. Аёл менга диванни таклиф этади, ўзи эса тебранма курсига ўтиради.

– Сеньор Вальдивиа сизни кўргани келолмагани учун узрини айтиб юборди.

Аёл киприк қоқмай менга тикилади. Мен диванда очик ҳолда қолдирилган кўнгилочар журналга кўз қиримни ташлайман.

– Сизга салом деб юборди...

Мен бу гапим сеньорага қандай таъсир қилганини аниқлаш мақсадида,

индамай унга тикиламан, бироқ у бир туки ўзгармасдан курсида чайқалиб ўтираверади. Журнал қизил қалам билан бўлса керак, ажи-бужи қилиб қизиб ташланган.

– Сизни озгина безовта қилишга мажбур бўлаётганидан хижолат чека-япти. Кўп эмас, узоғи билан икки-уч кун...

Мен хонага бошдан-оёқ кўз югуртириб чиқаман.

– Уйнинг нархини белгилаш учун ер майдонини ўлчаш лозим экан... Афтидан, ўлчашмаганига ҳам анча бўлибди... Сиз қачондан бери яшайсиз бу ерда?

Ана холос! Анави тебранма курси тагида ётган қалам эмас, лаб бўёқ экан. Сеньора мийиғида кулимсираб қўяди, мен унинг кўнглидагини тасбеҳни охиста, беозоргина силаб-силаб қўяётган бармоқларининг ҳаракатидан сезаман, юзларида деярли зуҳр этмаётган истехзоли табассумни айнан бармоқлари фош этарди.

Яна сукут сақлаш, оғзига талқон солгандек индамаслик бу сафар узоқрок давом этади.

– ...ўн беш йилдан ошди шекилли?

Ақалли бош қимирлатса ёки қоғоғини уюб олса-чи! Ҳечқиси йўқ... Майли... Лекин унинг гезарган, ингичка лабларида қизил лаб бўёқдан асар ҳам йўқ-ку!

– ...сиз, эрингиз ҳамда...

Аёл менга тикилиб қолади, афти-ангоридаги ифодалар ўша-ўша бўлгани билан кўзларида "...хўш, яна нима..." дегандек кишининг жиғига тегадиган бир ифода яширин эди.

У тасбеҳини ўгирганича, мен ундан кўз узмай бир неча дақиқа жим қоламиз. Охири мен тиззамга таяниб ўрнимдан тураман.

– Хўп, бўлмаса, ҳали кечга томон ҳужжатлар билан келарман.

Сеньора маъқуллагандек бош қимирлатади, ерда ётган лаб бўёқни олади, журнални эса ола солиб шол рўмоли остига яширади.

* * *

Кечки пайт. Ҳаммаси жойида. Мени гўё эски тахталарнинг яроқли-яроқсизлиги, уйнинг умумий майдони ростдан ҳам қизиқтираётгандек бир нималарни дафтарга қайд этиб қўяётганимда, сеньора тасбеҳ ўгириб ўша тебранма курсида ўтирарди. Залдаги нарсаларни бир амаллаб қайд этиб бўлгач, аёлдан бошқа хоналарга олиб боришини сўрайман. У узун кўллари билан тебранма курсининг суянчиғига таяниб туради, қоқ суяк елкасига ташлаб олган шол рўмолини тузатган бўлади. Сўнг бориб жимжимадор ойнали эшикни ланг очади-да, биз жавонлар бошқа уйлардаги а нисбатан каттароқ емакхонага кириб борамиз. Бироқ у ердаги темир оёқли стол билан ўриндикларига клеёнка қопланган ялтироқ тўртта стул тебранма курси билан эски дивандан ҳам хароб эди. Панжара билан тўсилган деразадан тушаётган ёруғлик ҳар ҳолда тоқчасиз, таҳмонсиз шип-шийдам деворли бу хонани озми-кўпми ёритса керак. Столда ёлғиз бир бош кишмиш билан тепасида йирик-йирик пашша гўнғиллаб учаётган икки дона шафтоли солинган битта пластмасса мевадон бор эди. Сеньора кўлларини кўксига қовуштириб мендан орқароқда тўхтади. Унинг афт-башараси ҳамон ўша-ўша – қилча ўзгариш йўқ, пинагини бузмайди, тавба. Дадилроқ бўлиш керакка ўхшайди, чунки бу аҳволда хонама-хона изғишдан фойда йўқ, мен билишни истаётган нарсани бу йўл билан тополмаслигим аниқ.

– Чордоқни ҳам бир қараб чиқсак, нима дейсиз? – деб

сўрайман– У ердан туриб умумий яшаш майдонини чамалаб аниқлаш осон бўлса керак?

Сеньоранинг кўзлари ним қоронғу хонада совуқ йилтирайди.

– Нима кераги бор? – дейди у, қулт этиб ютинаркан. – Сеньор... Вальдивиа яхши биладилар қанчалигини...

Уй эгасининг номини тилга олаётганидаги талмовсираши – сеньоранинг нимадандир хижолат бўлаётганидан дарак берар, гапларидаги истехзо, пичинг эса ўзини химоя қилишга уринишдан бошқа нарса эмасди.

– Ишонмайман, – мен жилмайишга уринаман. – Тепадан бошлаганим маъкул эди... – ясама табассум лабларимдан учади. – Пастдан бошлагандан кўра.

– Йўқ, сиз менинг айтганимни қилсангиз яхши бўлади, – дейди дона-дона қилиб сеньора. Бўйнига осилган катта кумуш бут кўкрагидан пастроқда, қорнига тушиб турарди.

Бу ғира-шира қоронғулик қўйнида менинг ҳар битта саъй-ҳаракатим тутуриқсиз экани, умуман ҳеч нимани ҳал қилмаслиги, қолаверса, ишончли чиқмаётганини сезиб қулиб юборишдан аранг ўзимни тияман. Мен шартта-шартта дафтарни очаман-да, бош кўтармай хаёлимга келган нарсаларни, рақамларни ёзиб ташлайман, ёзаётган чоғимда, юзим қизиб, оғзим қуриб бораётганидан сезаманки, менинг найрангим ўтмайди. Катак дафтарнинг битта варағини бўлар-бўлмас белгилар, квадрат илдишлар, формулалар билан тўлдириб бўлгач, ўзимга ўзим савол бераман: тўғридан-тўғри Амиламия ҳақида сўрашимга нима моненьлик қилаяпти? Ҳеч нима! Бироқ кўнглим сезаяптики, бу йўл билан тўлиқ жавоб олган тақдиримда ҳам, ростини билолмайман. Бу қилтириқ ва индамас шеригим шу қадар бедаво эдики, азбаройи кўча-кўйда рўпарамдан чиқиб қолса қайрилиб қарашдан ор қилардим, бироқ арзон ва эски жавонлар билан жиҳозланган кимсасиз уйда у энди кўчаларда биров менсимайдиган, мухтож ва ўксик аёл эмас, балки қандайдир тилсимлар сандиғининг калити кўлида бўлган ҳокима эди.

Мантиқсизликнинг табиати шунақа! Ҳамонки Амиламияни хотирлаганим тасаввур қилишга хоҳиш, майл уйғотдими – бўлди, мен бу йўлдан қайтмайман, содда ва равшан бўладими, ҳамма биладиган ё ҳар қуни такрорланиб турадиган бўладими – тасбеҳ кўтарган аёл мендан ҳар қанча яширмасин, тагига етмай қўймайман. Балки мен бу назокатли, аммо ўлгудек қашшанг сеньорани йўл қўйиб бўлмайдиган даражада хайратга солаётгандирман? Эҳтимол... Лекин ўзим ўйлаб топган чигал уйдирмалардан мендан бошқа ким ҳузур қилиши мумкин? Пашшалар ҳамон мевадон узра ғўнғиллаб, шафтолининг эзилган ёки кимдир беозоргина тишлаган – мен гўё ёзув-чизув ишларига берилган кимсадек сездирмайгина столга яқинлашаман – заха ерига қўнади. Сеньорага қарийб аҳамият ҳам бермайман, ҳисоб-китоб билан банд одамдек тутаман ўзимни. Яхшилаб қараган одам шафтолининг қўлга олмай тишланганини сезади. Мен столга кафтимни тираб энгашаман, бўйнимни чўзиб қўл билан ушламаган ҳолда ўзим ҳам яна тикланмоқчи бўламан. Энгашганимни биламан, оёғимнинг ёнгинасида янги изларга – нари-бери бўялган полда икки қатор, баайни резина ғилдирак изларини эслатувчи қорамтир тасмаларга кўзим тушади. Бу излар столнинг нариги чеккасига бориб, у ёғига сезилар-сезилмас алфозда хонанинг ичкарисига чўзилиб кетганди...

Мен дафтарни тапиллатиб ёпаман:

– Давом этамизми, сеньора?

Во ажаб! Ҳозиргина стулда ўтирган аёл энди стул суянчиғига билагига билан таяниб турибди, стулда эса тамакининг ўткир тутуни кириб, йўталаётган қадди дол, сўқир кўзлари бир нуқтада қотган кимса ўтирарди: унинг шишинқираган, серажин, салқиган қовоқларининг

каърига чўккан кўзлари жуда хунук, бироз жирканч ва кўрқинчли эди, шунга қарамасдан, менинг ҳар битта ҳаракатимни кузатаётгани, кўздан кўздан қочирмай ўтиргани сезилиб турарди. Ажин тилишлаб ташлаган, чала-чулпа қиртишланган лунжи куруқшаб, осилиб тушган, яшил-кулранг кафтлари одамнинг кўлига ўхшамасди. Унинг чигал, ирkit сочлари кўкимтир пўпанак босган минг йиллик сандиқ тубини эслатарди. У қилт этмай ўтирар, тирик экани фақатгина хириллаб, тўхтаб-тўхтаб нафас олишидан сезиларди. Бу ўша кўча эшик орқасидан эшитилган аянчли ҳарсиллаган товуш эди.

Мен ғўлдираб саломлашган бўламан, ўзимча ва ҳаммасини – Амиламиясини ҳам, ҳисоб-китобини ҳам, полдаги ғилдирак излари-ю жумбоқлигича қолаётган нарса борки, барига кўл силтаб, шу оннинг ўзида қочиб қолиш пайига тушаман. Зотан, бу кўксон чол пайдо бўлишининг ўзиёқ шуни тақозо этарди. Мен, “Саломатмисиз”, дейман яна ва бу сафар хайрлашгандек чиқади овозим. Чолнинг тошбақага ўхшаган афт-башараси истехзоли тиришади, худди резинкадан ёки чириб, ранги ўнгиб кетган клеёнкадан ясалган, дейсиз. Лекин саксовул шохини эслатувчи кўл мени тўхтатиб қолади.

– Вальдивининг қазо қилганига тўрт йил бўлди, – деди у бўғиқ, сўлгин ва хириллаган овозда.

Мен бирдан ўткир тирноқли чангалга тушган хуркак жонивор янглиф тақдирга тан бераман, бу ёғига муғомбирликни давом эттиришнинг фойдаси ҳам, ҳожати ҳам йўқ. Мум ва чириган резинкадан бўлган башаралар чурқ этмай менга юзланишган, шу ваядан ҳеч нарсага қарамасдан ётиб қолгунча отиб қол, қабилида ўзимни соддаликка оламан-да оғзимдан беихтиёр бир сўз отилиб чиқади:

– Амиламия!..

Бўлди! Энди ҳеч ким ўзини гўлликка солмайди. Елкамга қуриган шохшабадек ботиб оғритаётган бармоқларнинг кучи бир неча сонияга етади, холос, сўнгра аста-секин бўшашиб, кучи қиркилади ва гўё жонсиз бўлиб қолади-да, ожизона қалтираб, сеньоранинг мумдан ясалган кўлларини излайди, шунча вақтдан бери ўзини тутиб турган сеньора эсанкираб қолганини яширолмай йиғлаб юборади, лекин ҳар қанча титраб-қақшаб, хўрлиги келиб ҳиқ-ҳиқ йиғламасин, тўниб қолган юзига михланган қатъиятли ифодага путур етмайди. Ана холос! Буни қарангки, мен салкам ёвуз, ҳиссиз ва бераҳм газандага чиқариб қўйган одамлар – ўзларини аранг эплайдиган, бир-бирисиз яшашга қобил бўлмаган ғариб ва бахтиқаро одамлар экан-ку! Ер ёрилмади-ю ерга қариб кетмадим. Мен – жунбишга келган тасаввурига маҳлиё тентак, сўрашга ва билишга ҳам мутлақо ҳаққи бўлмаган сабаблар туфайли ҳаёти заволга юз туган, икки нафар бенаво одамларнинг дилидаги азиз эътимодларини ҳақорат қилиш, уларнинг уситидан кулиш учун мана шу кимсасиз емакхонага келган эканман-да! Ҳеч қачон ўзимни бунчалик ёмон кўриб кетмаган эдим! Ҳеч қачон ҳамма нарсани бу қадар оёқости қилиб юборадиган сўзлар кўнглимга ораламаган эди! Хўп, бу ёғига нима қилиш керак? Ёнларига бориб кўнглини кўтарайми? Аёлнинг бошларини силайми? Ёки фаросатсизлигим учун узр сўрайми? Нима фойдаси бор?! Мен ҳисоб-китоб дафтаримни буклаб чўнтагимга солиб қўяман. Ер ютсин, тутуруқсиз хулосалар чиқаришга, ҳар хил “ашъёвий далиллар” топишга қодир ўша зехн, ўша фаросат, оддийгина, ҳаммининг уйида бўлиши мумкин расмли, кўнгилочар журнал, лаб бўёқ, тишланган шафтоли-ю ғилдирак излари ҳамда кўк катакли фартуқлардан шубҳаланиб нима хаёлларга бориб юрибман-а! Бунақа вазиятда энг яхши йўли – шартта бош олиб чиқиб кетиш.

Аммо бўғиқ, хириллаш оралаб чийиллаган овоз эшитилади:

– Уни танирмидингиз?

“Танирмидингиз?” Уларнинг бу ўтган замон феълидаги саволи менинг бутун умидларимни пучга чиқаради. Мана жумбоқларнинг жавоби! “Уни танирмидингиз?” Қанча бўлди? Қанчадан бери дунёдан кўз юмган ва фақат кечагина менинг аянчли, ожиз хотирамда тирилган Амиламиясиз яшаяпти бу олам? Бу хаёлчан боқувчи кўкиш кўзлар хувиллаган боғнинг муқаррар сокинлиги, бир зайлда давом этувчи ҳаётига ҳайрат билан, ичига сиғмай томоша қилмаётганига қанча бўлди?! Ҳаётида кўрган, дуч келган нимаики бўлса, ҳаммаси юрагини яшнатиб, олам-олам қувонч бағишлаётган чоғда, титраб ёки “хув” деганда қандай шаклга кирса худди шундай шамойил касб этган дудоклар яна мафтункор кулимсирамасми, бу кулги кўзларида нур каби чакнаб ўзига яна маҳлиё этмасми?

– Ҳа, биз боғда ўйнардик... Анча бўлди бунга

– Ушанда у неча ёшда эди? – деб сўрайди чол ўксик бир овозда.

– Етти ёш эди, шекилли. Ҳа, етти ёш эди.

– Кўриниши қанақайди, сеньор, ёлвораман айтиб беринг, тезроқ айтинг... Аёлнинг овози бамисли Яратганга умидвор мурожаат қилаётган художўйнинг илтижоси каби чиқади, шунинг баробарида у иккала кўлини азод кўтаради.

Мен кўзларимни юмиб хаёлга чўмаман.

Амиламия ёлғиз менинг хотираларим. Мен уни истироҳат боғига ўзи келтирган буюмлар, кўли теккан ва менга кўрсатган нарсалар билан биргалликда кўз олдимга келтира оламан, холос. Нимасини айтай... Мана ҳозир ҳам унинг тепаликдан тушиб келаётгани кўз олдимдан ўтмоқда. Йўқ, бу нимжон майсалар қоплаган дўнглик эмас, мутлақо. Ширадор йўнғичқа кулф урган тепалик эди, дам югуриб, дам тўхтаб сўқмоқ чеккасидаги майсаларни босиб, пайхон қилиб, дам ўша ердан менга қўл силкиб тушиб келарди, кейин мусиқа оҳанглари остида, ҳа, ҳа, менинг кўзларим ижросидаги оҳанглар, менинг ҳис-туйғуларим инкишоф этаётган хушбўйлар, қулоғимга келаётган сассиз баётлар... хаёлларим қанотида мен томонга шамолдек елиб келаяпти... Эшитаяпсизми менинг гапларимни? У истиқболимга оппоқ кўйлақда, чордоқда осилиб турган ўша катак-катак кўк фартукда учиб келарди ҳар куни. Улар менинг қўлларимдан ушлаб олишган, кўзларим ҳамон юмуқ эди.

– У қанақа эди, сеньор, гапиринг, гапираверинг...

– Амиламиянинг кўзлари кўкиш эди, сочларининг ранги сояда бошқача, кўёш нурида бошқача тусда товланарди.

Улар мени авайлаб етаклаб боришарди. Қулоғимга чолнинг ҳарсиллагани билан аёл кўксига тебранаётган кумуш бутнинг бир маромда шитирлагани эшитиларди.

– Айтиб беринг, илтимос, айта қолинг...

– У келганда кўпинча қувончдан кўзлари ёшланган бўларди.

Ҳамон кўзларим юмуқ, уларнинг етовидаман, сезиш қийин эмас, энди юқорига кўтарилаяпмиз... Иккинчи, бешинчи, саккизинчи, тўққизинчи, ўн иккинчи зина. Тўртта қўл ортимдан юқорига ундайди.

– У ям-яшил эвкалипт остида ингичка новдалардан гулчамбар тўкиб ўтиришни яхши кўрарди, баъзан мени кетиб қолади, деб йиғлаб берарди.

Эшикнинг ошиқ-мошиғи ғирчиллайди. Ичкаридан чиқаётган хид ҳаммаёқни босиб кетади, у ҳеч қандай сезги, туйғуларга ўрин қолдирмайди, менинг тасаввурим унинг таъсир кучи олдида таслим

бўлади. Бунақа ҳидни илгари ҳеч қаерда, ҳеч қачон илғамаганман. Мени кўйиб юборишади, кишан-қўллардан озод бўлиш менга бирон нарса бермайди, аксинча юм-юм йиғи товушининг асирига айланаман. Секин кўзларимни очиб қарайман; турли ҳидлар қоришиб кетган, қизара бошлаган гулбарглар тўкилган мўъжазгина хужрадаман.

Агар мана шу хужрада анвойи гуллар ўсади, десалар асло ишонмасдим, бунинг устига, улар худди тирик мавжудот каби таъсирчан, эса қоларли эди. Азалия гулларининг нафислигини айтинг – баҳри дилингиз очилади, нилуфарлар маликаларнинг армонлари дейсиз, гарденияларнинг виқорли сумбатига қойил қоласиз, табаргулнинг хушбўй иси димоғингизни қитиклайди. Липиллаб ёнаётган шамлар ёруғида чароғон хужрада таралаётган гул билан эриётган шам иси таъсир қилганидан бўлса керак, ҳушимга келаман ва ниҳоят яна хотиралар исканжасидан халос бўлиб бамисли ҳаёт кучоғига шўнғийман, ана шунда шамлар ортида, ҳар томонда кулф уриб очилган гуллар орасида тоғдек уюлиб ётган эски ўйинчоқлар уюмига кўзим тушади: ранг-баранг чамбараклар, сўлиган ҳандалакларга ўхшаш пучмайган коптоқлар, қорамтир ёли юлинган ёғоч отлар, ғилдиракли конькилар, калбош, кўзлари ўйиб олинган қўғирчоқлар, кипиғи аллақачон тўкилиб кетган айиклар, куя тушиб олапес ҳолга келган кучуқлар, арқонлар, ичидаги конфетлари қуриб қолган шиша кўзачалар, тешилган резина ғозлар, қийшиқ бошмоқлар, учта, йўқ, иккита ғилдирак, чарм бошмоқлар... Сал нарида қоғоз гуллар билан безатилган кўк рангга бўялган яшикка солинган тобут. Булар энди оддий турмушда кўп учрайдиган ҳаётбахш гуллар – чиннигуллар, кунгабоқар, қизғалдоқлар, лолалар, лекин анави – ўлим тимсоли бўлган гуллар каби булар ҳам зарур, айниқса, бу ерда – қора ипак чойшаб ва оқ ёстикда пушти ранг тўр билан ўраб қўйилган, юзлари тиниқ кимнингдир жасади ётган хужрада! Марҳума сифатида ётқизиб қўйилган қўғирчоқнинг чизиб қўйилган қошлари нафис, кўзлари юмук, ҳақиқий киприкларнинг сояси мен ўша бир замонлар боғда кўргандек лўппи, соғлом ёноқларига соя солади. Лаблари, бир пайтлар, мен ҳамма нарсани ташлаб, у билан ўйнамаганимга ўзини аччиқланаётгандек кўрсатиш учун чўччайтириб олган Амиламиянинг лабларига икки томчи сувдек ўхшарди. Қўллари кўксида қовуштирилган, онасиники билан бир хил тасбеҳи елим ва гипсдан ясалган бўйнига ўраб қўйилган.

Кўзлари ғилт-ғилт ёш қариялар тиз чўкадилар.

Мен болаликдаги ўртоғимнинг чинни юзларидан силайман. Бу ўлим даргоҳида ҳамма нарсанинг устидан ҳукм юргизаётган қўғирчоқ маликанинг қош-кўзлари, оғзи, манглайи нега бунчалар муздек?! Чинни, пахта ва елим билан гипс. “Ўзийни ўртоғийни эсингдан чиқайма ва шу йасимга қайаб меникени топиб кел”.

Мен кўлимни марҳума қўғирчоқдан тортиб оламан. Унинг юзида бармоқларимнинг изи қолади.

Мум шамларнинг дуди билан табаргулнинг ачқимтил ҳидидан кўнглим беҳузур бўлади, мен қўғирчоқдан, жонсиз Амиламиядан юзимни тесқари бураман. Сеньора елкамга кўлини қўяди. Унинг кўз қорачиқлари кенгайиб кетгани билан овози боягидек бир текис, жонсиз:

– Бу ерга бошқа қадам босманг, сеньор, хўпми? Агар уни чин кўнгилдан яхши кўрган бўлсангиз, ҳеч қачон келманг.

Мен бу аёлнинг кафтини беозоргина сиқиб қўяман, энгашиб бошини тиззалари орасига суқиб олган чолнинг бошини ғира-шира кўраман ва хужрадан зинага чиқаман, у ердан залга, ана ундан ҳовлига ва охири кўчага отиламан.

* * *

Орадан бир йил бўлмаса ҳам, ҳар холда, тўққиз-ўн ой ўтди. Ўша ғалати бутга – санамга чўқинишдек одат ҳақидаги хотиралар анча хаёлимдан кўтарилди, жилла курса илгаридек қийнамай кўйди. Гулларнинг хидини ҳам, машъум кўғирчоқнинг қиёфасини ҳам унутдим. Ҳақиқий Амиламия қайтиб келгандек, мен ўзимни бахтиёр ва пурғам бўлмаса-да, соғ саломат ва хушҳол сеза бошладим. Боғ, шаддод қизча, ўсмирлик давримдаги китоблар хаёли ўша аянчли учрашув тафсилотларини хотирамдан сиқиб чиқарди. Ҳаёт оқими ҳамма нарсани жой-жойига қўяркан. Энди мен ўлимнинг бедаво қиёфаси устидан ғолиб келган ҳақиқий Амиламияни ҳеч қачон унутмайман. Ҳатто кунларнинг бирида ўзим тўкиган рақамлар қайд этилган ўша катак дафтарни варақлаб чиқишга жазм этдим. Туйқус унинг саҳифалари орасидан бир пайтдагидек Амиламиянинг ажи-бужи ёзувлари билан уйига элтадиган йўл тасвири чизилган ўша хати учиб тушади. Мен хатни олиб, жилмайганча унинг бир четини лабларимга босаман ва ногаҳон қариялар шу бир варақ қоғозни азиз ёдгорлик сифатида сақлаб қўйишдан бошлари осмонга етган бўлар эди, деган фикр хаёлимдан ўтади.

Камзулимни қияман-да қандайдир ашуланинг оҳангида хуштак чалганча, гулдор бўйинбоғимни тақаман. Бориб улардан хабар олиб қўйиш савоб, албатта.

Мен худди биров билан учрашмоқчиману кеч қолсам кетиб қоладигандек жониқиб ўша таниш, пастак уйга етиб борганимда ёмғир ёға бошлади. Намхуш ҳавода тупроқ билан қовжираган хазон ҳиди анқиб кетди. Бамисли осмондан хайр-барака, нажотбахш рутубат ёғаётгандек эди.

Мен аста қўнғироқ тугмасини босаман. Кутаман. Бироздан сўнг ёмғир кучая бошлайди, мен яна қўнғироқ тугмасини босаман. Бу сафар эшик ортидан овоз келади:

– Ҳозир!

Овозига қараганда тасбеҳ кўтариб юрадиган аёл бўлса керак, деб ўйлайман.

Камзулимнинг ёқасини тўғрилаб қўяман. Эшик очиладию мен илқис бир қадам ортга чекинаман.

– Ким керак сизга? Келганингиз яхши бўлди-да!..

Ногиронлар аравачасида букри қиз ўтирарди. У қулоғининг солинчагидан ушлаб менга ожизона, дардчил равишда илжайиб қарайди. Қизнинг кўкрак қисмида ёстикдек бўртиғи бўлиб, азбаройи мажруҳлигини яшириш учун қўйлак ўрнида устига шунчаки парда, оқ латта ташлаб қўйилган эди. Аммо эғнидаги менга таниш катак-катак кўк фартук туфайли унинг ташқи кўриниши беибо либосдаги танноз хотинларни ёдга солади.

Букри қиз чўнтагидан сигарет қутисини чиқариб, ичидан бир донасини олади-да, тутатиб чуқур торгади. Тутундан чиройли кўкиш кўзлари ачишиб қисилади. Кейин малла тусда товланаётган жингалак сочларини тўғрилаб, менга синовчан ва ғамгин нигоҳини қадайд; кўзларидаги интизорлик ўрнини бирдан қўрқув эгаллайди.

– Карлос, йўк, йўк, кет бу ердан! Бошқа келма, эшитяпсанми?

Шу чоқ ичкаридан чолнинг хириллаган овози келади:

– Қаерда қолдинг, гўрсўхта? Эшикнинг олдида борма, демовдимми сенга? Эсингдан чикдими, ҳозироқ қайт орқанга, шайтонвачча! Яна бошингда калтак синишини хоҳлаб қолдингми?

Шаррос қуяётган ёмғир юз-кўзимни ювиб оқади. Қути ўчган қиз нозик кўлидаги олди-қочдиларга тўла журнални тушириб юборади.

АЛЬФОНСО ГАРСИЯ РОБЛЕС

1968 йил 22 апрель. Шу кунга қадар Лотин Америкаси ва Кариб денгизи кўплаб етакчи мамлакатларнинг тажриба худудига айланиб қолганди. Тажрибаки, дунёни йўқ қилиб юборишга қодир курул – ядрога алоқадор. 1962 йилги Кариб инқирози ҳам айни мана шу тажрибалар сабаб юз берди. Энди инсоният сукут сақлолмасди, жим туришга виждони йўл қўймасди унинг. 1967 йилнинг 14 февралда Мехикода Тлателолко битими имзоланди. Ундан кўзланган мақсад аён – Лотин Америкаси мамлакатлари ва Кариб денгизини ядро курулига эга мамлакатларнинг турли низою зиёнларидан муҳофаза қилиш. Эзгулик келишуви ўн уч мамлакатнинг розилиги билан 1968 йилнинг 22 апрелида кучга кирди. Альфонсо Гарсия Роблес сукунатдан чора излади – халқаро актни тайёрлаш ҳамда унинг ижросини таъминлашга бел боғлади.

Нобель кўмитаси вакили Эгиль Орвик шундай қайд этади: “Халқаро курулсизланиш тарихида Гарсия Роблес номи алоҳида жаранглаб туради. У Тлателолко келишувининг илҳом манбаи ва ҳаракатга келтирувчи кучи бўлиб, ядро курулининг вайронкорлик кудратини дунёга яна бир бор исботлади ва ишонтирди”. Гарсия Роблес Нобель маърузасида халқаро актни имзолаш, уни ҳаётга татбиқ этиш машаққатлари ҳақида сўзлай туриб: “Кўп минг сонли аҳолидан (ҳозирда ядро курулидан холи худуд аҳолисидан – таҳр.), афсуски, битта эргашувчи топилмади”, дея эслайди. У Альва Мюрдаль билан бирга 1982 йили Тинчлик бўйича “Курулсизланишга қўшган бекиёс хиссаси учун” Нобель мукофотига сазовор бўлди.

Альфонсо Гарсия Роблес – мексикалик сиёсий арбоб, дипломат, Мексика ташқи ишлар вазири (1975–1976). 1911 йилнинг 20 мартада Мичиокан штатининг Самора шаҳарчасида Кирино ва Тереза Роблес оиласида туғилди. Аввалига руҳоний бўлиш истагида юрган Гарсия тўсатдан Мехико Миллий университетининг ҳуқуқшунослик факультетига хужжат топширди. 1933 йили университетни тамомлаб, халқаро ҳуқуқ ва халқаро муносабатлар бўйича бакалавр даражасини олди. Сўнг ўқишини Парижда (1934–1937) ва Гаагадаги Халқаро ҳуқуқ академиясида (1938) давом эттирди. Альфонсо Роблес

Ўз хизмат фаолиятини Швециядаги Мексика элчихонасида бошлади. Етти йиллик Европа саёхатидан сўнг, 1941 йилда она ватанига қайтди ва халқаро ташкилотда бўлим бошлиғи, кейинчалик бош директор вазифаларида ишлади. 1945 йилги БМТнинг Сан-Францискода бўлиб ўтган конференциясида Мексика делегацияси таркибида қатнашди ва бу иштирок унинг мазкур ташкилотдаги кейинги фаолиятини белгилаб берди. 1949 йили халқаро ташкилотнинг махсус топшириғи билан Яқин Шарққа йўл олган Гарсия кубалик делегат қиз Хуан Мария Сисло Вальделомар билан танишишни, бир йил ўтар-ўтмас турмуш қуришларини хаёлига ҳам келтирмаган бўлса керак, ҳойнаҳой. Ширин турмуши давомида Альфонсо ва Фернандо исмли икки фарзанди уларнинг ҳаётига нур олиб кирди.

Қаерга бормасин омад куши Гарсия Роблеснинг ортидан қувиб юргандек. Нью-Йоркда, БМТ котибиятидаги узоқ йиллик хизматидан сўнг 1957 йили ота юрт тафти уни ўзига чорлади. Шу йилдан Мексика ташқи ишлар вазирлигининг Европа, Осиё ва Африка бўлимини бошқарди. Бу фаолияти унинг халқаро миқёсда улкан ишлар қилишига йўл очди: 1958, 1960 йилларда денгиз ишлари бўйича конференцияларда қатнашиб, орзусини рўёбга чиқаришга замин яратди. 1962 йилдан 1964 йилгача Мексиканинг Бразилиядаги элчиси вазифасини бажарди. 1962 йилги Кариб инқирозидан сўнг Лотин Америкасини ядродан холи худудга айлантириш масаласида жиддий бош қотирди. 1964 йили Мексика ташқи ишлар вазири

ўринбосари бўлгач, бу орзусини амалга оширишга имкон туғилди ва Тлателолко келишувида асосий роль ўйнади. 1967 йили Альва Мюрдаль билан бирга БМТнинг қуролсизланиш бўйича Женева конференциясидаги иштироки “Ядро қуролини тарқатмаслик бўйича битим” лойиҳасига ўз таклиф-мулоҳазаларини билдиришига катта минбар бўлди. 1968 йилда эса мазкур битим 115 давлат томонидан имзоланди. Бир қанча халқаро ташкилотлардаги фаолияти уни халқаро миқёсда ўйлашга, инсоният тақдирини кенг, чуқур ўрганишга ва имкон қадар уларга ёрдам беришга ундаб турди. Жумладан, 1978 йили норасмий номи “Тугалланган ҳужжат” бўлган резолюция лойиҳаси бошдан-охир Гарсия Роблес зиммасига тушди. 1982 йилги БМТ Бош Ассамблеясининг махсус сессиясида бутунжаҳон қуролсизланиш масаласи кун тартибига қўйилди, натижада АҚШ ва Европада кўп минг сонли ядрога қарши намойишлар бўлиб ўтди. 1985 йилда Альфонсо Роблес БМТнинг қуролсизланиш бўйича вакили этиб тайинланди.

Ҳаётини инсониятнинг тинчлиги ва фаровон турмушига нисор этган Альфонсо Гарсия Роблес маслағи боливиялик жаҳонгашта шоир Марио Варгас Лёсаникидан, балки ҳатто заминдаги ҳар бир тирик одамнинг инсоний изтиробидан, нурли орзу-ўйидан фарқ қилмасди. Тафовути шуки, у ҳаёт учун, башарият ҳамда тинчлик учун мардонавор курашди, музаффар бўлди. Унинг номини сиёсат бобидаги йигирмата китобу уч юзга яқин мақола абадиятга муҳрлади. Альфонсо Роблес 1991 йилнинг 2 сентябрида вафот этди.

*Севара АЛИЖОНОВА
тайёрлади*

ДАВИД АЛЬФАРО СИКЕЙРОС

Хосе Давид Альфаро Сикейрос мексикалик атоқли рассом. У рангтасвирнинг графика, пейзаж, абстракт, монументал рангтасвир ва бошқа кўплаб йўналишларида ижод қилган. У 1896 йил 29 декабрда Мексиканинг шимолидаги Чивава штати Камарго шаҳрида туғилган. Сикейрос ўн бир ёшга тўлганда ундаги рассомликка бўлган иқтидорни сезган отаси Сиприано Альфаро ўғлини Мехикодаги миллий санъат мактабига ўқишга беради. Ёш рассом 1911 йилда Сан-Карлос номидаги тасвирий санъат академиясига ўқишга кирди. Ундан сўнг

Санта Анита тасвирий санъат мактабида ўқишни давом эттирди.

Сикейрос ўтган асрнинг 20-йилларида Мехикода мусаввир дўстлари Диего Ривера ва Клементе Оросколар билан биргаликда Санъат бирлашмасига асос солган. Уларнинг мақсади рассомлар ижодини кўллаб-қувватлаш, эркин ижод қилиши учун шароит яратиб бериш, анъанавийликка чап бериб, янги йўналишларни тарғиб қилиш эди. Сикейрос: “Тасвирий санъат қотиб қолган ақида эмас, у ҳаётий реалликни акс эттириши учун доим ҳаракатда бўлиши лозим”, дейди. Бунга мисол қилиб монументал йўналишни танлайди. Рассом 1922 йилда Мехикодаги миллий санъат мактабига деворий суратлар чизади.

Сикейрос Париж, Барселонада яшаб самарали ижод қилган. Унинг “Мексика кўчалари”, “Мексикалик болакай”, “Дехқон она” “Тропик Америка”, “Шахтадаги ҳалокат”, “Эмилиано Сапата”, “Инқилобчи” каби суратларида мексикаликларнинг ҳаёт тарзи акс этган. Рассомнинг “Янги демократия”, “Бизнинг ҳозирги қиёфамиз”, “Шаҳардаги портлаш” асарларида урушдан кейинги йиллар, одамларнинг ҳаёт тарзи тасвирланган.

У портрет жанридаги картиналарида персонаж характерининг асосий қирраларини очишга ҳаракат қилган. “Анхелика портрети”, “Амадо де ла Куэва”, “Сигарет чекаётган одам” картиналари бунга мисол бўлади. Рассомнинг кўплаб автопортретлари ҳам бор.

Журналимиз муқовасида акс этган “Ҳаёт дарахти” асари абстракт йўналишида яратилган бўлиб, унда рассом ҳаётга бўлган муносабатини акс эттиради ва ҳаётни дарахт тимсолида, бор чигалликлари, қирралари билан турли бўёқларда тасвирлашга уринади.

Мохир мусаввир Хосе Давид Альфаро Сикейрос 1974 йилнинг 6 январида ҳаётдан кўз юмган. Унинг кўплаб асарлари Мехико ва дунёдаги бошқа ўнлаб замонавий рангтасвир музейларида сақланади.

*Аброр УМАРОВ
тайёрлади*

ТУЙГУЛАР ТАНТАНАСИ

Ривоятларга кўра, инсон танасига рух куй орқали киритилган экан. Шу боисми, мусиқа туйғуларимизга кучли таъсир этиб, бизни йиғлатади, қувонтиради, қайғуга солади ва илҳомлантиради. Сирасини айтганда, мусиқа маълум маънода инсоннинг яшаши ва яратикларида иштирок этади, миллат ва элатларни бир-бирига танитади, яқинлаштиради. Шу маънода, жорий йилнинг 25–30 август кунлари кўхна ва навқирон шаҳри азим Самарқандда бўлиб ўтган “Шарқ тароналари” X халқаро мусиқа фестивалини туйғулар байрами, миллатлар яқинлашувининг тантанаси бўлди, десак янглишмаймиз.

1997 йил Юртбошимиз Ислом Каримов томонидан ташкил этилган ҳамда бугунги кунда дунё миқёсида чинакам санъат байрами сифатида танилган “Шарқ тароналари” мусиқа фестивалида Ер куррасининг турли мамлакатларидан созандаю хонандалар уч йўналишда – халқ мусиқа ижодиёти намуналари, мумтоз миллий мусиқа асарлари, замонавий миллий мусиқий асарлари билан иштирок этишди. Регистон майдонида турли тилларда янграган дилбар оҳанглар, мафтункор кўшиқлар тингловчилар юрагида ажиб ҳислар уйғотди.

Ўнинчи, яъни юбилей фестивалини ўтказиш учун Самарқандда катта тайёргарлик кўрилгани яққол сезилиб турарди. Регистон майдони қайта таъмирланиб, атрофи ободонлаштирилгани, амфитеатр кенгайтирилиб, ёритиш тизимининг янгилангани, Улуғбек, Шердор, Тиллакори мадрасалари таъмирдан чиққани, Кўксарой майдони, Амир Темур, Руҳобод хиёбонларига файз киритилиб, янги фавворалар бунёд этилгани, кўчалар, майдонлар байрамона безатилгани ва узоқ-яқиндан ташриф буюраётган меҳмонларни қутловчи лавҳаларнинг ҳар қадамда ўрнатилгани фестиваль нуфузи ва мавқеини янада ошириб юборди.

28 август куни фестивалнинг расмий очилиш маросими бўлиб ўтди. Унда Президент Ислом Каримов иштирок этиб, фестиваль иштирокчилари ва меҳмонларини қутлади. Кўпчилик эътироф этганидай, “Шарқ тароналари” фестивали том маънода тинчлик ва дўстлик тантанасига айланди. Беш кун давомида фестиваль қатнашчилари асосий тадбирлардан ташқари, Самарқанд шаҳридаги амфитеатрлар, хиёбонлар, театрлар, истироҳат боғларида, вилоят туманларида, маҳалла гузарларида, болалар мусиқа ва санъат мактабларида концерт ва учрашувлар ўтказдилар. Шаҳарнинг машҳур тарихий обидалари – Шоҳи Зинда ансамбли, Амир Темур макбараси, Улуғбек расадхонаси, шунингдек, мустақиллик даврида бунёд этилган замонавий бино ва иншоотлар, хунармандлик марказлари, миллий хунармандлик намуналари ҳамда чолғу асбоблари кўرғазмалари меҳмонларда унутилмас таассурот қолдирди.

Фестиваль доирасида “Шарқ халқлари мусиқа маданиятининг муштраклиги” мавзусида ўтказилган халқаро илмий-назарий конференцияда Ўзбекистон, АҚШ, Хитой, Буюк Британия, Корея Республикаси, Япония,

Германия, Нидерландия, Норвегия, Туркия, Сербия, Литва, Венгрия, Исроил, Уммон, Кувайт, Миср, Эрон, Озарбайжон, Афғонистон ва бошқа мамлакатлардан ташриф буюрган санъатшунос олимлар, тарихчилар, хонандаю бастакорлар, халқаро ташкилотлар вакиллари қатнашди. Конференцияда “Шарқ халқлари мусиқа маданияти анъаналари ва замонавийлик”, “Шарқ халқлари маданиятида мусиқа ижодиётининг умумийлик хусусиятлари”, “Марказий Осиё мусиқасининг Европада қабул қилиниши”, “Ўзбек мумтоз мусиқаси”, “Темурийлар даври чолғуси – “шидирғу”га янги назар”, “Мусиқий Ўзбекистон: янги давр моҳияти” каби мавзуларда маърузалар тингланди.

ЮНЕСКО шафелигида ўтказилаётган фестивал тарихига назар ташласак, 1997 йили унда 31 мамлакат вакиллари иштирок этган бўлса, бу йилги анжуманда 66 давлатдан 400га яқин санъаткор қатнашди.

30 август куни бўлиб ўтган фестивалнинг ёпилиш маросимида ғолиблар номи эълон қилинди. Нуфузли халқаро ҳайъат аъзоларининг қарорига кўра коста-рикалик санъат усталари учинчи, Польша ва Эстония вакиллари иккинчи, Япониянинг “Shamisen” гуруҳи биринчи ўринни қўлга киритди. Фестивалнинг бош соврини – Гран-при Хитойнинг “Jiangsu Women’s Orchestra” гуруҳига насиб этди. Қорақалпоғистоннинг “Айқулаш юлдузлари” гуруҳи ЮНЕСКОнинг махсус совринига сазовор бўлди. Бир қатор қўшимча номинациялар бўйича ҳам ғолиблар муносиб тақдирланди. Шунингдек, тантанали маросимда санъаткорларимиз иштирокида махсус концерт дастури ҳам намойиш этилди. 3D форматдаги ранглар шоуси – мамлакатимизнинг шонли тарихи, мустақиллик йилларида буюк аждодларимизнинг маънавий меросини тиклаш борасидаги ишлар, маданият ва санъат соҳасида қўлга киритилган улкан ютуқларни ифода этувчи лавҳалар намойиш этилди.

Шу тариқа афсонавий Самарқанд шаҳри фестивал билан яна икки йилга хайрлашди.

Фозил ЖАББОРОВ

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ 2015/9

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАНЛАР...

2 СЕНТЯБРЬ 1926–1994 йиллар. Евгений Леонов, рус актёри. “Ламанчилик одам”, “Ванюшин болалари”, “Истеъдодлар ва мухлислар”, “Антигона”, “Иванов”, “Чайка”, “Кўркоқ” каби спектакль ва “Омад кулиб бокқанда”, “Омадли жентльменлар”, “Тугуртга кетиб”, “Белорусь вокзали”, “Афоня”, “Катта танаффус”, “Мукофот” номли кинодаги роллари билан танилган. “Винни-Пух”, “Лолонинг саргузаштлари”, “Кувнок оёқчалар” сингари мультфильмларга овоз берган.

4 СЕНТЯБРЬ 1904–1994 йиллар. Кристиан-Жак, франциялик кино-режиссёр, сценарийнавис. “Қора лола”, “Махфий уруш”, “Париж ҳаёти”, “Иккинчи ҳақиқат”, “Йиртқичлар”, “Франциялик хоним ва муҳаббат”, “Фанфан-лола” киноасарлари режиссёри. “Кумуш айиқ” ҳамда “Олтин айиқ” Берлин кинофестивалларининг “Энг яхши режиссёрлик иши” номинацияси ғолиби.

5 СЕНТЯБРЬ 1905–1972 йиллар. Собир Абдулла, Ўзбекистон халқ шоири, ёзувчи ва драматург. “Эрк илҳомлари”, “Кўклам нашъаси”, “Таажжуб”, “Гулшан” шеърий китоблари, “Навбахор”, “Дўстлик” хикоялар тўплами муаллифи. “Боғбон қизи”, “Ойхон”, “Тоҳир ва Зухра”, “Ал-помош”, “Муқимий” каби сахна асарлари ҳамда “Мавлоно Муқимий” романи билан танилган.

6 СЕНТЯБРЬ 1928–2002 йиллар. Евгений Светланов, дирижёр, бастакор, Россия халқ артисти. “Қизил калина”, “Даугава”, “Сибир хаёли” каби симфоник поэмалар муаллифи. “Иван Сусанин”, “Князь Игорь”, “Борис Годунов”, “Фауст”, “Евгений Онегин”, “Риголетто”, “Шох Салтан ҳақида эртак”, “Олтин хўроз” сингари хориж ва рус операларига дирижёрлик қилган.

8 СЕНТЯБРЬ 1841–1904 йиллар. Антонин Дворжак, чехиялик бастакор, романтизм оқими вакили. “Сув”, “Чошгоҳ”, “Тилла чарх”, “Кабутар”, “Баҳодирлар кўшиғи”дан таркиб топган беш симфоник поэма, “Библия кўшиғи”, “Авлиё Людмила” куйлари шуҳрат келтирган.

9 СЕНТЯБРЬ 1769–1838 йиллар. Иван Котляревский, янги украин адабиётининг асосчиси, ёзувчи, шоир, драматург. Унинг “Энеида”, “Сафо қасидаси”, “Сехргар-аскар”, “Наталка Полтавка”, “Алексей Борисович Куракин учун 1805 йил кўшиғи” асарлари миллий адабиёт ривожига улкан ҳисса қўшган.

11 СЕНТЯБРЬ 1894–1956 йиллар. Александр Довженко, украиналик кинорежиссёр, драматург. “Мичурин”, “Алвидо, Америка!”, “Замин”, “Арсенал”, “Муҳаббат меваси” бадиий фильмлари, “Озодлик”, “Буковина – украин ери”, “Украина эрки учун!” хужжатли фильмлари, “Оташин йиллар кассаси”, “Денгиз ҳақида достон”, “Фусункор Десна” пьесалари муаллифи.

12 СЕНТЯБРЬ 1887–1943 йиллар. Юсуф Вазир Чаманзаминли, озарбойжонлик ёзувчи, драматург, фольклоршунос. Унинг

“Талабалар”, “Ўтмиш саҳифалари”, “Қон ичра”, “Зулматдан зиёга”, “Қизлар булоғи”, “1917 йил”, “Икки ўт орасида” романлари озарбойжон адабиётида муҳим адабий воқеага айланган. “Серсем”, “Чаманзаминли Алигулухон”, “Зарасб”, “Қурбон Саид” таҳаллуслари билан ижод қилган.

13 СЕНТЯБРЬ 1905–1996 йиллар. **Клодетт Колбер**, америкалик етакчи комик актриса. “Клеопатра”, “Тунги хонанда”, “Ясама ҳаёт”, “Муҳаббат ва ҳаё”, “Майк ишки деб”, “Тўрт қўрқок”, “Яша, ишқ!”, “Сирли кўнгил”, “Яширин нафрат” киноларидаги роллари унга оламшумул шуҳрат келтирган. У “Энг яхши аёл роли” номинациясида уч қарра “Оскар”, “Олтин глобус” ҳамда “Эмми” мукофотлари билан тақдирланган.

15 СЕНТЯБРЬ 1946 йил. **Оливер Стоун**, америкалик кинорежиссёр, продюсер, сценарийнавис. “Вьетнамдаги сўнгги йил”, “Истило”, “Взвод”, “Қўллар”, “Сальвадор”, “Уолл-стрит”, “Само ва замин” фильмлари режиссёри, “Чандикли юз”, “Аждархо йили”, “Жон Кеннеди. Далласдаги отишма” киносценарийлари муаллифи. Уч марта “Оскар” ҳамда “Кумуш айиқ” мукофотлари совриндори.

1910–1987 йиллар. **Шукур Бурҳонов**, таниқли театр ва кино актёри, Ўзбекистон халқ артисти. “Тор-мор”, “Рустам”, “Номус ва муҳаббат”, “Ревизор”, “Бургутнинг парвози”, “Генерал Раҳимов”, “Ҳамлет”, “Юлий Цезарь”, “Мирзо Улуғбек”, “Қонли сароб”, “Шох Эдип”, “Қиёмат қарз” каби кўплаб спектакль ва “Осиё узра бўрон”, “Бой ила хизматчи”, “Улуғбек юлдузи”, “Узоқ ва яқин йиллар”, “Илья Муромец”, “Тоҳир ва Зухра” фильмларидаги роллари шуҳрат келтирган.

19 СЕНТЯБРЬ 1922–2002 йиллар. **Деймон Найт**, америкалик фантаст-ёзувчи, мунаққид. “Мозийга қайтма”, “Вавилон II”, “Жаҳаннам кўприги”, “Ортга қайтгин, Вакт!”, “Телбалар таёғи”, “Кўзадаги одам”, “Меҳмоним бўлинг”, “Ғанимлар”, “Елғончи туни” асарлари билан танилган. Бир қатор миллий мукофотлар соҳиби.

20 СЕНТЯБРЬ 1791–1859 йиллар. **Сергей Аксаков**, россиялик ёзувчи, адабий мунаққид. “Вазирга тавсиялар”, “Ўн тўққизинчи аср”, “Театр ва театр санъати ҳақида адабий ўйлар”, “Галатея”, “Миш-миш”, “Петербургдан Москва ахборотномаси”га хат”, “Пушкин шеърятининг моҳияти ҳақида” каби кўплаб танқидий-таҳлилий мақолалари билан эл оғзига тушган.

25 СЕНТЯБРЬ 1944 йил. **Майкл Дуглас**, америкалик актёр, кинопродюсер. “Сан-Франциско кўчалари”, “Хитой синдроми”, “Нил марвариди”, “Уолл-стрит”, “Қора ёмғир”, “Америка президенти”, “Соя ва зулмат”, “Ўйин”, “Қойилмаком қотиллик”, “Чумоли-одам” сингари фильмларда роль ижро этган. Бир неча марта “Оскар”, “Олтин глобус”, “Эмми” мукофотлари билан тақдирланган.

28 СЕНТЯБРЬ 1934 йил. **Брижит Бардо**, франциялик актриса, хонанда, фотомодель. “Нормандия туйнуги”, “Дон Жуан-73”, “Сентябрда икки ҳафта”, “Шалако”, “Вива, Мария”, “Айиқ ва кўғирчоқ”, “Ҳақиқат”, “Рақсга тушасизми?”, “Нафрат”, “Тангри яратган аёл” каби фильмлардаги роллари шуҳрат келтирган.

1968 йил. **Наоми Уоттс**, англо-австралиялик актриса. “Қундузги сеанс”, “Номалум сайёра”, “Кинг Конг”, “Исонинг каллиғи”, “Соқчи”, “Бермуд учбурчаги”, “Рождестводаги тилак”, “Элли Паркер”, “Лифт”, “Аутсайдер” фильмларида роль ижро этган. “Сатурн” мукофоти совриндори.

 Очередной номер журнала посвящен литературе Мексики. В рубрике “Глобус” представлены статьи, отображающие историю и современный облик мексиканской литературы, танцев, изобразительного искусства, театра и кино. Рубрика «Незабываемые личности» ознакомит вас с жизнью и творчеством известного политика, общественного деятеля, дипломата Альфонсо Гарсия Роблеса, который был удостоен Нобелевской премии мира за крупный вклад в дело разоружения и искусство ведения международных переговоров.

 В рубрике «Меридианы поэзии» представлены образцы творчества выдающихся мексиканских поэтов прошлого и представители сегодняшней поэзии.

 Недаром Карлоса Фуэнтеса нарекли «разоблачителем легенд». Мексиканский писатель мастерски описывает, как люди превращаются в рабов своих же предрассудков. Соприкоснувшийся с творчеством К.Фуэнтеса автор вступительной статьи и переводчик новеллы «Кукла-королева», отдает должное своеобразному художественному мировоззрению писателя. Читайте в рубрике «Рассказ о рассказе».

 В рубрике «Жемчужины мировой литературы» представлена заключительная часть романа известной французской писательницы Джордж Санд «Индиана». Героиня, покорившаяся своим страстям, погружается в пучину душевных переживаний, и читатель невольно испытывает сострадание к несчастной...

 Личность и творчество писателя Эрнеста Хемингуэй, оставившего неизгладимый след в мировой литературе, нашли свое отражение в десятках мемуарах и эссе. Одно из них произведение Лириан Росс “Портрет Хемингуэй”. Автор воздерживается от голословного восхваления писателя, но и не подвергает его необоснованной критике, описывает все так, как видится лично ей и делает соответствующие выводы: “...он до самой смерти, изо дня в день героически, неподкупно и бескомпромиссно писал столько, сколько мог, и так хорошо, как только мог. И даже тогда, когда он не мог писать, или в перерывах между книгами он все равно делал то, к чему был призван”. Читайте в переводе талантливого переводчика и литературного критика Артыкбая Абдуллаева.

 Какова роль жестов на сцене? В своей книги «Техника актёра» великий актёр Михаил Чехов утверждает, что, не осознав суть жестов, актёр не может полноценно исполнить роль. По его мнению, даже звуки содержат невидимые жесты. К примеру, звук «А» выражает открытость, принятие, впечатлительность, изумление, наслаждение. Рассуждения М.Чехова о сценических жестах в рубрике «Мировая культура и искусство».

 Рубрика «Письма» посвящена посланиям известного русского писателя Николая Гоголя, адресованным сестрам Анне и Елизавете. Данные письма наглядно отражают сущность писателя, в частности его отношение к жизни и семье, любовь к сестрам.

✍ Our journal's august issue is dedicated to Mexico's literature and art. The column "Globe" provides interesting articles about history and modern appearance of mexican literature, its dance, visual art, theatre and cinema. In the column "Unforgettable persons" we present the life and acrivity of renowned politic and social figure Alfonso Garcia Robles who was honored with Nobel prise for his significant contribution in disarmament and art of conducting international negotiations.

✍ In the column "Meridians of Poetry" are presented the samples of literaty works of poets from the past and representatives of contemporary literature.

✍ Not in vain Carlos Fuentes was called the "Revealer of legends". Mexican poet masterfully describes how people can be converted into slaves under the impact of supersticion. The author of introductory article and translator of this short story titled "Doll-Queen" got acquainted with Carlos Fuentes's works, paying tribute to specific artistic view of this writer.

✍ In the column "Pearls of world literature" is presented the final part of novel of famous french writer George Sand named "Indiana". The hero affected by her passions, immerses herself deep in internal feelings and the reader unwittingly feels compassion to unhappy one.

✍ Personality and activity of the writer Ernest Hemingway left indelible trace in the world literature are reflected in many memoirs and essays. One of them is Lillian Ross's work titled "Portrait of Hemingway". The author absterns herself from senseless praising the writer, but decides to criticise him unprovedly describing what she considers correct and comes to conclusion: ...he writes untill his death, permanantly, every day he wrote heriocally, unstoppably and uncompromisingly as he was used to do it and how was good on it. Even he couldn't have much time, he found time to work between his books as he dedicated most of his lifetime to creation. Read this article translated by talented translator and literary critic Artiqbay Abdullaev.

✍ How is the role of gestures on the scene? Mikhail Chekhov, speacialist in theatre considers in his work titled "Actor technics" that an actor without realising the essence of this gestures cannot perform the outstanding role. He notes that even the sounds are important as they also have invisible gestures. For example: sound "A" expresses openness, approval, impressivity, astonishment and plaesure. Idea of M.Chekhov about the gestures on the scene is in the column "World culture and art".

✍ The column "Letters" dedicated to the messages from renowned russian writer Nikolai Gogol sent to his sisters Anna and Elizaveta. This letters are surely a reflex of writer's indivdual quality, his relation to the life and family, how strongly he loves his sisters.

Жаҳон АДАБИЁТИ

2015 йил сентябрь сони

Навбатчи муҳаррир: О.РИЗАЕВ
Техник муҳаррир: Д.ҲАМИДОВА
Мусаххих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829
2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.
Уч босма табоқ хажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босиш-
да ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Таҳририят манзили:
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: (0371) 244-41-60, 244-41-61, 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 14.10.2015 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Адади 2250 нусха. 4002 ракамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, “Shaq” НМАКда чоп этилди.
Босмаҳона манзили:
100000, Тошкент ш., Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

© Жаҳон адабиёти, 2015 й.